

Ochilov Oybek Abdirasulovich

XALQARO SPORT HUQUQI



Ochilov Oybek Abdirasulovich

XALQARO SPORT HUQUQI



796:341(045 8)

019

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FAN VA
INNOVASIYALAR VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SPORT VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY TARBIYA
VA SPORT UNIVERSITETI

Ochilov Oybek Abdirasulovich

XALQARO SPORT HUQUQI

Darslik

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY
TARBIYA VA SPORT UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

No 8/11, 3020/5

TOSHKENT

«EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI» MCHJ -2025

UO'K: 796.011.3:340.134

KBK: 75.9я73

Taqrizchilar:

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti dotsenti A.X.Xayotov

O'zDJTSU Ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish bo'limi boshlig'i p.f.b.f.d. (PhD), dotsent F.M.Yaqubov

O.Ochilov. Xalqaro sport huquqi / [Matn]: Darslik / T - «EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI» MCHJ 2025 - 340 b.

Ushbu darslikda xalqaro sport huquqining asosiy tushunchalari, prinsiplari, manbalari va tizimi keng va chuqur yoritilgan bo'lib, xalqaro sport huquqi subyektlari, sportni boshqarishning xalqaro modellari, sport musobaqalarini tashkil etish va o'tkazishning huquqiy asoslari, shuningdek, sportchilar va mutaxassislarning mehnat hamda ijtimoiy himoyasi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, xalqaro sport munosabatlari doirasida intellektual mulk huquqi, sport musobaqalarini radio va teletranslyatsiya qilish huquqlarining himoyasi va tijoratlashtirilishi, zamonaviy sportda dopingga qarshi kurashish siyosati, doping nazoratining tashkiliy-huquqiy asoslari va doping qo'llaganlik uchun javobgarlik masalalari atroficha tahlil qilingan. Bundan tashqari, xalqaro sportda jinoyatchilik va korrupsiyaga qarshi kurash, sport tadbirlarida xavfsizlikni ta'minlash, sport arenalarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xalqaro terrorizm muammolari, sport agentligi faoliyatining huquqiy asoslari, xalqaro sport nizolari, ularning turlari va o'ziga xos xususiyatlari hamda bunday nizolarni mediatsiya orqali hal qilish yo'llari darslikning dolzarb va muhim yo'nalishlari sifatida yoritilgan.

Magistratura mutaxassislari bo'yicha tahsil olayotgan talabalarda jismoniy tarbiya va sport sohasini xalqaro-huquqiy tartibga solish haqida tizimli bilim hosil qilish va ulardan foydalanish ko'nikmasini shakllantirish darslikning asosiy maqsad qilib belgilangan

Darslik O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti o'quv-uslubiy Kengashining 2025-yil ___-iyundagi ___-sonli yig'ilishida muhokama etilib, nashrga tavsiya qilingan.

ISBN 978-9910-8286-0-7

© «EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI», 2025
© O.Ochilov, 2025

В данном учебнике системно и аналитически освещены такие актуальные темы, как понятие международного спортивного права, его принципы, источники и система, субъекты международного спортивного права, модели управления спортом в международной практике, правовые аспекты организации и проведения международных спортивных соревнований, правовое регулирование трудовых и социальных отношений в международном спорте, права интеллектуальной собственности в сфере международных спортивных отношений, защита и продажа прав на радиовещание и телетрансляцию международных спортивных соревнований, общие положения политики борьбы с допингом в современном спорте, организационно-правовые основы допинг-контроля и ответственность за применение допинга в международном спорте, борьба с преступностью в международном спорте и регулирование обеспечения безопасности на международных спортивных мероприятиях, борьба с коррупцией в международном спорте, проблема международного терроризма на спортивных аренах, понятие международных спортивных споров, их виды и особенности, агентская деятельность в спорте и её специфика, а также медиация как способ разрешения международных спортивных споров.

Учебник направлен на формирование системных знаний у студентов магистратуры по специальностям в области физического воспитания и спорта о международно-правовом регулировании этой сферы, механизмах взаимодействия международных организаций в области физического воспитания и спорта, государственных и социальных гарантиях деятельности специалистов по физическому воспитанию и спорта, а также профессиональных спортсменов. Кроме того, ставится задача объяснить содержание международных конвенций и договоров в данной области и сформировать навыки их практического применения.

This textbook provides a systematic and analytical overview of key topics such as the concept, principles, sources, and system of international sports law; the subjects of international sports law; models of sports governance in the international context; legal aspects of organizing and conducting international sports competitions; regulation of labor and social protection relations in international sports; intellectual property rights in the field of international sports relations; protection and commercialization of broadcasting rights for international sports competitions; general rules of anti-doping policy in modern sports; organizational and legal foundations of doping control and liability for doping in international sports; combating crime in international sports and regulating security measures during international sports events; anti-corruption measures in international sports; the issue of international terrorism in sports arenas; the concept, types, and specific features of international sports disputes; agency activity in sports and its characteristics; and the use of mediation in resolving international sports disputes.

The main purpose of this textbook is to provide graduate students specializing in physical education and sports with a comprehensive understanding of the international legal regulation of the field, the mechanisms of interaction between international physical education and sports organizations, and the state and social guarantees for the activities of physical education and sports specialists and professional athletes. Furthermore, it aims to explain the content of international conventions and agreements related to physical education and sports and to develop the skills necessary to apply them in practice.

KIRISH

XXI asrda sport jamiyat hayotining muhim ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy va siyosiy sohasiga aylangan bo'lib, uning xalqaro miqyosdagi ta'siri tobora ortib bormoqda. Sport nafaqat sog'lom turmush tarzining negizi, balki xalqaro do'stlik, tinchlik va hamkorlikni mustahkamlashda, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda, yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda ham samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda. Biroq, sport faoliyatining globalashuvi, sport musobaqalarining professional va tijorat tusini olishi, xalqaro sport tashkilotlarining o'zaro murakkab munosabatlari, shuningdek, doping, korrupsiya va boshqa salbiy holatlarning mavjudligi ushbu sohani xalqaro-huquqiy jihatdan chuqur tartibga solishni taqozo etmoqda.

Xalqaro sport huquqi — bu davlatlar, xalqaro sport tashkilotlari, sportchilar, murabbiylar, agentlar, federatsiyalar va boshqa ishtirokchilar o'rtasidagi sport faoliyatidan kelib chiqadigan huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi murakkab, mustaqil va multidisiplinar huquq tarmog'idir. Ushbu fan sport subyektlarining xalqaro miqyosdagi huquqiy maqomi, ularning huquq va majburiyatlari, shuningdek, sportdagi nizolarni hal qilish mexanizmlari, dopingga qarshi kurash siyosati, xalqaro sport musobaqalarini tashkillashtirishning huquqiy asoslari, intellektual mulk va translyatsiya huquqlarining himoyasi kabi keng ko'lamli masalalarni o'rganadi.

Xalqaro sport huquqi fani mehnat huquqi, xalqaro shartnoma huquqi, fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi, ma'muriy va arbitraj huquqi kabi bir qator sohalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, xalqaro sport maydonidagi huquqiy munosabatlarni har tomonlama qamrab oladi. Ayniqsa, xalqaro sport federatsiyalari (masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi, FIFA, WADA va boshqalar)

tomonidan qabul qilingan nizom va reglamentlar, shuningdek, xalqaro sport arbitraj sudining (CAS) faoliyati ushbu fan doirasida alohida o'rganiladi.

Mazkur darslik aynan shu dolzarb va murakkab yo'nalish — xalqaro sport huquqining nazariy va amaliy jihatlarini tizimli yoritishga qaratilgan bo'lib, magistratura talabalariga, sport yuristlariga, menejerlarga, murabbiylarga va sport tashkilotlari xodimlariga mo'ljallangan. Unda talabalarning sport huquqi sohasidagi bilimlarini mustahkamlash, xalqaro sport huquqiy tizimining asoslarini tushunish, sportda huquqiy madaniyat va adolat tamoyillarini shakllantirishga ko'maklashish asosiy vazifa qilib belgilangan.

Darslik orqali talabalar xalqaro sportdagi huquqiy normalar, ularning tadbiqu, xalqaro sport nizolarini hal etish tartiblari, sport etikasiga oid qoidalar va sportda shaxsiy erkinliklar himoyasi kabi masalalarda chuqur bilimga ega bo'ladilar. Bu esa sportdagi qonun ustuvorligini ta'minlash, halollik, tenglik va adolat tamoyillarini mustahkamlash orqali global sport tizimining barqaror va adolatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ushbu darslik oliy ta'lim muassasalari oldida turgan dolzarb vazifalarni hal etishda, ayniqsa, xalqaro miqyosda raqobatbardosh sport mutaxassislarini tayyorlashda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

MAVZU: XALQARO SPORT HUQUQI TUSHUNCHASI, PRINSIPLARI, MANBALARI VA TIZIMI

REJA:

1. Xalqaro sport huquqi tushunchasi
2. Xalqaro sport huquqining asosiy funksiyalari
3. Xalqaro sport huquqining manbalari
4. Xalqaro sport huquqining tizimi

Kalit so'zlar: *xalqaro sport, xalqaro sport huquqi, sog'lom turmush tarzi, sport musobaqalari, sport tashkilotlari, reglament, nizolar, transfer, Bola huquqlari konvensiyasi, sport huquqining funksiyalari.*

1. Xalqaro sport huquqi tushunchasi.

Hozirgi globallashuv va integratsiya jarayonlari sportning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini keskin oshirib yubordi. Sport nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantirish vositasi, balki xalqaro diplomatiya, davlatlararo hamkorlik, madaniy almashinuv va iqtisodiy taraqqiyot omili sifatida ham e'tirof etilmoqda. U dunyo mamlakatlari o'rtasida tinchlikni ta'minlash, bag'rikenglikni mustahkamlash va ijobiy imijni shakllantirishda muhim ijtimoiy institut sifatida maydonga chiqmoqda.

Bugungi kunda sport sohasi tobora murakkablashib borayotgan xalqaro munosabatlarning tarkibiy qismiga aylanmoqda. Xususan, yirik xalqaro sport musobaqalarining tashkil etilishi, sportchilarning chet ellik klublarga transfer qilinishi, sport orqali xalqaro tijorat aloqalarining kengayishi, dopingga qarshi global kurash va sport arbitrajiga oid nizolarning ko'payishi sportning huquqiy jihatdan tartibga solinishini dolzarb masalaga aylantirmoqda. Bu holat o'z navbatida xalqaro miqyosda sport

faoliyati bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarni huquqiy me'yorlar asosida boshqarishni talab qiladi.

Shu bois, mustaqil bir huquqiy sohaga aylangan **xalqaro sport huquqi** jahon miqyosida sport bilan bog'liq har tomonlama munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan kompleks me'yoriy tizim sifatida shakllanmoqda. Mazkur huquq sohasi nafaqat xalqaro sport tashkilotlari faoliyatini, balki sportchilar, milliy federatsiyalar, hakamlar, murabbiylar, sport agentlari va boshqa subyektlar o'rtasidagi huquqiy aloqalarni ham qamrab oladi.

Xalqaro sport huquqi - bu davlatlar, xalqaro sport tashkilotlari, milliy federatsiyalar, sportchilar va boshqa sub'yektlar o'rtasida sport faoliyati doirasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi xalqaro huquq tarmog'idir. Ushbu tarmoq sport musobaqalarini tashkil etish, ishtirokchilar huquqlarini himoya qilish, dopingga qarshi kurash, nizolarni hal qilish va sportdagi halollik tamoyillarini ta'minlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Xalqaro sport huquqining asosiy predmeti — bu xalqaro sport faoliyatida vujudga keladigan huquqiy munosabatlardir. Bunday munosabatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: sport musobaqalarining tashkiliy-huquqiy asoslari; sportchilar va murabbiylar o'rtasidagi mehnat va fuqarolik-huquqiy munosabatlar; sportda intellektual mulk obyektlaridan foydalanish; sport infratuzilmasiga xorijiy investitsiyalar jalb etish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar; xalqaro sport nizolarini arbitraj va sud tartibida hal qilish mexanizmlari.

Bundan tashqari, xalqaro sport huquqi — bu huquqiy tartibga solish vositalari orqali xalqaro sport harakatining adolat,

halollik va tenglik tamoyillari asosida faoliyat yuritishini ta'minlovchi tizimdir. U xalqaro huquqning boshqa tarmoqlari — inson huquqlari, xalqaro mehnat huquqi, soliq huquqi, fuqarolik huquqi va intellektual mulk huquqi bilan bevosita uzviy bog'liqdir.

Mazkur huquq tarmog'i sport tashkilotlarining mustaqilligini (avtonomiyasini) saqlagan holda, ularning faoliyatini xalqaro normalar asosida muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Xususan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ), FIFA, WADA kabi tashkilotlar tomonidan qabul qilinayotgan nizomlar, reglamentlar, kodekslar xalqaro sport huquqining asosiy normativ-huquqiy bazasini tashkil etadi.

Shu sababli, xalqaro sport huquqi nafaqat sportchilarning huquq va manfaatlarini himoya qiluvchi vosita, balki global sport tizimidagi barqarorlik, tartib va halollikni ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida e'tirof etiladi. Uning rivojlanishi sport diplomatiyasini mustahkamlash, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va sport orqali tinchlikni barpo etishga qaratilgan xalqaro strategiyalarning ajralmas qismi bo'lib xizmat qiladi.

Xalqaro sport huquqining asosiy obyektini xalqaro sport faoliyati tashkil etadi. Bu faoliyat doirasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlar turli sub'yektlar — davlatlar, xalqaro sport tashkilotlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, sport federatsiyalari, professional va havaskor sportchilar, murabbiylar, hakamlar, sport agentlari, homiylar va muxlislar o'rtasida shakllanadi. Ushbu huquqiy munosabatlarning barchasi xalqaro sport huquqi normalari orqali tartibga solinadi.

Xalqaro sport huquqining obyektlari quyidagi asosiy yo'nalishlarga bo'linadi:

1. Xalqaro sport musobaqalarini tashkil etish va o'tkazish bilan bog'liq huquqiy munosabatlar. Bu yo'nalishga

sport tadbirlarini rejalashtirish, mezbon davlat tanlash, musobaqa qoidalarini ishlab chiqish, texnik reglamentlar, xavfsizlik choralarini belgilash, sportchilarni akkreditatsiya qilish kabi huquqiy tartibotlar kiradi. Misol uchun, Olimpiya o'yinlari yoki FIFA Jahon chempionati kabi yirik tadbirlar maxsus xalqaro shartnomalar va reglamentlar asosida amalga oshiriladi.

2. Sport sub'yektlari o'rtasidagi shartnomaviy va mehnat munosabatlari. Sportchilar, murabbiylar, hakamlar va boshqa ishtirokchilar bilan tuziladigan shartnomalar, transfer bitimlari, ijara shartnomalari va sport agentlari bilan munosabatlar xalqaro mehnat huquqi va sport tashkilotlari reglamentlariga asoslanadi. Bu munosabatlar ko'pincha turli yurisdiksiyalarga taalluqli bo'lgan murakkab yuridik nizolarni keltirib chiqarishi mumkin.

3. Xalqaro sport arbitraj va nizolarni hal qilish tartiblari. Xalqaro sport arbitraj sudi (CAS) tomonidan ko'rib chiqiladigan nizolar, xususan, doping bilan bog'liq ishlar, transfer bo'yicha kelishmovchiliklar, sport tashkilotlari qarorlariga qarshi apellyatsiyalar kabi holatlar xalqaro sport huquqining asosiy obyektlaridan hisoblanadi.

4. Dopingga qarshi kurash va sportdagi xolislikni ta'minlash. Dopingga qarshi kurash xalqaro sport huquqining alohida obyektidir. WADA tomonidan ishlab chiqilgan "Dopingga qarshi jahon kodeksi" bu borada asosiy normativ hujjat sifatida xizmat qiladi. Sportchilarning sog'ligini saqlash, halol raqobat sharoitlarini yaratish va jamoatchilik ishonchini ta'minlash maqsadida ushbu obyekt ustidan doimiy nazorat zarur.

5. Sportdagi intellektual mulk obyektlari. Sport musobaqalarining logotiplari, tovar belgilari, media-translyatsiya huquqlari, reklama va homiylik bilan bog'liq huquqlar xalqaro sport huquqining iqtisodiy va mulkiy obyektlariga kiradi. Bu

munosabatlar asosan xalqaro intellektual mulk huquqi doirasida tartibga solinadi.

6. Sport infratuzilmasi va xorijiy investitsiyalar. Sport obyektlarini qurish, ularni xalqaro talablar asosida jihozlash, texnik xizmat ko'rsatish va homiylik bilan bog'liq sarmoyaviy munosabatlar ham xalqaro sport huquqining obyektlariga kiradi. Davlatlar o'rtasida yoki xalqaro tashkilotlar ishtirokida tuziladigan kelishuvlar bu borada muhim rol o'ynaydi.

7. Sport va inson huquqlari. Sportchilarning mehnat, sog'liq, xavfsizlik, din, jins, millat va irq asosida diskriminatsiyadan holi bo'lish huquqlari xalqaro sport huquqining asosiy obyektlaridan biridir. Xususan, BMTning Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi va boshqa hujjatlar asosida sportdagi inson huquqlari kafolatlanadi.

Xalqaro sport huquqining obyektlari juda keng ko'lamli va murakkab bo'lib, ular faqat sport musobaqalari bilan cheklanmaydi. Balki iqtisodiy, ijtimoiy, mehnat, intellektual mulk, ekologik va inson huquqlari sohalariga ham taalluqli bo'lgan ko'p tarmoqli munosabatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu munosabatlarni samarali va adolatli tartibga solish xalqaro sport huquqining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

2. Xalqaro sport huquqining asosiy funksiyalari

Xalqaro sport huquqi sport sohasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga solish va boshqarishda bir qancha muhim funksiyalarni bajaradi. Ushbu funksiyalar sportning global ahamiyatini hisobga olgan holda, uning ichki tizimini boshqarish, xolislikni ta'minlash va sportchilar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan. Xalqaro sport huquqining asosiy funksiyalari quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Normativ-funksional (me'yoriy) funksiyasi

Xalqaro sport huquqi sport faoliyatiga doir universal qoidalar va normalarni belgilaydi. Bu funksiya sportning xalqaro miqyosda o'zaro uyg'unlikda rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, xalqaro sport tashkilotlarining me'yoriy hujjatlari (masalan, XOQ, FIFA, UEFA reglamentlari) orqali amalga oshiriladi. Ushbu funksiya sport musobaqalarini o'tkazish tartibi, sportchilarning huquqlarini himoya qilish va dopingga qarshi kurashish bo'yicha aniq qoidalarni ishlab chiqadi. Xalqaro sport huquqining normativ-boshqaruv funksiyasi o'zaro hamkorlikni, bir-biriga bog'liq bo'lgan normativ huquqiy asoslarga asoslanadi.

2. Boshqaruv funksiyasi

Xalqaro sport huquqi sport tizimining boshqaruvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Boshqaruv funksiyasi sport tashkilotlarini tashkil etish va ularning faoliyatini nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ), FIFA, UEFA va boshqa xalqaro sport federatsiyalari o'zaro aloqalar va sport tadbirlarini o'tkazish tartibini belgilaydi. Ushbu funksiyada sport tashkilotlari va davlatlar o'rtasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlar muhim ahamiyatga ega.

3. Nazorat funksiyasi

Xalqaro sport huquqi nazorat funksiyasini amalga oshiradi, bu esa sport sohasida huquqiy me'yorlar va tartiblarni bajarilishini ta'minlashga qaratilgan. Bu funksiya dopingga qarshi kurash, sportchilarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish, shuningdek, sport musobaqalarida korrupsiya va noxolis raqobatga qarshi kurashishni o'z ichiga oladi. Xalqaro sport huquqi normativ hujjatlar va tahlil qilish mexanizmlarini ishlab chiqish orqali, sportchilarning raqobat muhitida halol ishtirok etishini ta'minlashni maqsad qiladi.

4. Hal qiluvchi (arbitraj) funksiyasi

Xalqaro sport huquqining hal qiluvchi funksiyasi sportda yuzaga keladigan nizolarni hal etish va ularni yuridik yo'l bilan tartibga solishga qaratilgan. Bu funksiyaning amalga oshirilishida Sport arbitraj sudi (CAS) kabi muhim xalqaro tashkilotlar katta rol o'ynaydi. CAS sport nizolarini hal qilishning mustaqil va adolatli mexanizmini ta'minlaydi, shuningdek, xalqaro sport shartnomalari va nizolarni tartibga solishga ko'maklashadi.

5. Tashkiliy funksiyasi

Xalqaro sport huquqi sport tashkilotlarini shakllantirish va sport tadbirlarini o'tkazish tartibini belgilashni o'z ichiga oladi. Ushbu funksiya orqali sportning turli sohalarini boshqarish va nazorat qilish, xalqaro musobaqalarni o'tkazish, sportchilarni ro'yxatdan o'tkazish, shuningdek, turli sport federatsiyalarining o'zaro aloqalarini tartibga solish amalga oshiriladi. Shuningdek, sport tashkilotlarining ichki nizomlari va reglamentlarini ishlab chiqish ham bu funksiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi.

6. Ijtimoiy-himoya funksiyasi

Xalqaro sport huquqi sportchilarning ijtimoiy himoyasini ta'minlashga alohida e'tibor qaratadi. Bu funksiya sportchilarning mehnat huquqlarini, sog'lig'ini, moliyaviy xavfsizligini va ijtimoiy himoyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Xalqaro sport huquqi doirasida sportchilar uchun turli ijtimoiy kafolatlar, shuningdek, sportchilarning huquqiy va moddiy himoyasini ta'minlovchi mexanizmlar ishlab chiqiladi. Shuningdek, sportchilarning mehnat shartnomalari va sport bilan bog'liq huquqlariga rioya etilishi ham nazorat qilinadi.

7. Tarbiyaviy va ma'naviy funksiyasi

Xalqaro sport huquqi sportning tarbiyaviy va ma'naviy rolini mustahkamlashga qaratilgan muhim funktsiyani bajaradi. Bu funksiya sportni faqat jismoniy faollik sifatida emas, balki

insonning axloqiy va ma'naviy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida ham ko'radi. Fair Play (adolatli o'yin) tamoyilini joriy etish, sportda xolislik va halollikni ta'minlash, diskriminatsiyaga qarshi kurashish kabi masalalar ushbu funktsiyaning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Bu funktsiya sportdagi raqobatning axloqiy asoslarini mustahkamlash, shuningdek, ijtimoiy tenglik va adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Xalqaro sport huquqining asosiy funktsiyalari

№	Funktsiya nomi	Mazmuni	Asosiy vositalar / Misollar
1	Normativ-funksional	Sport faoliyatiga oid universal qoidalarni belgilaydi.	XOQ, FIFA, UEFA reglamentlari, dopingga qarshi qoidalar
2	Boshqaruv	Sport tashkilotlarini boshqarish, faoliyatini muvofiqlashtirish.	XOQ, FIFA, UEFA, xalqaro sport federatsiyalari
3	Nazorat	Sportda qonun-qoidalar va tartibga rioya etilishini ta'minlaydi.	Doping nazorati, korrupsiyaga qarshi kurash, tibbiy tekshiruvlar
4	Hal qiluvchi (arbitraj)	Sportda yuzaga kelgan nizolarni hal qilish uchun yuridik mexanizmni taqdim etadi.	CAS – Sport arbitraj sudi
5	Tashkiliy	Sport tadbirlarini tashkil qilish va federatsiyalar o'rtasidagi aloqalarni tartibga solish.	Musobaqalar reglamenti, sportchilarning ro'yxatdan o'tkazilishi
6	Ijtimoiy-himoya	Sportchilarning mehnat, sog'liq va moliyaviy huquqlarini himoya qiladi.	Mehnat shartnomalari, ijtimoiy kafolatlar, tibbiy himoya
7	Tarbiyaviy-ma'naviy	Sport orqali axloqiy, ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.	Fair Play, diskriminatsiyaga qarshi kurash, sportda halollik va xolislik

Xalqaro sport huquqida qo'llaniladigan asosiy metodlarga quyidagilar kiradi:

Xalqaro sport tashkilotlarini shakllantirish: Xalqaro sport tashkilotlarini tashkil etish va ularga samarali boshqaruvni ta'minlash, sportning global darajadagi rivojlanishini va yagona normativ tizimni yaratish imkonini beradi. Bu tashkilotlar sport faoliyatini tartibga solish, musobaqalar o'tkazish va sportchilarning huquqlarini himoya qilishda markaziy rol o'ynaydi.

Vakolatlarni xalqaro tashkilotlarga topshirish: Xalqaro sport tashkilotlariga vakolatlarni topshirish orqali sport sohasidagi qarorlar va siyosatlarni samarali boshqarish mumkin. Bu, shuningdek, sport musobaqalari va boshqa xalqaro sport faoliyatlarini yanada adolatli va aniq boshqarishni ta'minlaydi.

Huquqiy va iqtisodiy manfaatlarni uyg'unlashtirish orqali sub'yektlar o'rtasida o'zaro ta'sirni amalga oshirish: Xalqaro sport huquqi sport sub'yektlari o'rtasidagi huquqiy va iqtisodiy manfaatlarni uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Bu, sportchilarning, tashkilotlarning va davlatlarning o'zaro hamkorlikda faoliyat yuritishini, shuningdek, sportni tijoratlashgan soha sifatida rivojlantirishni ta'minlaydi.

Sport nizolarini xalqaro sport arbitrajida hal qilish: Xalqaro sport nizolarini hal qilishda Sport arbitraj sudi (CAS) kabi mustaqil organlardan foydalanish, adolatli va xolis muhkama va qarorlarni qabul qilish imkonini beradi. Bu nizolarni hal qilishda shaffoflikni ta'minlaydi va sportda ishonchni oshiradi.

Sportchilarning huquqiy, moddiy va ijtimoiy himoyasini ta'minlash: Sportchilarning huquqlarini himoya qilish, ularga moddiy yordam ko'rsatish va ijtimoiy himoyani ta'minlash, sport sohasida barqarorlikni va sportchilarni qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Bu, shuningdek, sportchilarning sog'ligi va xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan sa'y-harakatlarni o'z ichiga oladi.

Sog'lom raqobat muhitini yaratish: Sog'lom raqobat muhitini yaratish, sportchilar o'rtasida adolatli raqobatni

ta'minlash, dopingga qarshi kurash va sportning axloqiy prinsiplariga asoslanish orqali sportni yuksaltirishga yordam beradi. Bu orqali sport musobaqalari shaffof va xolis tarzda o'tkaziladi, hamda sportchilarga teng imkoniyatlar yaratish imkonini beradi.

3. Xalqaro sport huquqining manbalari.

Xalqaro sport huquqi, xalqaro huquqning boshqa tarmoqlari singari, o'zining manbalariga ega bo'lib, ular rasmiy va noan'anaviy (maxsus) manbalarga bo'linadi. Har ikkala manba ham sport sohasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga solish, adolatli va barqaror muhitni yaratish uchun muhim rol o'ynaydi.

1. Rasmiy manbalar:

Xalqaro sport huquqining rasmiy manbalari quyidagilardan iborat:

1. Xalqaro konvensiyalar va bitimlar. Xalqaro sport huquqi rivojlanishida xalqaro konvensiyalar va bitimlar muhim o'rin tutadi. Masalan, 2005 yilgi *Dopingga qarshi kurashish konvensiyasi* sportda dopingni oldini olish va uni bartaraf etishda umumiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday konvensiyalar barcha davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilinib, ularda sportchilar va tashkilotlar uchun aniq va o'zaro bog'liq majburiyatlar belgilab qo'yiladi.

2. Xalqaro odat huquqi. Xalqaro odat huquqi davlatlar va sport tashkilotlari o'rtasida uzoq vaqtdan buyon shakllangan va amaliyotda qo'llaniladigan normativlar majmuidir. Bu normativlar jahon miqyosida xalqaro sport faoliyatini tartibga solishda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro odat huquqi, masalan, Fair Play tamoyillari, sport musobaqalarida qatnashish shartlari yoki dopingga qarshi kurashish kabi sohalarda amalga oshiriladi.

3. Umumiy huquqiy prinsiplar. Xalqaro sport huquqining asosiy tamoyillari bo'lib, adolat, tenglik va xolislik kabi prinsiplar mavjud. Bu prinsiplarga hurmat qilish barcha sportchilarga, tashkilotlarga va davlatlarga bir xil shartlar yaratish va o'zaro xolis munosabatlar o'rnatish imkonini beradi. Masalan, sport musobaqalarida barcha ishtirokchilarga teng imkoniyatlar yaratish, doping ishlatmaslik, va barcha tomonlarning huquqlarini hurmat qilish.

II. Maxsus manbalar:

Xalqaro sport huquqining maxsus manbalari sport sohasidagi aniq va mutaxassis hujjatlarni tashkil qiladi. Bu manbalar, odatda, xalqaro sport tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan va sport amaliyotida qo'llaniladigan normativ hujjatlardan iborat bo'ladi. Maxsus manbalarga quyidagilar kiradi:

1. Xalqaro sport tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan nizomlar, reglamentlar va etika kodekslari. Xalqaro sport tashkilotlari, masalan, *Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ)*, *FIFA*, *WADA* kabi tashkilotlar, o'z nizomlari, reglamentlari va etika kodekslari orqali sport sohasidagi muhim tartiblarni o'rnatadi. Bu hujjatlar sport musobaqalarini o'tkazish, sportchilarning huquqlarini himoya qilish, dopingga qarshi kurashish va boshqa ko'plab masalalarni tartibga soladi. Masalan, XOQning Olimpiya o'yinlari bo'yicha qoidalari, FIFAning futbolga oid qaydlar va WADAning dopingga qarshi kurashish bo'yicha siyosatlari xalqaro sport huquqining muhim tarkibiy qismlaridir.

2. Sport arbitraj sudining (CAS) qarorlari. Sport arbitraj sudi (CAS) xalqaro sportda yuzaga kelgan nizolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi. CASning qarorlari sport huquqining ta'minlanishida, ayniqsa, sportchilar va sport tashkilotlari o'rtasidagi nizolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega. CASning qarorlari xalqaro sport sohasida shaffoflik, adolat va xolislikni ta'minlashga yordam beradi.

3. Yevropa Inson huquqlari sudi va milliy sudlar amaliyoti. Xalqaro sport huquqi rivojlanishida *Yevropa Inson huquqlari sudi* va milliy sudlarning qarorlari ham muhim manba hisoblanadi. Yevropa Inson huquqlari sudi tomonidan qabul qilingan qarorlar va milliy sudlarning sportga oid amaliyoti, ayniqsa, sportchilarning inson huquqlarini himoya qilish va adolatli munosabatlarni ta'minlashda yordam beradi. Bu qarorlar, shuningdek, xalqaro sport huquqini rivojlantirishda ijtimoiy va huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xalqaro sport huquqining manbalari

Manba turi	Yo'nalish nomi	Mazmuni	Misollar
Rasmiy manbalar	Xalqaro konvensiyalar va bitimlar	Davlatlar o'rtasida imzolangan xalqaro huquqiy hujjatlar orqali sportni tartibga solish.	2005 yilgi Dopingga qarshi kurashish konvensiyasi
	Xalqaro odat huquqi	Uzoq yillik amaliyot asosida shakllangan xalqaro sport odatlari va qoidalari.	Fair Play, dopingga qarshi amaliyot
	Umumiy huquqiy prinsiplar	Tenglik, xolislik, adolat kabi umumiy prinsiplarga asoslangan tartibga solish.	Sportchilar huquqlari, adolatli musobaqalar
Maxsus manbalar	Sport tashkilotlari reglament va kodekslari	Xalqaro sport tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan ichki hujjatlar.	XOQ, FIFA, WADA qoidalari va etika kodekslari
	CAS qarorlari (Sport arbitraj sudi)	Sport nizolarini hal qiluvchi mustaqil sud qarorlari.	CAS orqali hal qilingan sportchiga oid nizolar
	Yevropa Inson huquqlari sudi va milliy sudlar	Inson huquqlari va adolatli yondashuvni ta'minlaydigan huquqiy amaliyot.	Sportga oid YIH sudining va milliy sudlarning qarorlari

4. Xalqaro sport huquqining tizimi

Xalqaro sport huquqi tizimi sport sohasida huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi turli darajadagi sub'yektlar, tashkilotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va tartibga soluvchi mexanizmlardan tashkil topgan murakkab tuzilmani anglatadi. Ushbu tizim sport faoliyatining barcha jihatlarini, jumladan, xalqaro va milliy miqyosdagi huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarni qamrab oladi.

1. Sub'yektlar va tashkilotlar:

Xalqaro sport huquqining tizimi bir nechta asosiy sub'yektlardan iborat bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Davlatlar va ularning vakolatli sport organlari. Har bir davlat sport faoliyatini o'z hududida tartibga solish va nazorat qilish uchun o'zining maxsus sport organlarini tashkil etadi. Bu organlar davlatning xalqaro sport tashkilotlaridagi vakolatlarini amalga oshiradi, sport sohasidagi siyosatni ishlab chiqadi va xalqaro qonunlarga muvofiq tartibni o'rnatadi.

2. Xalqaro sport tashkilotlari. Xalqaro sport tashkilotlari sportning turli tarmoqlarini boshqarish va rivojlantirishda markaziy rol o'ynaydi. Bularning orasida *Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ)*, *FIFA* (Xalqaro Futbol Federatsiyasi), *UEFA* (Yevropa Futbol Assotsiatsiyasi), *WADA* (Dopingga qarshi Jahon Agentligi) kabi nufuzli tashkilotlar mavjud. Ular xalqaro sport musobaqalarini tashkil etish, sportchilarning huquqlarini himoya qilish va dopingga qarshi kurashish kabi masalalarni hal qilish bilan shug'ullanadi.

3. Sport federatsiyalari va klublar. Har bir sport turi uchun milliy va xalqaro darajada federatsiyalar mavjud bo'lib, ular o'sha sport turining boshqaruvini amalga oshiradi. Masalan, *Xalqaro basketbol federatsiyasi (FIBA)*, *Xalqaro tennis federatsiyasi (ITF)* kabi tashkilotlar mavjud. Shu bilan birga, sport klublari va

ularning tarmoqlari sportchilarni tayyorlash, musobaqalar o'tkazish va boshqa sport faoliyatlarini amalga oshirishda asosiy rolni o'ynaydi.

4. Sportchilar, murabbiylar, hakamlar va agentlar.

Sportchilarning faoliyati, murabbiylarning sportchilarni tayyorlashdagi roli, hakamlarning musobaqalarda tartibni ta'minlashi va agentlarning sportchilarning shartnomalari va tijoriy manfaatlarini himoya qilishdagi ishtiroki xalqaro sport huquqining sub'yektlari hisoblanadi. Ularning huquqlari, majburiyatlari va faoliyatlari sportning normativ huquqiy tizimi tomonidan tartibga solinadi.

II. Tashkiliy-huquqiy tuzilmalar

Xalqaro sport huquqining ishlashini ta'minlovchi va sportdagi huquqiy tartibni o'rnatadigan asosiy tashkilotlar quyidagilardan iborat:

1. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ). XOQ — Olimpiya harakatini muvofiqlashtiradigan va unga rahbarlik qiluvchi xalqaro tashkilotdir. U sportning ko'plab turlarini rivojlantirishga, Olimpiya o'yinlarini o'tkazishga va xalqaro sport hamkorligini o'rnatishga mas'uldir. XOQning asosiy maqsadi – dunyo miqyosida sportni birlashtirish va adolatli, sog'lom raqobatni ta'minlash.

2. FIFA, IAAF kabi federatsiyalar. FIFA (Xalqaro Futbol Federatsiyasi) va IAAF (Xalqaro Yengil Atletika Federatsiyasi) kabi tashkilotlar o'z sport turlarida xalqaro darajadagi boshqaruvni amalga oshiradi. Bu tashkilotlar sportning turli tarmoqlarida qoidalar va standartlarni belgilaydi, musobaqalarni tashkil etadi va sportchilarning faoliyatini tartibga soladi.

3. Sport arbitraj sudi (CAS). Sport arbitraj sudi (CAS) – bu sportdagi nizolarni hal etish uchun tashkil etilgan mustaqil huquqiy instansiya bo'lib, uning vazifasi xalqaro sport

muammolarini adolatli va tezkor ravishda hal qilishdir. CASning qarorlari barcha sport sub'yektlari uchun majburiy hisoblanadi va u sport sohasidagi huquqiy nizolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi.

III. Normativ-huquqiy hujjatlar

Xalqaro sport huquqini amalga oshiradigan normativ-huquqiy hujjatlar tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Sport kodekslari. Sport kodekslari, masalan, *Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ)* tomonidan ishlab chiqilgan Olimpiya kodeksi, sportchilarning huquqlari, majburiyatlari, sport musobaqalarining o'tkazilishi tartiblarini belgilaydi. Kodekslar sportchilar va tashkilotlar o'rtasida aniq qoidalarini o'rnatadi va sportning etika asoslarini belgilaydi.

2. Reglamentlar. Har bir xalqaro sport tashkiloti, masalan, *FIFA* yoki *WADA*, o'z faoliyatini muvofiqlashtirish va tartibga solish uchun reglamentlarni ishlab chiqadi. Bu reglamentlar sport musobaqalarining o'tkazilishidan tortib, dopingga qarshi kurashishgacha bo'lgan barcha jihatlarini tartibga soladi.

3. Etika kodekslari. Etika kodekslari sportning xolislik, adolat va halollik tamoyillarini ta'minlash uchun ishlab chiqiladi. Ushbu kodekslar sportchilarning faolligida, hakamlarning qarorlarida va barcha sport jarayonlarida adolatli yondashuvni ta'minlashga qaratilgan.

4. Antidoping kodekslari. Antidoping kodekslari sportchilarni doping ishlatishdan himoya qilish va sportdagi sog'lom raqobatni ta'minlash uchun ishlab chiqiladi. Masalan, *WADA* (Jahon Antidoping Agentligi) tomonidan qabul qilingan Antidoping kodeksi sportchilarning dopingni ishlatishining oldini olish va sportda to'g'ri raqobatni saqlab qolish uchun xalqaro normativlarni belgilaydi.

Xalqaro sport huquqida qo'llaniladigan asosiy **printsip**lar quyidagilar:

1. Sportning avtonomiyasi (mustaqilligi). Bu sport tashkilotlarining o'z faoliyatlarini mustaqil ravishda amalga oshirish huquqidir, siyosiy yoki tijorat bosimlaridan holi bo'lishi kerak.

2. Adolatli raqobat. Sport musobaqalarida barcha ishtirokchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish va musobaqalarda adolatni ta'minlash.

3. Diskriminatsiyaga qarshi kurash. Sportda diskriminatsiyaga yo'l qo'yilmasligi, ya'ni irqi, jinsi, diniy e'tiqodi, millati yoki boshqa asoslar bo'yicha hech qanday ajratishni taqiqlash.

4. Inson huquqlarining ustuvorligi. Sportchilarning huquqlari, sog'ligi va shaxsiy huquqlarini himoya qilish, shu jumladan ularning mehnat sharoitlari va sog'lig'ini ta'minlash.

5. Xalqaro hamkorlik. Sport orqali davlatlar o'rtasida tinchlik va hamjihatlikni rivojlantirish, xalqaro munosabatlarni mustahkamlash.

6. Fair Play (adolatli o'yin). Sportchilarning halol va axloqiy raqobatni ta'minlashga qaratilgan printsip.

7. Global sport hamkorligi va xalqaro normativ tizimlar. Xalqaro sportni boshqarish uchun shartnomalar, konvensiyalar va sport kodekslarining ishlab chiqilishi.

8. Sog'lom va xavfsiz muhitni ta'minlash. Sportchilarning xavfsizligini, sog'lig'ini va musobaqalardagi shaffoflikni ta'minlash.

Fair Play (Adolatli o'yin) tamoyili xalqaro sport huquqining axloqiy asosini tashkil etadi. Bu tamoyil sportchilardan raqibga hurmat, halollik, xolislik va sportning asli maqsadlariga sodiqlikni talab qiladi. Adolatli o'yin tamoyili sportda faqat raqobatni emas, balki uning ijtimoiy va axloqiy jihatlarini ham tartibga soladi. U sportchilarni raqobatni to'g'ri va adolatli olib

borishga undaydi, shu bilan birga sportning estetik va ma'naviy qiymatlarini rivojlantiradi.

Fair Play tamoyili doping, manipulyatsiya, agressivlik va firibgarlikka qarshi kurashishda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Doping ishlatishning oldini olish, sportchilarning sog'lom va xavfsiz raqobat yuritishini ta'minlashda bu tamoyil muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, manipulyatsiya va firibgarlikka qarshi kurashishda Adolatli o'yin tamoyili sport musobaqalarining adolatli va shaffof o'tishini ta'minlaydi.

Fair Play tamoyili xalqaro sport tashkilotlari tomonidan qonuniy kuchga ega bo'lmagan bo'lsa-da, de-fakto xalqaro sport etikasi mezoni sifatida e'tirof etiladi. Bu tamoyilga amal qilish, sportchilarning, murabbiylarning, hakamlarning va boshqa sport sub'yektlarining sportdagi xulq-atvorini yo'lga qo'yadi va sportni faqat fizikal jihatdan emas, balki axloqiy nuqtai nazardan ham rivojlantiradi. Fair Play tamoyili sportga bo'lgan ijtimoiy ishonchni oshiradi va sportni barcha uchun teng imkoniyatlar yaratadigan, sog'lom va xavfsiz muhitga aylantiradi.

Shu tariqa, bu tamoyil faqat individual sportchilarga emas, balki sport tizimining barcha qatnashchilariga, shu jumladan tashkilotchilar va muxlislarga ham ta'sir qiladi. Adolatli o'yin tamoyili sportning xolis va raqobatbardosh tabiatini saqlashda muhim rol o'ynaydi, va bu orqali sportni to'g'ri rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Xalqaro sport huquqi hozirgi davrda sport sohasidagi global tartibga solish tizimining muhim bo'g'iniga aylangan. Uning asosiy vazifasi - sportda huquqiy barqarorlikni ta'minlash, sportchilar huquqlarini himoya qilish, adolatli musobaqa sharoitini yaratish va xalqaro hamkorlikni mustahkamlashdir. Xalqaro sport huquqi nafaqat sport musobaqalarini boshqarish va ularni tartibga solish, balki sportchilar va boshqa sport

sub'yektlarining huquqiy manfaatlarini ta'minlash, shuningdek, sportda tenglik va adolatni saqlash kabi ijtimoiy jihatlarni ham nazarda tutadi.

Sportda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini amalga oshirish orqali xalqaro sport huquqi butun insoniyat manfaatlariga xizmat qiladi. Bu huquq tarmog'i sportda musobaqalar va raqobatni faqat qonuniy va adolatli bo'lishini ta'minlabgina qolmay, balki sport orqali jamiyatning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Xalqaro sport huquqi, shuningdek, mamlakatlararo hamkorlikni mustahkamlash va sportning universal qadriyatlarini ommalashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu bois, ushbu huquq tarmog'ining ilmiy o'rganilishi va huquqiy bazasini mustahkamlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Xalqaro sport huquqi sohasidagi normativ hujjatlar, sport etikasi, dopingga qarshi kurashish kabi masalalar zamonaviy sportda hal etilishi zarur bo'lgan muammolardan biridir. Kelajakda, xalqaro sport huquqining doimiy ravishda rivojlanishi, yangi normativ va huquqiy mexanizmlar yaratish, va sport sohasidagi barcha sub'yektlarning huquqiy bilimlarini oshirish orqali sportning adolatli va xavfsiz o'yin maydoniga aylanishi ta'minlanadi.

Bundan tashqari, xalqaro sport huquqi doirasidagi qonunlar va tamoyillarni yanada mustahkamlash orqali, sportni global miqyosda yanada rivojlantirish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va sport orqali xalqaro tinchlikni saqlashda katta ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, xalqaro sport huquqi nafaqat sport sohasini, balki butun dunyo miqyosidagi ijtimoiy, madaniy va siyosiy aloqalarni yaxshilashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Xalqaro sport huquqining obyektlari qanday yo'nalishlarga ajratiladi?
2. Xalqaro sport huquqining asosiy funksiyalarini ayting?
3. Xalqaro sport huquqida qo'llaniladigan asosiy metodlarga qaysilar kiradi?
4. Xalqaro sport huquqining rasmiy manbalarini ayting?
5. Xalqaro sport huquqining maxsus manbalarini ayting?
6. Xalqaro sport huquqida Fair Play (Adolatli o'yin) tamoyili haqida ma'lumot bering?
7. Sportning avtonomiyasi (mustaqilligi) deganda nimani tushunasiz?
8. Xalqaro sport huquqida qo'llaniladigan asosiy printsiplar haqida tushuntirish bering?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017
4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.
5. Хаётов А.Х. Спорт huquqining paydo bo'lishi va rivojlanishi genezisi.
6. "Globallashuv jarayonida jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimidagi dolzarb muammo va yechimlar". Халқаро илмий-амалий анжумани. Samarqand-2023.
7. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021

MAVZU: XALQARO SPORT HUQUQI SUBYEKTLARI

REJA:

1. Xalqaro sport harakati subyektlari va ularning turlari
2. Xalqaro sport tashkilotlari va ularning huquqiy maqomi
3. Davlatning xalqaro sport harakatidagi roli va huquqiy maqomi
4. Xalqaro sport harakatidagi individual ishtirokchilarning huquqiy maqomi

Kalit so'zlar: *sport harakati, sport tizimi, sport harakati sub'yektlari, sport federatsiyalari, sportchi, murabbiy, sport agenti, huquqiy maqom, olimpiya o'yinlari, Sport arbitraj sudi, xalqaro sport nizolari, adolat, qonun ustuvorligi.*

1. Xalqaro sport harakati subyektlari va ularning turlari

Xalqaro sport harakati subyektlari — bu sport sohasida faoliyat yurituvchi va o'zaro aloqada bo'lgan turli shaxslar, tashkilotlar, davlatlar va sportning boshqa ishtirokchilaridir. Ular xalqaro sport tizimining samarali faoliyat ko'rsatishida muhim rol o'ynaydilar.

Xalqaro sport harakati subyektlari sportning global rivojlanishini, sportchilarning huquqlarini himoya qilishni, xalqaro musobaqalar o'tkazishni va sportda axloqiy tamoyillarni ilgari surishni ta'minlaydilar. Shuningdek, ular sportni ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy sohalarida rivojlantirishda ishtirok etadilar.

Xalqaro sport harakati subyektlari o'zaro aloqalarini kuchaytirish, musobaqalarda adolatni ta'minlash, sportda tenglikni yo'lga qo'yish hamda dopingga qarshi kurashish kabi

muhim masalalarda hamkorlikni amalga oshiradilar. Bu subyektlar, o'zaro hamkorlik va o'zaro qarorlar orqali sport sohasidagi qonun va qoidalarning muvofiqligini ta'minlaydi. Har bir subyekt sportning turli tarmoqlarida o'zining maxsus vazifalarini bajaradi, masalan, davlatlar sportni davlat miqyosida boshqaradi, xalqaro sport tashkilotlari umumiy qoidalarni belgilaydi, sportchilar esa o'z muvaffaqiyatlari bilan sportning rivojlanishiga hissa qo'shadilar. Shu bilan birga, xalqaro sport harakati subyektlari sportni madaniyatlararo aloqalarni mustahkamlash, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun muhim vosita sifatida ishlatadilar.

Xalqaro sport harakati subyektlari o'zaro faoliyatlarini sportning rivojlanishi va uning ijtimoiy ta'sirini oshirishga qaratib, barcha mamlakatlar va jamoatlarni sportga qiziqtiradi. Bu subyektlar, shuningdek, sportning ta'lim, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, madaniy almashinuv va global jamoa spiritini rivojlantirishda ham o'zlarining katta rolini o'ynaydi.

Xalqaro sport harakatining asosiy subyektlariga quyidagilar kiradi:

1. Davlatlar va ularning vakolatli organlari. Davlatlar sportni rivojlantirish va tartibga solish borasida markaziy rol o'ynaydi. Davlatlar xalqaro sport harakatida to'g'ridan-to'g'ri ishtirok etadilar va ko'plab xalqaro sport tashkilotlarining a'zolaridir. Ularning asosiy vazifalari:

- Sportni rivojlantirish va davlat ichida sportni tashkil etish;
- Xalqaro sport tashkilotlarida o'z vakillarini yuborish;
- Sport siyosatini ishlab chiqish va sportda huquqiy normalarni qo'llash;
- O'z sportchilarini tayyorlash va ularni xalqaro musobaqalarda ishtirok etishini ta'minlash.

Davlatlarning vakolatli organlari odatda sportni rivojlantirish, jamiyatdagi sportni boshqarish va davlatning xalqaro sport faoliyatidagi ishtirokini tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Bunga sport vazirliklari, sportni rivojlantirish bo'yicha maxsus agentliklar va milliy sport federatsiyalari kiradi.

2. Xalqaro sport tashkilotlari. Xalqaro sport tashkilotlari — bu sport faoliyatini xalqaro miqyosda tashkil etadigan va boshqaradigan ixtisoslashgan tashkilotlardir. Ushbu tashkilotlar sportni xalqaro darajada tartibga solish, musobaqalarni o'tkazish, sportning global rivojlanishini ta'minlash va bir qancha ijtimoiy-maqсадlarni amalga oshirishda faol ishtirok etadi. Xalqaro sport tashkilotlariga quyidagilar kiradi:

a) Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ): XOQ 1894 yilda tashkil etilgan bo'lib, Olimpiya o'yinlarini tashkil etish, sportni rivojlantirish va olimpiya qadriyatlarini ilgari surish orqali xalqaro sport harakatini boshqaradi. XOQ sportning butun dunyo bo'yicha tarqalishiga va Olimpizm g'oyalarining amalga oshirilishiga qaratilgan asosiy tashkilotdir.

b) FIFA (Xalqaro Futbol Federatsiyasi): FIFA futbolning xalqaro boshqaruv organi sifatida dunyo bo'yicha futbol musobaqalarini tashkil etadi, shu jumladan, jahon chempionatlarini va boshqa xalqaro musobaqalarni. FIFA sportni global miqyosda rivojlantirishda, futbolning rivojlanishini ta'minlashda va xalqaro futbol normativlarini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

c) UEFA (Yevropa Futbol Assotsiatsiyasi): UEFA Yevropa futbolini boshqaruvchi tashkilot bo'lib, Yevropa bo'ylab futbolni rivojlantirish va tashkil qilishda asosiy rol o'ynaydi. UEFA Yevropadagi futbol federatsiyalarini birlashtiradi va Yevropa miqyosidagi musobaqalar, masalan, Yevropa Chempionlar Ligasi va Yevropa chempionati kabi yirik musobaqalarni tashkil etadi.

d) WADA (Dopingga Qarshi Jahon Agentligi): WADA sportdagi dopingni nazorat qilish va unga qarshi kurashish maqsadida 1999 yilda tashkil etilgan xalqaro tashkilotdir. WADA dopingga qarshi kurashish bo'yicha global siyosatni ishlab chiqadi, dopingga qarshi tekshiruvlar o'tkazadi va dopingni oldini olishda xalqaro miqyosda faoliyat olib boradi.

e) Boshqa sport federatsiyalari va tashkilotlar: Bundan tashqari, xalqaro sportning boshqa ko'plab federatsiyalari ham mavjud. Ular sportning alohida turlari bo'yicha xalqaro miqyosda tashkilotlar sifatida faoliyat yuritadi, masalan, Xalqaro Atletika Federatsiyasi (IAAF), Xalqaro Basketbol Federatsiyasi (FIBA) va boshqalar.

3. Milliy sport federatsiyalari va klublar. Milliy sport federatsiyalari va klublar xalqaro sport harakatining muhim subyektlaridir. Milliy federatsiyalar o'z mamlakatidagi sport turlarini boshqaradi, musobaqalar o'tkazadi va sportchilarni tayyorlaydi. Milliy federatsiyalar xalqaro sport tashkilotlarida o'z vakillarini yuborib, sportning global rivojlanishiga hissa qo'shadilar.

Milliy sport federatsiyalari:

- Xalqaro sport tashkilotlariga a'zo bo'lishadi;
- O'z mamlakatida sportni rivojlantirish uchun normativ hujjatlar ishlab chiqadilar;
- Xalqaro sport musobaqalarida o'z mamlakatining sportchilarini ishtirok etishini ta'minlaydilar.

Sport klublari esa, milliy va xalqaro miqyosda sportchilarni tarbiyalash va sport musobaqalariga tayyorlash bilan shugullanadi. Ular sport turlari bo'yicha jamoalar yaratadi va ularning musobaqalarda ishtirok etishini ta'minlaydi.

4. Sportchilar, murabbiylar va hakamlar. Sportchilar, murabbiylar va hakamlar ham xalqaro sport harakatining muhim

subyektlaridan hisoblanadi. Sportchilar sport musobaqalarida ishtirok etadilar, milliy va xalqaro sport tashkilotlari tomonidan ta'minlangan huquqlarga ega bo'ladilar. Murabbiylar sportchilarni tayyorlash va ularni musobaqalarga olib chiqishda muhim rol o'ynaydi. Hakamlar esa musobaqalar davomida sportchilarning o'yinlarini nazorat qilish va ularning huquqlarini himoya qilishda faol ishtirok etadilar.

5. Sport agentlari. Sport agentlari sportchilarni, murabbiylarni yoki sport jamoalarini turli musobaqalar va shartnomalar bo'yicha maslahat berish, shartnoma tuzishda yordam berish va ularning manfaatlarini himoya qilish orqali xalqaro sport harakatida ishtirok etadilar. Xalqaro sport harakati subyektlari bir-biriga bog'liq bo'lib, ular sportning rivojlanishi va normativ-huquqiy asoslarini yaratishda asosiy rol o'ynaydi. Davlatlar, xalqaro sport tashkilotlari, milliy federatsiyalar, sportchilar, murabbiylar, hakamlar va sport agentlari sportni global miqyosda boshqarish va uning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ahamiyatini ta'minlashda birgalikda ishlaydilar. Har bir subyektning o'ziga xos vazifalari va maqsadlari bor bo'lsa-da, ularning umumiy maqsadi sportning adolatli, xavfsiz va ijtimoiy barqaror rivojlanishiga erishishdir.

2. Xalqaro sport tashkilotlari va ularning huquqiy maqomi

Xalqaro sport tashkilotlari – bu sport faoliyatini tartibga solish, rivojlantirish, sport musobaqalarini o'tkazish, sportchilarning huquqlarini himoya qilish va sportni xalqaro miqyosda muvofiqlashtirish maqsadida tashkil etilgan tashkilotlardir.

Ushbu tashkilotlar sportni global miqyosda rivojlantirish, uning axloqiy tamoyillarini ilgari surish, dopingga qarshi

kurashish, sportda tenglik va adolatni ta'minlash kabi muhim vazifalarni bajaradilar.

Xalqaro sport tashkilotlari – bu sport faoliyatini tartibga solish, rivojlantirish, sport musobaqalarini o'tkazish, sportchilarning huquqlarini himoya qilish va sportni xalqaro miqyosda muvofiqlashtirish maqsadida tashkil etilgan tashkilotlardir. Ushbu tashkilotlar sportni global miqyosda rivojlantirish, uning axloqiy tamoyillarini ilgari surish, dopingga qarshi kurashish, sportda tenglik va adolatni ta'minlash kabi muhim vazifalarni bajaradilar.

Xalqaro sport tashkilotlari tarixining boshlanishi 19-asrning oxiri va 20-asrning boshlariga borib taqaladi. Bu davrda sportni tashkil etishda yirik davlatlar orasida hamkorlik va birgalikda ish olib borish zarurati paydo bo'ldi. Birinchi xalqaro sport tashkiloti sifatida 1896-yilda tashkil etilgan **Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ)** e'tiborga loyiqdir. Olimpiya harakati 1896-yildan boshlab xalqaro sport sohasida o'zining markaziy o'rnini egalladi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) — sportni xalqaro miqyosda boshqarish va Olimpiya o'yinlarini tashkil qilish bilan shug'ullanuvchi asosiy xalqaro sport tashkilotidir. XOQning tashkil etilishi tarixiy jihatdan sportni global miqyosda muvofiqlashtirish, rivojlantirish va olimpizm g'oyalarini targ'ib qilish maqsadida amalga oshirilgan muhim bir qadamdir. Uning tashkil etilishi hamda keyingi rivojlanishi sportning global rivojlanishida markaziy rol o'ynadi. Olimpiya o'yinlari g'oyasining tug'ilishi asosan yunon madaniyati va qadimiy Olimpiya o'yinlariga asoslangan bo'lib, XIX asrning oxirlarida qayta jonlandi. Bu g'oya, ayniqsa, fransuz aristokrat va pedagog **Pierre de Kubertin** tomonidan ilgari surilgan. Kubertinning asosiy maqsadi sportni global miqyosda birlashtirish va xalqlarni do'stlik va tinchlikda

raqobatlashishga undash edi. Uning ishtiyoqi Olimpiya o'yinlarini qayta tiklash va uni xalqaro darajaga olib chiqish edi.

1894-yil Kubertin Fransiyaning Parij shahrida **Olimpiya harakatini** yaratish maqsadida xalqaro sport tashkilotlarini tashkil etish uchun xalqaro konferensiya o'tkazdi. Ushbu konferensiya 13-dekabrda Parijda bo'lib o'tdi va unda 13 davlatning vakillari qatnashdi. Shu yerda, Olimpiya o'yinlari va sportni global miqyosda boshqarish uchun **Xalqaro Olimpiya Qo'mitasini tashkil etish** to'g'risida qaror qabul qilindi. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ)ning asosiy vazifasi sportni xalqaro miqyosda muvofiqlashtirish, Olimpiya o'yinlarini o'tkazish va sportda adolatli raqobat muhitini yaratishdan iborat bo'ldi. XOQning dastlabki tuzilmasi va faoliyat ko'rsatish shakllari asosan sportdagi tenglik, adolat va axloqiy tamoyillarni ta'minlashga qaratilgan edi. XOQ ning birinchi katta ishi **1896-yilda Afina** shahrida o'tkazilgan Olimpiya o'yinlari bo'ldi. Bu o'yinlar Olimpiya o'yinlarining qayta tiklanganining boshlanishi edi. Olimpiya o'yinlari XX asrda butun dunyo bo'ylab keng tarqalib, sportning eng nufuzli musobaqalaridan biriga aylandi. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi 1900-yillardan boshlab o'zining yuksalish davrini boshdan kechirdi. 1900-yilda **ayollarni Olimpiya o'yinlariga qo'shish** masalasi ko'tarildi, 1924-yilda esa qishki Olimpiya o'yinlari joriy qilindi. XOQ har yili Olimpiya o'yinlari tashkil etish, yangi sport turlarini kiritish va sportning global miqyosda rivojlanishini ta'minlash kabi vazifalarni bajarib kelmoqda.

XOQ xalqaro huquq nuqtai nazaridan mustaqil tashkilot hisoblanadi va u o'z faoliyatini jahon miqyosida Olimpiya harakati va sportni muvofiqlashtirish maqsadida olib boradi. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi sportda halollik, adolat va tenglikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. U shuningdek, milliy Olimpiya

qo'mitalari bilan birgalikda xalqaro Olimpiya o'yinlarini tashkil etadi.

Bugungi kunda XOQ Olimpiya o'yinlarining o'zgaruvchan va rivojlanayotgan tizimini boshqarish va muvofiqlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Olimpiya o'yinlari nafaqat sportning eng nufuzli tadbiri bo'lib qolmay, balki turli madaniyatlar va xalqlar o'rtasida tinchlik, do'stlik va hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, XOQ sportda dopingga qarshi kurash, gender tengligi, inson huquqlarining himoyasi va ekologik masalalarda ham o'zining pozitsiyalarini kuchaytirmoqda.

FIFA (Xalqaro Futbol Assotsiatsiyalari Federatsiyasi)
1904 yil 21 mayda Yevropaning 7 mamlakati (Fransiya, Belgia, Daniya, Niderlandiya, Shveysariya, Germaniya va Avstriya) tomonidan tashkil etilgan. FIFAning tashkil etilishining asosiy maqsadi — futbolni dunyo bo'ylab tartibga solish, sportning ushbu turini rivojlantirish va xalqaro musobaqalarni tashkil etish edi. FIFAning tashkil topishi futbolning global ahamiyat kasb etganligini ko'rsatadi. Futbol o'yinini tartibga solish uchun bir nechta milliy futbol assotsiatsiyalari 1904 yilda birlashishga qaror qildi. FIFA dastlab, juda cheklangan geografik hududda faoliyat yuritgan bo'lsa-da, tez orada butun dunyo bo'ylab futbolni rivojlantirishga xizmat qiladigan tashkilotga aylandi.

FIFAning ilk prezidenti fransuz siyosatchisi va futbolni rivojlantirish tarafdori **Robert Guerin** bo'lgan. FIFAning dastlabki yillari futbolni dunyo miqyosida rivojlantirishda muhim rol o'ynadi, bunda xalqaro musobaqalar va o'yinlar tashkil etildi.

O'qing bu qiziq!



Xalqaro futbol assotsiatsiyasi (FIFA) 1904-yil 21-mayda Parijdagi Saint-Honoré 229 ko'chasida Union des Sociétés Françaises de Sports Athlétiques (USFSA) shtab-kvartirasining orqa tomonida tashkil etilgan. Fransuzcha nomi va qisqartmasi. fransuz tilida so'zlashuvchi mamlakatlardan tashqarida ham qo'llanadi. Belgiya, Daniya, Fransiya, Niderlandiya, Ispaniya milliy assotsiatsiyalari (o'sha paytdagi Madrid futbol klubi tomonidan taqdim etilgan) ta'sischi a'zolari edi; Ispaniya qirolik futbol federatsiyasi 1913-yilgacha tuzilgan), Shvetsiya va Shveysariya. Shuningdek, o'sha kuni Germaniya futbol assotsiatsiyasi (DFB) telegram orqali a'zo bo'lish niyatini e'lon qildi. FIFAning birinchi prezidenti Robert Gerin edi. Gerin o'rniga 1906-yilda assotsiatsiya a'zosi bo'lgan angliyalik Daniel Burli Vulfoll keldi. FIFA kolleksiyasi Angliyaning Manchester shahridagi Urbisdagi Milliy futbol muzeyida saqlanadi. Birinchi jahon chempionati 1930-yilda Urugvayning Montevideo shahrida bo'lib o'tgan.

FIFAning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Xalqaro futbolni boshqarish: FIFA futbolning global boshqaruv organi sifatida, barcha futbol musobaqalarini tashkil qilish, shu jumladan, Jahon chempionati va boshqa yirik xalqaro turnirlarni o'tkazish bo'yicha mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi.

2. Futbolni rivojlantirish: FIFA futbolni barcha mintaqalarda rivojlantirish, shu jumladan, yangi mamlakatlarda futbolni ommalashtirish va infratuzilma yaratish uchun mablag' ajratadi.

3. Futbol standartlarini belgilash: FIFA futbol o'yinining qoidalarini belgilaydi va yangilaydi. Bu qoidalar futbolning barcha darajalarda, shu jumladan, professional va havaskor o'yinlarda qo'llaniladi.

4. Adolat va axloqni ta'minlash: FIFA sportda halollik va adolatni ta'minlash uchun doimiy ravishda ish olib boradi. Bu, ayniqsa, dopingga qarshi kurash va match-fiksinga qarshi faoliyatda ko'rinadi.

5. Futbolga oid moliyaviy va texnik yordam ko'rsatish: FIFA futbol federatsiyalariga moliyaviy yordam ko'rsatadi, yosh futbolchilarni tayyorlash uchun dasturlar yaratadi va futbol infrastrukturasini rivojlantirishda yordam beradi.

6. Xalqaro futbol federatsiyalari o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish: FIFA barcha milliy futbol federatsiyalari bilan hamkorlik qilishga harakat qiladi va xalqaro futbolning barqaror rivojlanishiga erishishga intiladi.

FIFA har yili o'z a'zolariga futbolni rivojlantirish uchun mablag' ajratib, sport sohasida ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, FIFA tashkil etilganidan so'ng dunyoda futbol o'yini juda katta global ahamiyatga ega bo'lib, bu sport turini o'ynovchilar, muxlislar va mutaxassislar uchun katta imkoniyatlar yaratdi.

IAAF (Xalqaro Yengil Atletika Federatsiyasi) 1912-yilda Stokgolmda (Shvetsiya) o'tgan Xalqaro Yengil Atletika Kongressida tashkil etilgan va yengil atletika bo'yicha xalqaro boshqaruv organi sifatida faoliyat yuritadi. Ushbu tashkilot yengil atletikaning barcha sohalarini, jumladan, yugurish, sakrash, uloqtirish va boshqa yengil atletika turlari bo'yicha musobaqalarni tashkil etadi va ularga rahbarlik qiladi. IAAF yengil atletika sporti bo'yicha xalqaro qoidalar va standartlarni belgilaydi, shuningdek, yengil atletikaga doir global rivojlanish jarayonlarini boshqaradi.

Dastlabki asosiy maqsad – yengil atletika sportini boshqarish va dunyo miqyosida yagona qoidalar o'rnatish edi. Ushbu tashkilotning tashkil topishidagi asosiy sabab shundaki, har bir

mamlakat o'zida yengil atletika musobaqalarini o'tkazayotgan bo'lsa-da, xalqaro darajada bir xil qoidalar va tartiblar yo'q edi. Tashkilotning birinchi prezidenti britaniyalik **Lord Desborough** bo'lgan.

Hozirda IAAF tashkiloti yengil atletika bo'yicha dunyo sportining eng muhim boshqaruv organlaridan biridir. Uning bosh qarorgohi 1993-yildan beri **Monako** shahrida joylashgan.

IAAFning asosiy vazifalari:

1. Yengil atletika musobaqalarini tashkil etish: IAAF dunyo bo'ylab yengil atletika musobaqalarini uyushtiradi, jumladan, **Jahon chempionati, Olimpiya o'yinlari, IAAF Diamond League** kabi yirik tadbirlar. IAAF ushbu musobaqalarni o'tkazishning umumiy qoidalar va tartiblarini belgilaydi, musobaqalarda qatnashish uchun sportchilarni tanlash tizimlarini joriy etadi.

2. Xalqaro yengil atletika qoidalarini ishlab chiqish: IAAF yengil atletika bo'yicha global qoidalarini ishlab chiqadi va bu qoidalar barcha a'zo davlatlar uchun majburiy hisoblanadi. Bular nafaqat musobaqalar uchun qoidalar, balki dopingga qarshi kurashish, sport etikasi va sportchilarni himoya qilishga doir me'yorlarni ham o'z ichiga oladi.

3. Dopingga qarshi kurashish: IAAF dopingga qarshi kurashni sportning halol va adolatli bo'lishini ta'minlashda eng muhim vazifa deb hisoblaydi. Tashkilot o'z a'zolari va sportchilarga dopingni aniqlash va unga qarshi kurashish bo'yicha qoidalarini o'rnatadi. IAAFning Dopingga qarshi kurashish bo'yicha maxsus komissiyasi va hamkorlikdagi tashkilotlar (masalan, WADA - Jahon Antidoping Agentligi) bilan ishlaydi.

4. Yengil atletika sportini rivojlantirish: IAAF turli mamlakatlarda yengil atletikaning rivojlanishini rag'batlantirish va sportning keng tarqalishini ta'minlashga harakat qiladi. U

rivojlanayotgan mamlakatlarda yengil atletika infratuzilmasini yaratishga yordam beradi, trening dasturlarini ishlab chiqadi va mahalliy federatsiyalarni qo'llab-quvvatlaydi.

5. Yengil atletikada adolat va halollikni ta'minlash: IAAF sportning adolatli va xolis o'yinlarini ta'minlashga qaratilgan ko'plab tamoyillarni ilgari suradi. Bu, shuningdek, musobaqalar va natijalarni manipulyatsiyalardan himoya qilish, match-fiksing kabi noqonuniy harakatlarga qarshi kurashishdan iborat.

6. Sportchilar huquqlarini himoya qilish: IAAF sportchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilishni o'z faoliyatining muhim qismiga aylantirgan. Tashkilot sportchilarni notinch holatlarda va musobaqalarda himoya qilish, ularning ijtimoiy va iqtisodiy huquqlarini ta'minlashga intiladi.

IAAF xalqaro sportda muhim rol o'ynaydi, chunki yengil atletika sporti jahon bo'ylab eng keng tarqalgan va mashhur sport turlaridan biridir. IAAF yengil atletika musobaqalarini tashkil etish va boshqarish orqali sportni keng miqyosda rivojlantiradi. Uning faoliyati orqali sportchilarga adolatli sharoitlar yaratish, dopingga qarshi kurashish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

IAAF ning yirik musobaqalarini o'tkazish orqali yengil atletikaning global populyarligini oshirishga yordam beradi. Boshqa sport turlari bilan solishtirganda, yengil atletika global musobaqalar va voqealar orqali butun dunyo bo'ylab birlashishga erishadi.

IAAF — yengil atletika sportining xalqaro boshqaruv organi sifatida, yengil atletikani boshqarish, rivojlantirish va sportda adolatni ta'minlashga qaratilgan eng muhim tashkilotlardan biridir. Tashkilot o'z faoliyati orqali sportchilarni qo'llab-quvvatlash, dopingga qarshi kurashish, global sport tizimining barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

FIBA - Xalqaro Basketbol Federatsiyasi (fransuzcha: Fédération Internationale de Basketball) — basketbol sporti

bo'yicha xalqaro boshqaruv organi bo'lib, u butun dunyo bo'ylab ushbu sport turining rivojlanishi, boshqarilishi va musobaqalarini muvofiqlashtirish uchun javobgardir. FIBA 1932-yil 18-iyunda Shveysariyaning Jeneva shahrida sakkizta davlat — Argentina, Chexoslovakiya, Gretsiya, Italiya, Latviya, Portugaliya, Ruminiya va Shveysariya vakillari tomonidan tashkil etilgan. FIBA tashkil topgan paytda basketbol Olimpiya sport turi sifatida tan olingan bo'lsa-da, xalqaro miqyosda yagona boshqaruv tashkiloti yo'q edi. Shu ehtiyoj FIBAni yaratishga turtki bo'ldi. Dastlab "Fédération Internationale de Basketball Amateur" (Xalqaro Havaskor Basketbol Federatsiyasi) deb nomlangan bo'lsa-da, 1989-yilda "Amateur" (havaskor) so'zi olib tashlandi, biroq qisqartma — FIBA — o'zgarishsiz qoldi.

FIBA dunyo miqyosida basketbol bo'yicha yirik musobaqalarni o'tkazadi. Bular jumlasiga Basketbol bo'yicha Jahon chempionati (FIBA World Cup), Olimpiya o'yinlariga saralash turnirlari, qit'alararo chempionatlar va yoshlar musobaqalari kiradi. FIBA xalqaro miqyosda basketbol o'yinlari uchun yagona qoidalarni ishlab chiqadi va doimiy ravishda ularni takomillashtirib boradi. Ushbu qoidalar hakamlik, o'yin davomiyligi, texnik huquqbuzarliklar va boshqa jihatlarni tartibga soladi.

FIBAning muhim vazifalaridan biri — barcha mamlakatlarda basketbol sportini keng targ'ib qilish. Tashkilot bolalar, o'smirlar va ayollar basketbolini rivojlantirishga alohida e'tibor beradi. FIBA hozirgi kunda 210 dan ortiq milliy basketbol federatsiyalarini birlashtirgan. Ular besh mintaqaviy bo'limga bo'lingan: FIBA Africa, FIBA Americas, FIBA Asia, FIBA Europe, FIBA Oceania.

FIBA professional basketbolchilarning shartnomalari, xalqaro o'tish jarayonlari (transferlar), murabbiylar va agentlar bilan bog'liq masalalarni nazorat qiladi, nizolarni hal etish

bo'yicha tartiblar belgilaydi, halollik, sport etikasi va antidoping me'yorlariga qat'iy amal qiladi. U WADA bilan hamkorlikda basketboldagi dopingga qarshi kurashni olib boradi.

WADA (World Anti-Doping Agency) — xalqaro miqyosda sportdagi dopingga qarshi kurashni tashkil etuvchi va muvofiqlashtiruvchi mustaqil tashkilotdir. U global sport adolatini ta'minlash, sportchilarning sog'lig'ini himoya qilish va musobaqalarning xolisligini saqlashda muhim rol o'ynaydi.

WADA 1999-yil 10-noyabrda Shveysariyaning Lozanna shahrida tashkil etilgan. Uning paydo bo'lishiga 1998-yilda Fransiyada ro'y bergan mashhur "Festina doping mojarosi" sabab bo'ldi. Bu mojaro professional velosportdagi keng ko'lamli doping holatlarini fosh qilgan bo'lib, xalqaro sport hamjamiyatini bu boradagi yondashuvlarni tubdan qayta ko'rib chiqishga undadi. 1999-yilgi Olimpiya harakati bo'yicha Jahon konferensiyasi yakunida WADA tashkil etilishi rasman e'lon qilindi. 2001-yildan boshlab uning bosh qarorgohi Kanadaning Monreal shahrida joylashgan.

WADAning asosiy vazifalari

1. Antidoping siyosatini ishlab chiqish: Barcha sport turlari va mamlakatlar uchun yagona antidoping siyosati va me'yorlarini belgilaydi.

2. Taqiqlangan moddalarni aniqlash va nazorat qilish: Har yili "Taqiqlangan moddalar va usullar ro'yxati" (Prohibited List)ni e'lon qiladi. Bu ro'yxat barcha milliy va xalqaro sport tashkilotlari uchun majburiy huquqiy asosdir.

3. Dopingga qarshi xalqaro kodeksni yuritish: "World Anti-Doping Code" – butun dunyo sportchilari va tashkilotlari uchun yagona huquqiy va etika me'yorlarini belgilovchi asosiy hujjat hisoblanadi.

4. Laboratoriyalarni akkreditatsiya qilish: WADA dopinga oid tahlillarni o'tkazuvchi laboratoriyalarni xalqaro standartlar asosida tasdiqlaydi va doimiy nazorat qiladi.

5. Antidoping ta'lim va targ'ibotini olib borish: Sportchilar, murabbiylar va sport tashkilotlariga doping vositalari xavfi haqida ma'lumot berish, antidoping madaniyatini shakllantirish uchun ta'limiy dasturlar ishlab chiqadi.

6. Milliy antidoping agentliklari faoliyatini muvofiqlashtirish: Ularni monitoring qiladi, xalqaro normalarga muvofiqligini baholaydi va tavsiyalar beradi.

7. Ilmiy tadqiqotlar: Doping vositalarini aniqlash usullarini takomillashtirish, yangi dorilarni aniqlash imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida ilmiy izlanishlar olib boradi.

WADA butun dunyo sportchilari uchun toza, adolatli va sog'lom sport muhitini yaratishga qaratilgan faoliyat olib boradi. U faqat professional sportda emas, balki havaskor va yoshlar sportida ham faol antidoping nazoratini amalga oshiradi. Tashkilot quyidagi yirik xalqaro tuzilmalar bilan hamkorlik qiladi:

- Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ);
- BMTning YUNESKO agentligi;
- FIFA, IAAF, FIBA kabi xalqaro sport federatsiyalari;
- Milliy antidoping agentliklari.

WADA – xalqaro sportda halollik, sog'lom raqobat va sportchilarning huquqiy himoyasini ta'minlashda markaziy rol o'ynovchi tashkilotdir. U zamonaviy sport etikasi va "Fair Play" tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. WADA faoliyati orqali sportda qonuniylik va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish borasida muhim yutuqlarga erishilmoqda.

Sport arbitraj sudi (CAS — Court of Arbitration for Sport)
— xalqaro sport mojarolarini hal etishga ixtisoslashgan mustaqil

sud organidir. U sport olamida adolatli va tezkor yuridik yechimlarni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. 1980-yillarga kelib xalqaro sportda doping, kontraktlar, diskvalifikatsiyalar, transferlar va boshqa turli nizolar soni keskin ortdi. Bu mojarolar ko'pincha odatdagi fuqarolik sudlarida ko'rib chiqilar, bu esa ko'p vaqt talab qilardi va sport muhitiga mos kelmasdi. Shu sababli sportga xos, mustaqil va tez ishlaydigan sud tizimiga ehtiyoj paydo bo'ldi.

Xalqaro sport nizolarini siyosatdan xoli ravishda hal qilish zarurati Xalqaro Olimpiya Qo'mitasini (XOQ) 1984-yilda maxsus arbitraj sudini tashkil etishga undadi. Bu tashabbus asosida sport mojarolarini sport doirasida, mustaqil va adolatli tarzda hal qilish maqsad qilingan edi. CAS shu tariqa siyosiy yoki milliy ta'sirlar ta'siridan himoyalangan yuridik platforma sifatida shakllandi.

Shuningdek, har bir davlatning qonuniy me'yorlari farq qilgani sababli xalqaro sportchilar va tashkilotlar o'rtasidagi nizolarni yagona va neytral yondashuv asosida ko'rib chiqish qiyin edi. CAS esa ushbu muammoni hal qilish uchun yagona, mustaqil va universal sud tizimi bo'lib xizmat qila boshladi.

CASning tashkil etilishining yana bir muhim sababi — sportchilarning huquqlarini himoya qilish zarurati edi. Chunki ko'plab sportchilar milliy federatsiyalar yoki xalqaro tashkilotlarning qarorlaridan shikoyat qilish imkoniyatiga ega emasdilar. CAS ularga mustaqil, odil va sportga mos apellyatsiya yo'lini ochib berdi.

Sport arbitraj sudi (CAS) ning asosiy vazifalari:

1. Sport nizolarini hal qilish. CAS'ning asosiy vazifalaridan biri — sport bilan bog'liq barcha turdagi nizolarni, ayniqsa xalqaro darajadagilarini mustaqil va adolatli tarzda hal qilishdir. Bu nizolar quyidagi sohalarga taalluqli bo'lishi mumkin:

Sport qoidalarining buzilishi;

Musobaqa natijalari bo'yicha e'tirozlar;

Doping bilan bog'liq mojarolar;

Sport tashkilotlari yoki federatsiyalarning ichki qarorlariga nisbatan shikoyatlar.

2. Apellyatsiyalarni ko'rib chiqish. CAS ko'pincha xalqaro sport federatsiyalari (masalan, FIFA, IOC, IAAF, WADA va boshqalar)ning qarorlariga nisbatan apellyatsiya tartibida ko'riladigan ishlarni hal qiladi.

Misollar:

Doping bo'yicha chetlatishlarga nisbatan shikoyatlar;

Sportchi yoki jamoaning musobaqalardan chetlatilishi;

Transferlar yoki kontrakt buzilishi.

3. Shartnomaviy (kontrakt) nizolarni ko'rib chiqish. Sport klublari, sportchilar, murabbiylar, agentlar, homiylar o'rtasida yuzaga keladigan shartnomaviy kelishmovchiliklar CAS vakolatiga kiradi. U quyidagilarni hal qilishi mumkin:

Maoshlar, mukofot pullari to'lanmasligi;

Transfer shartnomalari buzilishi;

Homiylik yoki reklama shartnomalaridagi ziddiyatlar.

4. Doping bilan bog'liq ishlarni ko'rib chiqish. CAS – Jahon Antidoping Agentligi (WADA) bilan hamkorlikda ishlaydigan asosiy tashkilotlardan biri. U doping bo'yicha:

Sportchilarning shikoyatlarini ko'radi;

Milliy va xalqaro antidoping agentliklarining apellyatsiyalarini hal qiladi;

Diskvalifikatsiya, jarima va boshqa jazolarni tasdiqlaydi yoki bekor qiladi.

5. Ad-hoc bo'limi orqali tezkor arbitraj. Olimpiya o'yinlari va boshqa yirik musobaqalar paytida CAS o'zining maxsus *Ad-hoc Division* bo'limini ishga tushiradi. Bu bo'lim: 24-48 soat ichida qaror chiqaradi;

Sportchilar musobaqadan chetlatilsa yoki ro'yxatga olinmasa, tez yechim beradi.

6. Xalqaro yuridik birlikni ta'minlash. CAS qarorlari xalqaro sport tizimida bir xillik va barqarorlikni ta'minlaydi. Ular huquqiy presedentlar yaratadi va boshqa sport tashkilotlari uchun yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi.

7. Vositachilik (meditatsiya) xizmatlari. CAS sportchilar va tashkilotlar o'rtasidagi ba'zi mojarolarni sulh yo'li bilan, rasmiy sudga chiqmasdan hal etish uchun vositachilik (mediation) xizmatlarini ham taklif qiladi. Bu:

Kamroq xarajat talab qiladi;

Tez va ko'proq kelishuvga asoslangan yechim beradi.

Sport arbitraj sudi (CAS) — xalqaro sport huquqida nizolarni hal etuvchi, sportchilar huquqlarini himoya qiluvchi va sport adolatini ta'minlovchi yetakchi arbitraj organidir. Uning vazifalari sport sohasida yuridik barqarorlik, tenglik va tezkorlikni saqlab turishga qaratilgan.

Xalqaro sport tashkilotlarining huquqiy maqomi:

Xalqaro sport tashkilotlari o'z faoliyatini alohida huquqiy maqom asosida olib boradilar. Ularning huquqiy maqomi xalqaro huquq va sport huquqi nuqtai nazaridan quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Xalqaro shartnomalar asosida tashkil etilganlik: Ko'plab xalqaro sport tashkilotlari o'z faoliyatini xalqaro shartnomalar yoki konvensiyalar asosida amalga oshiradilar. Masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) Olimpiya harakatini boshqaradi va Olimpiya o'yinlari dasturini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Boshqa tashkilotlar ham o'zlariga tegishli sport turlarining normativ-texnik asoslarini yaratadilar.

2. Mustaqil va avtonom faoliyat: Xalqaro sport tashkilotlari mustaqil va avtonom bo'lib, ko'p hollarda milliy hukumatlardan

mustaqil ravishda faoliyat yuritadilar. Ular o'z ichki nizomlarini va reglamentlarini ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar.

3. Huquqiy shaxsiyatga ega bo'lish: Xalqaro sport tashkilotlari xalqaro huquq nuqtai nazaridan huquqiy shaxsiyatga ega bo'lib, o'z nomidan huquqiy muomalalarda ishtirok etadilar. Ular boshqa xalqaro tashkilotlar va davlatlar bilan shartnomalar imzolash, nizolarni hal qilish va xalqaro miqyosda sportni rivojlantirishga qaratilgan qarorlar qabul qilish huquqiga ega.

4. Adolat va qonun ustuvorligi: Xalqaro sport tashkilotlari, ayniqsa sport arbitraj sudlari (CAS) va dopingga qarshi tashkilotlar (WADA), sportda adolat va qonun ustuvorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular sportdagi nizolarni hal qilish, dopingni oldini olish va sportni xolis tarzda boshqarish uchun huquqiy vositalar va mexanizmlarni taqdim etadilar.

5. Xalqaro sport huquqining qo'llanilishi: Xalqaro sport tashkilotlari sportda qo'llaniladigan huquqiy normalarni yaratadi va ularni amalga oshirishda nazorat qiladi. Bu huquqiy normalar va reglamentlar sportchilar, trenerlar, hakamlar va boshqa sport subyektlarining huquqlarini himoya qilishga qaratilgan.

6. Mustaqil monitoring va nazorat: Xalqaro sport tashkilotlari o'z faoliyatlarini nazorat qilish va baholash uchun mustaqil monitoring mexanizmlarini ishlab chiqdilar. Bu mexanizmlar sportda halollik, tenglik va shaffoflikni ta'minlashda yordam beradi.

Xalqaro sport tashkilotlarining muhim turlari:

1. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ): 1894-yilda Parijda tashkil etilgan XOQ Olimpiya o'yinlari va sportning global rivojlanishini boshqarish bilan shug'ullanadi. U xalqaro sportning asosiy tashkilotlaridan biridir.

2. FIFA (Xalqaro Futbol Assotsiatsiyalari Federatsiyasi): 1904-yilda tashkil topgan FIFA futbolni xalqaro miqyosda boshqaradi va FIFA Jahon chempionati o'yinlarini tashkil qiladi.

3. WADA (Dopingga qarshi dunyo agentligi): 1999-yilda tashkil etilgan WADA dopingga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro miqyosdagi eng muhim tashkilotdir.

4. Sport arbitraj sudi (CAS): 1983-yilda tashkil etilgan CAS sportdagi nizolarni hal etish uchun mustaqil arbitar sifatida xizmat qiladi.

5. IAAF (Xalqaro Yengil Atletika Federatsiyasi): IAAF 1912-yilda tashkil etilgan bo'lib, yengil atletika sportining xalqaro miqyosda boshqarilishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro sport tashkilotlari sportni boshqarishda muhim o'rin tutadi. Ularning tashkil topishi, tarixiy rivojlanishi va huquqiy maqomi sportning global miqyosda boshqarilishiga yordam berib, uning yuksalishi, tartibga solinishi va barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bu tashkilotlar sportni nafaqat ijtimoiy va madaniy nuqtai nazardan, balki huquqiy asosdan ham boshqaradi.

3. Davlatning xalqaro sport harakatidagi roli va huquqiy maqomi.

Xalqaro sport harakati, turli davlatlar o'rtasida sportni rivojlantirish va tartibga solish bo'yicha hamkorlikni ta'minlaydigan muhim tizimdir. Davlatlar bu harakatda markaziy rol o'ynaydi, chunki ular sportning asosiy tashkilotchilari va rasmiy hukumatlar sifatida sport siyosatini belgilovchi, xalqaro sport qonunlarini qabul qiluvchi va sportni boshqarish tizimlarini ishlab chiqadigan sub'yektlardir.

Xalqaro sport tashkilotlari, masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOK) va xalqaro sport federatsiyalari, o'z nizomlari

mustaqil ravishda faoliyat yuritadilar. Ular o'z ichki nizomlarini va reglamentlarini ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar.

3. Huquqiy shaxsiyatga ega bo'lish: Xalqaro sport tashkilotlari xalqaro huquq nuqtai nazaridan huquqiy shaxsiyatga ega bo'lib, o'z nomidan huquqiy muomalalarda ishtirok etadilar. Ular boshqa xalqaro tashkilotlar va davlatlar bilan shartnomalar imzolash, nizolarni hal qilish va xalqaro miqyosda sportni rivojlantirishga qaratilgan qarorlar qabul qilish huquqiga ega.

4. Adolat va qonun ustuvorligi: Xalqaro sport tashkilotlari, ayniqsa sport arbitraj sudlari (CAS) va dopingga qarshi tashkilotlar (WADA), sportda adolat va qonun ustuvorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular sportdagi nizolarni hal qilish, dopingni oldini olish va sportni xolis tarzda boshqarish uchun huquqiy vositalar va mexanizmlarni taqdim etadilar.

5. Xalqaro sport huquqining qo'llanilishi: Xalqaro sport tashkilotlari sportda qo'llaniladigan huquqiy normalarni yaratadi va ularni amalga oshirishda nazorat qiladi. Bu huquqiy normalar va reglamentlar sportchilar, trenerlar, hakamlar va boshqa sport subyektlarining huquqlarini himoya qilishga qaratilgan.

6. Mustaqil monitoring va nazorat: Xalqaro sport tashkilotlari o'z faoliyatlarini nazorat qilish va baholash uchun mustaqil monitoring mexanizmlarini ishlab chiqdilar. Bu mexanizmlar sportda halollik, tenglik va shaffoflikni ta'minlashda yordam beradi.

Xalqaro sport tashkilotlarining muhim turlari:

1. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ): 1894-yilda Parijda tashkil etilgan XOQ Olimpiya o'yinlari va sportning global rivojlanishini boshqarish bilan shug'ullanadi. U xalqaro sportning asosiy tashkilotlaridan biridir.

2. FIFA (Xalqaro Futbol Assotsiatsiyalari Federatsiyasi): 1904-yilda tashkil topgan FIFA futbolni xalqaro miqyosda boshqaradi va FIFA Jahon chempionati o'yinlarini tashkil qiladi.

3. WADA (Dopingga qarshi dunyo agentligi): 1999-yilda tashkil etilgan WADA dopingga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro miqyosdagi eng muhim tashkilotdir.

4. Sport arbitraj sudi (CAS): 1983-yilda tashkil etilgan CAS sportdagi nizolarni hal etish uchun mustaqil arbitar sifatida xizmat qiladi.

5. IAAF (Xalqaro Yengil Atletika Federatsiyasi): IAAF 1912-yilda tashkil etilgan bo'lib, yengil atletika sportining xalqaro miqyosda boshqarilishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro sport tashkilotlari sportni boshqarishda muhim o'rin tutadi. Ularning tashkil topishi, tarixiy rivojlanishi va huquqiy maqomi sportning global miqyosda boshqarilishiga yordam berib, uning yuksalishi, tartibga solinishi va barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bu tashkilotlar sportni nafaqat ijtimoiy va madaniy nuqtai nazardan, balki huquqiy asosdan ham boshqaradi.

3. Davlatning xalqaro sport harakatidagi roli va huquqiy maqomi.

Xalqaro sport harakati, turli davlatlar o'rtasida sportni rivojlantirish va tartibga solish bo'yicha hamkorlikni ta'minlaydigan muhim tizimdir. Davlatlar bu harakatda markaziy rol o'ynaydi, chunki ular sportning asosiy tashkilotchilari va rasmiy hukumatlar sifatida sport siyosatini belgilovchi, xalqaro sport qonunlarini qabul qiluvchi va sportni boshqarish tizimlarini ishlab chiqadigan sub'yektlardir.

Xalqaro sport tashkilotlari, masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOK) va xalqaro sport federatsiyalari, o'z nizomlari

mustaqil ravishda faoliyat yuritadilar. Ular o'z ichki nizomlarini va reglamentlarini ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar.

3. Huquqiy shaxsiyatga ega bo'lish: Xalqaro sport tashkilotlari xalqaro huquq nuqtai nazaridan huquqiy shaxsiyatga ega bo'lib, o'z nomidan huquqiy muomalalarda ishtirok etadilar. Ular boshqa xalqaro tashkilotlar va davlatlar bilan shartnomalar imzolash, nizolarni hal qilish va xalqaro miqyosda sportni rivojlantirishga qaratilgan qarorlar qabul qilish huquqiga ega.

4. Adolat va qonun ustuvorligi: Xalqaro sport tashkilotlari, ayniqsa sport arbitraj sudlari (CAS) va dopingga qarshi tashkilotlar (WADA), sportda adolat va qonun ustuvorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular sportdagi nizolarni hal qilish, dopingni oldini olish va sportni xolis tarzda boshqarish uchun huquqiy vositalar va mexanizmlarni taqdim etadilar.

5. Xalqaro sport huquqining qo'llanilishi: Xalqaro sport tashkilotlari sportda qo'llaniladigan huquqiy normalarni yaratadi va ularni amalga oshirishda nazorat qiladi. Bu huquqiy normalar va reglamentlar sportchilar, trenerlar, hakamlar va boshqa sport subyektlarining huquqlarini himoya qilishga qaratilgan.

6. Mustaqil monitoring va nazorat: Xalqaro sport tashkilotlari o'z faoliyatlarini nazorat qilish va baholash uchun mustaqil monitoring mexanizmlarini ishlab chiqdilar. Bu mexanizmlar sportda halollik, tenglik va shaffoflikni ta'minlashda yordam beradi.

Xalqaro sport tashkilotlarining muhim turlari:

1. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ): 1894-yilda Parijda tashkil etilgan XOQ Olimpiya o'yinlari va sportning global rivojlanishini boshqarish bilan shug'ullanadi. U xalqaro sportning asosiy tashkilotlaridan biridir.

2. FIFA (Xalqaro Futbol Assotsiatsiyalari Federatsiyasi): 1904-yilda tashkil topgan FIFA futbolni xalqaro miqyosda boshqaradi va FIFA Jahon chempionati o'yinlarini tashkil qiladi.

3. WADA (Dopingga qarshi dunyo agentligi): 1999-yilda tashkil etilgan WADA dopingga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro miqyosdagi eng muhim tashkilotdir.

4. Sport arbitraj sudi (CAS): 1983-yilda tashkil etilgan CAS sportdagi nizolarni hal etish uchun mustaqil arbitar sifatida xizmat qiladi.

5. IAAF (Xalqaro Yengil Atletika Federatsiyasi): IAAF 1912-yilda tashkil etilgan bo'lib, yengil atletika sportining xalqaro miqyosda boshqarilishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro sport tashkilotlari sportni boshqarishda muhim o'rin tutadi. Ularning tashkil topishi, tarixiy rivojlanishi va huquqiy maqomi sportning global miqyosda boshqarilishiga yordam berib, uning yuksalishi, tartibga solinishi va barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bu tashkilotlar sportni nafaqat ijtimoiy va madaniy nuqtai nazardan, balki huquqiy asosdan ham boshqaradi.

3. Davlatning xalqaro sport harakatidagi roli va huquqiy maqomi.

Xalqaro sport harakati, turli davlatlar o'rtasida sportni rivojlantirish va tartibga solish bo'yicha hamkorlikni ta'minlaydigan muhim tizimdir. Davlatlar bu harakatda markaziy rol o'ynaydi, chunki ular sportning asosiy tashkilotchilari va rasmiy hukumatlar sifatida sport siyosatini belgilovchi, xalqaro sport qonunlarini qabul qiluvchi va sportni boshqarish tizimlarini ishlab chiqadigan sub'yektlardir.

Xalqaro sport tashkilotlari, masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOK) va xalqaro sport federatsiyalari, o'z nizomlari

asosida faoliyat yuritadilar. Davlatlar, milliy Olimpiya qo'mitalari (MOQ) orqali XOKda ishtirok etadilar. MOQlar o'z mamlakatlardagi sportni rivojlantirish va Olimpiya harakatini targ'ib qilish bilan shug'ullanadilar. XOK, o'z navbatida, Olimpiya o'yinlarini tashkil etadi va sportning global rivojlanishini kuzatib boradi. Xalqaro sport federatsiyalari, o'z nizomlari orqali sportni boshqaradilar. Ushbu huquqiy hujjatlar, tashkilotlarning tuzilishi, moliyaviy masalalari va sport qoidalarini belgilaydi. Masalan, FIFA, UEFA va boshqa federatsiyalar o'z nizomlari asosida faoliyat yuritadilar. Bu nizomlar, davlatlarning milliy qonunlariga qarshi kelmasligi kerak.

Davlatlarning xalqaro sport harakatidagi roli quyidagi jihatlarida o'z aksini topadi:

Xalqaro sport tashkilotlariga a'zolik: Davlatlar xalqaro sport tashkilotlarining a'zolari sifatida, masalan, Xalqaro Olimpiya Komiteti (XOK) yoki Xalqaro Futbol Assotsiatsiyalari Federatsiyasi (FIFA), sport sohasida global miqyosda muvofiqlik va hamkorlikni ta'minlaydi. A'zolik davlatlarga xalqaro sport tadbirlarini tashkil etish, ularni qabul qilish, sport qoidalarini belgilash va bajarilishini nazorat qilish imkoniyatini beradi.

Xalqaro sport qonunlarini ishlab chiqish: Davlatlar xalqaro sport tashkilotlari orqali sportning global qonunlari va qoidalarini ishlab chiqishda ishtirok etadi. Bu qonunlar, masalan, dopingga qarshi kurash, sportdagi adolatni ta'minlash va sportda tenglikni yaratishga qaratilgan bo'ladi.

Xalqaro sport tadbirlarini tashkil etish: Davlatlar, masalan, Olimpiya o'yinlari yoki Jahon chempionatlari kabi xalqaro sport tadbirlarini qabul qilish uchun nomzod bo'lishadi va ularni tashkil etish jarayonida faol ishtirok etadilar. Bu tadbirlar davlatlar uchun iqtisodiy va madaniy foyda keltirishi

mumkin, chunki ular infratuzilma rivojlanishini, turizmni va global sport imidjini oshiradi.

Sportning ijtimoiy va madaniy rivojlanishi: Davlatlar sportni ijtimoiy va madaniy rivojlanishda muhim vosita sifatida ko'radi. Xalqaro sport tashkilotlari bilan hamkorlikda, davlatlar sportni sog'lom hayot tarzini targ'ib qilish, yoshlarni sportga jalb etish va jismoniy tarbiya tizimini mustahkamlashda foydalana-dilar.

Davlatlarning xalqaro sportdagi huquqiy maqomi bir nechta aspektlarga asoslanadi:

Milliy va xalqaro huquqning uyg'unlashuvi: Davlatlar o'z milliy sport qonunchiligini xalqaro sport huquqi bilan uyg'unlashtirishi zarur. Xalqaro sport qonunlari ko'pincha davlatlar uchun majburiy emas, ammo ular bu qonunlarni o'z milliy tizimlariga kiritishga va ularni amalga oshirishga majburlirlar. Shunday qilib, davlatlar xalqaro sport me'yorlarini bajarishga harakat qilishadi.

Xalqaro sportdagi nizolarni hal qilish: Davlatlar xalqaro sport nizolarini hal qilishda ham ishtirok etadilar. Bu jarayonlar ko'pincha xalqaro arbitraj va sport tribunallarida (masalan, Xalqaro sport arbitraj sudi (CAS)) amalga oshiriladi. Davlatlar bu jarayonlarda o'z sport tashkilotlarini himoya qilish yoki o'z pozitsiyalarini himoya qilish uchun ishtirok etadilar.

Xalqaro sport me'yorlariga rioya etish: Davlatlar xalqaro sport tashkilotlarining qarorlariga rioya etishga majburlirlar. Masalan, XOKning qarorlari, Olimpiya o'yinlari qoidalar va dopingga qarshi kurash bo'yicha qoidalar, mamlakatlar uchun majburiy hisoblanadi. Biroq, davlatlar o'z hududida bu qoidalar bo'yicha amaliyotlarni o'zgartirish huquqiga ega emas, faqat xalqaro tizim bilan muvofiqlikni ta'minlashlari kerak.

Sport diplomatiyasi: Davlatlar xalqaro sport orqali diplomatik munosabatlarni mustahkamlashadi. Sport o'yinlari va tadbirlari ko'pincha mamlakatlar o'rtasida muloqot va hamkorlikni rivojlantirish uchun vosita sifatida xizmat qiladi. Xalqaro sport jarayonlarida faol ishtirok etish, davlatlarning o'zining nufuzini oshirish va dunyo miqyosida ijobiy imidj yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Davlatlarning sport sohasidagi mas'uliyati nafaqat xalqaro tashkilotlarga a'zolik bilan cheklanmaydi. Ular:

Milliy sport tizimini yaratish: Sportning barcha tarmoqlarini rivojlantirish uchun davlatlar o'z milliy sport tizimlarini yaratadilar. Bu tizim sportni boshqarish, moliyalashtirish, infrastruktura qurish va rivojlantirishga qaratilgan.

Xalqaro sport siyosatining shakllanishi: Davlatlar xalqaro sport siyosatini shakllantirishda, ayniqsa, sportda tenglik, adolat va inson huquqlari masalalarida muhim o'rin tutadi. Sportda gender tengligi, inkluzivlik va inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro qoidalarga rioya etish davlatlar uchun mas'uliyatdir.

Davlatlarning xalqaro sport harakatidagi roli va huquqiy maqomi juda muhimdir. Ular sportni boshqarish va rivojlantirish jarayonida faol ishtirok etadilar, xalqaro sport qonunlari va qoidalarini ishlab chiqishda hamkorlik qiladilar, shuningdek, o'z milliy qonunchiligini xalqaro sport talablariga muvofiq keltiradilar. Davlatlarning xalqaro sportdagi ishtiroki global miqyosda sportni rivojlantirish, uning iqtisodiy va madaniy ahamiyatini oshirish uchun zarurdir.

4. Xalqaro sport harakatidagi individual ishtirokchilarning huquqiy maqomi

Xalqaro sport harakati insoniyatning eng muhim ijtimoiy va madaniy hodisalaridan biridir. Ushbu harakatda individual ishtirokchilar, ya'ni sportchilar, o'z faoliyatlari orqali nafaqat shaxsiy yutuqlarni qo'lga kiritadilar, balki o'z mamlakatlarining xalqaro sport maydonida o'z o'rnini egallashlariga yordam beradi. Sportchilar sport sohasining rivojlanishiga bevosita hissa qo'shadi va ularning sportdagi roli, shu bilan birga, jamiyatdagi ijtimoiy mas'uliyati ham o'ta muhimdir. Xalqaro sportda ishtirok etish sportchilarga global miqyosda e'tibor qozonish imkonini beradi va shu bilan birga, ularning huquqiy maqomi, etik xulq-atvori va jamiyatdagi roli bilan chambarchas bog'liqdir.

Sportchilarning roli, ularga berilgan huquqiy maqom va ularga nisbatan qo'llaniladigan me'yorlar jahon sporti tizimining samarali ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro sport harakatida individual ishtirokchilarning huquqiy maqomi sportning boshqaruvi va tashkilotlari tomonidan tartibga solinadi. Xalqaro sport tashkilotlari, masalan, Xalqaro Olimpiya Komiteti (XOK), FIFA, UEFA kabi tashkilotlar, sportchilarning ishtirokini tartibga soluvchi asosiy me'yorlarga ega. Ular sportchilarning qatnashish huquqlarini, ularning shartnomalarini va o'z huquqlarini himoya qilish uchun bir qator qoidalarni ishlab chiqqanlar.

Sportchilarning huquqiy maqomi, avvalo, ularning professional faoliyatini tashkil etuvchi shartnomalar bilan bog'liqdir. Professional sportchilarning shartnomalari turli sport federatsiyalari va jamoalar tomonidan tuziladi. Ushbu shartnomalar sportchilarga o'z faoliyatlarini yuritish, sponsorlardan moliyaviy yordam olish va ularning professional rivojlanishiga yordam beradi. Sportchilarning shartnomalari nafaqat ularning

faoliyatini belgilaydi, balki ular o'z huquqlarini himoya qilish imkoniyatiga ega bo'lgan asosiy hujjat hisoblanadi. Shartnomalarda ko'rsatilgan qoidalar va majburiyatlar sportchilarga muayyan jamoa yoki federatsiya bilan aloqada bo'lish va musobaqalarda qatnashish imkoniyatini yaratadi.

Xalqaro sport tashkilotlari tomonidan o'rnatilgan eng muhim talablaridan biri dopingga qarshi kurashdir. Sportchilarning dopingni ishlatmasliklari va musobaqalarda halol o'yin prinsiplariga rioya qilishlari kerak. Dopingni ishlatish sportchilarning faqat sportdan chetlatilishiga olib kelmaydi, balki ularning huquqiy maqomiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Doping sinovlaridan o'ta olmagan sportchi musobaqalardan chetlatilishi yoki diskvalifikatsiya qilinishi mumkin. Shu sababli sportchilarning huquqiy maqomi, ularning dopingga qarshi kurashdagi qat'iy pozitsiyalariga bog'liqdir.

Xalqaro sport tizimida sportchilarning huquqiy maqomi nafaqat ularning ishtirok etish huquqlari bilan cheklanadi, balki ularning shaxsiy huquqlarini ham himoya qilishni anglatadi. Sportchilarga ijtimoiy va tibbiy himoya taqdim etish, ular o'z sport faoliyatlarini davom ettirishlari uchun barcha zaruriy sharoitlarni yaratish hamda kasbiy faoliyatlari tugagandan keyin ijtimoiy himoya qilish muhim o'rin tutadi.

Sportchilarning etik xulq-atvori xalqaro sportning rivojlanishida alohida ahamiyatga ega. Sportchilar musobaqalarda qatnashishdan tashqari, o'z faoliyatlari bilan yosh avlodga ijtimoiy mas'uliyat va halollikni namoyish etadilar. Ularning xulq-atvori sportning odob-axloqiy qoidalariga rioya qilishni, jamiyatda to'g'ri va mas'uliyatli xulq-atvorni targ'ib qilishni anglatadi.

Halol o'yin — bu sportchilarning eng asosiy etik tamoyillaridan biridir. Halol o'yin tamoyillariga rioya qilish

sportchilarning shaxsiy fazilatlaridan biri bo'lib, musobaqalarda ishtirok etishning muhim shartlaridan hisoblanadi. Xalqaro sport tizimi sportchilarga halollikni, to'g'rilikni va adolatni ta'kidlaydi. Halol o'yin tamoyillariga rioya qilish orqali sportchilar o'zlarini nafaqat sportda, balki jamiyatda ham o'rnak sifatida ko'rsatadilar.

Sportchilar nafaqat sportda, balki ijtimoiy mas'uliyatni his etishlari lozim. Ular yoshlarni sportga jalb qilish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, ijtimoiy adolatni ta'minlash kabi masalalarda o'z ijtimoiy rolini bajaradilar. Ko'plab sportchilar ijtimoiy loyihalarda, yordam dasturlarida ishtirok etib, o'z ijtimoiy mas'uliyatlarini namoyish etadilar. Bu, o'z navbatida, sportchilarning obro'-e'tiborini oshiradi va ularni jamiyatda yaxshi xulqli va mas'uliyatli shaxslar sifatida tanitadi.

Sportchilarning jamiyatdagi o'rni va ularning ijtimoiy roli sportning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Sportchilar nafaqat o'z mamlakatlarini xalqaro miqyosda tanitadilar, balki ijtimoiy, madaniy va axloqiy sohalarda ham faol ishtirok etadilar. Ular nafaqat sport maydonida, balki jamiyatda ham o'zlarini mas'uliyatli shaxslar sifatida ko'rsatishlari kerak.

Sportchilarning shaxsiy huquqlari va erkinliklari jahon sport tizimining muhim qismi hisoblanadi. Sportchilar o'z shaxsiy hayotlarini boshqarish, o'z fikrlarini erkin bildirish, o'z qarorlarini qabul qilishda mustaqil bo'lish huquqiga ega. Shuningdek, ular o'z imidjlarini boshqarish, reklamalar va homiylik shartnomalari orqali iqtisodiy imkoniyatlaridan foydalana olishadi. Sportchilarga taqdim etilgan huquqiy maqom ularning erkin va mustaqil ravishda faoliyat yuritishlariga imkon yaratadi.

Sportchilar o'z faoliyatlari orqali nafaqat o'z mamlakatlarini, balki jamiyatlarni, madaniyatlarni ham tanitadilar. Ularning

faoliyatini belgilaydi, balki ular o'z huquqlarini himoya qilish imkoniyatiga ega bo'lgan asosiy hujjat hisoblanadi. Shartnomalarda ko'rsatilgan qoidalar va majburiyatlar sportchilarga muayyan jamoa yoki federatsiya bilan aloqada bo'lish va musobaqalarda qatnashish imkoniyatini yaratadi.

Xalqaro sport tashkilotlari tomonidan o'rnatilgan eng muhim talablaridan biri dopingga qarshi kurashdir. Sportchilarning dopingni ishlatmasliklari va musobaqalarda halol o'yin prinsiplariga rioya qilishlari kerak. Dopingni ishlatish sportchilarning faqat sportdan chetlatilishiga olib kelmaydi, balki ularning huquqiy maqomiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Doping sinovlaridan o'ta olmagan sportchi musobaqalardan chetlatilishi yoki diskvalifikatsiya qilinishi mumkin. Shu sababli sportchilarning huquqiy maqomi, ularning dopingga qarshi kurashdagi qat'iy pozitsiyalariga bog'liqdir.

Xalqaro sport tizimida sportchilarning huquqiy maqomi nafaqat ularning ishtirok etish huquqlari bilan cheklanadi, balki ularning shaxsiy huquqlarini ham himoya qilishni anglatadi. Sportchilarga ijtimoiy va tibbiy himoya taqdim etish, ular o'z sport faoliyatlarini davom ettirishlari uchun barcha zaruriy sharoitlarni yaratish hamda kasbiy faoliyatlari tugagandan keyin ijtimoiy himoya qilish muhim o'rin tutadi.

Sportchilarning etik xulq-atvori xalqaro sportning rivojlanishida alohida ahamiyatga ega. Sportchilar musobaqalarda qatnashishdan tashqari, o'z faoliyatlari bilan yosh avlodga ijtimoiy mas'uliyat va halollikni namoyish etadilar. Ularning xulq-atvori sportning odob-axloqiy qoidalariga rioya qilishni, jamiyatda to'g'ri va mas'uliyatli xulq-atvorni targ'ib qilishni anglatadi.

Halol o'yin — bu sportchilarning eng asosiy etik tamoyillaridan biridir. Halol o'yin tamoyillariga rioya qilish

sportchilarning shaxsiy fazilatlaridan biri bo'lib, musobaqalarda ishtirok etishning muhim shartlaridan hisoblanadi. Xalqaro sport tizimi sportchilarga halollikni, to'g'rilikni va adolatni ta'kidlaydi. Halol o'yin tamoyillariga rioya qilish orqali sportchilar o'zlarini nafaqat sportda, balki jamiyatda ham o'rnak sifatida ko'rsatadilar.

Sportchilar nafaqat sportda, balki ijtimoiy mas'uliyatni his etishlari lozim. Ular yoshlarni sportga jalb qilish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, ijtimoiy adolatni ta'minlash kabi masalalarda o'z ijtimoiy rolini bajaradilar. Ko'plab sportchilar ijtimoiy loyihalarda, yordam dasturlarida ishtirok etib, o'z ijtimoiy mas'uliyatlarini namoyish etadilar. Bu, o'z navbatida, sportchilarning obro'-e'tiborini oshiradi va ularni jamiyatda yaxshi xulqli va mas'uliyatli shaxslar sifatida tanitadi.

Sportchilarning jamiyatdagi o'rni va ularning ijtimoiy roli sportning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Sportchilar nafaqat o'z mamlakatlarini xalqaro miqyosda tanitadilar, balki ijtimoiy, madaniy va axloqiy sohalarda ham faol ishtirok etadilar. Ular nafaqat sport maydonida, balki jamiyatda ham o'zlarini mas'uliyatli shaxslar sifatida ko'rsatishlari kerak.

Sportchilarning shaxsiy huquqlari va erkinliklari jahon sport tizimining muhim qismi hisoblanadi. Sportchilar o'z shaxsiy hayotlarini boshqarish, o'z fikrlarini erkin bildirish, o'z qarorlarini qabul qilishda mustaqil bo'lish huquqiga ega. Shuningdek, ular o'z imidjlarini boshqarish, reklamalar va homiylik shartnomalari orqali iqtisodiy imkoniyatlaridan foydalana olishadi. Sportchilarga taqdim etilgan huquqiy maqom ularning erkin va mustaqil ravishda faoliyat yuritishlariga imkon yaratadi.

Sportchilar o'z faoliyatlari orqali nafaqat o'z mamlakatlarini, balki jamiyatlarni, madaniyatlarni ham tanitadilar. Ularning

yutuqlari va sportdagi muvaffaqiyatlari xalqaro hamjamiyatda muhim ijtimoiy ta'sir ko'rsatadi. Sportchilar ko'pincha jamoat tadbirlarida, xayriya ishlarida ishtirok etib, jamiyatdagi ijtimoiy masalalarga o'z hissalarini qo'shadilar.

Xalqaro sport harakatida sportchilarning muvaffaqiyatlari nafaqat ularning shaxsiy mahoratiga, balki murabbiylar va sport agentlarining professional yordami, qo'llab-quvvatlashi va boshqaruvidan ham ko'p bog'liqdir. Murabbiylar va sport agentlari sportchilarning sportdagi muvaffaqiyatlarini ta'minlashda, ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Murabbiylar sportchilarning sportdagi yutuqlarini oshirish, ularning texnik va taktik ko'nikmalarini rivojlantirish va jismoniy tayyorgarligini yaxshilash bilan shug'ullanadi. Ular nafaqat sportchilarga sport faoliyatida yordam berib, balki psixologik va motivatsion qo'llab-quvvatlashni ham ta'minlaydi.

Murabbiylarning roli ko'plab sport turlarida juda katta bo'lib, ular sportchilarning jismoniy, ruhiy va taktik tayyorgarliklarini mukammallashtiradilar.

Murabbiylar sportchilarning jismoniy va ruhiy tayyorgarliklarini oshirishda asosiy shaxs hisoblanadi. Xalqaro sport tizimida murabbiylar sportchi bilan shartnoma tuzish orqali ishlaydi, shuningdek, turli sport federatsiyalari tomonidan o'rnatilgan tartib-qoidalarga rioya qilishlari zarur. Murabbiylar o'z bilim va tajribalari bilan sportchilarga qimmatli maslahatlar beradilar, ammo ular o'zlarining kasbiy mahoratlarini, etika qoidalarini va sportning halol o'yin tamoyillarini joriy etishga mas'uldirlar. Murabbiylarning o'z huquqiy maqomi, ular o'z faoliyatlarini bajarishda to'g'ri sport qonunlariga rioya qilishlariga bog'liq. Murabbiylar shuningdek, dopingdan

foydalanishdan saqlanish va sportchilarning salomatligini himoya qilish uchun zarur choralarni ko'rishlari lozim.

Murabbiylar sportchilarga nafaqat texnik va taktik masalalarda, balki sportchilarni motivatsiya qilish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ruhiy tayyorgarligini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Murabbiylar sportchilarga etika, halollik va jamiyatda to'g'ri xulq-atvorni namoyish etish bo'yicha o'rnak bo'lishlari kerak. Ularning vazifasi sportchilarga professional hayot va shaxsiy hayot o'rtasidagi balansni saqlashda yordam berishdir.

Sport agentlari sportchilarning shaxsiy va professional manfaatlarini himoya qilishda, ularni ishga joylashtirishda va sponsorlik shartnomalari tuzishda yordam beradigan mutaxassislardir. Agentlar sportchining shartnomalarini muzokara qilish, ular uchun reklama va homiylik shartnomalarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Sport agentlarining asosiy vazifasi sportchilarning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishdir.

Sport agentlari, odatda, sportchilar nomidan ishlaydilar va ularning shartnomalarini tuzishda yuridik yordam ko'rsatadilar. Xalqaro sport agentlari sportchilar uchun shartnomalar tuzish, reklama va homiylik shartnomalarini muzokara qilish va boshqa turli masalalarda yuridik xizmatlarni taqdim etishadi. Biroq, sport agentlari xalqaro sport federatsiyalari tomonidan belgilangan me'yorlarga va sport qonunlariga rioya qilishlari kerak.

Sport agentlarining faoliyatini ko'plab davlatlar va sport federatsiyalari qonuniy tartibga soladi. Masalan, FIFA va boshqa sport federatsiyalari o'z agentlarini litsenziyalashni talab qiladi, bu esa agentlarning ishlash shaklini va tartiblarini aniqlaydi. Sport agentlari o'z vakillik qilish huquqini olish uchun sport

federatsiyalari tomonidan belgilangan malaka va sertifikatlarga ega bo'lishlari kerak.

Sport agentlari sportchilarning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish va ularning shaxsiy va professional hayotlarini boshqarishda mas'uldirlar. Agentlarning asosiy vazifalaridan biri sportchiga yo'l-yo'riq ko'rsatish, shartnomalar va boshqa bitimlarda eng yaxshi shartlarni taklif etishdir. Biroq, sport agentlari sportchining manfaatlarini himoya qilishda halollik va adolatni ta'minlashga mas'uldirlar. Ular, shuningdek, o'z ishlarini amalga oshirishda etik qoidalarga va qonunlarga rioya qilishlari zarur.

Agentlar sportchining ijtimoiy hayotiga va motivatsiyasiga ham yordam berishlari mumkin, ular sportchining obro'sini saqlash va sportchining muvaffaqiyatli karerasini davom ettirish uchun zarur bo'lgan resurslarni taqdim etishlari kerak.

Xalqaro sport harakatida individual ishtirokchilarning roli juda katta. Ularning huquqiy maqomi, etik xulq-atvori va jamiyatdagi ijtimoiy roli sportning adolatli va to'g'ri rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Sportchilar sportdagi muvaffaqiyatlari va shaxsiy fazilatlari orqali nafaqat o'z mamlakatlarini, balki butun dunyo jamiyatini rivojlantirishga hissa qo'shadilar. Shu sababli, sportchilarning huquqiy maqomi va ijtimoiy mas'uliyatlarini to'g'ri tushunish, ularga tegishli me'yorlarni ishlab chiqish va sportda halollikni ta'minlash muhim vazifadir. Xalqaro sport tizimida sportchilarning o'z o'rnini egallashlari va ularning shaxsiy huquqlari sportning barqaror va adolatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Murabbiylar va sport agentlari xalqaro sport harakatida juda muhim rol o'ynaydi. Murabbiylar sportchilarning jismoniy va ruhiy tayyorgarligini ta'minlash, ularning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini nazorat qilishda yordam beradi. Sport agentlari esa sportchilarning iqtisodiy manfaatlarini himoya qiladi, shartno-

malar va sponsorlardan foyda olish imkoniyatlarini taqdim etadi. Har ikkala guruh ham sportchilarning muvaffaqiyatlari va jahon sportidagi o'zni uchun mas'uldir. Ularning huquqiy va etik mas'uliyatlari, shu bilan birga, sportdagi adolat va halollikni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Xalqaro sport harakati subyektlari va ularning turlari haqida gapiring?
2. Xalqaro sport tashkilotlari va ularning huquqiy maqomini ayting?
3. Davlatning xalqaro sport harakatidagi roli va huquqiy maqomi haqida tushuntirish bering?
4. Xalqaro sport harakatidagi individual ishtirokchilar deganda nimani tushunasiz?
5. Sport agentlari faoliyati va uning ahamiyati haqida gapiring?
6. Xalqaro olimpiya qo'mitasini faoliyati haqida ma'lumot bering?
7. FIFAning asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
8. IAAF (Xalqaro Yengil Atletika Federatsiyasi) faoliyati va uning asosiy vazifalarini ayting?
9. WADA (World Anti-Doping Agency) faoliyati va uning asosiy vazifalarini ayting?
10. Sport arbitraj sudi (CAS) ning asosiy vazifalarini ayting?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017

4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.

5. Хаёров А.Х. Спорт huquqining paydo bo'lishi va rivojlanishi genezisi. "Globalashuv jarayonida jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimidagi dolzarb muammo va yechimlar". Халқаро илмий-амалий анжумани. Samarqand-2023.

6. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021

MAVZU: XALQARO SPORT HARAKATIDA SPORTNI BOSHQARISH MODELLARI

REJA:

1. Xalqaro sportni boshqarish tushunchasi
2. Xalqaro sportni boshqarish modellari
3. Xalqaro sport harakatining boshqaruv tizimini tartibga soluvchi huquqiy prinsiplar
4. Yevropa va AQSh professional sportida mehnat munosabatlarini tartibga solish modellari

Kalit so'zlar: *sportni boshqarish, boshqaruv modellari, boshqaruv tizimi, professional sport, mehnat munosabatlari, tartibga solish, boshqaruv faoliyati, nodavlat tashkilotlar, huquqiy norma, markazlashtirilgan boshqaruv, ko'p tomonlama boshqaruv, rejalashtirish, institutsional nazariya, globalashuv nazariyasi, mintaqaviy sport tashkilotlari, huquqiy prinsiplar.*

1. Xalqaro sportni boshqarish tushunchasi.

Dunyo miqyosida ijtimoiy boshqaruvga oid masalalarni hal etish bo'yicha faol ishlar olib borilmoqda. Xalqaro sport harakati, shu jumladan Olimpiya harakati ham, inson hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy hodisalar sirasiga kiradi va uning maqsadi sportni insonning uyg'un rivojlanishiga xizmat qiladigan vosita sifatida qarashdir. Xalqaro sport harakatining mohiyati sportning faqat raqobatlashish emas, balki insoniyatning rivojlanishiga yordam berish, madaniyatlar o'rtasida do'stlik va hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilishdir. Olimpiya harakati va xalqaro sport harakatining o'ziga xosligi, ularning boshqaruv jarayonlarini murakkab, ko'p darajali va turli shaxslar va tashkilotlar o'rtasidagi muvofiqlikni talab qiladigan tizimga

aylantirganidadir. Ma'lumki, boshqaruv jarayonida turli ijtimoiy munosabatlar shakllanadi. Ammo ularning o'zi huquq normalarini tartibga sola olmaydi. Ular boshqaruv jarayonida ro'y beradi va boshqaruv xarakteriga ega bo'ladi.

Xalqaro sportni boshqarish — bu sport sohasidagi barcha faoliyatni va jarayonlarni, shu jumladan, sport tashkilotlari, sportchilar, musobaqalar, federatsiyalar va boshqa tashkilotlarning o'zaro hamkorlik va tartibga solish tizimini o'z ichiga olgan murakkab boshqaruv tizimidir. U turli darajalarda (mintaqaviy, milliy va xalqaro) amalga oshiriladi va xalqaro sportni boshqarishning asosiy vazifalaridan biri sportni adolatli va shaffof, shuningdek, yuqori darajadagi samaradorlik bilan boshqarishdir.

Xalqaro sportni boshqarishning asosiy maqsadi — sportni adolatli, samarali va barcha qatnashchilar uchun teng imkoniyatlar yaratadigan tizimda boshqarishdir.

Deyarli barcha mamlakatlarda sportni rivojlantirishga mas'ul davlat organlari (vazirliklar, idoralar) mavjud. Ushbu idoralar sport faoliyatiga oid muayyan masalalarni sport federatsiyalari bilan kelishgan holda tayyorlaydi va hukumat tomonidan tasdiqlanadigan huquqiy hujjatlar shaklida e'lon qiladi. Federatsiyalar hukumatdan olgan vakolatlar doirasida mustaqil ravishda harakat qilsa-da, ular birlashmalar haqidagi nizomlarga muvofiq faoliyat yuritishi shart. Bu esa sportni boshqarish sohasida davlat va jamoatchilik organlari faoliyatining maxsus boshqaruv shakllarini belgilaydi.

Xalqaro sportni boshqarish jarayonida huquqiy va ijtimoiy normalar muhim rol o'ynaydi va ularning ikki asosiy turi mavjud:

1. Huquqiy normalar – bu davlat yoki xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilingan, majburiy kuchga ega bo'lgan rasmiy qoidalar bo'lib, sport faoliyatini huquqiy asosda tartibga soladi. Ular quyidagi shakllarda mavjud:

a) Milliy qonunchilik. Har bir davlat sport faoliyatini tartibga soluvchi o'z qonunlariga ega (masalan, "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunlar).

Milliy sport federatsiyalari faoliyati, sportchilar huquqlari, dopinga qarshi kurash, sportdagi xavfsizlik va moliyaviy nazorat huquqiy jihatdan belgilanadi.

b) Xalqaro huquq normalari. Xalqaro olimpiya xartiyasi – Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) tomonidan belgilanadigan asosiy hujjat.

WADA (Butunjahon Dopinga Qarshi Agentlik) qoidalari – sportda dopinga qarshi kurashni nazorat qiladi.

FIFA, FIBA, IOC va boshqa xalqaro sport federatsiyalari nizomlari – ular o'z a'zolariga majburiy qoidalar va jazolarni belgilaydi.

Xalqaro shartnomalar, bitimlar va konventsiyalar (masalan, YUNESKOning "Sport va jismoniy tarbiya to'g'risidagi xalqaro konvensiyasi").

2. Ijtimoiy normalar – bu jamiyat, sport jamoalari va sport tashkilotlari tomonidan e'tirof etilgan va amal qilinadigan axloqiy, madaniy, urf-odatlariga asoslangan qoidalaridir. Ular rasmiy huquqiy kuchga ega bo'lmasligi mumkin, ammo sport muhitida katta ahamiyatga ega.

Ijtimoiy normalarning turlari:

a) Etik va axloqiy normalar. Halollik, sportda adolat, dopingdan voz kechish, raqibga hurmat ko'rsatish.

"Fair Play" (halol o'yin) tamoyili – sportchilar va murabbiylar o'rtasida odobli munosabatlarni rag'batlantiradi.

b) An'anaviy va madaniy normalar. Har bir xalqning sportga bo'lgan munosabati, milliy sport turlari, musobaqalarni o'tkazish tartibi.

Sportchilarning kiyim-kechak, xulq-atvori, bayramlar, tantanali ochilish marosimlari kabi elementlar.

c) Norasmiy tartibga solish vositalari. Sport federatsiyalari va jamoalarda ichki qoidalar, murabbiylar va yetakchilar tomonidan belgilangan talablar.

Sport ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlarda shakllanadigan ijtimoiy bosim.

Xalqaro sport tizimi nafaqat rasmiy qonunlar bilan, balki kuchli ijtimoiy va axloqiy me'yorlar bilan ham boshqariladi. Bu ikki asosiy normalar turining uyg'unligi sportning halolligini, adolatini va barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Sportchilar, murabbiylar, tashkilotchilar va tomoshabinlar ham bu normalarga rioya qilish orqali sog'lom va madaniyatli sport muhitini yaratishga hissa qo'shadilar.

Xalqaro sportda boshqaruv munosabatlari teng huquqli va mustaqil tashkilotlar o'rtasida o'zaro hamkorlikka asoslanadi. Bu jarayonda har bir tashkilot o'z faoliyatini belgilangan nizomlar va standartlarga muvofiq amalga oshiradi, bu esa sportning barcha sohalarida samarali boshqaruvni ta'minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, bu munosabatlar vaqt-vaqti bilan bitimlar, qarorlar va boshqa huquqiy hujjatlar orqali tartibga solinadi.

Xalqaro sportni boshqarish jarayonining shakllari va uslublari har bir tashkilotning o'ziga xos xususiyatlari, missiyasi va maqsadlariga bog'liq ravishda farq qiladi. Boshqaruv shakllari va uslublari boshqaruv faoliyatining mazmunini tashkil qiladi va ularning tashqi ifodasi, ya'ni sportni boshqarishdagi yonda-shuvlar, ko'pincha turli xalqaro tashkilotlar va federatsiyalar tomonidan aniqlanadi. Ushbu shakllar quyidagi asosiy uslublarga asoslanadi:

- Demokratik boshqaruv uslubi: Xalqaro sport tashkilotlari o'rtasida o'zaro muvofiqlik va konsensusni ta'minlash orqali boshqaruv faoliyatini amalga oshirish. Bu uslubda qarorlar keng muhokama va kengashlarda qabul qilinadi, har bir sport federatsiyasi yoki tashkilotning o'z fikri va qarashlari inobatga olinadi.

- Markazlashtirilgan boshqaruv: Ba'zi hollarda, ayniqsa, yirik sport tashkilotlari o'z faoliyatini markazlashtirilgan boshqaruv tizimiga asoslanib yuritadi. Bu boshqaruv shakli yuqori darajada muayyan tashkilot tomonidan boshqariladi, masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) tomonidan.

- Ko'p tomonlama boshqaruv: Xalqaro sport harakatida turli mamlakatlar va sport tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik, shuningdek, o'zaro muvofiqlik va aloqalar orqali amalga oshiriladi. Bu uslubda boshqaruv ko'p tomonlama muloqotga asoslanadi, ya'ni bir nechta davlat va tashkilotlarning qarorlari birgalikda qabul qilinadi.

Xalqaro sportni boshqarishdagi ijtimoiy normalar davlat va nodavlat tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar va faoliyatni tartibga solishda katta rol o'ynaydi. Davlat organlari sport sohasidagi siyosatni belgilashda va sportni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Shuningdek, ular sport tashkilotlari va federatsiyalariga o'z faoliyatlarini mustaqil amalga oshirishga imkon beradi, lekin ularning harakatlari qonuniy asosda bo'lishi lozim.

Xalqaro sport harakatida davlatlarning o'rni hamda ularning sportni rivojlantirishdagi ishtiroki muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro sportni boshqarish — bu nafaqat sportning o'zini, balki ijtimoiy boshqaruvni, ijtimoiy munosabatlarni va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Xalqaro sport harakatining boshqaruv tizimi mamlakatlar va tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni mustahkamlash, sportchilarning huquqlarini himoya qilish, dopingga qarshi kurashish va boshqa

masalalarni hal qilish orqali sportning global miqyosda adolatli, teng va samarali rivojlanishiga xizmat qiladi.

2. Xalqaro sportni boshqarish modellari

Xalqaro sportni boshqarish modellari sportni samarali va adolatli boshqarish uchun ishlab chiqilgan turli tizimlar va yondashuvlardir. Ular sportni boshqarishda ishlatiladigan struktura va metodologiyalarni ifodalaydi. Xalqaro sportni boshqarishning turli modellari o'zaro bog'liq bo'lib, sportning rivojlanishi va tashkilotlarning faoliyatini tartibga solishda alohida o'rin tutadi. Ushbu modellarda asosiy maqsad sportni global miqyosda adolatli, shaffof, samarali va barqaror boshqarishni ta'minlashdir.

Xalqaro sport harakatida sportni boshqarishning turli modellari mavjud bo'lib, ular butun dunyo bo'ylab sportni rivojlantirish va tarqatishga yordam beradi. Ushbu modellarning shakllanishi sport tizimining murakkab, ko'p darajali va transmilliy tabiatini inobatga olgan holda rivojlangan bo'lib, ular sport faoliyatining samarali tashkil etilishi, muvofiqlashtirilishi va nazorat qilinishini ta'minlaydi. Bu modellar xalqaro, mintaqaviy, milliy va mahalliy darajadagi tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni, vazifalar taqsimotini hamda institutsional muvofiqlikni tartibga soladi.

Sportni boshqarish modellari umumiy boshqaruv nazariyasi (*Management Theory*) asosida shakllangan bo'lib, Fayol, Mintzberg, Drucker kabi mutafakkirlarning nazariy yondashuvlariga tayanadi. Boshqaruvning asosiy funksiyalari — *rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, rahbarlik va nazorat* — xalqaro sport tashkilotlari faoliyatida amaliy jihatdan tatbiq etiladi. Bu jihatlar orqali sport boshqaruvi umumiy menejment fanining sport sohasiga moslashtirilgan yo'nalishiga aylanadi.

Boshqaruv modellari, ayniqsa, institutsional nazariya (*Institutional Theory*) doirasida chuqur o'rganiladi. Ushbu

nazariyaga ko'ra, sport tashkilotlari — bu jamiyatdagi ijtimoiy institutlar bo'lib, ular *normativlik, qonuniylik va legitimlik* kabi tamoyillar asosida faoliyat yuritadi. Xalqaro sport federatsiyalari (FIFA, XOK, ITF, IAAF va boshqalar) o'z ichki qoidalari, tashkiliy tuzilmalari va etika kodekslari orqali sport sohasini mustahkamlab boradi. Bu tashkilotlar nafaqat musobaqalarni tashkil etadi, balki sportchilar huquqlarini himoya qilish, dopingga qarshi kurashish va adolatli o'yin prinsiplarini ilgari surish bilan ham shug'ullanadi.

Sportni boshqarish sohasidagi yana bir muhim nazariy yondashuv bu — ko'p darajali boshqaruv modeli (*Multilevel Governance*) hisoblanadi. Bu yondashuv xalqaro federatsiyalar, milliy tashkilotlar, nodavlat sport birlashmalari, hatto hukumatlar o'rtasidagi boshqaruv vakolatlari va vazifalarining taqsimotini o'z ichiga oladi. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOK) tomonidan ishlab chiqilgan siyosiy strategiyalar milliy olimpiya qo'mitalari orqali amaliyotga tatbiq etiladi. Shuningdek, bu model sport sohasida vertikal (yuqoridan pastga) va gorizontal (tashkilotlararo) hamkorlikni shakllantiradi. Bu esa sport boshqaruvining xalqaro va universal modelini shakllantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Xalqaro sport harakatida sportni boshqarish modellari:

Markazlashtirilgan boshqaruv modeli (*Centralized Governance Model*). Bu modelda boshqaruv jarayoni markazlashgan tashkilot yoki tizim tomonidan amalga oshiriladi. Sportning asosiy boshqaruv organlari, masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ), barcha qarorlarni qabul qilish va sport sohasidagi yirik tashabbuslarni amalga oshirishda asosiy rol o'ynaydi. Bu modelda qarorlar bir yoki bir nechta yuqori darajadagi organlar tomonidan qabul qilinadi, va sport federatsiyalari yoki milliy tashkilotlar bu qarorlarni amalga oshirishga majburdir.

Ko'p tomonlama boshqaruv modeli (*Multilateral Governance Model*). Ushbu modelda sportni boshqarish bir

nechta davlatlar, tashkilotlar va federatsiyalar o'rtasidagi hamkorlikka asoslanadi. Masalan, sport musobaqalari va tashkilotlar o'rtasidagi aloqalar ko'p tomonlama va bir-biriga teng huquqli bo'ladi. Bu modelda ko'plab mamlakatlar va sport tashkilotlari o'rtasida qarorlar qabul qilinadi va har bir tashkilot o'z imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda o'z faoliyatini olib boradi.

Desentralizatsiyalashgan boshqaruv modeli (*Decentralized Governance Model*). Bu modelda sportni boshqarish bir nechta mustaqil tashkilotlar va federatsiyalar tomonidan amalga oshiriladi. Har bir sport federatsiyasi yoki tashkilot o'zini boshqarish va o'z qarorlarini qabul qilishda erkinlikka ega bo'ladi. Shu bilan birga, xalqaro miqyosda umumiy maqsadlar va standartlarga rioya qilish uchun ba'zi asosiy qoidalar va normalar mavjud.

Ijtimoiy boshqaruv modeli (*Social Governance Model*). Ijtimoiy boshqaruv modeli, sportni faqat iqtisodiy yoki yuridik jihatlarida emas, balki ijtimoiy qadriyatlar va maqsadlar asosida boshqarishni ta'minlaydi. Bu modelda sport barcha qatnashchilar uchun imkoniyatlar, tenglik va ijtimoiy mas'uliyatni targ'ib qilishga qaratilgan. Xalqaro sportni boshqarishning bu modeli sportchilarning huquqlarini himoya qilish, gender tengligi, inklyuzivlik va jamiyatlardagi salbiy stereotiplarni yengishga qaratilgan dasturlarni o'z ichiga oladi.

Ochiq boshqaruv modeli (*Open Governance Model*). Bu modelda boshqaruv jarayoni shaffoflik va ochiqlikka asoslanadi. Qarorlar ochiq ravishda muhokama qilinadi, barcha manfaatdor tomonlar o'z fikrlarini bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, bu modelda boshqaruv tizimining barcha bosqichlari va qarorlari ommaga aniq va tushunarli bo'lishi kerak. Bu model ko'pincha sport tashkilotlarining shaffofligini oshirish va korrupsiyaning oldini olish maqsadida qo'llaniladi.

Xalqaro sportni boshqarish modellari: solishtirma jadval

Model nomi	Tavsifi	Afzalliklari	Kamchilliklari
Markazlash-tirilgan boshqaruv modeli (<i>Centralized Governance</i>)	Sport boshqaruvi yuqori darajadagi markaziy tashkilotlar (masalan, XOQ) orqali amalga oshiriladi.	Qarorlar tez va samarali qabul qilinadi; Markaziy tashkilot kuchli resurslarga ega bo'ladi.	Federatsiyalar mustaqilligi cheklanadi; Mahalliy ehtiyojlar e'tibordan chetda qolishi mumkin
Ko'p tomonlama boshqaruv modeli (<i>Multilateral Governance</i>)	Sportni boshqarishda bir nechta davlatlar, tashkilotlar va federatsiyalar o'zaro teng asosda hamkorlik qiladi.	Har bir tomonning manfaatlari inobatga olinadi; Hamkorlik sportni rivojlantirishga yordam beradi.	Qarorlar olishda konsensusga kelish qiyin; Muhokamalar uzoq davom etishi mumkin.
Desentralizatsiyalashgan boshqaruv modeli (<i>Decentralized Governance</i>)	Har bir federatsiya yoki tashkilot o'z qarorlarini mustaqil qabul qiladi, umumiy standartlarga bo'ysunadi.	Har bir tashkilot o'z ehtiyojlariga mos boshqaruvni amalga oshiradi; Mahalliy sport tashkilotlari erkin ishlaydi.	Markaziy nazorat yo'qligi muvofiqlikni buzishi mumkin; Global tizimdagi tartibsizlik xavfi mavjud.
Ijtimoiy boshqaruv modeli (<i>Social Governance</i>)	Sport boshqaruvi ijtimoiy qadriyatlar, inson huquqlari va tenglik tamoyillariga asoslanadi.	Ijtimoiy tenglik, huquqlar va inklyuzivlikni qo'llab-quvvatlaydi; Jamiyatdagi salbiy stereotiplarni kamaytirishga xizmat qiladi.	Iqtisodiy samaradorlikka ziddir; Sportning raqobatbardoshligiga ta'sir qilishi mumkin.
Ochiq boshqaruv modeli (<i>Open Governance</i>)	Qarorlar ochiq va shaffof muhokamalar asosida qabul qilinadi, barcha manfaatdor tomonlar ishtirok etadi.	Shaffoflik ta'minlanadi; Korrupsiyaga qarshi kurashni kuchaytiradi; Ommaviy ishonch ortadi.	Jarayonlar sekinlashishi mumkin; Ko'p ishtirokchilar bilan muvofiqlik qiyin bo'lishi mumkin.

Xalqaro sport harakatida sportni boshqarish modellari boshqaruv nazariyasi, institutsional yondashuv, ko'p darajali boshqaruv tizimi va globallashuv jarayonlariga tayangan holda shakllanadi. Bu modellar sportni samarali tashkil etish, ijtimoiy adolatni ta'minlash, xalqaro standartlarga mos raqobat muhiti yaratish va sportchilar manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi. Ilmiy asoslangan ushbu boshqaruv tizimlari orqali sport faqat jismoniy faollik emas, balki institutsional va madaniy hodisa sifatida o'z rivojini davom ettirmoqda.

Xalqaro sportni boshqarish modellari o'rtasida farqlar mavjud, lekin barchasining maqsadi sportni samarali, adolatli va shaffof ravishda boshqarishni ta'minlashdir. Har bir modelning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari bo'lishi mumkin, shuning uchun sport tashkilotlari va federatsiyalari o'z faoliyatini global, mintaqaviy va milliy sharoitlarga mos ravishda tanlashlari zarur. Yaxshi boshqaruv tizimi sportni rivojlantirish, sportchilar huquqlarini himoya qilish, shuningdek, butun dunyo bo'ylab sport madaniyatini o'stirishga yordam beradi.

Xalqaro sport harakati global miqyosda sportni rivojlantirish, sportni tashkil etish va uning tenglik asosida amalga oshirilishini ta'minlashga qaratilgan tizimni anglatadi. Bu harakatda sportni boshqarishning turli organlari va tashkilotlari o'zaro hamkorlik qiladilar, va bu jarayon sportning adolatli va samarali rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi.

Boshqaruv tizimi ko'plab xalqaro tashkilotlar, federatsiyalar, komissiyalar va sport tashkilotlaridan iborat bo'lib, ularning har biri o'zining maxsus vazifalariga ega. Bu tizimning markazida xalqaro sport federatsiyalari va tashkilotlar joylashgan bo'lib, ular global miqyosda sportni rivojlantirish, sport musobaqalarini tashkil etish va ularning sifatini nazorat qilish bilan shug'ullanadi.

1. Xalqaro sport federatsiyalari - Xalqaro federatsiyalar sportning har bir turi bo'yicha muayyan qoidalar va standartlarni belgilaydi, musobaqalarni o'tkazadi va ishtirokchilarni tayyorlashni ta'minlaydi. Misol uchun, xalqaro futbol federatsiyasi (FIFA), xalqaro olimpiya qo'mitasi (IOC), xalqaro tennis federatsiyasi (ITF) kabi tashkilotlar sportning turli turlari bo'yicha muhim qarorlar qabul qiladi.

2. Olimpiya harakati - Xalqaro sport harakatining yana bir muhim tashkiloti bu Olimpiya harakatidir. Olimpiya o'yinlari xalqaro miqyosda eng yirik va eng nufuzli sport musobaqasidir. Olimpiya harakatining boshqaruv organi - Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (IOC), bu tashkilot barcha Olimpiya o'yinlarini tashkil etish, ishtirokchilarni tanlash va sportning global rivojlanishiga rahbarlik qiladi.

3. Milliy sport federatsiyalari - Har bir davlatda milliy sport federatsiyalari mavjud bo'lib, ular xalqaro federatsiyalar bilan hamkorlikda milliy sportni rivojlantirishga mas'uldir. Ular o'z mamlakatlarida sportni tashkil etadi, musobaqalar o'tkazadi va sportchilarni tayyorlaydi.

4. Xalqaro sport komissiyalari va boshqaruv organlari - Xalqaro sport harakatining boshqaruvi ko'plab komissiyalar va boshqaruv organlari orqali amalga oshiriladi. Ular, masalan, dopingga qarshi kurashish, sport musobaqalarining sifatini nazorat qilish, sport etikasi kabi muhim masalalar bilan shug'ullanadi.

Boshqaruv tizimining asosiy maqsadi - sportning adolatli, xavfsiz va inklyuziv rivojlanishini ta'minlashdir. Bu esa nafaqat sport musobaqalarining o'tkazilishiga, balki sportning ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari, shuningdek, sportchilar va jamoalar uchun sog'lom sharoitlarni yaratishga ham yo'naltirilgan.

Xalqaro sport federatsiyalari (masalan, FIFA, XOK, IAAF) sportni global miqyosda boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashkilotlar turli sport turlari uchun qoidalar va standartlar belgilaydi, xalqaro musobaqalarni o'tkazadi va ularning dunyo bo'ylab amalga oshirilishini nazorat qiladi. Federatsiyalar milliy federatsiyalar o'rtasida muvofiqlashtirishni amalga oshiradi va xalqaro miqyosda sport qoidalarining bajarashtirilishini ta'minlaydi.

Olimpiya boshqaruv modeli Xalqaro olimpiya komiteti (XOK) tomonidan taqdim etiladi. XOK Olimpiya o'yinlarini boshqaradi, shuningdek, Olimpiya sport turlari uchun qoidalarni tartibga soladi. XOK Olimpiya o'yinlarini tashkil etish, sportni rivojlantirish va Olimpiya qadriyatlarini, masalan, halollik, hurmat va tinchlikni targ'ib qilish uchun javobgardir.

Ba'zi sport turlarida, masalan, futbol, basketbol va xokkeyda boshqaruv professional ligalar va klublar orqali amalga oshiriladi. Ushbu tashkilotlar musobaqalarni boshqaradi, qoidalarni ishlab chiqadi va o'z ligalarida raqobatbardoshlikni saqlaydi. Xalqaro sport ligalari ham milliy assotsiatsiyalar bilan hamkorlik qiladi va barcha ishtirokchilar uchun adolatli shart-sharoitlarni ta'minlashga yordam beradi.

Mintaqaviy sport tashkilotlari, masalan, Yevropa futbol assotsiatsiyasi (UEFA) yoki Panamerika sport komiteti (PASO), mintaqaviy miqyosda sportni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashkilotlar sport tadbirlarini muvofiqlashtiradi va musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha mintaqaviy standartlarga rioya qilinishini ta'minlaydi.

Ko'p darajali boshqaruv sportni xalqaro, milliy va mintaqaviy sport tashkilotlari o'rtasida o'zaro aloqada boshqarishni o'z ichiga oladi. Har bir boshqaruv darajasi o'z funksiyalari va mas'uliyatlariga ega bo'lib, ular birgalikda sportni rivojlantirish, musobaqalarni o'tkazish va etik standartlarni saqlash uchun

ishlaydi. Ushbu yondashuv mamlakatlar va mintaqalar o'rtasida muvofiqlashtirishni yaxshilashga va bilim almashishga yordam beradi.

Ba'zi mamlakatlarda hukumat sportni boshqarishda asosiy rol o'ynaydi, sport standartlarini belgilaydi va sport tadbirlarini moliyalashtirishni ta'minlaydi. Bunday hollarda, davlat idoralari milliy miqyosda sportni muvofiqlashtiradi, infratuzilmani qo'llab-quvvatlaydi va fuqarolar uchun sportning mavjudligini ta'minlaydi.

Xalqaro sport harakatida sportni boshqarish modellari sportni rivojlantirish, tenglik va adolatni ta'minlashda muhim vositalardir. Samarali boshqaruv sport natijalarini yaxshilashga, sportning mavjudligini oshirishga va xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikni yuqori darajaga ko'tarishga yordam beradi.

Shubhasiz, sport sohasidagi boshqaruv faoliyatining ayrim shakllarida davlat organlari (mansabdor shaxslar) bevosita ishtirok etadi. Bu holatda individual boshqaruv hujjatlari qabul qilinadi va natijada boshqaruv munosabatlari vujudga keladi. Xalqaro sport birlashmalari bunga yaqqol misoldir.

Sport birlashmalari faoliyati davomida ayrim shaxslar yoki jamoalar muayyan munosabatlarga kiradi. Bu munosabatlar qatoriga hokimiyatlilik, bo'ysunish, kooperatsiya (hamkorlik), koordinatsiya va boshqalar kiradi.

Xalqaroning sport harakati asosiy tarkibiy qismlaridan biri - bu sportning xalqaro darajada boshqarilishi. Xalqaro sport tashkilotlari, jumladan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOK), Milliy Olimpiya Qo'mitalari (MOQlar), xalqaro sport federatsiyalari va boshqa tashkilotlar sportning rivojlanishi va boshqarilishi jarayonida muhim o'rin tutadi. Ushbu tashkilotlar o'z mamlakatlarida sportni rivojlantirish, sportchilarni tayyorlash va sport musobaqalarini tashkil etish kabi vazifalarni bajarish bilan shug'ullanadi. Ular shuningdek, xalqaro sport hamkorlikni

Xalqaro sport federatsiyalari (masalan, FIFA, XOK, IAAF) sportni global miqyosda boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashkilotlar turli sport turlari uchun qoidalar va standartlar belgilaydi, xalqaro musobaqalarni o'tkazadi va ularning dunyo bo'ylab amalga oshirilishini nazorat qiladi. Federatsiyalar milliy federatsiyalar o'rtasida muvofiqlashtirishni amalga oshiradi va xalqaro miqyosda sport qoidalarining bajarashtirilishini ta'minlaydi.

Olimpiya boshqaruv modeli Xalqaro olimpiya komiteti (XOK) tomonidan taqdim etiladi. XOK Olimpiya o'yinlarini boshqaradi, shuningdek, Olimpiya sport turlari uchun qoidalarini tartibga soladi. XOK Olimpiya o'yinlarini tashkil etish, sportni rivojlantirish va Olimpiya qadriyatlarini, masalan, halollik, hurmat va tinchlikni targ'ib qilish uchun javobgardir.

Ba'zi sport turlarida, masalan, futbol, basketbol va xokkeyda boshqaruv professional ligalar va klublar orqali amalga oshiriladi. Ushbu tashkilotlar musobaqalarni boshqaradi, qoidalarini ishlab chiqadi va o'z ligalarida raqobatbardoshlikni saqlaydi. Xalqaro sport ligalari ham milliy assotsiatsiyalar bilan hamkorlik qiladi va barcha ishtirokchilar uchun adolatli shart-sharoitlarni ta'minlashga yordam beradi.

Mintaqaviy sport tashkilotlari, masalan, Yevropa futbol assotsiatsiyasi (UEFA) yoki Panamerika sport komiteti (PASO), mintaqaviy miqyosda sportni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashkilotlar sport tadbirlarini muvofiqlashtiradi va musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha mintaqaviy standartlarga rioya qilinishini ta'minlaydi.

Ko'p darajali boshqaruv sportni xalqaro, milliy va mintaqaviy sport tashkilotlari o'rtasida o'zaro aloqada boshqarishni o'z ichiga oladi. Har bir boshqaruv darajasi o'z funksiyalari va mas'uliyatlariga ega bo'lib, ular birgalikda sportni rivojlantirish, musobaqalarni o'tkazish va etik standartlarni saqlash uchun

ishlaydi. Ushbu yondashuv mamlakatlar va mintaqalar o'rtasida muvofiqlashtirishni yaxshilashga va bilim almashishga yordam beradi.

Ba'zi mamlakatlarda hukumat sportni boshqarishda asosiy rol o'ynaydi, sport standartlarini belgilaydi va sport tadbirlarini moliyalashtirishni ta'minlaydi. Bunday hollarda, davlat idoralari milliy miqyosda sportni muvofiqlashtiradi, infratuzilmani qo'llab-quvvatlaydi va fuqarolar uchun sportning mavjudligini ta'minlaydi.

Xalqaro sport harakatida sportni boshqarish modellari sportni rivojlantirish, tenglik va adolatni ta'minlashda muhim vositalardir. Samarali boshqaruv sport natijalarini yaxshilashga, sportning mavjudligini oshirishga va xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikni yuqori darajaga ko'tarishga yordam beradi.

Shubhasiz, sport sohasidagi boshqaruv faoliyatining ayrim shakllarida davlat organlari (mansabdor shaxslar) bevosita ishtirok etadi. Bu holatda individual boshqaruv hujjatlari qabul qilinadi va natijada boshqaruv munosabatlari vujudga keladi. Xalqaro sport birlashmalari bunga yaqqol misoldir.

Sport birlashmalari faoliyati davomida ayrim shaxslar yoki jamoalar muayyan munosabatlarga kiradi. Bu munosabatlar qatoriga hokimiyatlilik, bo'ysunish, kooperatsiya (hamkorlik), koordinatsiya va boshqalar kiradi.

Xalqaroning sport harakati asosiy tarkibiy qismlaridan biri - bu sportning xalqaro darajada boshqarilishi. Xalqaro sport tashkilotlari, jumladan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOK), Milliy Olimpiya Qo'mitalari (MOQlar), xalqaro sport federatsiyalari va boshqa tashkilotlar sportning rivojlanishi va boshqarilishi jarayonida muhim o'rin tutadi. Ushbu tashkilotlar o'z mamlakatlarida sportni rivojlantirish, sportchilarni tayyorlash va sport musobaqalarini tashkil etish kabi vazifalarni bajarish bilan shug'ullanadi. Ular shuningdek, xalqaro sport hamkorlikni

rivojlantirish, xalqaro musobaqalar tashkil qilish va olimpizmni targ'ib qilishda faol ishtirok etadilar.

Xalqaro sport harakatining huquqiy tahlili, birinchi navbatda, xalqaro sport normativ hujjatlari, jumladan, Olimpiya Xartiyasi, xalqaro sport federatsiyalarining nizomlari va boshqa huquqiy me'yorlarga asoslanadi. Ushbu hujjatlar, o'z navbatida, sportning boshqarilishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy huquqiy manbalardir. Xalqaro sport harakati doirasida qabul qilingan huquqiy normativ hujjatlar, sportning jahon miqyosida boshqarilishi va rivojlanishining umumiy yo'nalishlarini belgilab beradi.

Xalqaro sport harakati nafaqat sportni rivojlantirish bilan shug'ullanadi, balki sportning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ta'kidlaydi. Sport jamiyatning ijtimoiy hayotiga keng ta'sir ko'rsatadi, bu orqali turli xalqlar va madaniyatlar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlashga, jamiyatda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishga, shuningdek, yosh avlodni ma'naviy va jismoniy jihatdan rivojlantirishga yordam beradi.

Xalqaro sport harakatining ijtimoiy tahlili sportning jamiyatdagi o'rnini, uning tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyatini, shuningdek, uning iqtisodiy va siyosiy jihatlarini o'rganadi. Sportning ijtimoiy ahamiyati jamiyatdagi muhim ijtimoiy funktsiyalarni bajarish, odamlarni birlashtirish, jismoniy va ma'naviy sog'lomlikni ta'minlash kabi omillarda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, sportni boshqarish jarayonidagi huquqiy va tashkiliy tizimlar, sportning xalqaro darajada rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Xalqaro sport harakati, o'zining ijtimoiy va huquqiy jihatlarini yaxshilash va takomillashtirishga intiladi. Shu maqsadda xalqaro sport tashkilotlari birgalikda ishlash, yangi normativ hujjatlar qabul qilish va sportni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini yaratish uchun doimiy ravishda ishlamoqda. Xalqaro sport harakati nafaqat sportning rivojlanishiga, balki

global jamiyatda barqarorlik, do'stlik va hamkorlikni mustahkamlashga ham katta hissa qo'shadi.

3. Xalqaro sport harakatining boshqaruv tizimini tartibga soluvchi huquqiy prinsiplar

Xalqaro sport harakati global miqyosda sport sohasining rivojlanishi va boshqarilishi uchun kuchli va samarali tizimni talab qiladi. Bu tizimning asosiy jihatlarini huquqiy prinsiplar tartibga soladi, ular orqali sportning adolatli, shaffof va samarali boshqarilishi ta'minlanadi.

Xalqaro sport harakatining boshqaruv tizimini tartibga soluvchi huquqiy prinsiplar — bu xalqaro sport tizimida adolat, shaffoflik, tenglik, qonuniylik va hisobdorlik kabi asosiy tamoyillar asosida boshqaruv faoliyatini yo'lga qo'yish va muvofiqlashtirishga xizmat qiluvchi yuridik qoidalar majmuasidir.

Bu prinsiplar sport tashkilotlari, sportchilar, hakamlar, murabbiylar, hukumatlar va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni huquqiy asosda tartibga soladi.

Xalqaro sport harakatining boshqaruv tizimini tartibga soluvchi huquqiy prinsiplar quyidagilar:

1. Qonun ustuvorligi prinsipi (Rule of Law). Bu prinsip xalqaro sportdagi barcha harakat va qarorlar amaldagi xalqaro va milliy qonunchilik doirasida amalga oshirilishini talab qiladi.

Sport tashkilotlari o'z nizom va reglamentlariga qat'iy amal qilishi kerak. Sportchilar va federatsiyalar qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqiga ega. Barcha faoliyatlar qonuniy asosga ega bo'lishi lozim.

2. Adolat va tenglik prinsipi (Fairness and Equality). Xalqaro sportda barcha ishtirokchilar (sportchilar, tashkilotlar)

teng huquqlarga ega bo'lishi va ularga nisbatan bir xil yondashuv qo'llanilishi kerak.

Iraqi, jinsi, dini, millati, siyosiy qarashidan qat'i nazar, har kim sportda ishtirok etishga haqli. Sportda kamsitish holatlariga qarshi qat'iy choralar ko'riladi. Musobaqalar va hakamlik jarayonlari mutlaqo adolatli bo'lishi lozim.

3. Shaffoflik prinsipi (Transparency). Sport tashkilotlari-ning faoliyati ochiq va tushunarli bo'lishi, moliyaviy va tashkiliy qarorlar ommaga ochiq e'lon qilinishi zarur.

Budjet va moliyaviy hisobotlar e'lon qilinadi. Korrupsiyaga qarshi qat'iy choralar qo'llaniladi. Rahbariyat va qaror qabul qiluvchi organlarning faoliyati ommaviy nazorat ostida bo'ladi.

4. Hisobdorlik va javobgarlik prinsipi (Accountability and Responsibility). Har bir sport tashkiloti o'z faoliyati, qaror va harakatlari uchun javobgar bo'lishi kerak.

Rahbarlar va tashkilotlar noto'g'ri qarorlari uchun javob beradi. Sport federatsiyalari yuqori tashkilotlar oldida hisobot beradi. Sportda yuzaga kelgan nizolar mustaqil arbitraj yoki sud organlari orqali ko'rib chiqiladi.

5. Avtonomiya va mustaqillik prinsipi (Autonomy of Sport). Xalqaro sport tashkilotlari siyosiy yoki boshqa tashqi aralashuvlardan xoli holda mustaqil faoliyat yuritishi lozim.

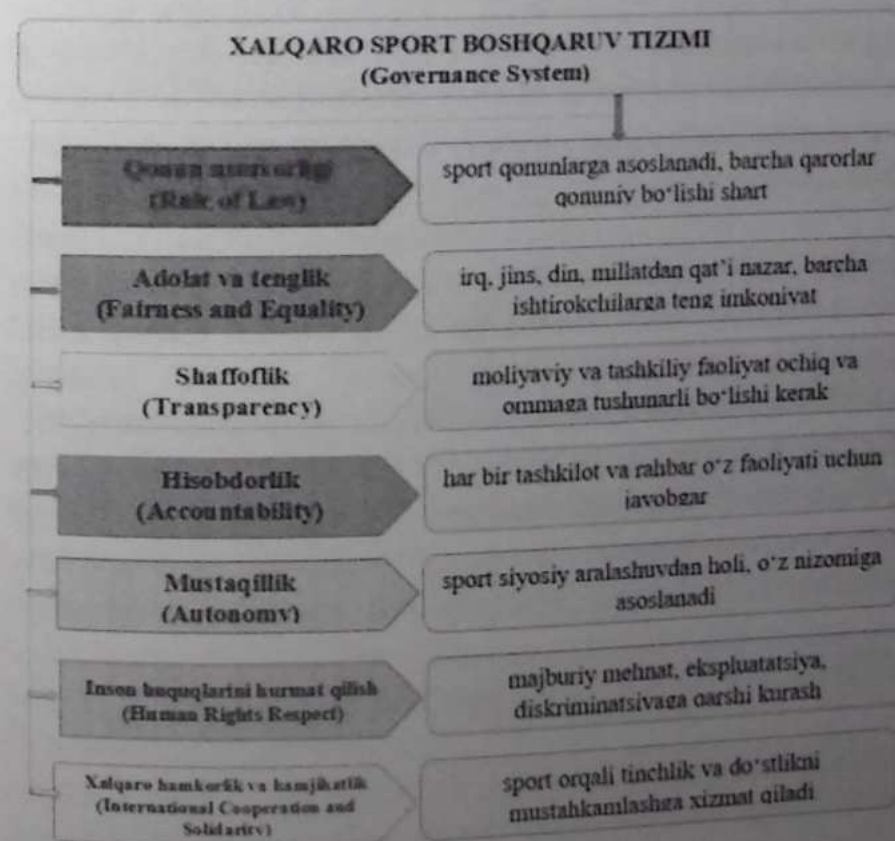
Sport tashkilotlari o'z nizomi, reglament va ichki qoidalariga ko'ra ishlaydi. Davlat organlari sportga faqat qonuniy va maqbul doirada ta'sir ko'rsata oladi. Sportning mustaqilligi — Olimpiya harakatining asosiy tamoyillaridan biridir.

6. Inson huquqlarini hurmat qilish prinsipi (Respect for Human Rights). Sport har qanday sharoitda inson huquqlari va erkinliklarini hurmat qilgan holda amalga oshirilishi kerak.

Sportchilarni majburiy mehnat, zo'ravonlik va tazyiqlardan himoya qilish kerak. Yosh sportchilarning huquqlarini himoya qilish, ularni ekspluatatsiyadan asrash lozim. Gender tengligini

ta'minlash va imkoniyati cheklangan shaxslarga sportda to'laqonli ishtirok yaratish zarur.

7. Xalqaro hamkorlik va hamjihatlik prinsipi (International Cooperation and Solidarity). Xalqaro sport tashkilotlari o'zaro hamkorlikda harakat qilib, sport orqali global do'stlik va tinchlikni rivojlantirishga hissa qo'shadi. Ushbu prinsiplarning to'g'ri tatbiqi sport sohasidagi nizolarni samarali hal qilish, tashkilotlarning faoliyatini shaffoflashtirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish uchun zarurdir. Huquqiy prinsiplar sportning global miqyosda muvaffaqiyatli boshqarilishi uchun asosiy tayanch hisoblanadi.



4. Yevropa va AQSh professional sportida mehnat munosabatlarini tartibga solish modellari

Dunyoda professional sportning ikki asosiy modeli, ya'ni Amerikacha va Yevropacha modellari shakllangan bo'lib, ularning har biri mehnat munosabatlarini tartibga solishda o'ziga xos xususiyatlarga ega. Yevropa professional sportini tartibga solish tizimi rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari unga davlatning munosabatidan kelib chiqadi. Shu bilan birga, 40 yaqin professional sportning u yoki bu turlari rivojlangan Yevropa davlatlarining xilma-xil qonunchiligi ham mavjudligini hisobga olish zarur. Biznesning boshqa har qanday turiga xos yuridik me'yorlar va presedent huquqi asosida rivojlanuvchi AQSh professional sportidan farqli ravishda, Yevropaning ko'pchilik mamlakatlarida sportni rivojlantirishga, ba'zilarida esa alohida professional sportni rivojlantirishga oid qonunlar qabul qilingan.

Shu bilan birga, Yevropada boshlangan integratsiya jarayoni sportga ham taalluqli bo'lib, ko'plab sport turlari bo'yicha Yevropa chempionatlari, Yevropa ligalari tashkil etiladi, turli mamlakatlar sportchilari xorij klublari sharafiga himoya qilishlari esa oddiy holga aylandi. Yevropa kengashining tuzilishi bilan ko'plab Yevropa doirasidagi xalqaro sport tashkilotlari, ayniqsa, UEFA faoliyatida sportni huquqiy tartibga solish masalalarida u bilan hamkorlik qila boshlashdi. Professional sportning faoliyat yuritishi, eng avvalo, u mavjud davlatning qonunlariga asosan tartibga solinadi.

Yevropa mamlakatlarining sportga oid qonunchiligi sport xartiyalari, nizomlar va sport dunyosi amal qiladigan boshqa lokal me'yoriy aktlarning me'yoriy mazmunini belgilab beradi. Shu tariqa professional ligalarning nizom va xartiyalariga ularni takomillashtirish maqsadida kiritilgan o'zgartirishlarning ko'p-

chiligi 1990-yillarda kiritilgan. Masalan, Fransiya professional futbol ligasi xartiyasida professional o'yinchi maqomi mehnat to'g'risidagi qonunning vaqtinchalik shartnomalar tuzishni tartibga soluvchi qoidalarga asoslanadi. Ammo xartiyani tayyorlagan yuristlar mehnat to'g'risidagi qonunning talab va me'yorlarini professional sport munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirish bilan birga, uni yanada mukammallashtira olishdi, va endi u futbolchi uchun boshqa sohada faoliyat yurituvchi oddiy xizmatchilar uchun nazarda tutilgandan ko'ra, yuqoriroq darajadagi ijtimoiy himoyani kafolatladi. Ba'zida davlat hokimiyati organlari sport jamiyatlari va professional ligalarni o'z nizomlariga davlat organlari tomonidan ishlab chiqilgan qoidalarni kiritishga majbur qilishadi. Lekin ushbu talablar maqsadga muvofiq bo'lishiga katta e'tibor beriladi. Turli davlatlarda sport tashkilotlari o'z qoidalarini ishlab chiqishda yillar davomida sinovlardan o'tgan qoidalarini buzmaslik uchun yoki ushbu sport turining samarali rivojlantirish zarurati, sport natijalarining oshishi bilan tushuntirgan holda davlat organlaridan istisno qilishni talab qilishadi.

Sport xartiyalari va nizomlarini ma'lum bir davlatlar qonunchiligiga moslashtirish jarayonida xalqaro sport tashkilotlari nizomlari va milliy qonunlar o'rtasidagi ziddiyatlar tez-tez aniqlanib turiladi. Yevropada professional sportning rivojlanishi bir qator masalalar, eng avvalo, sportchilarni yollash qoidalari va ular mehnatiga haq to'lash bo'yicha yagona siyosatni ishlab chiqishni talab qildi. Masalan, Angliya futbolida uzoq yillar davomida maoshning maksimal darajasini belgilovchi me'yorlar amal qilgan. Shu yo'l bilan professional ligalar kamroq darajada ta'minlangan klublarni himoya qilishgan, ya'ni jamoa tarkiblarini shakllantirishda klublarning imkoniyatlari tenglashtirilgan.

1950-yildagina Angliya futbolida tenglashtirish tizimi tugatildi. Buning oqibatida "yulduzlar" davri boshlandi va futbolchilarning maoshlari hamda ularning narxlari keskin oshib ketdi. Sportchilar daromadining bunday keskin oshishi professional sport rahbarlarini bunga nisbatan javob choralari ko'rishga majbur qildi.

2002-yilda Yevropaning yetakchi futbol klublari Bosh assambleyasi o'yinchilarning maoshlariga cheklov o'rnatuvchi qarorni qabul qildi. 2005-yildan esa klubning maoshlar uchun ajratilgan mablag'lar klubi moliyaviy aylanmasining 70 % dan oshmasligi belgilab qo'yildi. Ammo hamma professional sportchilar ham millionerlarga aylanishmaydi. Sportchi professional, ya'ni "mehnati uchun haq oluvchi xizmatchi" bo'lganidan boshlab, o'z ahvolini mustahkamlashga va xavfsizlashtirishga intiladi. Bunga esa, asosan, sportchilarning assosiatsiyalari yoki kasaba uyushmalarini tuzish bilan erishiladi. Ammo AQShdagi professional sportchilar assosiatsiyalaridan farqli ravishda Yevropa davlatlaridagi sportchilar huquqini himoya qiluvchi assosiatsiyalarning faoliyati unchalik bilinmaydi. Shunga qaramasdan, ularning roli va faolligi yildan-yilga oshib bormoqda. Ularning faol ishtiroki klub va o'yinchilar o'rtasidagi qoidalarini qayta ko'rib chiqishga oid nizolarni ko'rib chiqish jarayonida ko'rinadi. Bundan tashqari, assosiatsiyalar sportchi ko'plab masalalar bo'yicha malakali maslahat olishi mumkin bo'lgan asosiy markazlarga aylandi. Professional sportni tartibga solishning u yoki bu modeliga xos bo'lgan muhim belgisi bu jamoalarning egalaridir. Oxir oqibat, aynan ular jamiyatda sportning rivojlanishini belgilab berishadi. Dunyoda professional jamoalarga egalik qilishning AQSh va Yevropada tarqalgan uch asosiy shakli qaror topgan: shaxsiy (individual yoki jamoaviy); korporativ; aksiyadorlik. Korporativ shaklda klub egasi sifatida

firma yoki kompaniya namoyon bo'lsa, aksiyadorlik shaklida esa – aksiya egalari klub egasi hisoblanadi. Aksiyadorlik shakli ko'proq Yevropa professional sportiga xos. Transfer tizimining tavsifi. Transfer tizimi – yuz yildan ortiq vaqt davomida amal qilib kelayotgan sportchilar (murabbiylar)ning bir sport tashkilotidan (klub, jamoadan) boshqasiga o'tishi tizimidir. Masalan, AQShda professional beysbol ligasi tuzilganidan, ya'ni 1876 yildan boshlab o'yinchilarning bir jamoadan ikkinchi jamoaga o'tishi masalasi ko'tarildi. Klublarga ma'lum sabablarga ko'ra, boshqa jamoadan ketgan yoki haydalgan o'yinchini o'z tarkiblariga olishlari taqiqlangan edi. Shunday qilib, hozirgi kunda ham professional ligalarda amal qiluvchi "qora ro'yxatlar" paydo bo'lgan. Ammo o'yinchilarning jamoadan- jamoaga o'tishini tartibga soluvchi tizim hali mavjud emas edi.

1880-yildan boshlab, o'yinchilar bilan shartnomalar tuzish tizimi shakllangach, beysbolchilarning jamoadan-jamoaga, shahardan-shaharga yuqoriroq maosh izlab betartib ko'chib yurishiga barham berildi. Bu esa, o'yinchilar ustidan ma'lum bir nazorat o'rnatish imkoniyatini yaratdi. Futbol sohasida o'yinchilarning jamoadan-jamoaga o'tishiga oid qoidalar XIX asr oxirlarida Angliyada shakllana boshladi. Angliya futbol assosiatsiyasi tashkil etilgan paytdan boshlab izchillik bilan futbolchilarning klubdan-klubga o'tishiga oid munosabatlarni tartibga solishga harakat qila boshladi. Masalan, musobaqalarda ishtirok etish uchun o'yinchi ma'lum bir klub tarkibida ro'yxatdan o'tishi talab qilinar edi. Bunda o'yinchi mavsum yakunida klubni o'zgartirish huquqiga ega bo'lib, mavsum davomida ish beruvchining ruxsatisiz futbolchining boshqa klubga o'tishi taqiqlangan edi. 1888-yilda Angliya futbol ligasi tashkil topgach, transfer tizimiga bo'lgan talablar oshirildi. Bundan buyon o'yinchi mavsum yakunida ham ish beruvchining ruxsatisiz boshqa klubga o'ta olmaydigan bo'ldi. Klubdan-klubga o'tish tizimi

barcha futbol klublar o'zlarining o'yinchini ro'yxatdan o'tkazish huquqini futbolchini o'z tarkibiga olmoqchi bo'lgan klub kompensatsiatsiyasi evaziga unga o'tkazishi mumkinligini nazarda tutardi.

Umuman olganda, transfer tizimi tashkil topgandan buyon, to hozirgi kungacha ko'plab tanqid va qarshiliklarga uchradi, shu jumladan, bir qancha sud jarayonlari orqali ham. Uni o'rta asrlar sarqiti deb atashdi, klublarni esa qul savdosida ayblashdi. Hech qaysi dong'i ketgan sud prosessi transfer tizimini to'liq bekor qilishga olib kelmagan bo'lsada, bunday jarayonlar tufayli XIX asr oxirlariga kelib, transfer tizimida uni liberallashtirishga yo'naltirilgan ko'plab o'zgarishlar bo'ldi. Bu orada milliy transfer tizimlarida amalga oshayotgan ijobiy o'zgarishlarga qaramasdan, xalqaro darajadagi klubdan-klubga o'tishlarni tartibga solishda 1995-yilgacha o'zgarishlar bo'lmadi. 1995-yilda Yevropa sudining o'sha davrda shovshuvga sabab bo'lgan "Bosman ishi" bo'yicha qabul qilgan qarori futbolchilarning harakatlanish erkinligini ta'minlab berdi. Ushbu qaror qabul qilingungacha klublari bilan mehnat shartnomasi tugagan futbolchilar klub uning uchun transfer summasini olmagungacha yoki undan voz kechmagungacha bir yarim yil davomida boshqa klubga o'tish huquqiga ega bo'lmagan. Sud bunday tartibni noqonuniy deb topdi va bundan buyon mehnat shartnomalari tugagan futbolchilar boshqa klublarga hech qanday cheklovlarsiz o'tishi mumkin bo'ldi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Xalqaro sportni boshqarish tushunchasi haqida ma'lumot bering?
2. Xalqaro sport harakatidagi boshqaruv munosabatlari deganda nimani tushunasiz?

3. Xalqaro sportni boshqarish modellari deganda nimani tushunasiz?

4. Xalqaro sportni boshqarishning asosiy maqsadi nimalardan iborat?

5. Xalqaro sport harakatining boshqaruv tizimini tartibga soluvchi huquqiy prinsiplarni ayting?

6. Markazlashtirilgan boshqaruv modeli haqida tushuntirish bering?

7. Yevropa va AQSh professional sportida mehnat munosabatlarini tartibga solish modellari haqida gapiring?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017
4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma. - T.: 2018.
5. Алексеев С.В. Международное спортивное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям 030500 «Юриспруденция» И 032101 «Физическая культура и спорт» / Под ред. П.В. Крашенинникова. - М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2008. - 895 с.
6. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma. - T. 2021

MAVZU: XALQARO SPORT MUSOBAQALARINI TASHKIL QILISH VA O'TKAZISHNING HUQUQIY JIHLATLARI

REJA:

1. Sport va sport tomoshasi tushunchasi
2. Xalqaro sport musobaqalarining qoidalari va feyr-pley tamoyillari
3. Olimpiya o'yinlari va ularning tashkil etilishi
4. Olimpiya o'yinlarining tartib va marosimlari

Kalit so'zlar: *sport, sport tomoshasi, musobaqa qoidalari, feyr-pley tamoyillari, marosim, individual sport, jamoaviy sport, havaskor sport, paralimpiya sporti, madaniy hodisa, kompleks musobaqalar, professional sport tizimi, musobaqa taqvim, halollik, noqonuniy harakat, milliy qonunchilik.*

1. Sport va sport tomoshasi tushunchasi

Sport va sport tomoshasi jahon miqyosida katta ahamiyatga ega bo'lgan, keng tarqalgan faoliyat turlaridan sanalgani uchun zamonaviy jamiyatda ko'p qirrali ijtimoiy-madaniy hodisalar sifatida keng o'rganilmoqda. Ular nafaqat jismoniy faollikni, balki iqtisodiy, madaniy, psixologik va siyosiy jarayonlarni ham o'z ichiga olgan kompleks ijtimoiy institutlardir. Professor I.I. Perverzin ta'riflaganidek, sport musobaqasi — bu pedagogik jihatdan tashkil etilgan, sportchilar jismoniy imkoniyatlarini namoyon qiladigan va tomoshabinlarning sport-ko'ngilochar ehtiyojlarini qondiradigan maxsus faoliyat shaklidir¹.

Sport — bu insonning jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyat bo'lib, unda raqobat, mehnat, maqsadlilik, irodaviy tayyorgarlik kabi psixologik va sotsiologik

omillar muhim o'rin tutadi. L.P. Matveyev fikricha, sportning asosiy mohiyati aynan musobaqaviylikda ifodalanadi, ya'ni sport hayotida musobaqaning o'rni markaziy bo'lib, u sportchining motivatsiyasi, intilishi va natijasini belgilaydi¹.

Sport — bu inson salomatligini mustahkamlash, jismoniy va ruhiy rivojlanishni ta'minlash, shuningdek ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat turidir. U insonni har tomonlama rivojlantiradi, maqsadga intilish, intizom, jamoaviylik va raqobatbardoshlik kabi ijobiy sifatlarni shakllantiradi.

Xalqaro sport — bu bir nechta davlat sportchilari ishtirok etadigan, odatda xalqaro federatsiyalar tomonidan nazorat qilinadigan sport faoliyati bo'lib, u maxsus huquqiy va tashkiliy qoidalarga asoslanadi.

Sportning asosiy turlari:

- Individual va jamoaviy sport
- Yozgi va qishki sport turlari
- Professional va havaskor sport
- Paralimpiya sporti

Sport tomoshasi — bu sport musobaqalarining ommaviy auditoriyalar tomonidan bevosita yoki media vositalari orqali kuzatilishi bo'lib, u madaniy, iqtisodiy va axborot vositasi sifatida alohida ahamiyatga ega. G'arb olimlaridan P. Bura (Pierre Bourdieu) sport tomoshasini ijtimoiy maydon deb atab, u orqali jamiyatdagi ierarxiyalar va qadriyatlar aks etishini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, V. Andref sport tomoshasining iqtisodiy o'lchovini keltirib o'tadi: u sport musobaqalarini tahlil qilishda, ayniqsa professional sportda, reklama, translyatsiya huquqlari, brendlar va sovrin jamg'armalari orqali katta miqdorda daromad shakllanishini ko'rsatadi. Shu sababli sport tomoshasi nafaqat

¹ Переверзин И.И. Физическая культура и спорт в СССР: Факты и цифры; Москва. Знание, 1985.

¹ Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. Москва. Спорт, 2021.

ijtimoiy, balki iqtisodiy kapital hosil qiluvchi vosita sifatida ham qaraladi.

Sport tomoshasi — bu sport musobaqalarini bevosita sport majmualarida yoki ommaviy axborot vositalari orqali kuzatish faoliyatidir. U jamiyatda sportga bo'lgan qiziqishni oshiradi va sportning iqtisodiy jihatlarini shakllantiradi (reklama, translyatsiya huquqlari va h.k.).

Sport va sport tomoshasi o'rtasidagi munosabat ikki tomonlama xarakterga ega:

Sportchilar uchun: sport tomoshabinlari ularning faoliyatini baholaydigan, qo'llab-quvvatlaydigan va iqtisodiy jihatdan qo'llovchi kuch hisoblanadi. Ular uchun tomoshabinlar sport muvaffaqiyatining auditoriyasi va uni tan oluvchi sub'yektlaridir.

Tomoshabinlar uchun: sport musobaqalari ijtimoiy emotsiyalar, jamoaviy identifikatsiya, milliy g'urur va shaxsiy motivatsiya manbai hisoblanadi.

P. Virilio va Jean Baudrillard kabi postmodernist olimlar sport tomoshasini virtual va ramziy tajriba sifatida tahlil qilib, uni zamonaviy axborot jamiyatidagi «simulyakrlik» fenomeni bilan bog'laydi. Sport voqealari real hayotdagi hodisalardan ko'ra, ko'proq media orqali yaratilgan va qayta ishlab chiqilgan tajriba sifatida qabul qilinadi.

Sport va sport tomoshasi o'zaro uzviy bog'langan hodisalar bo'lib, ular birgalikda sportni jismoniy va madaniy hodisa sifatida shakllantiradi. Ular orqali jamiyat ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi, iqtisodiy daromadlar hosil qiladi va madaniy tajriba almashinuvi amalga oshadi. Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, sport va sport tomoshasi integral tizim bo'lib, ularni ajratib emas, balki o'zaro bir-birini to'ldiruvchi elementlar sifatida o'rganish maqsadga muvofiq.

Bu – sportchilar bellashayotgan paytda kuzatuvchilar (tomoshabinlar)ga ko'rinadigan manzara bo'lib, ommaviy tomosha turlaridan biridir.

1990-yillarning boshiga qadar sportda ikki xil musobaqa tizimi mavjud edi:

1. Havaskor sport tizimi – asosan Olimpiya sporti doirasida bo'lib, professional ishtirok eta olmas edi.

2. Professional sport tizimi – asosan AQShda rivojlangan bo'lib, daromad va tijoratga yo'naltirilgan edi.

1980-yillardan boshlab sportda tijoratlashuv jarayoni tezlashdi. Bu jarayonning asosiy ilhomlantiruvchisi sifatida Adidas kompaniyasi rahbari X. Dassler sanaladi. Tijorat omillari professional sportda eng muhim mezonga aylandi.

Tijorat yo'nalishi sport tashkilotlarining ishiga ham ta'sir ko'rsatdi: ustavlar, reglamentlar, musobaqa taqvimlari, joy tanlovi, reklama va marketing strategiyalari o'zgardi. Sport tadbirlarini tashkil etish ko'plab mamlakatlarda daromadli biznesga aylandi.

Professor S.I. Guskov yozadi: "Professional va Olimpiya sporti bir asrdan ortiq vaqt davomida mustaqil ravishda rivojlanib keldi. Ular alohida musobaqa tizimlari, tayyorgarlik metodikalari va boshqalarni shakllantirdilar. Ularning yaqinlashuvi sportning rivojlanishida muhim omildir"¹. Misol: 2002-yilgi Solt-Leyk-Siti Qishki Olimpiya o'yinlarida NHL (Milliy Xokkey Ligasi) o'yinchilari ishtirok etdi, o'yinlar professional hokkey qoidalariga binoan boshqarildi.

1980–1990-yillarda xalqaro sport federatsiyalarining (masalan, IAAF – yengil atletika federatsiyasi) musobaqa tizimlari jiddiy o'zgarishlarga uchradi. IAAF musobaqalarni G'oliblar

¹ Гуськов С.И. Профессиональный спорт и российская действительность. Физическая культура и спорт в Российской Федерации. - М.: Импульс-Принт, 2012

ligasi, Gran-pri, taklifnoma asosida o'tkaziladigan turnirlarga ajratdi. Sportchilar ochkolar yig'ib, yil yakunida Grand-pri finalida qatnashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Professional sportdagi asosiy farqlar:

1. Maqsad – sport yutuqlari emas, mavjud mahoratni tijorat sharoitida ko'rsatish;
2. Sport tomoshabinlar uchun xizmat sifatida qaratiladi;
3. Ko'proq foyda keltiruvchi sport turlariga e'tibor qaratiladi;
4. Qoidalar tomoshaboplikni oshirishga yo'naltiriladi;
5. Musobaqalar ko'plab qo'shimcha xizmatlar bilan o'tkaziladi (shoular, musiqa, cheerleaderlar);
6. Tayyorlov va musobaqalar muvozanati farqli;
7. Musobaqa taqvimi – uzoq va zich (masalan, NHLda 2003/2004-yilda 1230 o'yin o'tkazilgan);
8. Sport yulduzlariga asoslangan elita shakllanadi (Yaromir Yagr 88 million dollarlik shartnoma imzolagan);
9. Sportchilar reytinglari va narx bilan baholanadi (draft tizimi qo'llaniladi).

Amerika modeli — eng keng tarqalgan professional sport tizimi bo'lib, NFL (futbol), MLB (beysbol), NBA (basketbol), NHL (hokkey) ligalarini o'z ichiga oladi. Bu ligalar tijorat asosida tashkil etilgan, jamoalar ligadan tushib qolmaydi, va ular musobaqa tizimini o'zlari belgilaydi. Masalan:

- NHL: ikki bosqich – muntazam chempionat va pley-off. Jamoalar geografik asosda konferensiyalarga va divizionlarga ajratiladi.
- NBA: o'xshash tizim, ammo o'yin soni kamroq va ko'proq pley-offga qiziqish uyg'otiladi.
- MLB: eng zich taqvim, jamoalar World Series'da bellashadi.
- NFL: faqat 16 ta o'yinli qisqa mavsum, lekin Superkubok eng ommabop tadbirdir.

Professional sport va havaskor (olimpiya) sporti hali uzoq vaqt to'liq birlashmaydi, chunki ularning vazifalari, tuzilmalar, moliyalashtirish va tashkilotlari farqli. Ularning o'zaro yaqinlashuvi sportning umumiy rivojiga xizmat qiladi.

2. Xalqaro sport musobaqalarining qoidalari va feyr-pley tamoyillari

Xalqaro sport musobaqalari global sport harakati, xalqlar o'rtasidagi do'stlik va hamkorlik, sog'lom raqobat tamoyillarini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Bunday musobaqalar — sportchilarning o'z mahoratini namoyon etish, milliy bayroq ostida g'alabaga erishish va o'z yurtini xalqaro miqyosda tanitish imkonidir. Shu bilan birga, bu musobaqalar jahon sport sanoati, iqtisodiyoti, turizm va diplomatiyasining ajralmas bo'lagidir.

Xalqaro sport musobaqalarining muvaffaqiyatli tashkil etilishi va natijalarining adolatli bo'lishi, avvalo, qat'iy sport qoidalari va feyr-pley (Fair Play) tamoyillariga asoslanadi. Ushbu ikki omil — sportchilar, hakamlar, tomoshabinlar va tashkilotchilar o'rtasidagi huquqiy va axloqiy munosabatlarni tartibga soladi.

Sport turlari qoidalarining asosiy tarkibiy qismlari:

Musobaqaning bosqichlari va formatlari (guruh, pley-off, turnir jadvali);

Ishtirokchilarning huquq va majburiyatlari;

O'yin texnikasi va ruxsat etilgan uslublar;

Baholash va hakamlik tizimi;

Shikoyat berish va apellyatsiya mexanizmi.

Sport qoidalari musobaqaning har bir bosqichini tartibga soladi (ro'yxatdan o'tish, boshlanish, o'yin davomida qoida buzilishlari, yakuniy baholash va sovrinlar topshirilishi). Masalan: Futbolda o'yin 90 daqiqa davom etadi, 11 nafar

futbolchi har jamoada bo'ladi, sariq va qizil kartochka qoidabuzarliklarni tartibga soladi. Basketbolda esa 4 chorak, 5 ta shaxsiy xatolik limiti va 24 soniyalik hujum vaqti kabi qoidalar mavjud.

Hakamlar — sport qoidalarining amaliy ijrochilari bo'lib, musobaqaning eng muhim elementidir. Ular nafaqat texnik qarorlar qabul qiladi, balki feyr-pley tamoyillariga rioya etilishini ham nazorat qiladi.

Hakamlar faoliyatining huquqiy asoslari:

Xalqaro federatsiya tomonidan sertifikatlash;

Neytrallik tamoyili;

Etik kodeksga rioya qilish;

Videokuzatuv (VAR), texnologik vositalardan foydalanish;

Tashkilotchilardan mustaqil qaror chiqarish erkinligi.

Feyr-pley — bu shunchaki axloqiy tushuncha emas, balki xalqaro sport huquqi va madaniyatining asosiy tamoyilidir. U sportchilar, jamoalar, hakamlar, tomoshabinlar va tashkilotchilar o'rtasidagi munosabatlarda adolat, halollik, hurmat va sport etikasini ta'minlaydi.

Feyr-pleyning asosiy elementlari:

Adolat:

Barcha sportchilar teng sharoitda ishtirok etishlari kerak;

Jamoalarga nisbatan diskriminatsiya taqiqlanadi;

Texnik vositalar, sport anjomlari va o'yin maydonlari bir xil standartda bo'lishi lozim.

Halollik:

Sportchilar o'yin davomida qasddan aldashga, simulyatsiyaga yoki qoidabuzarliklarga yo'l qo'ymasligi kerak;

Doping — feyr-pleyga eng katta tahdid bo'lib, unga qarshi xalqaro kurash olib boriladi (WADA).

Hurmat:

Raqib sportchi, hakamlar, tomoshabinlar va murabbiylarga nisbatan etik muomala;

Irqiyl, diniyl, gender kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik;

Sportchilarning o'z milliy bayrog'i va an'analariga hurmat bilan qarash;

Klub yoki davlatni musobaqaga qo'ymaslik (masalan, doping holatlarida).

Masalan: 2006-yilda Italiya futbolida yuz bergan "Calciopoli" korrupsiya janjali natijasida bir necha klublar jazoga tortilgan.

Sport qoidalari va feyr-pley tamoyillari bir-birini to'ldiruvchi ikki asosdir. Qoidalar — tashkiliyl va texnik asoslarni belgilasa, feyr-pley — ruhiyl va madaniyl mezonlarni ifodalaydi. Qoidalarsiz adolatli baholash bo'lmaydi, feyr-pleysiz esa sportda axloqiy barqarorlik yo'qoladi.

Xalqaro sport musobaqalari tashkilotchilarining vazifalari:

Musobaqalarni qoidalarga muvofiq tashkil etish;

Hakamlar faoliyati uchun shart-sharoit yaratish;

Sportchilarni feyr-pley ruhida tarbiyalash;

Noqonuniyl harakatlarning oldini olish uchun monitoring va texnologiyalarni joriyl qilish.

BMT va UNESCO ham sportda feyr-pley, tenglik va barqarorlikni targ'ib qiluvchi maxsus hujjatlar ishlab chiqqan.

Xalqaro sport musobaqalarida qoidalar va feyr-pley tamoyillariga amal qilinishi sportning adolatli, halol va insoniyl qadriyatlar asosida rivojlanishini ta'minlaydi. Sportning madaniyl va nufuzi, aynan ushbu tamoyillar asosida qaror topadi. Shu bois, barcha ishtirokchilar — sportchilar, hakamlar, tashkilotchilar va tomoshabinlar bu qadriyatlarga sodiq qolishlari zarur. Zero, sport — bu faqat g'alaba emas, balki halollikda yutish san'atidir.

3. Olimpiya o'yinlari va ularning tashkil etilishi

Olimpiya o'yinlari – bu jahon miqyosida sportning eng nufuzli va ko'p tomoshabinlar tomonidan kuzatiladigan musobaqalari bo'lib, ular tarixiy, madaniy va sport natijalariga erishish jarayonida muhimlikka ega. Olimpiya o'yinlarining tashkil etilishi va o'tishini tartibga soluvchi tizimlar va protseduralar sportning global rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Bugungi kunda Olimpiya o'yinlarining tashkil etilishi va yuritilishi murakkab tashkiliy-huquqiy tizimlar orqali amalga oshiriladi.

Olimpiya o'yinlarining ilk namunalari miloddan avvalgi 776-yilda qadimgi Yunonistonning Olimpiyada shahrida o'tkazilgan. Bu o'yinlar Zevs xudosi sharafiga bag'ishlangan bo'lib, har to'rt yilda bir marta tashkil etilgan. Antik o'yinlar dasturiga yugurish, kurash, pankration (aralash jang san'ati) va pentatlon (besh kurash) kabi sport turlari kiritilgan.

Olimpiya o'yinlari — bu zamonaviy sport tarixidagi eng nufuzli va yirik xalqaro musobaqalardan biridir. Dastlab qadimgi Yunonistonda boshlangan bo'lsa-da, hozirgi shakldagi zamonaviy Olimpiya o'yinlari 1896-yildan buyon o'tkazib kelinmoqda. O'yinlar har to'rt yilda bir marta tashkil etiladi va ikki asosiy turga bo'linadi: Yozgi Olimpiya o'yinlari va Qishki Olimpiya o'yinlari. Ularni umumiy nazorat va boshqaruvini Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) amalga oshiradi.

Olimpiya o'yinlarini tashkil etish jarayoni murakkab va uzoq muddatli tayyorgarlikni talab qiladi. Avvalo, mezbonlik qilish istagidagi shaharlar Xalqaro Olimpiya Qo'mitasiga ariza topshiradi. Bu arizalar asosida XOQ tomonidan batafsil baholash ishlari olib boriladi va nomzod shaharlardan biri rasmiy mezbon sifatida tanlanadi. Bu tanlov, odatda, o'yinlar boshlanishidan 7-12 yil oldin amalga oshiriladi.

Mezbon shahar tanlangach, u maxsus Tashkiliy qo'mita tuzadi. Bu qo'mita o'yinlarning tayyorgarligi va o'tkazilishi bilan bog'liq barcha ishlarni muvofiqlashtiradi. Jumladan, sport inshootlarini qurish yoki rekonstruksiya qilish, transport va kommunikatsiya infratuzilmasini yaxshilash, mehmonxona va Olimpiya qishlog'ini barpo etish, xavfsizlik choralari ko'rish va sog'liqni saqlash tizimini tayyorlash kabi vazifalar shular jumlasiga kiradi.

O'yinlarda ishtirok etadigan sportchilar maxsus saralash musobaqalari orqali aniqlanadi. Har bir mamlakat o'z milliy olimpiq qo'mitasi orqali sportchilarni rasmiy ravishda ro'yxatdan o'tkazadi. Musobaqalarda sportchilar o'z sport turlarida bahs olib boradi va natijaga ko'ra oltin, kumush va bronza medallar bilan taqdirlanadi.

Olimpiya o'yinlari tantanali ochilish marosimi bilan boshlanadi. Unda barcha ishtirokchi davlatlar bayroqlari bilan qatnashadi, Olimpiya olovi yoqiladi va sportchilar, hakamlar maxsus qasamyod qiladi. O'yinlar yakunida yopilish marosimi o'tkaziladi, unda g'oliblar e'lon qilinadi, Olimpiya bayrog'i navbatdagi mezbon shaharga topshiriladi.

Olimpiya o'yinlari haqida umumlashtirilgan jadval

Asosiy yo'nalish	Mazmuni
Tarixi	Ilk Olimpiya o'yinlari miloddan avvalgi 776-yilda qadimgi Yunonistonda Zevs sharafiga o'tkazilgan.
Zamonaviy shakli	1896-yildan beri muntazam o'tkazilib kelinmoqda.
Turlari	Yozgi Olimpiya o'yinlari va Qishki Olimpiya o'yinlari.
Boshqaruvchi tashkilot	Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ / IOC).
Mezbon shahar tanlovi	XOQ tomonidan 7-12 yil oldin tanlab olinadi. Shaharlar ariza beradi va baholashdan o'tadi.
Tashkiliy jarayonlar	Tashkiliy qo'mita tuziladi, infratuzilma, sport inshootlari, transport va xavfsizlik tizimlari tayyorlanadi.

Ishtirokchilar	Sportchilar saralash musobaqalari orqali aniqlanadi. Milliy Olimpiya qo'mitalari orqali ro'yxatdan o'tadilar.
Medallar tizimi	G'oliblar oltin, kumush va bronza medallar bilan taqdirlanadi.
Ochilish va yopilish marosimlari	Olimpiya olovi yoqiladi, sportchilar qasamyod qiladi; yakunda bayroq kelgusi mezbonga topshiriladi.
Huquqiy asoslar	Xalqaro Olimpiya Xartiyasi va WADA qoidalari asosida olib boriladi.
Ijtimoiy va madaniy ahamiyati	Sport orqali tinchlik, do'stlik, sog'lom turmush tarzi va yoshlar tarbiyasiga xizmat qiladi.
Shiori	"Tezroq, balandroq, kuchliroq — birgalikda" (<i>Citius, Altius, Fortius – Communiter</i>)

Olimpiya o'yinlarini tartibga soluvchi asosiy hujjat — bu Xalqaro Olimpiya Xartiyasi bo'lib, unda o'yinlarni tashkil etish, sportchilar huquqlari va majburiyatlari, tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlar hamda boshqa muhim me'yorlar belgilab qo'yilgan. Shuningdek, dopingga qarshi kurash uchun WADA (Butunjahon Dopinga Qarshi Agentlik) qoidalari asosida qat'iy nazorat amalga oshiriladi.

Olimpiya o'yinlari sportning rivojlanishiga, xalqaro do'stlik va tinchlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. U sportchilar uchun eng oliy mukofot manbai bo'lib, sog'lom turmush tarzini targ'ib etishda, yosh avlodni sportga jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Olimpiya shiori bo'lgan "Tezroq, balandroq, kuchliroq — birgalikda" (*Citius, Altius, Fortius – Communiter*) g'oyasi ushbu harakatning maqsadi va ruhini to'liq ifodalaydi.

4. Olimpiya o'yinlarining tartib va marosimlari

Olimpiya o'yinlari o'tkazilishi murakkab rejalashtirish va ko'p bosqichli tashkiliy faoliyatni talab qiladi. Bu jarayon asosan quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Nomzod shaharlarning ariza topshirishi;

Olimpiya o'yinlarini mezbonlik qilish istagidagi shaharlar Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ)ga rasmiy ariza bilan murojaat qiladi. Arizada shaharning infrastrukturasi, sport inshootlari, transport tizimi, xavfsizlik kafolatlari va iqtisodiy imkoniyatlari ko'rsatiladi.

Tahlil va baholash jarayoni;

XOQ tomonidan tuzilgan baholash komissiyasi nomzod shaharlarni texnik, ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy mezonlar asosida baholaydi. Tahlil natijalariga ko'ra, eng yuqori reyting olgan shahar XOQ sessiyasida ovoz berish yo'li bilan tanlanadi.

Rasmiy tayinlash va shartnoma tuzish;

Tanlab olingan mezbon shahar va XOQ o'rtasida rasmiy shartnoma tuziladi. Ushbu hujjatda o'yinlarning tashkiliy, moliyaviy, huquqiy va logistik masalalari belgilab qo'yiladi.

Tayyorlov bosqichi;

Mezbon shahar tashkilotchilari – LOCOG (Local Organizing Committee for the Olympic Games) nomi bilan yuritiluvchi qo'mita tashkil etadi. LOCOG sport inshootlarini barpo etish, infratuzilmani rivojlantirish, marketing, xavfsizlik va sportchilarni qabul qilish bo'yicha ishlarni olib boradi.

Olimpiya o'yinlarini boshqaruvchi asosiy tuzilmalar

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ)

XOQ – Olimpiya harakatining boshqaruvchi organi bo'lib, Olimpiya xartiyasi asosida faoliyat yuritadi. XOQ:

O'yinlarning tartibini belgilaydi;

Mezbon shaharni tanlaydi;

Sport turlarini tanlash va yangilarini qo'shish bo'yicha qaror qabul qiladi;

Halollik va feyr-pley tamoyillariga rioya qilinishini nazorat qiladi.

Olimpiya o'yinlari tashkilot qo'mitasi (LOCOG)

LOCOG bevosita mezbon shahar tomonidan tashkil etilib, quyidagi vazifalarni bajaradi:

- Sport inshootlarini qurish va modernizatsiya qilish;
- Transport va turizm infratuzilmasini tayyorlash;
- Marosimlar, tadbirlar va volontyorlar faoliyatini tashkil etish;
- Mahalliy va xalqaro homiylar bilan ishlash;
- O'yinlarning logistika va xavfsizlik tizimlarini boshqarish.

Olimpiya o'yinlarining huquqiy asoslari:

Olimpiya xartiyasi;

Olimpiya xartiyasi – Olimpiya harakatining konstitutsiyasi hisoblanadi. U o'yinlarni tashkil etish tartibi, ishtirokchi davlatlar, XOQ vakolatlari va sport etikasi bo'yicha normalarni o'z ichiga oladi.

XOQ va mezbon davlat o'rtasidagi shartnoma;

Bu hujjatda Olimpiya o'yinlarini o'tkazishdagi barcha tashkiliy va huquqiy majburiyatlar belgilab qo'yiladi: vizaviy tartib, bojxona imtiyozlari, intellektual mulk huquqlari va sportchilar xavfsizligi.

Milliy qonunchilik bilan muvofiqlashtirish;

O'yinlar davomida mezbon davlat o'zining milliy qonunchiligini xalqaro me'yorlar bilan muvofiqlashtiradi, jumladan:

- Chegara va immigratsiya nazorati;
 - Sog'liqni saqlash va epidemiyaga qarshi choralar;
 - Maxsus soliq va boj imtiyozlari;
 - Dopingga qarshi kurash choralarini qonuniylashtirish.
- Olimpiya o'yinlari qat'iy rasmiy marosimlar asosida tashkil etiladi. Bu marosimlar sportning estetik, madaniy va mafkuraviy boyligini namoyon etadi.

Ochilish marosimi odatda san'at, musiqa, tarixiy lavhalar va texnologik yutuqlar uyg'unligida o'tkaziladi. Har bir davlat sportchilari o'z bayroqlari ostida parad marosimida ishtirok etadi. XOQ prezidenti Olimpiya o'yinlarini rasmiy ochiq deb e'lon qiladi. Olimpiya mash'alasi stadionga olib kirilib, olov yondiriladi — bu qadimiy Olimpiya an'alariga hurmat belgisi.

O'yinlar yakunlangach, yopilish marosimi bo'lib o'tadi. Unda g'olib sportchilar taqdirlanadi, Olimpiya bayrog'i tushiriladi va navbatdagi mezbon shaharga ramziy topshiriladi.

Olimpiya o'yinlari zamonaviy mediatizatsiyalashgan dunyoda keng ko'lamli reklama va translyatsiya imkoniyatlarini yaratadi. XOQ homiylik, media huquqlari va savdo belgilarini himoya qilish orqali milliardlab dollar daromad oladi. Shu bilan birga, bu resurslar o'yinlarning samarali tashkil etilishi va sport rivojiga yo'naltiriladi.

Olimpiya o'yinlari sportning eng yuqori nuqtasini ifodalaydi. Ularning tashkil etilishi jarayoni murakkab va ko'plab bosqichlarni o'z ichiga oladi, shu bilan birga xalqaro sport tashkilotlari va tashkilotchilar tomonidan puxta rejalashtirilgan bo'lishi kerak. Olimpiya o'yinlari nafaqat sportning rivojlanishini ta'minlaydi, balki jahon madaniyatini va xalqaro hamkorlikni ham rivojlantiradi. O'yinlarni muvaffaqiyatli o'tkazish orqali xalqaro sport sohasida yuksak standartlarni belgilash va sport madaniyatini oshirish mumkin.

Olimpiya o'yinlari zamonaviy jamiyatning sport, madaniyat, huquq va iqtisodiy hayotini birlashtiruvchi yirik global hodisa sifatida e'tirof etiladi. Ularning muvaffaqiyatli o'tkazilishi aniq tashkiliy tizim, huquqiy asoslar, xalqaro hamkorlik va sport tamoyillariga sodiqlik orqali amalga oshiriladi. Har bir Olimpiya o'yini insoniyatning birligi, tinchlik va sog'lom turmush tarzi uchun muhim xabardir. Shu bois, Olimpiya o'yinlari xalqaro sport tizimining markaziy poydevorini tashkil qiladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Sport va sport tomoshasi tushunchalariga ta'rif bering?
2. Xalqaro sport musobaqalarining qoidalari va asosiy tamoyillarini ayting?
3. Olimpiya o'yinlari va ularning tashkil etilishi haqida ma'lumot bering?
4. Olimpiya o'yinlarining tartib va marosimlari haqida asosiy tushunchalaringizni ayting?
5. Sport tushunchasi va uning asosiy turlarini ayting?
6. Professional sportning asosiy jihatlari haqida gapiring?
7. Sport turlari qoidalaring asosiy tarkibiy qismlarini ayting?
8. Feyr-pley tamoyilining asosiy elementlarini ayting?
9. Olimpiya o'yinlarining huquqiy asoslari haqida ma'lumot bering?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017
4. Переверзин И.И. Физическая культура и спорт в СССР: Факты и цифры; Москва. Знание, 1985.
5. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. Москва. Спорт, 2021..
6. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021

MAVZU: XALQARO SPORT HARAKATIDA MEHNAT VA IJTIMOY HIMOYAGA OID MUNOSABATLARNI TARTIBGA SOLINISHI

REJA:

1. Sportda mehnat munosabatlari va professional sport tushunchasi
2. Sport murabbiyining mehnat shartnomasi va jamoat shartnomalari
3. Sportchilarning pensiya ta'minoti va ish bilan ta'minlanishi
4. Sportchilar va murabbiylar manfaatlarini himoya qiluvchi organlar va mukofotlash tizimi

Kalit so'zlar: mehnat munosabatlari, ijtimoiy himoya, mehnat shartnomasi, jamoa shartnomasi, pensiya ta'minoti, ish bilan ta'minlash, sportchining manfaati, mukofotlash, ish haqi, mehnatni muhofaza qilish, sog'liqni saqlash, axloqiy me'yorlar, xalqaro mehnat huquqi, ekspluatatsiya, tizimli barqarorlik, transfer oynasi, maosh chegarasi, litsenziyalash, imidj, ijtimoiy mas'uliyat, sug'urtalash, bandlik.

1. Sportda mehnat munosabatlari va professional sport tushunchasi

Sport sohasidagi mehnat munosabatlari va professional sport tushunchasi zamonaviy sport sanoatining asosiy jihatlaridan biri bo'lib, bu sohada yuzaga keladigan muammolar va masalalar sportchilarning huquqlari va majburiyatlari, shuningdek, sport tashkilotlari bilan o'zaro munosabatlarni tartibga solish uchun muhimdir.

Mehnat munosabatlari – bu ish beruvchi va ishchi (jumladan, sportchi, murabbiy, hakam, sport menejeri, texnik mutaxassislar va boshqa sport sohasi xodimlari) o'rtasida yuzaga keladigan kasbiy, huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar tizimidir.

Ushbu munosabatlar belgilangan mehnat shartnomasi, kasaba uyushmalari va amaldagi mehnat qonunchiligi doirasida amalga oshiriladi. Sport sohasidagi mehnat munosabatlari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Mehnat shartnomasining tuzilishi va muddati. Sportchilar va murabbiylar bilan ko'pincha muddatli shartnomalar tuziladi. Bu shartnomalarda sport faoliyatining turi, davomiyligi, ish haqi, bonuslar, ishdan ozod etish tartibi, shartnomani bekor qilish asoslari va boshqa huquqiy me'yorlar aniq ko'rsatiladi.

2. Ish haqi va mukofot tizimi. Sport sohasi xodimlarining ish haqi ikki asosiy qismdan iborat bo'lishi mumkin: Asosiy ish haqi – doimiy oylik maosh; Qo'shimcha to'lovlar – g'alabalar, reytinglar, shaxsiy yoki jamoaviy natijalar uchun bonuslar, reklamadan tushgan daromadlar, homiylik mukofotlari.

3. Mehnatni muhofaza qilish va sog'liqni saqlash. Sportchilarning salomatligi – ularning asosiy mehnat vositasi hisoblanadi. Shu bois doimiy tibbiy ko'riklar, rehabilitatsiya va tiklanish muolajalari, sug'urta va ijtimoiy kafolatlar sportchilar uchun majburiydir.

Aksariyat professional klublar va milliy federatsiyalar sportchilarga hayot va sog'liq sug'urtasi, shuningdek, jarohat olgan taqdirda moliyaviy yordam ko'rsatish tizimini joriy qilgan.

4. Intizomiy va axloqiy me'yorlar. Sportchilar va murabbiylar professional etika va xalqaro sport qoidalariga rioya

qilishga majburdirlar. Shartnomalarda quyidagilar ham belgilanadi:

dopingdan voz kechish,

sportga oid feyr-pley (adolatli o'yin) tamoyillariga amal qilish,

jamoaning ijobiy imijini saqlash majburiyati.

Bu qoidabuzarliklar sodir bo'lsa, ish beruvchi intizomiy choralar (ogohlantirish, jarima, diskvalifikatsiya, shartnomani bekor qilish) ko'rish mumkin.

5. Mehnat nizolari va ularni hal qilish. Sport sohasidagi mehnat nizolari sportchilar va klublar, murabbiylar va federatsiyalar, hakamlar va tashkilotchilar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin. Bu nizolarni hal qilish uchun Sport arbitraj sudi (CAS), Milliy sport arbitraj markazlari, Mehnat bo'yicha sudlar va boshqa vositalar mavjud.

6. Ijtimoiy himoya va nafaqalar. Professional sportchilarning faoliyat davri odatda qisqa muddatli bo'lganligi sababli pensiya yoshidan oldin faoliyatni yakunlash ehtimoli yuqori.

7. Xalqaro mehnat huquqi doirasida sportchilar harakati. Professional sportchilarning xalqaro transferlari ularning boshqa davlatlarda ishlashiga zamin yaratadi. Bu holatda mehnat migratsiyasi, vizaviy ruxsatlar, xorijiy klublar bilan shartnoma tuzish tartibi, xorijda huquqiy himoya kabi masalalar ko'ndalang bo'ladi.

Xalqaro sportda mehnat munosabatlarining asosiy masalalari va ularning huquqiy ta'minoti masalasi bugungi kunda dolzarb bo'lib, sportchilar, murabbiylar, hakamlar, jismoniy tarbiya instruktorlari va boshqa sport sohasidagi mutaxassislarning huquq va manfaatlarini ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir. Bu munosabatlar umumiy mehnat huquqi prinsiplari asosida

shakllanadi, biroq sport sohasining o'ziga xosligi sababli, ularga qo'shimcha yondashuvlar ham talab etiladi.

Sport sohasidagi mehnat bozori boshqa sohalardan tubdan farq qiladi. Bu farqlilik, ayniqsa, sportchilarning faoliyati, ularning harakati, transferlari, maosh belgilanishi va shartnomalar tuzishda namoyon bo'ladi. Shu sababli sport mehnat bozorida cheklovlar qo'llaniladi, ammo bu cheklovlar bevosita raqobatni to'xtatish uchun emas, balki sport tizimining barqaror ishlashi uchun zaruriy tartib sifatida joriy qilinadi.

Cheklovlarning asosiy maqsadi:

Sport musobaqalarining adolatli va muvozanatli o'tishini ta'minlash:

- raqobatbardosh jamoalar sonini saqlash;
- resurslar faqat boy klublar qo'lida to'planib qolmasligini ta'minlash;
- yirik klublarning o'zgaruvchanligini, kuchsiz jamoalarning ham rivojlanish imkonini ta'minlash.

Yosh sportchilarni rivojlantirishga rag'batlantirish:

- klublar o'z akademiyalariga sarmoya kiritishi uchun zarur iqtisodiy sharoitlar yaratish;

Sportchilarni ekspluatatsiyadan himoya qilish:

- voyaga yetmagan sportchilarning noqonuniy transferlari, majburiy mehnatga jalb qilinishi, noqonuniy agentliklar faoliyati oldini olish.

Tizimli barqarorlik:

- sport klublarining moliyaviy muvozanatini saqlash (UEFA Financial Fair Play qoidalari);
- iqtisodiy ustunlikka ega klublarning bozorni monopoliyalashtirib yuborishiga yo'l qo'ymaslik;
- Xalqaro sportda mehnat bozorini tartibga solish va raqobat muvozanatini saqlab qolish maqsadida turli xil me'yoriy va

tashkiliy cheklovlar mavjud. Ushbu cheklovlar sportchilarning erkin harakatlanish huquqini butunlay bekor qilmaydi, balki uni tartibga solish orqali sport tizimining barqarorligini va adolatli raqobatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Transfer oynalari - Sportchi o'z klubini faqat belgilangan vaqt davrida - ya'ni transfer oynalari davomida o'zgartira oladi. Bu cheklov yil davomida jamoalar tarkibida beqarorlikning oldini olish, musobaqalar adolatli o'tishini ta'minlash uchun muhimdir.

Transfer to'lovlari - Bir klub boshqa klubdan sportchini sotib olganida, u uchun moliyaviy kompensatsiya - transfer to'lovi to'laydi. Bu to'lov klublar o'rtasidagi iqtisodiy muvozanatni saqlash va yosh sportchilarni tarbiyalashga sarmoya kiritgan klublarni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

Bosman qoidasi - 1995-yilda Yevropa sudida Bosman ishi asosida qabul qilingan ushbu qoida shartnomasi muddati yakunlangan sportchilarga boshqa klublarga erkin o'tish huquqini beradi. Bu hol sportchilarning mehnat erkinligini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi va professional sportda erkin bozor tamoyillarining rivojlanishiga zamin yaratdi.

Salary Cap (Maosh chegarasi) - Asosan AQSh professional sport tizimida qo'llaniladigan ushbu model jamoaning sportchilarga umumiy to'laydigan maoshini belgilangan miqdordan oshirmaslik majburiyatini yuklaydi. Bu kuchli va zaif klublar o'rtasida iqtisodiy tenglikni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Homegrown Rule (Mahalliy tarbiyalangan o'yinchi qoidasi) - UEFA va boshqa yirik sport tashkilotlari tomonidan joriy etilgan ushbu qoida klubda ma'lum miqdordagi mahalliy yoki o'z akademiyasida tarbiyalangan sportchilar bo'lishini talab

qiladi. Bu yosh sportchilarni rivojlantirishga sarmoya kiritishni rag'batlantiradi.

Agentlar faoliyatini litsenziyalash - Sport agentlarining faoliyati qat'iy litsenziyalash va nazorat tizimi asosida tartibga solinadi. Bu qonuniy bo'lmagan shartnomalar, sportchilarning ekspluatatsiyasi va noqonuniy transferlarni oldini olishga qaratilgan.

Ushbu cheklovlar xalqaro sport tizimining murakkab iqtisodiy va huquqiy mexanizmlarini muvozanatlashga xizmat qiladi. Ular orqali sportchilar huquqlari himoyalangani, sport bozori raqobatbardosh va adolatli bo'lib qoladi, klublar esa yosh iste'dodlarni rivojlantirishga va sport tizimiga uzoq muddatli sarmoya kiritishga undaladi.

Sport klublari professional darajadagi muvaffaqiyatga erishish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida o'z akademiyalari va tarbiyalash markazlariga katta investitsiyalar kiritadilar. Ushbu investitsiyalar quyidagi asoslarda o'zini oqlaydi:

Iqtidorli sportchilarning yetishib chiqishi: Klub o'z tarbiyalangan sportchilarini asosiy jamoaga qo'shish orqali tashqi transferlarga qaramlikni kamaytiradi.

Moliyaviy foyda: Tarbiyalangan sportchilarni boshqa klublarga sotish orqali katta daromad olish mumkin (masalan, Lionel Messi, Kylian Mbappe kabi yulduzlar misolida).

UEFAning Homegrown Rules talablariga javob berish: Yevropa futboli tizimida har bir jamoa tarkibida kamida ma'lum miqdordagi mahalliy yoki akademiya mezonlariga javob beradigan futbolchilar bo'lishi talab qilinadi.

Imij va ijtimoiy mas'uliyat: Iqtidorli yoshlar bilan ishlash orqali klub ijtimoiy taraqqiyotga hissa qo'shadi va o'zining ijobiy obro'sini oshiradi.

1. Sport murabbiyining mehnat shartnomasi va jamoat shartnomalari

Xalqaro sport harakati nafaqat musobaqalar va rekordlar bilan, balki sportchilarning mehnat huquqlari va ijtimoiy himoyasi bilan ham ajralib turadi. Sportchilar nafaqat o'z jismoniy imkoniyatlarini, balki huquqiy va ijtimoiy himoyasini ham ta'minlashga muhtojdir.

Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) — 1919-yilda Versal tinchlik shartnomasiga muvofiq tashkil topgan va 1946-yildan buyon BMTning ixtisoslashgan agentligi sifatida faoliyat yuritadi. Uning shtab-kvartirasi Shveysariyaning Jeneva shahrida joylashgan. XMT dunyo miqyosida ishchilar huquqlarini himoya qilish, mehnat munosabatlarining adolatli va insoniy asosda tashkil qilinishi, hamda ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlashga qaratilgan siyosatni ilgari suradi.

XMTning asosiy prinsiplari:

Ishlash huquqi har bir inson uchun fundamental huquqdir;

Mehnat munosabatlari irq, jins, til yoki ijtimoiy kelib chiqishdan qat'i nazar, adolat asosida tashkil etilishi kerak;

Kamsitish, ekspluatatsiya va majburiy mehnatga yo'l qo'yilmasligi zarur.

Sport sohasi, ayniqsa professional sportchilar va ularning murabbiylari, bugungi kunda ishchi kuchining maxsus segmentini tashkil qilgani sababli, XMT e'tiborida bo'lib kelmoqda. So'nggi yillarda XMT sportchilarning mehnat huquqlari, ayniqsa, ayollar sporti, bolalar sporti va migratsiyadagi sportchilar masalasida faol yondashuv namoyon etmoqda.

Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) tomonidan bugungi kunga qadar 190 dan ortiq konvensiya va qator tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ular dunyo miqyosida mehnat munosabatlarini tartibga solishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi XMTning 14 ta konvensiyasini ratifikatsiya qilgan.

XMTning 87-sonli konvensiyasi mehnatga layoqatli shaxslarga, shu jumladan professional sportchilar va boshqa sport sohasida faoliyat yurituvchi shaxslarga kasaba uyushmalariga birlashish va ularning faoliyatida ishtirok etish erkinligini ta'minlaydi. Bu konvensiyaning sport sohasida qo'llanishi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Sportchilar o'z manfaatlarini himoya qilish uchun milliy yoki xalqaro kasaba uyushmalar (masalan, FIFPro — Professional futbolchilar xalqaro federatsiyasi) doirasida birlashish huquqiga ega;

Hakamlar, murabbiylar va boshqa texnik xodimlar o'z kasbiy manfaatlarini ifoda eta oladigan kasaba tashkilotlari tuzishi mumkin;

Davlatlar ushbu erkinlikka to'siq qo'ymasligi, uyushmalarni ro'yxatdan o'tkazishni sun'iy murakkablashtirmasligi shart.

XMTning 98-sonli konvensiyasi sportchilar uchun kollektiv shartnomalar tuzish, o'z mehnat shartlarini jamoaviy tarzda muhokama qilish huquqlarini kafolatlaydi. Bu ayniqsa, professional sport ligalarida — masalan, NBA (AQSh), UEFA (Yevropa), FIFA (jahon miqyosida) — keng qo'llaniladi. Konvensiya asosida sportchilar:

Maosh, mukofot, dam olish, shartnoma muddati va boshqa shartlar bo'yicha jamoaviy kelishuvlar tuzish huquqiga ega;

Ish beruvchilar bilan teng huquqli tomon sifatida muzokara olib borishlari mumkin;

Kamsitish yoki bosimsiz erkin kelishuvga erishishlari shart.

Xalqaro mehnat tashkilotining 29-sonli Konvensiyasida (1930) va 105-sonli Konvensiyada (1957) har qanday shakldagi majburiy yoki zo'rlovchi mehnat turlarini butunlay taqiqlash kafolatlanadi. Sport sohasida bu quyidagi holatlarda ahamiyat kasb etadi:

Bolalar sportidagi ekspluatatsiya: voyaga yetmagan sportchilarni majburiy tarzda musobaqalarda qatnashishga majbur qilish;

Bu konvensiyalar sportchilarning shaxsiy erkinligini, ularning tanlov huquqini va xavfsiz mehnat muhitini himoya qilishga qaratilgan.

XMTning 111-sonli konvensiyasida sport sohasida, ayniqsa milliy, irqiy yoki jinsiy kamsitish holatlari tez-tez uchraydi. Ushbu konvensiya sportchilarning quyidagi huquqlarini huquqiy jihatdan himoya qiladi:

Ish joyida tenglik: ayol sportchilarga erkaklar bilan teng maosh, imtiyoz va imkoniyatlar berilishi lozim;

Irqiyl yoki diniyl asosda cheklovlar: xalqaro musobaqalarda milliy ozchilik vakillarini qatnashishini cheklash yoki ularni past darajadagi rollarga tayinlash holatlarining oldi olinadi;

Tanlov va saylov huquqi: sport federatsiyalarida sportchilar teng asosda nomzod bo'lishi va ishtirok etish huquqiga ega.

Konvensiya davlatlardan sport sohasida kamsitishni oldini olishga doir normativ-huquqiy chora-tadbirlar ko'rishni talab qiladi.

XMT ning 155-sonli konvensiyasida (1981) — Mehnatdagi xavfsizlik va sog'liqni saqlash masalalarining huquqiy asoslari mustahkamlangan.

Sportchilarning sog'lig'i — ularning asosiy "mehnat quroli" hisoblanadi. Mazkur konvensiya sportchilar uchun mehnat muhitida xavfsizlik, tibbiy nazorat va sog'liqni saqlash xizmatlari mavjud bo'lishini kafolatlaydi.

O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 503-moddasiga muvofiq, sportchilar bilan mehnat munosabatlari quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Sport musobaqalariga tayyorgarlik va ularning o'tkazilishi;

Sport rejimiga rioya etish va belgilangan mashg'ulotlarni bajarish;

Dopingga qarshi qoidalarga rioya etish;

Hayot va sog'liqni sug'urta qilish.

Bundan tashqari, sportchilar uchun dastlabki va davriy tibbiy ko'riklar o'tkazilishi belgilangan.

XMT konvensiyalari sportchilarni mehnat munosabatlari-ning to'laonli subyekti sifatida tan olishga va ularning huquqiy maqomini xalqaro me'yorlar asosida himoya qilishga xizmat qiladi. Kasaba uyushmalarini tuzish, jamoaviy muzokaralar, kamsitishga qarshi kurash, majburiy mehnatdan himoya va xavfsiz mehnat muhiti sport sohasida mehnat qilayotgan shaxslar uchun kafolatlangan fundamental huquqlardir. Bu konvensiyalar sport tashkilotlari, milliy qonunchilik va xalqaro federatsiyalar uchun asosiy normativ-huquqiy mezon hisoblanadi. Davlatlar esalikka integratsiya qilish orqali sportchilarning huquqiy maqomini mustahkamlashlari lozim.

3. Sportchilarning pensiya ta'minoti va ish bilan ta'minlanishi

Sportchilarning faoliyati ko'pincha yoshligidan boshlanib, qisqa umrli bo'ladi. Shu sababli, ularning ijtimoiy himoyasi maxsus yondashuvni talab etadi. XMT bu borada quyidagi jihatlarda faoliyat olib bormoqda:

Ish vaqti va dam olish;

Sportchilarning mashg'ulotlar va musobaqalarga tayyorgarlik davri, ularning ishdan so'ng dam olish, tiklanish (reabilitatsiya) huquqlari xalqaro norma sifatida e'tirof etilgan.

Sug'urta va tibbiy yordam;

Jarohatlar, salomatlik bilan bog'liq muammolar — sportchilar uchun eng katta xavf. Shu sababli, XMT sportchilarning sog'liqni sug'urtalash, doimiy tibbiy nazorat va shoshilinch yordam huquqlarini e'tirof etadi.

Bandlik va qayta kasbga yo'naltirish;

Ko'plab sportchilar faoliyatini 30–35 yoshgacha yakunlaydi. XMT sportchilarning sportdan keyingi faol hayotga moslashuvi, masalan, murabbiy, hakam, menejer yoki o'qituvchilik sohasiga o'tish imkoniyatlarini kengaytirishni ilgari suradi.

Ayollar va bolalar sportidagi himoya;

Voyaga yetmagan sportchilarning ishlatilishi — bolalar mehnati ekspluatatsiyasi sifatida ko'riladi. Ayol sportchilarning homiladorlik, onalik ta'tili, teng maosh va ijtimoiy kafolatlar masalalari ham XMT tomonidan nazoratga olingan.

XMT sportchilarni oddiy ishchi sifatida emas, balki o'ziga xos mehnat toifasi sifatida ko'rib, ular uchun xalqaro huquqiy kafolatlar tizimini yaratishga intiladi. Bu kafolatlar sportchilarning mehnat huquqlari, sog'lig'i, ijtimoiy barqarorligi va shaxsiy hayotini muhofaza qilishga xizmat qiladi. Shu bilan

XMT ning 155-sonli konvensiyasida (1981) — Mehnatdagi xavfsizlik va sog'liqni saqlash masalalarining huquqiy asoslari mustahkamlangan.

Sportchilarning sog'lig'i — ularning asosiy "mehnat quroli" hisoblanadi. Mazkur konvensiya sportchilar uchun mehnat muhitida xavfsizlik, tibbiy nazorat va sog'liqni saqlash xizmatlari mavjud bo'lishini kafolatlaydi.

O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 503-moddasiga muvofiq, sportchilar bilan mehnat munosabatlari quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Sport musobaqalariga tayyorgarlik va ularning o'tkazilishi;

Sport rejimiga rioya etish va belgilangan mashg'ulotlarni bajarish;

Dopingga qarshi qoidalarga rioya etish;

Hayot va sog'liqni sug'urta qilish.

Bundan tashqari, sportchilar uchun dastlabki va davriy tibbiy ko'riklar o'tkazilishi belgilangan.

XMT konvensiyalari sportchilarni mehnat munosabatlari-ning to'laonli subyekti sifatida tan olishga va ularning huquqiy maqomini xalqaro me'yorlar asosida himoya qilishga xizmat qiladi. Kasaba uyushmalarini tuzish, jamoaviy muzokaralar, kamsitishga qarshi kurash, majburiy mehnatdan himoya va xavfsiz mehnat muhiti sport sohasida mehnat qilayotgan shaxslar uchun kafolatlangan fundamental huquqlardir. Bu konvensiyalar sport tashkilotlari, milliy qonunchilik va xalqaro federatsiyalar uchun asosiy normativ-huquqiy mezon hisoblanadi. Davlatlar esalikka integratsiya qilish orqali sportchilarning huquqiy maqomini mustahkamlashlari lozim.

3. Sportchilarning pensiya ta'minoti va ish bilan ta'minlanishi

Sportchilarning faoliyati ko'pincha yoshligidan boshlanib, qisqa umrli bo'ladi. Shu sababli, ularning ijtimoiy himoyasi maxsus yondashuvni talab etadi. XMT bu borada quyidagi jihatlarda faoliyat olib bormoqda:

Ish vaqti va dam olish;

Sportchilarning mashg'ulotlar va musobaqalarga tayyorgarlik davri, ularning ishdan so'ng dam olish, tiklanish (reabilitatsiya) huquqlari xalqaro norma sifatida e'tirof etilgan.

Sug'urta va tibbiy yordam;

Jarohatlar, salomatlik bilan bog'liq muammolar — sportchilar uchun eng katta xavf. Shu sababli, XMT sportchilarning sog'liqni sug'urtalash, doimiy tibbiy nazorat va shoshilinch yordam huquqlarini e'tirof etadi.

Bandlik va qayta kasbga yo'naltirish;

Ko'plab sportchilar faoliyatini 30–35 yoshgacha yakunlaydi. XMT sportchilarning sportdan keyingi faol hayotga moslashuvi, masalan, murabbiy, hakam, menejer yoki o'qituvchilik sohasiga o'tish imkoniyatlarini kengaytirishni ilgari suradi.

Ayollar va bolalar sportidagi himoya;

Voyaga yetmagan sportchilarning ishlatilishi — bolalar mehnati ekspluatatsiyasi sifatida ko'riladi. Ayol sportchilarning homiladorlik, onalik ta'tili, teng maosh va ijtimoiy kafolatlar masalalari ham XMT tomonidan nazoratga olingan.

XMT sportchilarni oddiy ishchi sifatida emas, balki o'ziga xos mehnat toifasi sifatida ko'rib, ular uchun xalqaro huquqiy kafolatlar tizimini yaratishga intiladi. Bu kafolatlar sportchilarning mehnat huquqlari, sog'lig'i, ijtimoiy barqarorligi va shaxsiy hayotini muhofaza qilishga xizmat qiladi. Shu bilan

XMT ning 155-sonli konvensiyasida (1981) — Mehnatdagi xavfsizlik va sog'liqni saqlash masalalarining huquqiy asoslari mustahkamlangan.

Sportchilarning sog'lig'i — ularning asosiy "mehnat quroli" hisoblanadi. Mazkur konvensiya sportchilar uchun mehnat muhitida xavfsizlik, tibbiy nazorat va sog'liqni saqlash xizmatlari mavjud bo'lishini kafolatlaydi.

O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 503-moddasiga muvofiq, sportchilar bilan mehnat munosabatlari quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Sport musobaqalariga tayyorgarlik va ularning o'tkazilishi;

Sport rejimiga rioya etish va belgilangan mashg'ulotlarni bajarish;

Dopingga qarshi qoidalarga rioya etish;

Hayot va sog'liqni sug'urta qilish.

Bundan tashqari, sportchilar uchun dastlabki va davriy tibbiy ko'riklar o'tkazilishi belgilangan.

XMT konvensiyalari sportchilarni mehnat munosabatlari-ning to'laqonli subyekti sifatida tan olishga va ularning huquqiy maqomini xalqaro me'yorlar asosida himoya qilishga xizmat qiladi. Kasaba uyushmalarini tuzish, jamoaviy muzokaralar, kamsitishga qarshi kurash, majburiy mehnatdan himoya va xavfsiz mehnat muhiti sport sohasida mehnat qilayotgan shaxslar uchun kafolatlangan fundamental huquqlardir. Bu konvensiyalar sport tashkilotlari, milliy qonunchilik va xalqaro federatsiyalar uchun asosiy normativ-huquqiy mezon hisoblanadi. Davlatlar esa ushbu konvensiyalarni ratifikatsiya qilish va milliy qonunchilikka integratsiya qilish orqali sportchilarning huquqiy maqomini mustahkamlashlari lozim.

3. Sportchilarning pensiya ta'minoti va ish bilan ta'minlanishi

Sportchilarning faoliyati ko'pincha yoshligidan boshlanib, qisqa umrli bo'ladi. Shu sababli, ularning ijtimoiy himoyasi maxsus yondashuvni talab etadi. XMT bu borada quyidagi jihatlarida faoliyat olib bormoqda:

Ish vaqti va dam olish;

Sportchilarning mashg'ulotlar va musobaqalarga tayyorgarlik davri, ularning ishdan so'ng dam olish, tiklanish (reabilitatsiya) huquqlari xalqaro norma sifatida e'tirof etilgan.

Sug'urta va tibbiy yordam;

Jarohatlar, salomatlik bilan bog'liq muammolar — sportchilar uchun eng katta xavf. Shu sababli, XMT sportchilarning sog'liqni sug'urtalash, doimiy tibbiy nazorat va shoshilinch yordam huquqlarini e'tirof etadi.

Bandlik va qayta kasbga yo'naltirish;

Ko'plab sportchilar faoliyatini 30–35 yoshgacha yakunlaydi. XMT sportchilarning sportdan keyingi faol hayotga moslashuvi, masalan, murabbiy, hakam, menejer yoki o'qituvchilik sohasiga o'tish imkoniyatlarini kengaytirishni ilgari suradi.

Ayollar va bolalar sportidagi himoya;

Voyaga yetmagan sportchilarning ishlatilishi — bolalar mehnati ekspluatatsiyasi sifatida ko'riladi. Ayol sportchilarning homiladorlik, onalik ta'tili, teng maosh va ijtimoiy kafolatlar masalalari ham XMT tomonidan nazoratga olingan.

XMT sportchilarni oddiy ishchi sifatida emas, balki o'ziga xos mehnat toifasi sifatida ko'rib, ular uchun xalqaro huquqiy kafolatlar tizimini yaratishga intiladi. Bu kafolatlar sportchilarning mehnat huquqlari, sog'lig'i, ijtimoiy barqarorligi va shaxsiy hayotini muhofaza qilishga xizmat qiladi. Shu bilan

XMT ning 155-sonli konvensiyasida (1981) — Mehnatdagi xavfsizlik va sog'liqni saqlash masalalarining huquqiy asoslari mustahkamlangan.

Sportchilarning sog'lig'i — ularning asosiy "mehnat quroli" hisoblanadi. Mazkur konvensiya sportchilar uchun mehnat muhitida xavfsizlik, tibbiy nazorat va sog'liqni saqlash xizmatlari mavjud bo'lishini kafolatlaydi.

O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 503-moddasiga muvofiq, sportchilar bilan mehnat munosabatlari quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Sport musobaqalariga tayyorgarlik va ularning o'tkazilishi;

Sport rejimiga rioya etish va belgilangan mashg'ulotlarni bajarish;

Dopingga qarshi qoidalarga rioya etish;

Hayot va sog'liqni sug'urta qilish.

Bundan tashqari, sportchilar uchun dastlabki va davriy tibbiy ko'riklar o'tkazilishi belgilangan.

XMT konvensiyalari sportchilarni mehnat munosabatlari-ning to'laqonli subyekti sifatida tan olishga va ularning huquqiy maqomini xalqaro me'yorlar asosida himoya qilishga xizmat qiladi. Kasaba uyushmalarini tuzish, jamoaviy muzokaralar, kamsitishga qarshi kurash, majburiy mehnatdan himoya va xavfsiz mehnat muhiti sport sohasida mehnat qilayotgan shaxslar uchun kafolatlangan fundamental huquqlardir. Bu konvensiyalar sport tashkilotlari, milliy qonunchilik va xalqaro federatsiyalar uchun asosiy normativ-huquqiy mezon hisoblanadi. Davlatlar esalikka integratsiya qilish orqali sportchilarning huquqiy maqomini mustahkamlashlari lozim.

3. Sportchilarning pensiya ta'minoti va ish bilan ta'minlanishi

Sportchilarning faoliyati ko'pincha yoshligidan boshlanib, qisqa umrli bo'ladi. Shu sababli, ularning ijtimoiy himoyasi maxsus yondashuvni talab etadi. XMT bu borada quyidagi jihatlarda faoliyat olib bormoqda:

Ish vaqti va dam olish;

Sportchilarning mashg'ulotlar va musobaqalarga tayyorgarlik davri, ularning ishdan so'ng dam olish, tiklanish (reabilitatsiya) huquqlari xalqaro norma sifatida e'tirof etilgan.

Sug'urta va tibbiy yordam;

Jarohatlar, salomatlik bilan bog'liq muammolar — sportchilar uchun eng katta xavf. Shu sababli, XMT sportchilarning sog'liqni sug'urtalash, doimiy tibbiy nazorat va shoshilinch yordam huquqlarini e'tirof etadi.

Bandlik va qayta kasbga yo'naltirish;

Ko'plab sportchilar faoliyatini 30–35 yoshgacha yakunlaydi. XMT sportchilarning sportdan keyingi faol hayotga moslashuvi, masalan, murabbiy, hakam, menejer yoki o'qituvchilik sohasiga o'tish imkoniyatlarini kengaytirishni ilgari suradi.

Ayollar va bolalar sportidagi himoya;

Voyaga yetmagan sportchilarning ishlatilishi — bolalar mehnati ekspluatatsiyasi sifatida ko'riladi. Ayol sportchilarning homiladorlik, onalik ta'tili, teng maosh va ijtimoiy kafolatlar masalalari ham XMT tomonidan nazoratga olingan.

XMT sportchilarni oddiy ishchi sifatida emas, balki o'ziga xos mehnat toifasi sifatida ko'rib, ular uchun xalqaro huquqiy kafolatlar tizimini yaratishga intiladi. Bu kafolatlar sportchilarning mehnat huquqlari, sog'lig'i, ijtimoiy barqarorligi va shaxsiy hayotini muhofaza qilishga xizmat qiladi. Shu bilan

birga, XMT sport sohasidagi mutasaddi tashkilotlar bilan (masalan, FIFA, UEFA, XQO) hamkorlikda global sport etikasi va mehnat madaniyatini mustahkamlashni davom ettirmoqda.

BMT sportni faqat jismoniy faollik shakli sifatida emas, balki global miqyosda ya'ni inson huquqlarini ilgari suruvchi harakat, sog'lom turmush tarzini shakllantiruvchi omil, tinchlik va xalqaro hamkorlikni mustahkamlovchi vosita sifatida ko'radi.

BMTning sportga bo'lgan yondashuvi 2003-yilgi Bosh Assambleyaning 58/5-sonli rezolyutsiyasida aniq ifodalangan. Unda sport "barqaror taraqqiyot va tinchlikni rivojlantirish uchun samarali vosita" deb e'tirof etilgan.

Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM, 2030) - Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan 2015-yilning sentyabr oyida qabul qilingan, global miqyosda barqaror rivojlanishni ta'minlashga yo'naltirilgan 17 ta asosiy maqsadni o'z ichiga olgan global harakatdir. Unga ko'ra sport barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim rol o'ynaydi, chunki sport jamiyatni birlashtirish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va ijtimoiy barqarorlikni saqlashda samarali vositadir.

Shuning uchun ham unda sport orqali jismoniy faollikni targ'ib qilish va sog'lom turmush tarzini rivojlantirish, kasalliklarni oldini olish (BRM- 3: Sog'liq va farovonlik), ayollar sportini rivojlantirish, ayollar va qizlarning sportda teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlash (BRM-5: Gender tengligi), sport orqali jamiyatda tenglikni yaratish, kam ta'minlangan va marginal guruhlar imkoniyatlar yaratish (BRM-10: Tengsizlikni qisqartirish), sport o'yinlari va musobaqalari tinchlikni targ'ib qilish, xalqaro hamkorlikni mustahkamlash (BRM-16: Tinchlik, adolat va kuchli institutlar), sport orqali yoshlarni ta'limga jalb qilish, jismoniy tarbiya va sportni ta'lim tizimlariga

integratsiyalash (BRM-4: Sifatli ta'lim) masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

BMT tomonidan 2030-yilgacha amalga oshirilishi belgilangan Barqaror rivojlanish maqsadlari sportni sog'lom jamiyat, adolatli ijtimoiy tizim va tinchlik o'rnatish uchun muhim vosita sifatida ko'radi. Sport, ayniqsa, yoshlar orasida, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va ularni salbiy ijtimoiy ta'sirlardan himoya qilishda ajralmas rol o'ynaydi.

BMT sportni ijtimoiy ko'prik sifatida tan olib, uni inson huquqlari bilan chambarchas bog'laydi. Masalan, sport nogironlar, bolalar, ayollar va kam ta'minlangan guruhlar uchun imkoniyat yaratishda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham bir qator huquqiy hujjatlarda xalqaro sport harakatida mehnat va ijtimoiy himoyaga oid munosabatlarni tartibga solishning huquqiy asoslari belgilangan.

BMT tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948)ning 23-moddasida har bir inson erkin ravishda mehnat tanlash, adolatli va maqbul ish sharoitlariga ega bo'lish, kamsitilmasdan ish haqi olish, kasaba uyushmalariga birlashish huquqiga egaligi kafolatlangan. Bu modda sportchilarning mehnat huquqlarini xalqaro miqyosda tan olishda huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa professional sportchilarning mehnat shartnomasi, ish haqi, ijtimoiy himoya va kasaba uyushmalari orqali manfaatlarini himoya qilish imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (2006)ning 30-moddasi madaniyat, dam olish, sport va bo'sh vaqt bo'yicha nogironlarning huquqlarini tan oladi. Bu moddaga muvofiq, davlatlar nogiron shaxslarning sportga to'laqonli integratsiyasini ta'minlashga majburdir. Paralimpiya o'yinlari, Deaflympics, Special Olympics harakatlari ushbu konvensiya asosida rivoj-

lanmoqda. Nogiron sportchilarga infratuzilmaviy moslashuv, translyatsiya imkoniyati, va teng mukofot tizimi konvensiyaviy majburiyatlar asosida kafolatlanadi.

Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (1989)ning 32-moddasi bolalarni iqtisodiy ekspluatatsiya va zararli mehnatdan himoya qilish huquqini belgilaydi. Sport sohasida bu, ayniqsa, voyaga yetmagan sportchilarni noqonuniy shartnomalar, haddan tashqari jismoniy yuklama, dopingga majbur qilish yoki ekspluatatsiya qilish hollarida qo'llaniladi. Shuningdek, 14-18 yoshli sportchilar uchun kontrakt tuzishda vasiylik, yuridik maslahat, ijtimoiy kafolatlar zarur bo'ladi.

4. Sportchilar va murabbiylar manfaatlarini himoya qiluvchi organlar va mukofotlash tizimi

BMT ning quyidagi agentliklari sport sohasida faoliyat yuritadi va har biri o'zining maxsus yo'nalishlarida sportning rivojlanishi va ijtimoiy foydasini ta'minlash uchun muhim rol o'ynaydi:

UNESCO (BMTning Ta'lim, fan va madaniyat tashkiloti) - UNESCO sportni ta'lim va madaniyat bilan bog'laydi, uning yordamida yoshlarni nafaqat jismoniy, balki ma'naviy va madaniy jihatdan ham rivojlantirishni maqsad qilib qo'yadi. UNESCO sportni ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirishda, axloqiy normalar va mehnat jamoalarini targ'ib qilishda muhim vosita sifatida ko'radi.

UNESCO 2005-yildan boshlab dopingga qarshi kurashish uchun xalqaro qonunlar ishlab chiqdi. UNESCO tomonidan qabul qilingan Antidoping konvensiyasi dopingni oldini olish va sportda adolatli raqobatni ta'minlashga xizmat qiladi. Tashkilot dopingga qarshi global chora-tadbirlarni tashkil etishda va sportchilarning sog'lig'ini himoya qilishda faol ishtirok etadi.

UNESCO dopingni tarqatish va sportda uning ishlatilishini kamaytirish uchun ta'lim va targ'ibot ishlari olib boradi.

UNICEF (BMTning Bolalar jamg'armasi) - UNICEF bolalarga ta'lim va sog'lom turmush tarzini ta'minlashda sportning rolini kuchaytirishga qaratilgan ishlar olib boradi. UNICEF, sport orqali bolalar va yoshlarni jismoniy faoliyatga, jamoaviy ishlarni bajarishga va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga jalb etishni maqsad qiladi. Shu bilan birga, UNICEF bolalar o'rtasidagi ekspluatatsiya, majburiy mehnat va nomaqbul sport faoliyatlaridan himoya qilishga katta e'tibor qaratadi.

UNICEF bolalar sportining ekspluatatsiyaga oid holatlariga qarshi kurashadi. Misol uchun, bolalarni noqonuniy sport musobaqalariga majbur qilish yoki ularni noxush sharoitlarda o'yinlar o'ynatish kabi holatlarni bartaraf etishga yordam beradi. UNICEFning maqsadi - barcha bolalarga xavfsiz, sog'lom va adolatli sport sharoitlarini yaratish.

WHO (JSST - Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti) - JSST sportni sog'lom turmush tarzining ajralmas qismi sifatida ko'radi. Sog'lom turmush tarzini joriy etish va odamlarni jismoniy faollikka rag'batlantirishda sport katta rol o'ynaydi. JSST tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar orqali sportning odamlar salomatligi, ayniqsa yurak-qon tomir kasalliklari va diabet kabi surunkali kasalliklarning oldini olishdagi ahamiyati ta'kidlanadi.

JSST sportni sog'lom jismoniy faoliyat sifatida ko'rsatib, barcha yoshdagi odamlarni jismoniy faollikka jalb etishni tavsiya etadi. Shuningdek, JSST jismoniy faollikning salomatlik uchun foydalarini keng jamoatchilikka etkazadi va uni hayotning barcha sohalariga integratsiyalashni maqsad qiladi.

UN Women (BMT Ayollarni himoya qilish tashkiloti) - UN Women sportdagi gender tengligi masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Tashkilot ayollarni sportga kengroq jalb qilish, ularning imkoniyatlarini kengaytirish va ayol sportchilarni diskriminatsiyadan himoya qilishga qaratilgan siyosatlarni ilgari suradi. UN Women ayol va qizlarning sportdagi teng huquqlari uchun kurashish, ularning sportga qo'shgan hissalarini tan olish va ularni rag'batlantirishni maqsad qilib qo'yadi.

Ayollar sportida gender tengligi uchun o'tkaziladigan musobaqalar, ayol sportchilarning maoshlarini tenglashtirish, o'qituvchilar va murabbiylar uchun ayollarni sportga jalb qilish uchun imkoniyatlar yaratish — bularning barchasi UN Women tomonidan amalga oshiriladigan tashabbuslardir. Shuningdek, tashkilot ayol sportchilarga sportda yuksalish uchun qo'llab-quvvatlash, o'rnak bo'lishi mumkin bo'lgan rol model yaratish va ularni jamiyatda qadrlashga yordam beradi.

BMTning turli agentliklari sportni rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikka erishish uchun o'zining maxsus yo'nalishlarida faoliyat yuritmoqda. UNESCO sportni ta'lim va madaniyat bilan bog'laydi, UNICEF bolalar sportini ekspluatatsiyaga qarshi himoya qiladi, JSST sog'lom turmush tarzini targ'ib qiladi va UN Women ayollar sportidagi gender tengligini ilgari suradi. Ushbu tashkilotlarning har biri o'zining yirik global tashabbuslari orqali sportning rivojlanishiga, tenglikni ta'minlashga va jamiyatdagi ijtimoiy adolatni amalga oshirishga xizmat qilmoqda.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) – bu zamonaviy Olimpiya harakatining asosiy boshqaruv organi bo'lib, uning asosiy maqsadi sportning rivojlanishi, sportning xalqaro miqyosda adolatli, xavfsiz va teng sharoitlarda o'tishini ta'minlashdir. XOQ sportni nafaqat musobaqalar, balki butunlay ijtimoiy, huquqiy va axloqiy kontekstda shakllantirishga qaratilgan faoliyat olib

boradi. Shu bois, XOQning Xalqaro sport harakatida mehnat va ijtimoiy himoyaga oid munosabatlarni tartibga solishdagi roli juda katta.

XOQning sportda mehnat va ijtimoiy himoya sohasidagi faoliyati ko'plab huquqiy, etik va institutsional tamoyillarga asoslanadi. U sportchilarning huquqlarini himoya qilish, adolatli raqobatni ta'minlash, ijtimoiy tenglikni oshirish va sportni rivojlantirishda mustahkam va izchil mexanizmlar yaratishga qaratilgan.

XOQ sportchilarning mehnat huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Olimpiya harakatining asosiy qadriyatlari adolat, tenglik va hurmatni o'z ichiga oladi. Shu sababli, XOQ sportchilarning ish sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Bunga sportchilarni jismoniy va ruhiy jihatdan himoya qilish, ish vaqti, dam olish va sog'liqni saqlash masalalarini nazorat qilish kiradi.

XOQ, Olimpiya xartiyasi orqali, sportchilarning o'z mehnat shartlarini belgilashda erkinligini ta'minlaydi. XOQ sportchilarning jismoniy faoliyatlari, shuningdek, ularning ijtimoiy va huquqiy himoyalarini ta'minlashni maqsad qilib qo'yadi. Shu bilan birga, XOQ turli sport sohalarida mehnat sharoitlarini normativ jihatdan tartibga soladi va jahon miqyosida sportchilarning huquqlarini himoya qiluvchi standartlar ishlab chiqadi.

XOQ sportda gender tengligini targ'ib qilishda juda muhim rol o'ynaydi. Olimpiya harakatining bir nechta tamoyillari — ayollar va erkaklar o'rtasidagi tenglikni ta'minlashga qaratilgan. XOQ ayol sportchilar uchun imkoniyatlarni kengaytirish, ularga bir xil mehnat sharoitlarini taqdim etish va ularni erkak sportchilarga nisbatan kamsitilishiga yo'l qo'ymaslikni nazorat qiladi. Bu o'z-

o'zidan sportchilarning ijtimoiy himoyasini yaxshilashga yordam beradi.

XOQ mehnat sharoitlari, ayniqsa, sportchilarning sog'lig'i va xavfsizligini ta'minlashda muhim faoliyat ko'rsatadi. Olimpiya xartiyasi sportchilarni jarohatlardan himoya qilish va sportda xavfsizlikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratadi. Shuningdek, sportchilarga nisbatan tibbiy yordam, jarohatlar holatida ularning sog'lig'ini tiklash uchun zarur bo'lgan tibbiy xizmatlarni taqdim etish ham XOQning asosiy vazifalaridan biridir.

XOQ xalqaro sportda ishlovchi mutaxassislarning mehnat sharoitlarini, ularning ijtimoiy himoyasini va ish joylaridagi xavfsizlikni belgilashda muhim rol o'ynaydi. XOQ, sportchilarning jamiyatdagi rolini, ular uchun huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarni yaxshilashga qaratilgan normativ hujjatlar ishlab chiqadi. Bu hujjatlar sportchilar va boshqa sport sohasidagi ishchilarni himoya qilishni maqsad qiladi. Shu bilan birga, XOQ musobaqalarda ishtirok etayotgan sportchilarni ijtimoiy himoyaga olish, ular uchun sug'urta tizimlarini joriy etish, kasallik va jarohatlar holatida yordam ko'rsatish kabi masalalarni hal qiladi.

XOQning ijtimoiy himoya va mehnat huquqlari sohasidagi faoliyati turli xalqaro sport tashkilotlari bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Bu hamkorlikning maqsadi — sportda mehnat sharoitlarini yaxshilash, adolatli raqobatni ta'minlash va sportchilarning ijtimoiy huquqlarini himoya qilishdir. Masalan, XOQ FIFA, UEFA, NBA kabi yirik sport tashkilotlari bilan mehnat va ijtimoiy himoya masalalarida hamkorlik qiladi va birgalikda normativ aktlarni ishlab chiqadi.

XOQ bolalar va yosh sportchilarni ekspluatatsiyadan himoya qilishga alohida e'tibor qaratadi. Bolalar sportining rivojlanishi va ularning huquqlarini himoya qilishda XOQ va boshqa xalqaro

tashkilotlar birgalikda ish olib boradi. Bolalar sportini ekspluatatsiya qilish yoki majburiy mehnatga jalb qilish, shuningdek, yosh sportchilarni fiziki va ruhiy zo'ravonlikdan himoya qilish — bu XOQning ustuvor vazifalaridan biridir.

XOQ Olimpiya Kodeksi doirasida sportda axloqiy tamoyillarni rivojlantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Bu axloqiy tamoyillar sportchilarni faqat sportda, balki ijtimoiy hayotda ham mas'uliyatli bo'lishga undaydi. Shuningdek, XOQ sportchilarga o'z erkinliklarini hurmat qilish, ijtimoiy muammolarda teng huquqlilikni ta'minlash, sportda va umuman jamiyatda axloqiy qoidalarni hurmat qilishni o'rgatadi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) tomonidan 2019-yil sentabr oyida Shveysariyaning Lozanna shahrida bo'lib o'tgan VIII Olimpiya sammitida sportchilarning huquqiy, axloqiy va ijtimoiy huquqlarini aniq belgilash, ularni barcha darajadagi sport faoliyatida himoya qilish, sportchilarni o'z majburiyatlari va sportdagi etika me'yorlari haqida xabardor qilish maqsadida "Athletes' Rights and Responsibilities Declaration" (Sportchilarning huquqlari va majburiyatlari deklaratsiyasi) qabul qilindi. Ushbu deklaratsiya sportchilarning sportdagi asosiy huquq va erkinliklarini, shuningdek, ularning sport harakatidagi majburiyatlarini belgilab beradi.

Ushbu hujjat Xalqaro Olimpiya xartiyasining tamoyillariga asoslanadi va Olimpiya harakati ishtirokchilari uchun yo'nalish bo'lib xizmat qiladi.

Deklaratsiyada sportchilarning quyidagi asosiy huquqlari e'tirof etilgan:

Shaxsiy erkinlik va hurmatga ega bo'lish huquqi;

Har bir sportchi irqiy, jinsiy, diniy yoki milliy tafovutlarsiz hurmat qilinishi kerak.

Xavfsiz va sog'lom muhitda sport bilan shug'ullanish huquqi;
Sportchilar sog'lig'i, jismoniy va ruhiy holati himoya qilinadigan sharoitlarda faoliyat yuritishi kerak.

Shartnoma tuzish va kasbiy faoliyat huquqi;

Sportchilar o'z kasbiy faoliyatini mustaqil ravishda rejalashtirish, ish shartnomasini tuzish yoki bekor qilish huquqiga ega.

Dopingdan xoli sport muhiti;

Har bir sportchi adolatli raqobatda ishtirok etish va dardarmonlarning noqonuniy ishlatilishidan himoyalaniş huquqiga ega.

Erkin fikr bildirish va fikrini ifoda etish huquqi;

Sportchi o'z fikrini tinch va qonuniy doirada erkin ifoda etishi mumkin (olimpiya tamoyillariga zid bo'lmasligi kerak).

Ta'lim olish va hayotdan so'nggi sport faoliyati uchun tayyorgarlik ko'rish huquqi;

Sportchilar faqat sportga emas, balki o'z shaxsiy taraqqiyotiga ham e'tibor qaratish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Shikoyat qilish va adolatli sud muhokamasi huquqi;

Sportchilar o'z huquqlari buzilgan taqdirda mustaqil organlarga murojaat qilish huquqiga ega.

Deklaratsiya sportchilarga quyidagi axloqiy va kasbiy majburiyatlarni yuklaydi:

Olimpiya qadriyatlariga sodiq bo'lish (hurmat, do'stlik, mukammallikka intilish);

Qoidalariga rioya qilish va raqiblariga hurmat bilan munosabatda bo'lish;

Doping va firibgarlikdan tiyilish;

O'zining sport jamoasi va jamiyat oldidagi majburiyatlarini bajarish;

Ijoiy ijtimoiy namunaga aylanish.

Ushbu deklaratsiya xalqaro sport tashkilotlari, milliy olimpiya qo'mitalari, sport federatsiyalari va klublar tomonidan yo'l-yo'riq sifatida ishlatiladi. U sport huquqi sohasida sportchilarni nafaqat musobaqalarda, balki ish, ta'lim, sog'liq va shaxsiy hayot sohalarida ham himoya qilishni maqsad qiladi.

Deklaratsiya majburiy huquqiy hujjat emas, ammo XOQ uni xalqaro standart sifatida tan oladi.

"Athletes' Rights and Responsibilities Declaration" — bu zamonaviy sport tizimida sportchilar uchun huquqiy, axloqiy va institutsional asos yaratishga qaratilgan muhim hujjatdir. U sportchilarning inson sifatida sha'ni, erkinligi va xavfsizligini himoya qilishni, shuningdek, ularning sport va jamiyat oldidagi javobgarligini belgilaydi. Bu deklaratsiya xalqaro sport harakatining shaffof, adolatli va insonparvar yo'nalishda rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) sportning rivojlanishi va sportchilarning ijtimoiy himoyasini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Uning asosiy roli sportchilarning huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy tenglikni rivojlantirish, dopingga qarshi kurashish va sportda xavfsizlikni ta'minlashdan iborat. XOQ sportchilarni ijtimoiy, mehnat va axloqiy nuqtai nazardan himoya qilish uchun xalqaro sport tizimini shakllantiradi va sport sohasida adolat va tenglikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, XOQ barcha sportchilar uchun xavfsiz va adolatli sport muhitini yaratishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Sportda mehnat munosabatlari deganda nimani tushunasiz?
2. Professional sport tushunchasiga ta'rif bering?

3. Sportchi va sport sohasidagi mutaxassislarning huquqiy maqomi haqida ma'lumot bering?

4. Sport murabbiyining mehnat shartnomasi va jamoat shartnomalari haqida ma'lumot bering?

5. Sportchilarning pensiya ta'minoti va ish bilan ta'minlanishi haqida gapiring?

6. Sportchilar va murabbiylar manfaatlarini himoya qiluvchi organlar faoliyat tartibini tushuntiring?

7. Mehnat nizolari va ularni hal qilish tartibi haqida ma'lumot bering?

8. Xalqaro mehnat huquqi doirasida sportchilar harakati deganda nimani tushunasiz?

9. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) ning asosiy printsiplarini ayting?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.

2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015

3. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.

MAVZU: XALQARO SPORT MUNOSABATLARI SOHASIDA INTELLEKTUAL MULK HUQUQI

REJA:

1. Intelektual mulk va intellektual mulk huquqi tushunchasi
2. Olimpiya ramzlari va intellektual mulk huquqining himoyasi
3. Sport musobaqalari va translyatsiya huquqlari
4. Olimpiya sportida litsenziyalash va merchendayzing

Kalit so'zlar: *intellektual mulk, olimpiya ramzlari, tranlyatsiya, merchendayzing, sanoat mulki, patent, tovar belgilar, mualiflik huquqi, innovatsiya, savdo belgilar, logotip, eksklyuziv huquqlar, shartnomalar, brend, distribyutor.*

1. Intelektual mulk va intellektual mulk huquqi tushunchasi

Intelektual mulk va uning huquqiy himoyasi zamonaviy iqtisodiyotda va jamiyatda muhim ahamiyatga ega. Intelektual mulk ijodiy faoliyat natijasida yuzaga kelgan boyliklar bo'lib, ularning huquqiy himoyasi yaratuvchilarni rag'batlantiradi va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi.

Intelektual mulk – bu inson ijodiy faoliyati orqali yaratilgan, tegishli huquqlar bilan himoyalangan boyliklarni ifodalaydi. Bunday mulkning misollariga ijodiy asarlar, texnologiyalar, dizaynlar va brendlar kiradi.

Intelektual mulk ikki asosiy turga bo'linadi:

1. Sanoat mulki: Bu kategoriya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Patentlar: Yangi ixtiro yoki texnologiyalar uchun beriladigan huquq. Patent egasi o'z ixtirosidan eksklyuziv foydalanish huquqiga ega bo'ladi.

- Tovar belgilar: Mahsulot yoki xizmatlarni boshqa mahsulotlardan ajratib turuvchi belgilar yoki logotiplar.

- Dizayn huquqlari: Mahsulotlarning tashqi ko'rinishini himoya qiluvchi huquqlar.

- Geografik ko'rsatkichlar: Mahsulotning ma'lum bir geografik hududda ishlab chiqarilganligini yoki o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatuvchi belgilar.

2. Mualliflik huquqi: Ijodiy asarlar, masalan, adabiy asarlar, musiqalar, kinolar va san'at asarlari, uchun himoya taqdim etadi. Bu huquq yaratuvchiga asar ustidan eksklyuziv huquqlarni beradi, shu jumladan nusxalar yaratish, tarqatish va jamoatchilikka namoyish etish huquqlarini o'z ichiga oladi.

Intelektual mulk huquqi – bu intellektual mulk ob'ektlariga nisbatan huquqiy himoya va tartibga solish tizimidir. U quyidagi asosiy maqsadlarni amalga oshiradi:

1) Yaratuvchilarning huquqlarini himoya qilish: Yaratuvchilarga o'z ijodiy asarlaridan manfaat olish huquqini beradi, bu ularni intellektual aktivlardan tijorat foydasini ko'rish imkonini yaratadi.

2) Innovatsiyalarni rag'batlantirish: Huquqiy himoya orqali yaratuvchilarni yangi texnologiyalar va ijodiy asarlarni ishlab chiqishga undaydi, bu esa iqtisodiy va madaniy rivojlanishga hissa qo'shadi.

3) Bozor raqobatini ta'minlash: Tovar belgilari va patentlar yordamida bozor raqobatini nazorat qiladi va iste'molchilarni aldamchiliklardan himoya qiladi.

Intelektual mulk huquqining turlari:

1. Mualliflik huquqi: Mualliflik huquqi ijodiy asarlarni himoya qiladi, bular adabiy, san'at va ilmiy asarlarni o'z ichiga oladi. Mualliflar asarlarini nusxalash, tarqatish va namoyish etish huquqiga ega bo'ladilar.

2. Patent huquqi: Yangi ixtirolar yoki texnologiyalar uchun patentlar beriladi. Patent egalari o'z ixtirosidan foydalanish va uni tijoratlashtirish huquqiga ega bo'ladi, shu bilan birga ixtirozni boshqalardan himoya qiladi.

3. Tovar belgilari: Tovar yoki xizmatlarni ajratib turuvchi belgilarning huquqiy himoyasi. Tovar belgilari ishlab chiqaruvchi kompaniyaning obro'-e'tiborini saqlab qolishga yordam beradi.

4. Dizayn huquqlari: Mahsulotlarning tashqi ko'rinishini himoya qiladi, shu bilan birga mahsulot dizayni egalarga eksklyuziv huquqlar beradi.

5. Geografik ko'rsatkichlar: Mahsulotlarning ma'lum bir hududga xos ekanligini ko'rsatadi va bu hududdagi mahsulotlarni himoya qiladi.

Intelektual mulk huquqi xalqaro darajada ham tartibga solinadi. Xalqaro konvensiyalar, masalan, Parij Konvensiyasi (mualliflik huquqlari) va Berne Konvensiyasi (mualliflik huquqi) intellektual mulkni himoya qilishda asosiy rol o'ynaydi. Milliy darajada har bir davlat o'zining intellektual mulkni himoya qilish tizimiga ega bo'lib, xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlashga harakat qiladi.

Intelektual mulk va uning huquqiy himoyasi zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismidir. Mualliflik huquqi, patent huquqi, tovar belgilari, dizayn huquqlari va geografik ko'rsatkichlar orqali yaratuvchilar va ixtirochilar o'z intellektual aktivlaridan foydalanish va ulardan tijorat foydasi olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Xalqaro va milliy huquqiy tizimlar intellektual mulkni

himoya qilish va rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi, bu esa global iqtisodiy rivojlanish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

FIFA faoliyati davomida hosil bo'ladigan barcha intellektual mulk ob'yektlari uning moliyaviy, ijtimoiy va brend qiymatining asosiy qismini tashkil qiladi.

FIFA quyidagi intellektual mulk turlarini qat'iy nazorat qiladi va himoya qiladi:

Savdo belgilar (Trademarks): "FIFA", "FIFA World Cup™", "Qatar 2022™", "Russia 2018™" kabi nomlar savdo belgisi sifatida ro'yxatdan o'tkazilgan. Ular faqat ruxsat etilgan tashkilotlar yoki shaxslar tomonidan ishlatilishi mumkin.

Rasmiy logotiplar, maskotlar va shiorlar: Har bir Jahon chempionati uchun alohida logotip, rasmiy maskot va shiorlar yaratiladi. Masalan, "For the Game. For the World." shiori FIFAga tegishlidir.

Translyatsiya huquqlari: O'yinlarning televizion, radio va onlayn platformalardagi translatsiyasi uchun maxsus litsenziyalar sotiladi. FIFA bu huquqlardan katta miqdorda daromad oladi.

Merchandising huquqlari: FIFA logotiplari va brendlari tushirilgan futbol kalar, to'plar, suvenirlarga ruxsatnoma asosida ishlab chiqarish huquqi beriladi.

Rasmiy saytlar va ilovalar dizayni: FIFAning rasmiy onlayn resurslari (fifa.com va mobil ilovalar) ham mualliflik huquqi orqali himoyalangan intellektual mulk hisoblanadi.

FIFA o'zining brend va savdo belgilarini ko'plab davlatlarda, shu jumladan O'zbekistonda ham, ro'yxatdan o'tkazgan. Ular xalqaro savdo belgilarini himoya qiluvchi tashkilotlar (masalan, WIPO — *Jahon Intellektual Mulk Tashkiloti*) orqali rasmiy-
lashtiriladi.

Har bir Jahon chempionati oldidan FIFA mezbon davlat bilan hamkorlikda maxsus qonuniy himoya choralari ko'radi. Masalan, Qatar 2022 musobaqasi arafasida Qatar hukumati FIFA brendlarini noqonuniy foydalanishga qarshi maxsus qonunlar qabul qilgan. Bu qonunlar FIFA belgilarining ruxsatsiz foydalanilishini jinoiy javobgarlikka tortish imkonini beradi.

Ambush marketing — bu kompaniya yoki brendning musobaqaning rasmiy homiysi bo'lmagan turib, uni o'z reklama faoliyatiga bog'lashidir. FIFA bunday amaliyotga qat'iy qarshi turadi. Masalan: homiylik qilmagan brendlar rasmiy belgilarni ishlatib mahsulot chiqarishi, reklamalarda "World Cup" degan iborani ishlatib iste'molchida rasmiy homiylik taassuroti uyg'otilishi.

Bunday holatlarda FIFA sudga murojaat qilib, huquqiy choralar ko'radi.

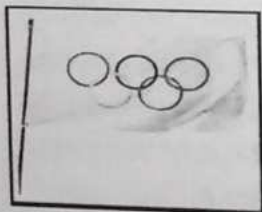
2. Olimpiya ramzlari va intellektual mulk huquqining himoyasi

Olimpiya o'yinlari – bu dunyo sportining eng yirik va mashhur tadbiri bo'lib, sport musobaqalarining yuqori darajasini ifodalaydi. Olimpiya o'yinlarining ramzlari, shu jumladan, Olimpiya logotipi, bayrog'i, olovi, mashalasi va boshqa atributlar, sport harakatining muhim qismini tashkil etadi. Ushbu ma'ruzada Olimpiya ramzlarining intellektual mulk huquqi doirasidagi himoyasi, uning mohiyati va ahamiyati haqida ma'lumot beriladi.



Olimpiya ramzlari - bu Olimpiya o'yinlari va umuman Olimpiya harakati bilan bog'liq bo'lgan identifikatsiya va timsollardir. Ular quyidagilardan iborat:

Olimpiya logotipi: Olimpiya logotipi beshta halqadan tashkil topgan bo'lib, bu halqalar turli qit'alar (ko'k - Yevropa, sariq - Osiyo, qora - Afrika, yashil - Okeaniya, qizil - Amerika)ni ifodalaydi va ular o'zaro bog'langan holda joylashgan. Olimpiya logotipi, shuningdek, Olimpiya harakatining asosiy g'oyalarini, ya'ni sportda do'stlik, adolat va birlikni ifodalaydi.



Olimpiya bayrog'i: Olimpiya bayrog'i logotipni o'z ichiga olgan va oq fonda joylashgan bayroqdir. Bayroqda Olimpiya halqalari markaziy o'rinda bo'lib, bayroq sportning global birlik va hamkorligini ifodalaydi. Bayroqdagi oq fon esa tinchlik va do'stlikni anglatadi.

Olimpiya bayrog'i va halqalari g'oyasi birinchi marta 1913 yilda Per de Kuberten tomonidan ilgari surilgan. 1914 yilda Parijda birinchi Olimpiya bayrog'i tikilgan. Keyinchalik bu ramz Olimpiya o'yinlarining doimiy ramzi bo'lib qoldi.



Olimpiya olovi va mashalasi: Olimpiya olovi Gretsiyaning Olimpiya shahrida quyosh nurlaridan foydalanib yoqiladi. Bu olov Olimpiada o'yinlari davomida asosiy stadiondagi maxsus qozonda yoqilgan holda saqlanadi. Olov Olimpiya o'yinlarining tom ma'nodagi ramzi bo'lib, o'yinlar boshlanganini va davom etayotganini bildiradi.

Olimpiya mash'alasi Olimpiya olovini Gretsiyadan Olimpiada o'tkaziladigan joyga estafeta usulida olib borish uchun ishlatiladi. Mash'ala estafetasida turli sportchilar, taniqli shaxslar va oddiy odamlar qatnashadi. Ba'zi hollarda mash'ala g'ayrioddiy sharoitlarda, masalan, suv ostida yoki hatto kosmosda olib o'tilgan. Olimpiya olovi va mash'alasi Olimpiya o'yinlarining

ajralmas qismi bo'lib, o'yinlarning ruhi, tarixi va an'alarini ifodalaydi.

Olimpiya shiori: "Citius, Altius, Fortius" - "Tezroq, Yuqoriroq, Kuchliroq" deb tarjima qilinadi. Bu shior Olimpiya o'yinlarining maqsad va ruhini aks ettiradi. Bu shior fransuz ruhoniysi Anri Didon tomonidan o'ylab topilgan. Shior zamonaviy Olimpiya o'yinlari asoschisi Per de Kuberten tomonidan taklif etilib, 1894 yilda o'tgan birinchi Olimpiya kongressida qabul qilingan. Ushbu shior birinchi marta 1924 yilda Parijda o'tgan Olimpiadada yangragan.

2021-yilda Olimpiada shioriga "birgalikda" so'zi qo'shildi. Endilikda u "Citius, Altius, Fortius - Communiter!", ya'ni "Tezroq, balandroq, kuchliroq - birgalikda!" kabi yangraydi.

Shiorni o'zgartirish g'oyasi "odam sportda ham, oddiy hayotda ham atrofidagi odamlar, jamoasiz tezroq, balandroq yoki kuchliroq bo'la olmasligini" ta'kidlab o'tishdan iborat.

Intelektual mulk huquqi - bu intellektual mulk ob'yektlarini, jumladan, Olimpiya ramzlari himoya qilish uchun mo'ljallangan huquqiy tizimdir. Olimpiya ramzlari intellektual mulk ob'yektlari sifatida quyidagi huquqiy himoya vositalariga ega:

Tovar belgilari: Olimpiya ramzlari, masalan, logotip va bayroq, tovar belgilari sifatida himoyalangan. Tovar belgilari maxsus qonunlar bilan himoya qilinadi va ulardan ruxsatsiz foydalanish taqiqlanadi.

Mualliflik huquqi: Olimpiya ramzlari dizayni mualliflik huquqi orqali ham himoyalaniishi mumkin. Bu huquq yaratuvchiga ramzlarni reproduksiya qilish, tarqatish va ommaviy namoyish qilish huquqlarini beradi.

Geografik ko'rsatkichlar: Ba'i hollarda Olimpiya ramzlari ma'lum joylarda, masalan, Olimpiya o'yinlari tashkil etilgan shahar yoki mamlakatda himoya qilinishi mumkin.

Masalan, IOC ning nizomlari va xalqaro konvensiyalar ramzlarni noto'g'ri foydalanishdan himoya qiladi.

Milliy qonunchilik: Har bir davlat o'zining qonunlariga asosan Olimpiya ramzlarini himoya qiladi. Milliy qonunchilikda tovar belgilari, mualliflik huquqi va boshqa tegishli qonunlar orqali himoya qilish tartibga solinadi.

XOQ — dunyo bo'yicha Olimpiya harakati va musobaqalarini boshqaruvchi tashkilot. Uning ham asosiy faoliyat yo'nalishlaridan biri — o'zining boy brend resurslari va intellektual mulkini himoya qilishdir.

XOQga tegishli eng muhim brend va huquqiy ob'yektlar:

Olimpiya halqalari (Olympic Rings): Butun dunyoda tan olingan va himoyalangan eng muhim belgidir. Ruxsatsiz ishlatish qat'iyon taqiqlanadi.

Savdo belgilar: "Olympic Games", "Olympiad", "Paris 2024™", "Beijing 2008™" kabi nomlar ro'yxatdan o'tkazilgan savdo belgilaridir.

Logotiplar va shiorlar: Har bir Olimpiya o'yini uchun alohida logotip va shior ishlab chiqiladi. Masalan, Olimpiya harakatining asosiy shiori — "Citius, Altius, Fortius" ("Tezroq, balandroq, kuchliroq") hisoblanadi.

Translyatsiya va merchandising huquqlari: Olimpiya o'yinlarining translyatsiyasi hamda Olimpiya belgilariga ega mahsulotlarni ishlab chiqarish huquqlari XOQ tomonidan boshqariladi.

XOQ o'z savdo belgilarini xalqaro darajada ro'yxatdan o'tkazgan va a'zolikdagi barcha davlatlarda (jumladan, O'zbekistonda) ularni himoya qilishga majburdir. Har bir a'zo davlat Olimpiya belgilarining ruxsatsiz ishlatilishiga qarshi qonuniy choralar ko'rishi kerak.

XOQ tashabbusi bilan tuzilgan "Olimpiya belgilarini himoya qilish bo'yicha xalqaro konventsia"ga ko'plab davlatlar a'zo bo'lgan. Ushbu konventsia asosida har bir davlat Olimpiya ramzlarini o'z milliy qonunchiligi orqali himoya qilishi lozim. Olimpiya belgilarini faqat XOQ tomonidan ruxsat etilgan hamkorlar ishlatishi mumkin.

Olimpiya ramzlarining intellektual mulk huquqi orqali himoyalaniishi quyidagi asosiy afzalliklarga ega:

Ruxsatsiz foydalanishni oldini olish: Huquqiy himoya Olimpiya ramzlaridan ruxsatsiz foydalanishni va ularning noqonuniy reproduksiyasini oldini oladi.

Yaratuvchilarni rag'batlantirish: Olimpiya ramzlarini himoya qilish orqali, ularning yaratuvchilariga adolatli kompensatsiya va rag'bat taqdim etiladi.

Tijorat foydasini ta'minlash: Olimpiya ramzlarining himoyasi tadbirkorlik faoliyatida ularning tijorat qiymatini saqlashga yordam beradi.

Olimpiya ramzlari xalqaro sport harakatining muhim ramzlaridir va ular intellektual mulk huquqi doirasida himoya qilinadi. Tovar belgilari, mualliflik huquqi va boshqa huquqiy vositalar orqali Olimpiya ramzlarining himoyasi ta'minlanadi, bu ularning noxush foydalanishdan va noqonuniy reproduksiyadan himoyalaniishini kafolatlaydi. Bu himoya sportning global birlik va hamkorlik tamoyillarini mustahkamlashga yordam beradi va sportchilarning, tashkilotchilarning va jamiyatning manfaatlarini himoya qiladi.

3. Sport musobaqalari va translyatsiya huquqlari

Sport musobaqalari jahon sporti va ommaviy madaniyatning markaziy qismidir. Ular sportchilarga imkoniyat yaratish bilan birga, tomoshabinlarga ko'rsatuvlar va tadbirlar orqali zavq

bag'ishlaydi. Sport musobaqalarining translyatsiya huquqlari muhim tijorat va huquqiy muammolarni tashkil etadi.

Sport musobaqalari – bu sportchilar va jamoalar orasida o'tkaziladigan rasmiy va norasmiy tadbirlar bo'lib, ularning maqsadi sport g'oliblarini aniqlashdir. Musobaqalar turli formatlarda bo'lishi mumkin:

Yakuniy musobaqalar: Olimpiya o'yinlari, jahon chempionatlari va boshqa yirik xalqaro musobaqalar.

Milliy musobaqalar: Davlat darajasidagi chempionatlar va ligalar.

Mahalliy musobaqalar: Hududiy va mahalliy darajadagi tadbirlar.

Translyatsiya huquqlari – bu sport musobaqalarini televideniye, radio, internet va boshqa media vositalar orqali namoyish qilish huquqidir. Ularning asosiy jihatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Eksklyuziv huquqlar: Sport musobaqalarining translyatsiya huquqlari odatda eksklyuziv tarzda sotiladi. Bu huquqlar translyatorga musobaqalarni faqat o'z media kanallarida namoyish qilish imkonini beradi.

Litsenziyalash: Translyatsiya huquqlari sotiladigan va sotib olingan huquqlar, shuningdek, bu huquqlarni boshqarish va monitoring qilish jarayonlari, licenziyalash orqali amalga oshiriladi.

Eksklyuziv va bevosita translyatsiya: Boshqa media kanallari tomonidan translyatsiya huquqlari sotilmaydi, bu esa translyatorning mahsulotini o'z darajasida saqlab qolishga yordam beradi.

Milliy qonunchilik: Har bir davlat o'z qonunlari va reglamentlariga asosan sport musobaqalarining translyatsiya huquqlarini boshqaradi. Milliy qonunlar orqali translyatsiya

huquqlarining sotilishi, himoyasi va monitoringi amalga oshiriladi.

Shartnomalar: Sport musobaqalari tashkilotchilari va translyatorlar o'rtasida tuzilgan shartnomalar translyatsiya huquqlarining sotilishi va boshqarilishiga asos bo'ladi. Shartnomalar orqali huquqlarni qayta sotish, cheklash va shartlarni belgilash tartibga solinadi.

Sport musobaqalarining translyatsiya huquqlari bilan bog'liq ba'zi muammolar mavjud:

Noqonuniy translyatsiya: Ba'zi media kanallari yoki internet-platformalari musobaqalarning translyatsiya huquqlarini ruxsatsiz namoyish qiladi. Bu muammo bilan kurashish uchun monitoring va qonunbuzarlikni jazolash chora-tadbirlari amalga oshiriladi.

Tijorat imkoniyatlari: Sport musobaqalarining translyatsiya huquqlari tijorat manfaatlari bilan bog'liq bo'lib, ba'zan translyatsiya huquqlari narxlari yuqori bo'lishi mumkin. Shu sababli, adolatli translyatsiya imkoniyatlarini ta'minlash uchun shartnomalar va iqtisodiy tartibga solish zarur.

Translyatsiya huquqlarining ta'siri: Translyatsiya huquqlari sport musobaqalarining global e'tiborini oshirishga yordam beradi, ammo ba'zi hollarda bu huquqlar musobaqalarning mahalliy ko'rinishini cheklashi mumkin.

Sport musobaqalarining translyatsiya huquqlari sport sanoatining muhim qismini tashkil etadi. Ularning huquqiy tartibga solinishi, shartnomalar va xalqaro hamkorlik orqali amalga oshiriladi.

4. Olimpiya sportida litsenziyalash va merchendayzing

Olimpiya sporti, dunyodagi eng yirik va taniqli sport tadbirlari to'plami bo'lib, u global sport sanoatining markazida

joylashgan. Olimpiya o'yinlari nafaqat sport musobaqalari, balki iqtisodiy va tijorat jihatidan ham katta ahamiyatga ega.

Litsenziyalash – bu markalar, logotiplar, ramzlar va boshqa identifikatorlarning foydalanilishi uchun ruxsat berish jarayonidir. Olimpiya sportida litsenziyalash quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

Tijorat foyda: Litsenziyalash orqali Olimpiya o'yinlari ramzlari va logotiplarini ishlatish huquqi sotiladi, bu tijorat foydasini yaratadi.

Brendni mustahkamlash: Litsenziyalash Olimpiya brendining global e'tiborini oshiradi va sport tadbirlarini tanitadi.

Iqtisodiy barqarorlik: Litsenziyalash daromadlari Olimpiya harakatlari uchun moliyaviy qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi, sportchilar va tadbirlarni moliyalashtirishda yordam beradi.

Litsenziyalashning asosiy jarayonlari:

Litsenziya berish: Litsenziyalash huquqlari uchun ruxsat olish. Bu jarayonda Olimpiya Qo'mitasi yoki tegishli sport tashkiloti litsenziya berish uchun kompaniyalar bilan shartnoma tuzadi.

Kompaniya tanlash: Litsenziya olish uchun kompaniyalar tanlanadi. Ular markaning sifatini saqlash va tadbirlarga mos keladigan mahsulotlarni ishlab chiqarishlari lozim.

Nazorat va tekshiruv: Litsenziyalangan mahsulotlar va xizmatlar sifat nazorati va tekshiruvdan o'tadi. Bu ramzlar va logotiplarning noto'g'ri foydalanilishini oldini olishga yordam beradi.

Merchendayzing – bu sport tadbirlarining ramzlari, logotiplari va boshqa identifikatorlari asosida mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish jarayonidir. Olimpiya sportidagi merchendayzing brendni yaratish va kengaytirish, daromadlarni oshirish, sport madaniyatini rivojlantirish kabi maqsadlarni ko'zlaydi.

Brendni yaratish va kengaytirish: Merchendayzing Olimpiya brendini tanitish va global miqyosda kengaytirish uchun samarali vositadir.

Daromadlarni oshirish: Merchendayzing orqali sotiladigan mahsulotlardan olinadigan daromadlar Olimpiya o'yinlarini moliyalashtirishga qo'shiladi.

Merchendayzing sport madaniyatini rivojlantirishga va sportchilarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Merchendayzingning asosiy elementlari:

Mahsulotlar turi: Olimpiya logotiplari va ramzlari bilan bezatilgan turli mahsulotlar ishlab chiqariladi, masalan, kiyim-kechak, aksessuarlar, yodgorlik buyumlari va boshqalar.

Distribyutorlar va savdo: Mahsulotlar ko'plab savdo nuqtalarida, onlayn do'konlarda va sport tadbirlarida sotiladi.

Brendni Himoya Qilish: Merchendayzing orqali brendning yaxlitligi va sifatini saqlash uchun qattiq nazorat va standartlar o'rnatiladi. Bu hujjatlar global darajada markalar va ramzlarning noto'g'ri foydalanilishini oldini olishga yordam beradi.

Milliy qonunchilik: Har bir davlat o'z qonunlari asosida litsenziyalash va merchendayzing faoliyatini tartibga soladi. Bu qonunlar orqali xalqaro va milliy brendlarni himoya qilish va himoyaning amalga oshirilishini ta'minlash zarur.

Shartnomalar va rozilik: Litsenziyalash va merchendayzing faoliyati bo'yicha kompaniyalar va sport tashkilotlari o'rtasida tuzilgan shartnomalar asosida faoliyat yuritiladi. Shartnomalar orqali huquqlar, majburiyatlar va sifat standartlari belgilanadi.

Noqonuniy merchendayzing mahsulotlarining ishlab chiqarilishi va sotilishi global bozorga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu muammo bilan kurashish uchun monitoring va qonunbuzarliklarni jazolash chora-tadbirlari zarur.

Merchendayzing mahsulotlarining sifati yuqori bo'lishi zarur. Shu bois, sifat nazorati va tekshiruvlar muntazam ravishda amalga oshirilishi kerak.

Litsenziyalash va merchendayzing faoliyatlari orqali brendning noto'g'ri foydalanishidan himoya qilish va adolatli ishlashni ta'minlash zarur.

Olimpiya sportida litsenziyalash va merchendayzing sport sanoatining iqtisodiy va tijorat jihatlarini rivojlantiradi. Ushbu tizimlar orqali brendlar va ramzlar global miqyosda tanitiladi, sport tadbirlariga qiziqish ortadi va moliyaviy qo'llab-quvvatlash ta'minlanadi. Biroq, litsenziyalash va merchendayzing faoliyatining samarali amalga oshirilishi uchun huquqiy tartibga solish, sifat nazorati va brend himoyasi muhim ahamiyatga ega.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Intelektual mulk va intellektual mulk huquqi tushunchalariga ta'rif bering?
2. Olimpiya ramzlari va intellektual mulk huquqining himoyasi haqida gapiring?
3. Sport musobaqalari va translyatsiya huquqlari deganda nimani tushunasiz?
4. Olimpiya sportida litsenziyalash va merchendayzing haqida ma'lumot bering?
5. Intelektual mulk huquqining turlarini ayting?
6. Intelektual mulk huquqining xalqaro darajada tartibga solinishi haqida gapiring?
7. Olimpiya ramzlarining intellektual mulk huquqi orqali himoyalashining afzalliklari nimada?
8. Merchendayzingning asosiy elementlarini ayting?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017
4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.
5. Алексеев С.В. Олимпийское право. Правовые основы олимпийского движения: Учебник / Под ред. П.В. Крашенинникова (Гриф УМС «Профессиональный учебник»). – М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2010. – 687 с.
6. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021

**MAVZU: XALQARO SPORT MUSOBAQALARINI
RADIO VA TELETRANSLYASIYA QILISH HUQUQINI
HIMOYA QILISH VA SOTISH**

REJA:

1. Xalqaro sport musobaqalarini radio va teletranslyasiya qilish tushunchasi
2. Televizion va radiotranslyatsiya huquqlarining xalqaro-huquqiy asoslari
3. Xalqaro sport musobaqalarini ommaviy axborot vositalari orqali yoritish tarixi
4. Sport tadbirlarining translyatsiya huquqlarini sotish amaliyoti va tijorat modeli

Kalit so'zlar: *teletranlyatsiya, tijorat modeli, ommaviy axborot vositalari, translyatsiya huquqi, onlayn translyatsiya, noqonuniy translyatsiya, ambush marketing, televizion inqilob, raqamli media, reklama, videoyozuv, huquqiy pozitsiya, ilmiy taraqqiyot, vakillik, bitim, depozitariy, akkreditatsiya.*

1. Xalqaro sport musobaqalarini radio va teletranslyasiya qilish tushunchasi.

Sport musobaqalarini radio va teletranslyatsiya qilish huquqi — bu sport musobaqalarini ommaviy axborot vositalari orqali, ya'ni radio va televideniye orqali namoyish etish, ulardan foydalangan holda iqtisodiy daromad olish huquqini ta'minlaydigan huquqiy tizimdir.

Bu huquq, ayniqsa, yirik sport musobaqalarini tashkil etuvchi tashkilotlar (FIFA, Olimpiya qo'mitasi, UEFA va boshqalar) uchun juda muhimdir, chunki ular ushbu huquq orqali katta daromadlar

olishadi. Bu huquq musobaqaning tashkilotchilari yoki ular bilan shartnoma imzolagan kompaniyalarga tegishli bo'ladi.

Savdo va iqtisodiy ahamiyati — translyatsiya huquqlari sport tashkilotlari uchun katta moliyaviy manba bo'lib xizmat qiladi. Masalan, FIFA Jahon chempionati yoki Olimpiya o'yinlari kabi yirik tadbirlar translyatsiya huquqlarini sotish orqali milliardlab dollar daromad olishadi.

Translyatsiya huquqining turlari:

Eksklyuziv huquq — bu shartnomaga asosan faqat bitta telekanal yoki radio stansiyasiga musobaqani to'liq namoyish qilish huquqi beriladi. Eksklyuziv huquq, odatda, yuqori narxlarda sotiladi va bu, odatda, o'yinlarning ko'proq auditoriyasiga yetib borishini ta'minlaydi.

Litsenziyalash huquqi — bu huquqni bir nechta ommaviy axborot vositalari o'rtasida taqsimlash mumkin.

Litsenziyalashda, masalan, o'yinlarning bir qismini yoki musobaqaning turli davralarini turli kanallar translyatsiya qilish huquqiga ega bo'ladi.

Onlayn translyatsiya huquqi — internet orqali sport musobaqalarini ko'rsatish huquqi. Bu huquq alohida sotiladi, chunki internetda translyatsiya qilishda texnik jihatdan alohida infratuzilma talab etiladi.

Translyatsiya huquqlarini sotish sport tashkilotlari uchun muhim daromad manbaidir. Misol uchun, FIFA Jahon chempionatining televideniye translyatsiya huquqlari ancha yuqori narxda sotiladi. Ushbu huquqlarni sotish orqali tashkilotlar o'z musobaqalarining ommaviyligini oshirish va katta daromad olishadi.

Translyatsiya huquqlari, odatda, bir necha yil oldindan sotiladi. Misol uchun, bir necha yil davomida ba'zi sport

tashkilotlari o'z musobaqalari uchun televizion va onlayn translyatsiyalarni sotish bo'yicha kelishuvlar imzolaydi.

Sport musobaqalarini translyatsiya qilish huquqi har bir davlatda o'ziga xos tartibga solinadi. Shu sababli, bu huquqlarni sotish va amalga oshirishda xalqaro shartnomalar, sanoat standartlari, mamlakatning qonunchiligi muhim rol o'ynaydi.

Translyatsiya huquqlari himoyasi — bu huquqni buzishdan himoya qilish uchun maxsus qonunlar va tartiblar mavjud. Masalan, ba'zi mamlakatlarda noqonuniy translyatsiya qilish (pirate broadcast) — ya'ni musobaqalarni ruxsatsiz namoyish qilish — jinoiy javobgarlikka tortiladigan huquqbuzarlik hisoblanadi. Bu sohada internet orqali noqonuniy translyatsiyalar ham keng tarqalgan, va ular uchun jazo choralarini ko'rish uchun hukumatlar maxsus qo'shma amaliyotlar olib boradi.

FIFA va XOQ kabi yirik sport tashkilotlari har bir musobaqada translyatsiya huquqlarini noqonuniy foydalanishdan himoya qilish uchun maxsus huquqiy choralar ko'radi. Misol uchun, ular anti-piratlik texnologiyalarini qo'llashadi, ya'ni musobaqaning translyatsiyasi internet orqali noqonuniy uzatilishini oldini olish uchun maxsus tizimlar ishlab chiqiladi.

Ambush marketing — bu biror brendning sport tadbiriga ruxsatsiz bog'lanib, o'z mahsulotini reklama qilishidir. Agar bu brend translyatsiya huquqi bilan bog'liq bo'lsa, u holda ambush marketing musobaqani ruxsatsiz namoyish etishning yangi shakli sifatida ko'rib chiqiladi.

Sport tashkilotlari bu turdagi noqonuniy marketingga qarshi qat'iy chora-tadbirlar ko'radi. Misol uchun, FIFA musobaqalari yoki Olimpiya o'yinlari oldidan reklama va homiylik huquqlarini to'g'ri taqsimlash va ambush marketingga qarshi qonunlarni ishlab chiqadi.

Tomoshabinlar uchun translyatsiya huquqlari sport musobaqalarining ommaviyligini oshiradi, chunki ommaviy axborot vositalari orqali musobaqalar butun dunyo bo'ylab tomosha qilinadi. Bu sportning global mashhurligini ta'minlaydi va tomoshabinlarga istalgan vaqtda va joyda musobaqalarni tomosha qilish imkonini beradi.

Sportchilar uchun translyatsiya huquqlari musobaqalarning ommaviyligini oshiradi, bu esa ularning tanilish darajasini va marketing imkoniyatlarini oshiradi. Yirik sportchilar uchun bu o'z imijini yaratishda va reklamada ishlatishda katta foyda keltiradi.

Sport musobaqalarini radio va teletranslyatsiya qilish huquqi — bu sport tashkilotlari tomonidan o'z musobaqalarini va brendlarini ommaviy axborot vositalari orqali translyatsiya qilish huquqini boshqarish va sotish imkoniyatini ta'minlovchi muhim huquqiy tizimdir. Ushbu huquq orqali tashkilotlar katta daromad olishadi va sportning global mashhurligini oshiradilar. Bu huquq, shuningdek, noqonuniy translyatsiya, ambush marketing va boshqa huquqbuzarliklar bilan kurashish uchun huquqiy mexanizmlarni yaratishni talab qiladi.

Sport va ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi hamkorlik bugungi kunda sportning global miqyosda rivojlanishi, tarqalishi va tomoshabinlarga yetib borishi uchun juda muhim ahamiyatga ega. Ommaviy axborot vositalari (OAV) va sport tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik nafaqat sport musobaqalarining keng auditoriyaga yetib borishini ta'minlaydi, balki har ikki sohaning iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi.

OAV va sport sohasining hamkorligi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol rivojlandi. Televizion va radio translyatsiyalari sportning ommaviylashishida muhim o'rin tutdi. Bu jarayonni bir nechta omillar shakllantirdi:

Televizion inqilob: 1950-1970 yillarda, xususan, futbol, basketbol, tennis, Olimpiya o'yinlari kabi yirik sport musobaqalarining translyatsiyasi OAV va sportni birlashtirishda muhim bosqich bo'ldi. Televiziya orqali sport voqealarini millionlab odamlar tomosha qilish imkoniga ega bo'lishdi, bu esa sportni keng auditoriyaga tanitdi.

Internet va raqamli media: 1990-yillardan boshlab, internet va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi sportni yangi formatlarda translyatsiya qilish imkonini yaratdi. Onlayn translyatsiyalar, ijtimoiy tarmoqlarda sport yangiliklari, mobil ilovalar orqali sport voqealarini tomosha qilish imkoniyatlari sport va OAV o'rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqdi.

Iqtisodiy va tijorat manfaatlari: OAV va sport tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik, asosan, tijorat manfaatlariga asoslanadi. Shu bilan birga, OAV sport voqealarini translyatsiya qilish orqali katta daromad olishadi, chunki sport tomoshabinlari katta auditoriyaga ega.

Sport va OAV o'rtasidagi hamkorlikni huquqiy jihatdan tartibga solish uchun bir qator qonunlar, shartnomalar va xalqaro bitimlar mavjud. Bu huquqiy tartiblar ikki tomonning manfaatlarini himoya qilish, adolatli va qonuniy ish olib borilishini ta'minlash uchun zarurdir. Masalan:

1. Translyatsiya huquqlari va shartnomalar:

Translyatsiya huquqlari sotish: Sport musobaqalarini translyatsiya qilish huquqlari sport tashkilotlari tomonidan sotiladi. Bu huquqlar odatda uzoq muddatli shartnomalar asosida sotiladi. Masalan, FIFA, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi yoki UEFA kabi tashkilotlar o'z musobaqalarini televizion va internet platformalariga sotish orqali katta daromad olishadi.

Shartnomalar va litsenziyalar: OAV bilan tuzilgan shartnomalar sport musobaqalarini translyatsiya qilish, reklama

va merchandising huquqlarini o'z ichiga oladi. OAV ushbu shartnomalar asosida musobaqalarni ko'rsatish, reklama qilish va homiylik huquqlarini amalga oshiradi.

2. Intelektual mulk huquqlari:

Sport musobaqalarining translyatsiya huquqlari va ularning brendlarini himoya qilish uchun maxsus huquqiy mexanizmlar mavjud. Misol uchun, FIFA o'zining brendlarini (masalan, "FIFA World Cup™") va musobaqalarini himoya qilish uchun savdo belgilarini ro'yxatdan o'tkazadi.

Ruxsatsiz foydalanish: OAV sport musobaqalarining savdo belgilarini va intellektual mulkini noqonuniy ishlatish huquqini buzishi mumkin. Bunday holatlarni oldini olish uchun sport tashkilotlari va OAV o'rtasida maxsus shartnomalar va litsenziyalar tuziladi.

3. OAV va sport tashkilotlari o'rtasidagi reklama va homiylik:

Reklama huquqlari: Sport musobaqalari va OAV o'rtasidagi hamkorlikda reklama huquqlari ham muhim o'rin tutadi. OAV o'z translyatsiyalarida sport musobaqalarining reklama huquqlarini sotadi. Shu bilan birga, sport tashkilotlari homiylikdan daromad olish uchun OAV bilan shartnoma tuzadi.

Ambush marketingga qarshi kurash: Reklama va homiylik bilan bog'liq muammolardan biri — ambush marketing (noqonuniy marketing). Bu, rasmiy homiylik qilmagan brendning sport tadbirlariga ruxsatsiz bog'lanishidir. OAV va sport tashkilotlari bunday marketingga qarshi qat'iy kurashadi va huquqiy mexanizmlar orqali bunday amaliyotlarni cheklashga harakat qiladi.

4. Translyatsiya va onlayn platformalar:

Onlayn translyatsiyalar: Internet orqali sport musobaqalarini translyatsiya qilish huquqi sport tashkilotlari tomonidan alohida sotiladi. Bu huquqni sport tashkilotlari va internet platformalari

o'rtasidagi shartnomalar tartibga soladi. Masalan, streaming xizmatlari orqali sport voqealarini ko'rsatish uchun maxsus litsenziyalar va shartnomalar tuziladi.

Noqonuniy translyatsiyalar: Internetda noqonuniy translyatsiyalar — piratli translyatsiyalar — sport tashkilotlari va OAV uchun katta muammo bo'lishi mumkin. Bunday holatlarni oldini olish uchun maxsus texnologik choralar va qonuniy tartiblar ishlab chiqilgan.

5. Televizion va radiotranslyatsiya huquqlarining xalqaro-huquqiy asoslari

Sport va ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi hamkorlik bugungi kunda global miqyosda juda rivojlangan va huquqiy tartibga solingan soha bo'lib, sport tashkilotlari va OAVning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish va sport voqealarini keng auditoriyaga yetkazish uchun bir qator qonuniy choralarga tayanadi. Shu bilan birga, bu hamkorlik nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va ijtimoiy rivojlanishga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Milliy huquqiy tizimlarda televizion eshittirish sohasida mualliflik huquqini himoya qilish masalalari muallifning efirga uzatish huquqi bilan bog'liq tarzda ko'rib chiqiladi.

Buyuk Britaniya qonunchiligida "efirga uzatish" tushunchasi quyidagicha izohlanadi: "tasvirlar, tovushlar yoki boshqa axborotlarni simsiz aloqa vositalari orqali uzatish bo'lib, ularni qonuniy ravishda qabul qilish mumkin yoki ular keng jamoatchilikka yetkazish maqsadida yaratilgan... ushbu ta'rif er usti, sun'iy yo'ldosh, raqamli yoki analog uzatish texnologiyalarini qo'llagan holdagi translyatsiyalarni qamrab oladi"¹. Shu bilan birga, mualliflik huquqining alohida bir turi sifatida muallifning

asarni kabel orqali uzatiladigan dastur tarkibiga kiritish huquqi ajratib ko'rsatiladi.

Efirga uzatish huquqi umumiy huquq tizimiga mansub davlatlarda hali televizion eshittirish paydo bo'lmasdan avval tan olingan. Mazkur huquqning kelib chiqish tarixini 1927-yilga oid sud pretsedenti bilan bog'lash mumkin. Ushbu ishda sud "Bi-Bi-Si" kompaniyasining radio orqali yopiq sahna asarini translyatsiya qilgan harakatlarini mualliflik huquqining buzilishi deb topgan¹.

Shu bilan birga, ta'kidlash joizki, televizion eshittirishda mualliflik huquqining himoyasi radiouzatmalardagi huquqiy me'yorlarning davomchisi bo'lsa-da, ilmiy-texnik taraqqiyot bilan bog'liq ravishda televizion translyatsiyani maxsus huquqiy tartibga solishga ehtiyoj yuzaga keldi. Bu ehtiyoj televizion eshittirishning o'ziga xos texnik xususiyatlari bilan asoslanadi.

S.A.Sudarikov "umumiy jamoaga xabar berish huquqi" atamasidan foydalanadi. U buni quyidagicha izohlaydi: "asarni efir yoki kabel orqali uzatish, shuningdek, eshittirishlar, fonogrammalar va audiovizual ijrolarning nusxasini yaratish yoki bunga ruxsat berish bo'yicha mutlaq (eksklyuziv) huquq"². Ushbu yondashuvga ko'ra, bunday huquq nafaqat mualliflarga, balki ijrochilarga, fonogramma ishlab chiqaruvchilarga hamda eshittirish tashkilotlariga — ya'ni turdosh huquq egalari sifatida — ham tegishli bo'ladi.

Televizion eshittirishda mualliflik huquqining xalqaro himoyasi masalasini ko'rib chiqishda V. Yu. Odintsovaning "Kinematografiya va televizion sohasida mualliflik huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro hamkorlik" (1987-yil) nomli dissertatsion tadqiqotini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Ushbu

¹ Bentley L., Sherman B. *Pravo intellektual'noi sobstvennosti: Avtorskoe pravo*. St. Petersburg, Press Publ., 2004. C. 243.

¹ Бендлей Л., Шерман Б. *Право интеллектуальной собственности: Авторское право*. Ст.Петербург, 2004. С. 242.

² Судариков С. А. *Право интеллектуальной собственности*. Москва, Проспект Публ., 2009. С. 124.

ishda himoya uchun ilgari surilgan asosiy qoidalar qatorida quyidagi fikr ham mavjud: "videoyozuvlar, kabel va sun'iy yo'ldosh orqali olib boriladigan televizion uzatishlar bilan bog'liq mualliflik huquqiga oid muammolarni ilgari yaratilgan, asosan an'anaviy asarlarni foydalanishga oid xalqaro hujjatlar yordamida tartibga solishga urinishlar to'liq muvaffaqiyatli deb bo'lmaydi... Hozirgi vaqtda bu konvensiyalar (mualliflik va turdosh huquqlar bo'yicha — V.T.)ni qayta ko'rib chiqib, tasvir va tovushni takror ishlab chiqarish sohasida ilm-fan va texnikaning zamonaviy yutuqlariga mos o'zgartirishlar kiritish, yoki yangi xalqaro bitimlar ishlab chiqish zarur. Bu yo'nalishlardan birinchisi — videoyozuv va kabel televideniyesi vositalaridan foydalanish bilan bog'liq muammolarni hal etishda, ikkinchisi esa — sun'iy yo'ldosh orqali olib boriladigan translyatsiyalar doirasida yuzaga keladigan masalalarni tartibga solishda afzalroq bo'lishi mumkin".

Sun'iy Yer yo'ldoshlari orqali xalqaro to'g'ridan-to'g'ri televizion eshittirishni davlatlar tomonidan amalga oshirishga doir tamoyillar, BMT Bosh Assambleyasining 1982-yil 10-dekabrda qabul qilingan 37/92-sonli rezolyutsiyasi bilan tasdiqlangan bo'lib, xalqaro huquqning tegishli normalariga zarar yetkazmagan holda davlatlar mualliflik va turdosh huquqlarni himoya qilish bo'yicha ikki va ko'p tomonlama asosda hamkorlik qilishlari lozimligini belgilagan. Bunday hamkorlik doirasida ular manfaatdor rivojlanayotgan davlatlarning to'g'ridan-to'g'ri televizion eshittirishdan o'z milliy rivojlanishini tezlashtirish maqsadida foydalanishga bo'lgan ehtiyojlariga alohida e'tibor qaratishlari lozim.

¹ Одиноца В.Ю. Международное сотрудничество в области охраны авторских прав в кинематографии и телевидении. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М.: МГУ, 1987. С.9.

Oradan qariyb 30 yil o'tgan bo'lsa-da, xalqaro huquqda televizion eshittirishda mualliflik huquqini tartibga solish shaklan o'zgargan bo'lsa-da, mazmunan konservativligicha qolmoqda.

Televizion eshittirish sohasida mualliflik huquqining xalqaro-huquqiy asosini 1886-yil 9-sentabrda qabul qilingan Adabiy va san'at asarlarini muhofaza qilish to'g'risidagi Bern konvensiyasi tashkil etadi. Bern konvensiyasiga ko'ra, adabiy va san'at asarlari mualliflari quyidagi eksklyuziv (mutlaq) huquqlarga ega:

- o'z asarlarini efir orqali uzatishga yoki boshqa simsiz aloqa vositalari orqali belgi, tovush yoki tasvirni ommaga yetkazishga ruxsat berish huquqi;

- efirga uzatilgan asarni boshqa tashkilot tomonidan (ya'ni dastlabki efirga uzatuvchidan farqli) ommaga yetkazishga ruxsat berish huquqi.

Mazkur sohadagi maxsus bitimlar, odatda, Bern konvensiyasiga havola qiladi yoki uning qoidalariga asoslanadi.

Jumladan, 1994-yil 11-mayda qabul qilingan chegaradosh sun'iy yo'ldosh orqali eshittirishda mualliflik va turdosh huquqlar bo'yicha Yevropa konvensiyasining 4-moddasiga ko'ra, Bern konvensiyasining 2-moddasida ko'rsatilgan asarlar mualliflari sun'iy yo'ldosh orqali transchegaraviy eshittirish doirasida ushbu Konvensiya (1971-yilgi Parij akti) qoidalari asosida himoya qilinishi lozim. Ushbu huquqlar shartnoma asosida amalga oshirilishi kerak.

Ushbu havolaning paydo bo'lishi ilmiy-texnik taraqqiyot bilan bog'liq bo'lib, Yevropa konvensiyasi preambulasida sun'iy yo'ldosh va kabel orqali eshittirishga oid mualliflik huquqlari masalasida 1986-yilda Yevropa Kengashi Vazirlar qo'mitasi tomonidan qabul qilingan R(86)2-sonli tavsiyanomada ifodalgan muammolar hisobga olingani ko'rsatiladi. Ayniqsa, mualliflar

va boshqa huquq egalari huquqlari va manfaatlarini himoya qilish zarurati, agar himoya qilinayotgan asarlar sun'iy yo'ldosh orqali translyatsiya qilinayotgan bo'lsa, alohida e'tiborga loyiq.

Ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida to'g'ridan-to'g'ri eshittirish sun'iy yo'ldoshlari va statsionar sun'iy yo'ldosh aloqa xizmatlari o'rtasidagi texnik tafovutlar borgan sari yo'qolib bormoqda. Bu esa sun'iy yo'ldosh orqali televizion eshittirishga oid mualliflik va turdosh huquqlarni tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi. 1971-yilgi Parij aktida sun'iy yo'ldosh orqali eshittirishning o'ziga xos xususiyatlari inobatga olinmaganini ta'kidlash lozim.

Shu sababli Yevropa konvensiyasi sun'iy yo'ldosh orqali eshittirish sohasidagi asosiy tushunchalarni kiritadi va ushbu faoliyatning aniq belgilanishini ta'minlaydi. Konvensiyaga ko'ra, teleeshittirish – bu to'g'ridan-to'g'ri sun'iy yo'ldosh orqali asarlar va boshqa ishlanmalarni uzatishdir. Statsionar sun'iy yo'ldosh aloqa xizmatlari orqali asarlarni translyatsiya qilish ham, agar keng omma tomonidan bevosita qabul qilish shartlari to'g'ridan-to'g'ri sun'iy yo'ldosh teleeshittirishdagi shartlarga o'xshash bo'lsa, teleeshittirish deb hisoblanadi. Agar dastur shifrlangan holda uzatilayotgan bo'lsa, u holda signalni yechish vositalari teleeshittirish tashkiloti tomonidan yoki uning yozma roziligi asosida keng ommaga taqdim etilsa, bu holat ham teleeshittirish deb tan olinadi.

Shuningdek, Bern konvensiyasi mualliflarning mulkiy huquqlarini ham belgilaydi. Biroq uning barcha huquqlari texnik xususiyatlar nuqtayi nazaridan televizion eshittirishga to'liq tatbiq etilavermaydi.

Asosiy mulkiy huquq – bu efirga uzatish huquqi (Bern konvensiyasining 11-moddasi). Shuningdek, televizion eshittirish doirasida quyidagi mulkiy huquqlar ham qo'llaniladi:

- Tarjima huquqi (8-moddasi): dastlabki materiallar yoki ko'rsatuvlar efirga uzatilishdan oldin boshqa tilga tarjima qilinishi mumkin; sinxron tarjimalar ham efirda ishlatiladi;

- Ko'paytirish huquqi (9-moddasi): bu televizion ko'rsatuvlarni yozib olish orqali amalga oshiriladi;

- Ijro va ommaga yetkazish huquqi (11-moddasi): dramatik, musiqali-dramatik va musiqiy asarlarning o'zlari va tarjimalarini istalgan vosita orqali ijro etish va ommaga taqdim etish huquqi;

- O'qish orqali ommaga yetkazish huquqi: adabiy asarlar mualliflariga o'z asarlari va ularning tarjimalarini ovoz chiqarib o'qish orqali ommaga taqdim etishga ruxsat berish huquqi (11-moddasi).

Yevropa konvensiyasi mualliflik huquqi va unga aloqador huquqlar masalalari bo'yicha transchegaraviy sun'iy yo'ldosh orqali eshittirish doirasida 1994-yil 11-mayda qabul qilingan bo'lib, u Bern konvensiyasi rivoji doirasida qabul qilingan qoidalarni o'z ichiga oladi. Konvensiyaning 4-moddasi 2-bandida shunday belgilangan: agar Konvensiyaning 3-moddasiga muvofiq tatbiq etiladigan tegishli huquq Konvensiya imzolanishi uchun ochilgan sanada bu holatni nazarda tutgan bo'lsa, teleeshittirish tashkiloti bilan shu toifadagi asarlar bo'yicha tuzilgan kollektiv bitim quyidagi shartlar asosida vakillik qilinmagan huquq egalari ham tatbiq etilishi mumkin:

- vakillik qilinmagan huquq egasi istalgan vaqtda o'z huquqlarini individual tarzda amalga oshirish huquqiga ega bo'lib, bunday kollektiv bitimning o'ziga nisbatan amal qilishini istisno qilishi mumkin; u buni mustaqil ravishda yoki huquqlarini amalga oshirish uchun vakolatli kollektiv tashkilot orqali amalga oshirishi mumkin;

- sun'iy yo'ldosh orqali eshittirish aynan shu teleeshittirish tashkiloti tomonidan bir vaqtning o'zida efir orqali uzatilgan bo'lishi kerak.

Yevropa konvensiyasining kamchiliklari qatoriga moddiy-huquqiy xarakterdagi masalalarning juda cheklangan doirasi kiradi. Konvensiya faqatgina kollizion normalarni kiritish bilan cheklangan bo'lib, unga ko'ra Konvensiyaning 1-moddasi doirasiga kiruvchi asarlar va boshqa ishlanmalar translyatsiyasi ushbu translyatsiya boshlangan ishtirokchi davlat hududida amalga oshirilgan deb hisoblanadi va shu davlat qonunchiligi bilan tartibga solinadi.

"Translyatsiya boshlangan ishtirokchi davlat" iborasi ostida, sun'iy yo'ldosh orqali uzatilgan signallarni o'z ichiga olgan dasturlar teleeshittirish tashkiloti nazorati va mas'uliyati ostida, uzluksiz aloqa zanjiri orqali, yuqoriga va pastga yo'naltirilgan aloqa kanallari orqali Yerdan uzatilgan bo'lsa, ushbu dasturlar yaratilgan ishtirokchi davlat nazarda tutiladi.

Agar translyatsiya Konvensiya ishtirokchisi bo'lmagan davlatda boshlanib, u yerning qonunchiligi Konvensiyaning 4 va 5-moddalarida nazarda tutilgan huquq egalarining himoya darajasini ta'minlamasa, va agar sun'iy yo'ldosh orqali signal yuboruvchi stansiya Konvensiya ishtirokchisi bo'lgan davlatda joylashgan bo'lsa, translyatsiya Konvensiya ishtirokchisi bo'lgan ushbu davlatda boshlangan deb hisoblanadi. Shuningdek, agar teleeshittirish tashkiloti Konvensiya ishtirokchisi bo'lgan davlatda tashkil etilgan bo'lib, translyatsiya uchun mas'ul bo'lsa, ushbu davlat ham ishtirokchi davlat hisoblanadi.

Shu bilan birga, Layonel Bentley va Bred Sherman fikriga qo'shilish mumkin — ular bu kabi kollizion tartibga solishni yetarli deb hisoblaydilar, chunki Buyuk Britaniya huquqida "muvozanatli yechimga erishilgan: signal yuborilgan davlat

translyatsiya joyi sifatida faqat uning qonunchiligi mualliflik huquqini himoya qilish bo'yicha umumiy qabul qilingan standartlarga javob bergan taqdirdagina e'tirof etiladi"¹.

Televideniye sohasidagi ayrim xalqaro shartnomalar Bern konvensiyasi qoidalari qo'llanilishini bilvosita tasdiqlaydi. 1958-yil 15-dekabrda Televizion filmlar dasturlarini almashish bo'yicha Yevropa bitimining 5-moddasida shunday deyiladi:

- televizion filmlar bo'yicha tan olingan har qanday shaxsiy nomoddiy huquqlar;

- televizion film asosida yaratilgan adabiy, dramatik yoki badiiy asarga nisbatan mualliflik huquqi;

- televizion filmga hamroh bo'lgan, matnli yoki matnsiz musiqiy asarga bo'lgan mualliflik huquqi;

- televizion filmlardan tashqari filmlarga bo'lgan mualliflik huquqi;

- televizion filmlardan televideniyedan tashqari boshqa shakllarda foydalanish huquqi — to'liq saqlab qolinadi.

1958-yil 15-dekabrda Televizion filmlar dasturlarini almashish bo'yicha Yevropa bitimi televizion filmlardan chet ellarda foydalanishni tartibga soladi. Televizion uzatish uchun mo'ljallangan barcha vizual yoki ovozli-vizual yozuvlar ushbu Bitim ma'nosida televizion filmlar deb hisoblanadi. Agar teleeshittirish tashkiloti televizion filmni ishlab chiqarishga tashabbus ko'rsatsa va mas'uliyatni o'z zimmasiga olsa, u ishlab chiqaruvchi deb hisoblanadi. Bunday tashkilot o'zi ishlab chiqargan televizion filmlardan boshqa Bitim ishtirokchilari bo'lgan davlatlarda foydalanishga ruxsat berish huquqiga ega.

Bitim televizion filmlardan foydalanish huquqini tartibga solgan. Shu bilan birga, Bern konvensiyasida foydalanish huquqi

¹ Bentley Л., Шерман Б. Право интеллектуальной собственности: Авторское право. С.-Петербург, 2004. С.242-244.

alohida ajratilmagan, bir qator moddalarida faqat "huquqlardan foydalanish" haqida so'z yuritiladi.

Bern konvensiyasining 20-moddasida shunday belgilangan: Ittifoq davlatlari hukumatlari mualliflarga Konvensiyaga nisbatan kengroq huquqlarni taqdim etuvchi yoki Konvensiyaga zid bo'lmagan boshqa qoidalarni o'z ichiga oluvchi maxsus bitimlarga kirish huquqini saqlab qoladilar. Biroq Yevropa bitimi va Bern konvensiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalasi yanada chuqurroq tahlilni talab qiladi.

Yevropa bitimi mualliflarga Bern konvensiyasiga nisbatan kengroq huquqlarni berishga qaratilmagan. Yevropa bitimining preambulasida ushbu bitim Bern konvensiyasining 20-moddasi asosida tuzilgani qayd etilgan, ya'ni Yevropa Ittifoqi davlatlari hukumatlari Konvensiya qoidalariga zid bo'lmagan maxsus bitimlar tuzish huquqini saqlab qoladi.

Shu tariqa, Yevropa bitimi faqatgina Bern konvensiyasiga zid emasligini tasdiqlaydi.

Yevropa bitimining asosiy mazmuni Bern konvensiyasi qamrab olmagan litsenzion munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan. Yevropa bitimining 1-moddasida aytilishicha, ushbu bitim ishtirokchisi bo'lgan davlat yurisdiksiyasi doirasidagi teleeshittirish tashkilotlari o'zlari ishlab chiqqan televizion filmlarni boshqa ishtirokchi davlatlarda foydalanishga ruxsat berish huquqiga ega.

Shunday qilib, televizion filmlar ishlab chiqaruvchilarining boshqa davlatlardagi teleeshittirish tashkilotlari bilan ularni translyatsiya va retranslyatsiya qilish bo'yicha litsenzion shartnomalar tuzish huquqi nazarda tutilgan. Ushbu huquq, televizion filmni yaratishda ishtirok etgan shaxs bilan ishlab chiqaruvchi o'rtasida kelishilgan cheklovlarga rioya qilgan holda amalga oshiriladi.

Shu sababli, Yevropa bitimi Bern konvensiyasining mazmuniga taalluqli emas va amalda mustaqil hujjat hisoblanadi.

2001-yil 8-noyabrdagi Yevropa konvensiyasi audiovizual shakldagi madaniy merosni, ya'ni kino asarlarini himoya qilishni tartibga soladi. Konvensiyaning maqsadi — Yevropa madaniy merosini saqlab qolish, ularning badiiy va tarixiy ahamiyatini oshirish, ularni ilmiy, tadqiqot va madaniy maqsadlarda jamiyat manfaatlarini uchun saqlash va ulardan foydalanishni ta'minlashdir. Aslida, bu konvensiya jamiyat manfaatlarini yo'lida audio va video asarlarni saqlashga qaratilgan.

Konvensiyada ularning badiiy shakl sifatidagi qadriyatini oshirish masalasi ochilmagan. 2001-yil 8-noyabrdagi Televizion mahsulotlarni himoya qilish bo'yicha Protokol esa ushbu konvensiya doirasini kino asarlaridan tashqari boshqa videomateriallarga — masalan, televizion spektakllarga — ham kengaytiradi.

Konvensiya normalari asosan audiovizual asarlarni saqlash shartlariga taalluqlidir. Davlatlar bunday videomateriallarni saqlash, hujjatlashtirish, tiklash va maslahat uchun taqdim etish bilan shug'ullanuvchi arxiv organlarini tayinlaydi. Ushbu arxivlar davlat yoki xususiy bo'lishi mumkin, biroq ular to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita ommaviy axborot vositalari orqali foyda olish faoliyati bilan shug'ullanadigan jismoniy yoki yuridik shaxslar tomonidan boshqarilmasligi lozim.

Konvensiya maqsadlariga samarali erishish uchun ishtirokchi davlatlar birgalikda arxiv organlari va ixtiyoriy saqlash organlarini tashkil etish haqida qaror qabul qilishlari mumkin.

Shunday qilib, Konvensiya madaniy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin bo'lgan teleko'rsatuv materiallarini saqlashga qaratilgan.

Televizion mahsulotlarni saqlash o'ziga xos xususiyatlarga ega. Majburiy saqlash doirasida ishtirokchi davlatlar qonun hujjatlari yoki boshqa vositalar orqali ushbu davlat yurisdiksiyasida faoliyat yurituvchi teleeshittirish tashkilotlari tomonidan dastlab uzatilgan audiovizual merosga oid televizion mahsulotlarni arxivga topshirish majburiyatini bajaradilar.

Bunda davlat quyidagi huquqlarga ega:

- boshqa teleeshittirish tashkilotlari tomonidan translyatsiya qilingan mahsulotlarni saqlab qoluvchi sifatida roziligi bilan bir yoki bir nechta teleeshittirish tashkilotlarini depozitariy sifatida tayinlash;

- kelishuv asosida boshqa yuridik shaxslarni depozitariy etib tayinlash.

Depozitariylarning moliyaviy va moddiy ta'minoti — ularni tayinlagan davlat zimmasidagi majburiyat hisoblanadi.

2001-yil 8-noyabrdagi Televizion mahsulotlarni himoya qilish to'g'risidagi Protokol preambulasida mualliflik huquqi va unga doir huquqlarning xalqaro himoyasini nazarda tutuvchi amaldagi hujjatlar hisobga olinadi, biroq keyingi bandlarda bu masalalar ko'rib chiqilmaydi. Shu sababli, ushbu Protokol orqali televizion mahsulotlarga mualliflik huquqining bilvosita himoyasi, ya'ni keyingi avlodlar uchun saqlanishi orqali amalga oshiriladi.

Bern konvensiyasining roli va ahamiyatini 1989-yil 5-maydagi Yevropa konvensiyasi — Transchegaraviy televideniye to'g'risidagi Konvensiya ham inkor etmaydi.

Ushbu Konvensiyaning 10-moddasida qayd etilishicha, ishtirokchilar Konvensiya asosini tashkil etuvchi hamkorlik va o'zaro yordam g'oyalari ruhida, o'z yurisdiksiyasidagi tashkilotlar yoki texnik vositalar tomonidan amalga oshiriladigan translyatsiya yoki retranslyatsiyalar matbuot plyuralizmi va kino

sanoatining rivojlanishini xavf ostiga qo'ymasligiga e'tibor qaratishlari kerak. Shu sababli kinomatografiya asarlari bunday dasturlarga faqat mualliflik huquqi egalari bilan kelishilgan holda va ularning kinoteatrlarda ilk namoyishidan keyin ikki yildan so'ng kiritilishi mumkin; agar kino asari teleeshittirish tashkiloti bilan hamkorlikda yaratilgan bo'lsa, bu muddat bir yilni tashkil etadi.

Mazkur normalarni "nurlantirilgan signallar orqali uzatiladigan dasturlar bo'yicha mualliflik huquqining himoyasi" bilan bog'lash yetarli asosga ega emas¹. Shuni ta'kidlash lozimki, 1989-yil 5-maydagi Transchegaraviy televideniye to'g'risidagi Yevropa konvensiyasi mualliflar yoki mualliflik huquqi egalari bilan teleeshittirish tashkilotlari o'rtasida litsenzion shartnomalar tuzish imkoniyatlarini cheklaydi. Bunday shartnomalar kino-teatrlardagi birinchi namoyishdan kamida ikki yil o'tgach tuzilishi mumkin; agar film teleeshittirish tashkiloti bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan bo'lsa, bu muddat bir yilni tashkil etadi.

3. Xalqaro sport musobaqalarini ommaviy axborot vositalari orqali namoyish qilish tarixi.

Zamonaviy sport munosabatlari tarixi Ommaviy axborot vositalari bilan chambarchas bog'liq. 1924-yil Sport jurnalistlari assotsiatsiyasi, 1971-yil XOQning televideniya bo'yicha Komissiyasi, 1976-yil matbuot bo'yicha Komissiyasi, 1983-yil radio bo'yicha Komissiya tashkil etildi. 1936-yil Buyuk Britaniyada birinchi sport musobaqalarini muntazam teletranslyatsiyasi amalga oshirilgan bo'lsa, 1960-yil Rimdagi Olimpiya ham sport musobaqalarini teletranslyatsiyalari borasida o'ziga xos o'ringa ega. Sport musobaqalarini teletranslyatsiya qilish huquqini sotish

¹ Колесникова Н. Б. Европейская конвенция о трансграничном телевидении. Право и государство: теория и практика, 2007, № 8(32), с.117-119.

– OAV va sport o'rtasidagi munosabatlar sohasida tub burilish bo'ldi. 1964-yilgi Tokio Olimpiyadasining to'liq teletranslyatsiyasini dunyoga namoyish qildi. Bundan oldin Olimpiya o'yinlaridan alohida lavhalar namoyish qilingan edi.

1986-yilda XOQ tashabbusi bilan "Sport, OAV, olimpizm" mavzusidagi I Xalqaro simpozium o'tkazildi. 1994-yilda Parijda o'tgan Olimpiya Kongressida maxsus "Sport va OAV" nomli yo'nalishga asos solindi. Hozirgi kunda OAV ichida televideniye asosiy o'rinni egallab kelmoqda. Turli telekanallar o'z ekran vaqtidan 5-12%ni sportga bag'ishlashadi. Sport musobaqalari, ayniqsa, Olimpiya o'yinlari 200 dan oshiq davlatlarga bir necha milliard teletomoshabinlarga teletranslyasiya qilinadi. Shunday qilib, XOQ va OAV o'rtasidagi aloqa mashhurlikni ta'minlaydigan o'zaro iqtisodiy manfaat olishga qaratiladi.

Televideniye – zamonaviy sportning muhim hamkorlaridan bo'lib, dunyoda sport rivojlanishida muhim asoslardan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Hozirgi kunda yirik xalqaro musobaqalarni televideniya namoyishisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ayniqsa, zamonaviy professional sportdagi OAVning o'rni uning ko'ngil ochish funksiyasini amalga oshirish bilan bog'liq. Shuningdek, televidenie zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan hamohang innovatsiyalashmoqda va raqobat tobora ortmoqda. Sport musobaqalarining tomoshabopligi nafaqat professional tijorat sporti, balki olimpiya sporti tijoratlashuvida ham muhim o'rin egallaydi.

Hozirgi kunda sport turining tijoratlashuvi uning olimpiya sport turlariga kirishining asosiy omili bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, professional sportchilarning olimpiya o'yinlarida ishtirok etishi ham reklama beruvchilarning sport munosabatlaridagi ishtirokini faollashtirdi. Televidenie musobaqalarni namoyish etish uchun juda katta mablag' ajratadi va ba'zan

musobaqa tashkilotchilaridan musobaqalarni o'tkazish qoidalarini o'zgartirishni talab qilishlari ham mumkin. Masalan, 2000-yilda FIBA tomonidan tasdiqlangan nizomda taym-aut vaqti 5 minutgacha uzaytirildi va hattoki televizion reklama uchun pauza o'ylab topildi. Musobaqa tashkilotchilari sport bahslarini namoyish etish huquqini telekompaniyalarga sotadi.

Telekompaniyalar reklama beruvchilardan juda katta moddiy manfaatdorlik olishadi. 1997-yil telekompaniyalar 101 mlrd dollar foyda olishgan. Shunday qilib, televidenie sport tashkilotlaridan teletranslyasiyalar huquqini sotib olish va homiylarning televizion reklamasi orqali sportni moliyalashtirishi mumkin. Masalan, G'arb davlatlarining aksariyatida televideniye orqali amalga oshiriladigan reklama-homiylik faoliyatidan ulkan daromad ko'radi.

Fransiyalik professor V.Andreff sport va televideniye o'rtasidagi munosabatlarni sharhlar ekan, televideniye sport orqali tomoshabinlari sonini ko'paytirishga harakat qilishini, sport televidenie orqali moliyaviy manfaat ko'rishini, televideniye homiylarni o'ziga chorlashi va sportni targ'ib qilishning o'ziga xos vositasi ekanligini ta'kidlaydi. Sport musobaqalarini teletranslyasiyasi huquqini sotib olgan telekompaniya mualliflik huquqiga ham ega bo'ladi. Uning ruxsatisiz o'yinlarni namoyish etish mualliflik huquqini qo'pol ravishda buzilishi hisoblanadi.

Xalqaro huquqiy hujjatlarda belgilanganidek, agar muayyan telekompaniya boshqa telekompaniyaning mahsulotlarini noqonuniy ravishda namoyish etsa, ya'ni mualliflik huquqini buzsa, huquqbuzarlik o'ziga xos xususiyati, qoidani buzgan telekompaniya ko'rgan daromadga qarab jarima belgilanadi. Nizoli masalalar xalqaro sud organlarida ko'rilishi mumkin.

Shuningdek, telekompaniyalar o'rtasidagi munosabat halol raqobat asosida rivojlanishi kerak. Monopoliya o'rnatilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Televidenie va sport munosabatlarini AQSH tajribasi asosida tahlil qilamiz. AQShda 1950-yillardan boshlab, televideniye va sport o'rtasida tijorat shartnomalari tuzila boshlandi. Dastlab, klub rahbarlari musobaqalarni televidenie orqali namoyish etishga salbiy munosabatda bo'ldilar, chunki stadionlarga muxlislar tashrifi kamayish ehtimoli bor, deb hisoblashar edi. 1956-yilda "Nyu York yankis" beysbol klubi rahbari "Dyumont" telekompaniyasiga televizion huquqlarni sotadi. Lekin bu holat alohida klub butun mavsumdagi o'yinlari teletranslyasiyasini sotish orqali katta daromad olishi mushkulligini yana bir bor isbotladi.

Professional liga klublari butun liga o'yinlari teletranslyasiyalari huquqini sotish daromad miqdorini keskin oshirishi mumkinligini aytib o'tdi. 1961-yilda AQSh kongressi professional ligalar teletranslyatsiya huquqini sotishga ruxsat beruvchi qonun qabul qildi. Bunday tajriba professional klublar byudjetining oshishiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Bugunga kelib, professional klub byudjetining 50-70 % ini teletranslyatsiyalar huquqi sotishdan olingan daromad tashkil etadi. Quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin: GBL, NFL, NBA va NHL professional ligalari hamda CBS, NBC, ABC, TNT, ESPN telekompaniyalari o'rtasida shartnomalar tuzilgan.

Telekompaniyalar 1990 yilda NFL musobaqalarini teletranslyasiya qilish uchun 3,64 mlrd dollar miqdorida shartnoma tuzishgan. CBS, NBC va FOX TV NFL bilan 2005 yilgacha tuzilgan shartnoma summasi rekord 17 mlrd.ni tashkil etdi. 1980-yillardan boshlab, sport musobaqalari teletranslyatsiyasi maxsus

sport telekanallari orqali namoyish qilish boshlanishi professional sportning moliyaviy asoslarini yanada mustahkamladi.

4. Sport tadbirlarining translyatsiya huquqlarini sotish amaliyoti va tijorat modeli

Zamonaviy sport sanoati ommaviy axborot vositalari bilan uzviy bog'liq. Yirik sport tadbirlari — Jahon chempionatlari, Olimpiya o'yinlari, Chempionlar ligasi, tennis "Katta dubulg'a" musobaqalari — global miqyosda millionlab tomoshabinlar tomonidan aynan OAV orqali kuzatiladi. Shu sababli, sport tashkilotlari va OAV o'rtasidagi munosabatlar maxsus huquqiy va iqtisodiy asosda yo'lga qo'yilgan.

Bu munosabatlar, asosan, quyidagi yo'nalishlar asosida shakllanadi:

1. Translyatsiya huquqlari bo'yicha shartnomalar;

Translyatsiya huquqi – bu sport tadbirlarini radio, televideniye yoki internet orqali jonli yoki yozib olingan shaklda efirga uzatish huquqidir. Bu huquq, odatda, sport tashkiloti tomonidan pulli shartnoma asosida ommaviy axborot vositalariga (OAV) sotiladi.

Translyatsiya huquqlari ekslyuziv tarzda beriladi. Masalan, FIFA Jahon chempionatining har bir o'yini uchun har bir mamlakatda bitta telekanal (yoki media kompaniya) translyatsiya huquqini sotib oladi.

Huquq muayyan hudud (masalan, faqat Yevropa mamlakatlari), muayyan muddat (masalan, 2026 yildagi musobaqalar), va translyatsiya turi (TV, radio, internet) bo'yicha cheklangan bo'ladi.

Ushbu huquqlar orqali xalqaro sport tashkilotlari katta daromad oladi. Masalan, FIFA Jahon chempionatidan o'nlab

milliard dollar daromad oladi — ularning katta qismi aynan translyatsiya huquqlari savdosidan tushadi.

Shartnoma tarkibi:

O'yinlarning jonli translyatsiyasi;

Yozib olingan ko'rinishdagi qayta ko'rsatish;

Qisqa videolavhalar va tahliliy dasturlarni namoyish qilish;

Onlayn platformalarda ko'rsatish (OTT, mobil ilovalar).

Bu shartnomalar har ikki tomon manfaatini muhofaza qiladi: sport tashkiloti daromad oladi, OAV esa katta auditoriyaga xizmat ko'rsatadi.

2. Axborot huquqlari va press akkreditatsiyasi;

Sport tadbirlarida bevosita ishtirok etish uchun OAV vakillari press akkreditatsiyasi olishlari shart. Bu — rasmiy tashkilotchilar tomonidan beriladigan ruxsatnoma bo'lib, jurnalistlarga stadion, matbuot markazi, intervyu zonalarida ishlash huquqini beradi.

Akkreditatsiya olish tartibi:

Sport tashkiloti (masalan, UEFA) har bir musobaqa uchun maxsus ariza jarayoni ochadi. Jurnalist, fotograf yoki video-operatorlar belgilangan me'yorlar asosida tanlab olinadi. Har bir akkreditatsiyalangan OAV xodimi uchun aniq qoidalar belgilanadi — qayerda ishlashi mumkin, qaysi vaqtda video olishga ruxsat bor va h.k.

Axborot cheklovlari:

Ko'pchilik yirik tadbirlarda (masalan, FIFA o'yinlarida) OAV faqat o'yin oldi va tanaffusda qisqa video olishga ruxsat oladi (odatda 15 daqiqa). Jurnalistlar faqat ruxsat berilgan joylarda intervyu olishi mumkin. Musobaqaning to'liq yozuvini yoki jonli holatdagi translyatsiyasini akkreditatsiyasiz uzatish qat'iyan man etiladi. Bu tartib axborotni tartibli tarqatish, noqonuniy

translyatsiya va brendingni oldini olish, hamda sifatli media qamrovini ta'minlash uchun zarur.

OAV va sport tashkilotlari o'rtasida reklama va marketing bo'yicha ham hamkorlik aloqalari mavjud. OAV sport tadbirlarini yoritib, ularga homiylik qilishi, reklama maydonlaridan foydalangan holda daromad olishi mumkin.

Sport tashkilotlari rasmiy reklama siyosatini belgilaydi: qaysi brendlar ko'rsatiladi, reklama joylashuvi qanday bo'ladi, OAV efir davomida qanday reklama ko'rsatishi mumkin va h.k.

FIFA, UEFA yoki XOQ o'z rasmiy homiylari (masalan, Coca-Cola, Adidas, Samsung) bilan strategik shartnomalar tuzadi va boshqa brendlarning reklamasiga qat'iy cheklovlar qo'yadi.

OAV ushbu siyosat asosida o'z efirlarini tayyorlashi, faqat ruxsat etilgan homiylarni reklama qilishi mumkin. OAV ba'zida sport musobaqasi bilan rasmiy aloqasi bo'lmagan brendlarni reklama qilish orqali voqeani o'z foydasiga ishlatishi mumkin. Bunday holatlarda sport tashkilotlari bunday reklama ustidan sudga murojaat qiladi yoki shartnomani bekor qiladi.

Yevropa Ittifoqida sport musobaqalariga (futbol, Olimpiya o'yinlari, tennis, regbi va boshqa yirik tadbirlar) chiptalarni adolatli, qonuniy va xavfsiz tartibda sotish masalasi alohida e'tiborga olingan. Chipta savdosida iste'molchi huquqlari, noqonuniy qayta sotuvga qarshi kurash, qora bozordan himoya va adolatli raqobat prinsiplariga qat'iy amal qilinadi.

Bu soha Yevropa Ittifoqi qonunchiligi hamda a'zolikdagi davlatlarning milliy qonunlari bilan tartibga solinadi.

Yevropa sport tashkilotlari chiptalarni faqat rasmiy veb-saytlar yoki ruxsat berilgan agentliklar orqali sotishga ruxsat beradi. Bunday mexanizm chipta savdosida adolat va shaffoflikni ta'minlashga xizmat qiladi.

milliard dollar daromad oladi — ularning katta qismi aynan translyatsiya huquqlari savdosidan tushadi.

Shartnoma tarkibi:

O'yinlarning jonli translyatsiyasi;

Yozib olingan ko'rinishdagi qayta ko'rsatish;

Qisqa videolavhalar va tahliliy dasturlarni namoyish qilish;

Onlayn platformalarda ko'rsatish (OTT, mobil ilovalar).

Bu shartnomalar har ikki tomon manfaatini muhofaza qiladi: sport tashkiloti daromad oladi, OAV esa katta auditoriyaga xizmat ko'rsatadi.

2. Axborot huquqlari va press akkreditatsiyasi;

Sport tadbirlarida bevosita ishtirok etish uchun OAV vakillari press akkreditatsiyasi olishlari shart. Bu — rasmiy tashkilotchilar tomonidan beriladigan ruxsatnoma bo'lib, jurnalistlarga stadion, matbuot markazi, intervyu zonalarida ishlash huquqini beradi.

Akkreditatsiya olish tartibi:

Sport tashkiloti (masalan, UEFA) har bir musobaqa uchun maxsus ariza jarayoni ochadi. Jurnalist, fotograf yoki video-operatorlar belgilangan me'yorlar asosida tanlab olinadi. Har bir akkreditatsiyalangan OAV xodimi uchun aniq qoidalar belgilanadi — qayerda ishlashi mumkin, qaysi vaqtda video olishga ruxsat bor va h.k.

Axborot cheklovlari:

Ko'pchilik yirik tadbirlarda (masalan, FIFA o'yinlarida) OAV faqat o'yin oldi va tanaffusda qisqa video olishga ruxsat oladi (odatda 15 daqiqa). Jurnalistlar faqat ruxsat berilgan joylarda intervyu olishi mumkin. Musobaqaning to'liq yozuvini yoki jonli holatdagi translyatsiyasini akkreditatsiyasiz uzatish qat'iyan man etiladi. Bu tartib axborotni tartibli tarqatish, noqonuniy

translyatsiya va brendingni oldini olish, hamda sifatli media qamrovini ta'minlash uchun zarur.

OAV va sport tashkilotlari o'rtasida reklama va marketing bo'yicha ham hamkorlik aloqalari mavjud. OAV sport tadbirlarini yoritib, ularga homiylik qilishi, reklama maydonlaridan foydalan-gan holda daromad olishi mumkin.

Sport tashkilotlari rasmiy reklama siyosatini belgilaydi: qaysi brendlar ko'rsatiladi, reklama joylashuvi qanday bo'ladi, OAV efir davomida qanday reklama ko'rsatishi mumkin va h.k.

FIFA, UEFA yoki XOQ o'z rasmiy homiylari (masalan, Coca-Cola, Adidas, Samsung) bilan strategik shartnomalar tuzadi va boshqa brendlarning reklamasiga qat'iy cheklovlar qo'yadi.

OAV ushbu siyosat asosida o'z efirlarini tayyorlashi, faqat ruxsat etilgan homiylarni reklama qilishi mumkin. OAV ba'zida sport musobaqasi bilan rasmiy aloqasi bo'lmagan brendlarni reklama qilish orqali voqeani o'z foydasiga ishlatishi mumkin. Bunday holatlarda sport tashkilotlari bunday reklama ustidan sudga murojaat qiladi yoki shartnomani bekor qiladi.

Yevropa Ittifoqida sport musobaqalariga (futbol, Olimpiya o'yinlari, tennis, regbi va boshqa yirik tadbirlar) chiptalarni adolatli, qonuniy va xavfsiz tartibda sotish masalasi alohida e'tiborga olingan. Chipta savdosida iste'molchi huquqlari, noqonuniy qayta sotuvga qarshi kurash, qora bozordan himoya va adolatli raqobat prinsiplariga qat'iy amal qilinadi.

Bu soha Yevropa Ittifoqi qonunchiligi hamda a'zolikdagi davlatlarning milliy qonunlari bilan tartibga solinadi.

Yevropa sport tashkilotlari chiptalarni faqat rasmiy veb-saytlar yoki ruxsat berilgan agentliklar orqali sotishga ruxsat beradi. Bunday mexanizm chipta savdosida adolat va shaffoflikni ta'minlashga xizmat qiladi.

UEFA, XOQ, FIFA va boshqa sport tashkilotlari chiptalarni rasmiy onlayn platformalar orqali tarqatadi. Masalan, UEFA Evro-2024 musobaqasi uchun chiptalar lotereya (random draw) asosida taqdim etildi. Bu shuni anglatadiki, chiptalarni oldindan bron qilish mumkin emas, balki ro'yxatdan o'tgan foydalanuvchilar orasida adolatli tanlov o'tkaziladi. Ko'pincha chiptalarni sotib olish uchun pasport ma'lumotlari, ID karta raqami yoki shaxsiy ma'lumotlar kiritilishi talab qilinadi. Mobil ilovalar yoki elektron tizim orqali taqdim etilgan chiptalar QR kod yoki digital token asosida stadiongga kirishda avtomatik tekshiriladi.

Yevropa Ittifoqida chiptalarni boshqa shaxslarga ruxsatsiz qayta sotish (resale) ko'plab holatlarda qonunga xilof hisoblanadi. Bu holat stadion xavfsizligi, iste'molchilar huquqlari va narxlar barqarorligi uchun salbiy ta'sir qiladi.

Chipta nomlangan (nominal) tartibda sotiladi — ya'ni, chiptada egasining ismi ko'rsatilgan bo'ladi.

Stadiongga kirishda chipta egalari shaxsiy hujjati bilan birga tekshiriladi.

Yevropa Ittifoqining ayrim a'zolari (xususan, Germaniya, Fransiya, Italiya) chiptani ruxsatsiz qayta sotgan shaxslarga katta jarimalar belgilagan (masalan, Fransiya 15 ming yevrogacha).

UEFA, FIFA kabi tashkilotlar qayta sotilgan chiptalarni bloklash, stadiongga kirish huquqini bekor qilish, hatto sudga murojaat qilish huquqiga ega.

Ba'zi rasmiy platformalar orqali resale (qayta sotish) uchun maxsus xizmatlar taqdim etiladi. Masalan, UEFA o'z veb-sayti orqali chiptani boshqa ro'yxatdan o'tgan foydalanuvchiga almashtirishga imkon beradi — ammo faqat rasmiy tizim orqali va original narxda.

Qora bozor — bu rasmiy manbadan tashqarida, noqonuniy yoki haddan tashqari oshirilgan narxlarda chipta sotiladigan

sohadir. Bu sport musobaqalari chiptalari savdosidagi eng yirik muammolardan biridir.

Germaniya, Fransiya, Angliya va boshqa davlatlarda chipta sotish qonunlarini buzgan shaxslarga nisbatan jinoiy javobgarlik chorasi mavjud.

Ba'zi mamlakatlarda sport tashkilotlari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorlikda maxsus monitoring tizimlarini ishlab chiqqan. Masalan, Evro 2020 paytida UEFA qora bozordagi chiptalarni aniqlash uchun sun'iy intellekt yordamida kuzatuv olib borgan.

Ko'plab stadionlar va sport inshootlarida "qora bozorda olingan chiptalar bilan kirish taqiqlanadi" degan ogohlantirishlar joylashtiriladi. Ba'zi hollarda qora bozorda chipta sotgan shaxslar nafaqat jarimaga tortiladi, balki musobaqalardan umrbod chetlatilishi mumkin.

Yevropa Ittifoqining umumiy iste'molchi huquqlari to'g'risidagi direktivalari chiptalarni sotish jarayonida mijozning huquqlarini himoya qiladi:

Chiptani sotib olayotgan shaxs to'g'risida shaffof ma'lumot berilishi kerak.

Chiptani sotib olgandan so'ng qaytarish yoki almashtirish huquqi aniq belgilanadi.

Firibgarlik, noto'g'ri narxlash, yoki noaniq shartnomalar orqali chiptalarni sotish Yevropa Ittifoqi qonunlariga zid hisoblanadi.

Yevropa Ittifoqida sport musobaqalariga chipta sotish tizimi yuqori darajada tartibga solingan, shaffof va xavfsiz mexanizmlarga asoslangan. Ushbu tizim bir necha asosiy tamoyillar asosida ishlaydi:

Rasmiy sotuv. Chiptalar faqat rasmiy veb-saytlar yoki litsenziyaga ega bo'lgan agentliklar orqali sotiladi. Bu orqali

firibgarlik va noqonuniy sotuvlar oldi olinadi hamda adolatli taqsimot ta'minlanadi.

Qayta sotishga qarshi kurash. Ruxsatsiz qayta sotish ko'pchilik hollarda noqonuniy hisoblanadi. Shu sababli, ayrim sport tashkilotlari o'z rasmiy resale (qayta sotish) platformalarini joriy qilgan. Bu orqali chiptalarni faqat belgilangan tartibda va ruxsat asosida qayta sotish mumkin.

Qora bozor nazorati. Qora bozorda chiptalar savdosiga qarshi sun'iy intellekt, real vaqt monitoringi va jazo choralari orqali qat'iy nazorat o'rnatilgan. Qonunbuzarlik holatlarida jarimalar, chiptalarni bekor qilish va boshqa sanksiyalar qo'llaniladi.

Huquqiy himoya. Iste'molchilarning huquqlari Yevropa Ittifoqi qonunchiligi asosida himoya qilinadi. Har bir xaridor chipta sotib olayotganda to'liq va shaffof ma'lumotlarga ega bo'lishi, hamda u bilan tuzilgan bitim qonuniy asosda amalga oshirilgan bo'lishi kerak.

Bu tizim sport muxlislari uchun adolatli, ishonchli va xavfsiz chipta savdosini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Sport translyatsiyalari va mualliflik huquqi tushunchasilariga ta'rif bering?
2. Xalqaro sport musobaqalarini ommaviy axborot vositalari orqali yoritish tarixi haqida ma'lumot bering?
3. Televizion va radiotranslyatsiya huquqlarining xalqaro-huquqiy asoslarini ayting?
4. Sport tadbirlarining translyatsiya huquqlarini sotish amaliyoti va tijorat modelini tushuntiring?
5. Translyatsiya huquqlari egalari va ularning huquqiy manfaatlarini himoya qilish mexanizmlarini ayting?

6. Mualliflik huquqi va intellektual mulk qonunchiligining sport translyatsiyalariga ta'siri haqida gapiring?

7. Digital platformalar va raqamli huquqlar: zamonaviy tahdidlar va imkoniyatlar haqida tushuntirish bering?

8. O'zbekiston va MDH davlatlarida sport translyatsiyasi huquqlarining tartibga solinishi haqida gapiring?

9. Kelajakdagi tendensiyalar: media texnologiyalarining rivojlanishi va translyatsiya bozori haqida gapiring?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017
4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.
5. Бентлей Л., Шерман Б. Право интеллектуальной собственности: Авторское право. Ст. Петербург, Пресс Публ., 2004. С. 242.

MAVZU: ZAMONAVIY SPORTDA DOPINGGA QARSHI KURASH SIYOSATINING UMUMIY QOIDALARI

REJA:

1. Doping tushunchasi va zamonaviy turlari
2. Dopingga qarshi kurash siyosati va xalqaro huquqiy hujjatlar
3. Xalqaro sport tashkilotlari va Butunjahon antidoping agentligi (WADA) faoliyati
4. Dopingga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik va milliy faoliyat

Kalit so'zlar: *doping, adolatli raqobat, sportchi kar'yerasi, halollik, ruxsat etilmagan usullar, jismoniy imkoniyat, farmakologik doping, biokimyoviy doping, anabolik steroidlar, eritropoetin, stimulantlar, glukokortikoidlar, qon transfuzionlari, doping testlari, global standartlar, antidoping qoidalari.*

1. Doping tushunchasi va zamonaviy turlari.

Doping — bu sportchining jismoniy yoki ruhiy imkoniyatlarini sun'iy ravishda oshirish maqsadida taqiqlangan moddalar yoki usullardan foydalanishi bo'lib, bu Olimpiya sportida adolatli raqobatga, sport etikasi va sog'liqni saqlash prinsiplariga zid hisoblanadi.

Butunjahon Antidoping Agentligi (WADA) dopingni "Sportda taqiqlangan har qanday modda yoki usuldan foydalanish, uni qo'llashga urinish, yashirish yoki doping qoidalarini buzishga harakat qilish", deb ta'riflaydi.

Dopingning sportga salbiy ta'sir ko'rsatib, adolatli raqobatni buzadi – doping foydalanuvchi sportchi boshqalarga nisbatan g'ayratijaviy ustunlikka ega bo'ladi.

Sport obro'sini tushiradi – doping bilan bog'liq janjallar sport tashkilotlari ishonchligini pasaytiradi.

Sportchining salomatligiga zarar yetkazadi – ko'plab doping vositalari yurak, jigar, gormon tizimi va psixikaga salbiy ta'sir qiladi.

Sportchining faoliyatiga chek qo'yishi mumkin – aniqlangan doping holatlari sportchining musobaqalardan diskvalifikatsiya qilinishiga, medallardan mahrum bo'lishiga olib keladi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) o'zining asosiy qadriyatlari — halollik, do'stlik va ustuvorlik doirasida "toza sport" tamoyiliga tayanadi. Shuning uchun Olimpiya sportida dopingga qarshi qat'iy siyosat yuritiladi.

XOQ Olimpiya o'yinlari oldidan, davomida va undan keyin sportchilardan namunalar olib, doping sinovlarini tashkil qiladi. Bu jarayon mustaqil laboratoriyalar va WADA bilan hamkorlikda olib boriladi.

Olimpiya sportida doping – bu nafaqat qoidabuzarlik, balki sportchining sog'lig'i, raqobatdagi halollik va Olimpiya harakati-ning axloqiy tamoyillariga qarshi qilingan harakatdir. Dopingga qarshi kurashish — bu sportni sof, halol va sog'lom saqlashga qaratilgan global harakatdir.

Doping, sportchilarning natijalarini sun'iy ravishda oshirish maqsadida turli moddalardan yoki usullardan foydalanishni anglatadi. Bu faollik sportning adolatini, integritetini va sog'lig'ini xavf ostiga qo'yadi. Dopingning ta'siri sportdagi raqobatbar-doshlikni buzadi, shuningdek, sportchilarning salomatligini jiddiy xavfga soladi.

Doping – sportchilarning musobaqalarda g'alaba qozonish maqsadida ruxsat etilmagan moddalar yoki usullarni qo'llashidir. Dopingning asosiy maqsadi – sportchining jismoniy yoki ruhiy holatini sun'iy ravishda yaxshilash, bu esa sportning adolatli prinsiplarini buzadi. Doping, shuningdek, sportchining sog'lig'iga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

Dopingning asosiy maqsadlari.

Sport natijalarini oshirish: Doping moddalaridan foydalanish orqali sportchilar o'zlarining jismoniy imkoniyatlarini oshirish va musobaqalarda yuqori natijalarga erishish.

Tiklanishni tezlashtirish: Og'ir mashqlar va musobaqalardan keyin tiklanishni tezlashtirish uchun doping vositalaridan foydalanish.

Sog'liqni yaxshilash: Ba'zi hollarda sportchilar doping moddalarini sog'liqni yaxshilash maqsadida qo'llashadi, ammo bu usullar ko'pincha xavfli bo'ladi.

2) Dopingning salbiy ta'siri.

Sog'liq uchun xavf: Doping moddalarining uzoq muddatli yoki noxush ta'siri sportchining umumiy sog'lig'ini buzishi mumkin. Bu, yurak kasalliklari, jigar muammolari, ruhiy salomatlik muammolari va boshqa jiddiy sog'liq muammolarini o'z ichiga oladi.

Raqobatni buzish: Doping sportdagi adolatni buzadi, chunki doping orqali g'alaba qozongan sportchilar haqiqatda erishilgan natijalar bilan haqiqiy raqobatni aks ettirmaydi.

Dopingning zamonaviy turlari asosan ikki katta guruhga bo'linadi: farmakologik doping va fizik yoki biokimyoviy doping. Quyida dopingning zamonaviy turlari haqida ma'lumot beramiz.

1) Farmakologik doping. Farmakologik doping sportchilarning jismoniy va ruhiy holatini yaxshilash uchun foydalaniladigan moddalarni o'z ichiga oladi. Ular quyidagilardan iborat:

Anabolik steroidlar: Mushak massasini va kuchini oshirish uchun qo'llaniladi. Misollar: testosteron, nandrolon. Bu moddalar mushaklarning o'sishini tezlashtiradi, ammo ular jiddiy sog'liq muammolarini keltirib chiqarishi mumkin, jumladan, yurak kasalliklari va gormonal buzilishlar.

Erythropoietin (EPO): Qonning qizil qon hujayralarini ko'paytirish uchun ishlatiladi, bu esa oksigen tashishni yaxshilaydi va chidamlilikni oshiradi. EPO dan foydalanish qonning qattiqlashishiga olib kelishi va qon aylanishi tizimida jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Stimulyantlar: Ruhiy holatni va jismoniy qobiliyatlarni oshiradigan moddalar. Misollar: amfetaminlar, kofein. Bu moddalar qo'shiqni va energiyani oshirishi mumkin, lekin ular asab tizimiga zarar etkazishi va yurak tahdidlariga olib kelishi mumkin.

Glyukokortikoidlar: Yallig'lanishni kamaytirish va tiklanishni tezlashtirish uchun ishlatiladi. Ular ko'pincha og'riqlar va yallig'lanishni davolashda qo'llaniladi, lekin sportchilarda noxush ta'sirlar bo'lishi mumkin.

2) Biokimyoviy doping. Biokimyoviy doping sportchilarning jismoniy ko'rsatkichlarini yaxshilash uchun biologik yoki fizik usullarni o'z ichiga oladi:

Geniq doping: Sportchilarning genetik materialiga aralashish orqali o'zgartirishlarni amalga oshirish. Bu, masalan, EPO ishlab chiqarish uchun genlarni o'zgartirishni o'z ichiga olishi mumkin.

Qon transfuzionlari: Qon miqdorini yoki qizil qon hujayralarini ko'paytirish maqsadida sportchining yoki donor qonini

qayta tiklash. Bu usul, albatta, qonning qattiqlashishiga olib kelishi va jiddiy sog'liq muammolarini yuzaga keltirishi mumkin.

Pechli tadqiqotlar: Yangi moddalarning o'rganilishi va ishlab chiqilishi orqali sportchilarning natijalarini yaxshilashga qaratilgan usullar. Bu moddalarning uzoq muddatli ta'siri hali to'liq o'rganilmagan.

Dopingga qarshi kurashishda quyidagi asosiy choralar ko'riladi:

1) Qonunchilik va me'yorlar.

Xalqaro anti-doping qonunlari: Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) va Butunjahon Antidoping Agentligi (WADA) tomonidan ishlab chiqilgan anti-doping qoidalarini amalga oshirish va qat'iy nazorat qilish.

Milliy qonunlar: Har bir davlatda dopingga qarshi qonunchilikni kuchaytirish va jinoiy javobgarlikni belgilash.

2) Test va monitoring

Doping testlari: Sportchilarga doping testlarini muntazam ravishda o'tkazish va dori vositalarining mavjudligini aniqlash.

Monitoring tizimlari: Dopingning yangi turlarini aniqlash uchun ilmiy tadqiqotlar va monitoring tizimlarini rivojlantirish.

3) Ta'lim va tarbiya.

Sportchilarni tarbiyalash: Sportchilarni dopingning xavflari haqida xabardor qilish va sportning adolatli qoidalari haqida ta'lim berish.

Murabbiylar va rahbarlar ta'limi: Murabbiylar va sport tashkilotchilarni dopingga qarshi kurashda samarali choralar ko'rish bo'yicha ta'lim berish.

Doping sport sohasida jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi, chunki u sportning adolatini, integritetini va sportchilarning sog'ligini xavf ostiga qo'yadi. Zamonaviy doping turlari, farma-

kologik va biokimyoviy usullardan tashkil topgan bo'lib, ularning har biri sportchilarning salomatligi va sportning adolatiga jiddiy tahdidlar yaratadi. Dopingga qarshi kurashishda qat'iy qonunchilik, test va monitoring tizimlari, shuningdek, ta'lim va tarbiya choralari muhim ahamiyatga ega. Bu chora-tadbirlar sportdagi adolatni ta'minlash va dopingning zararli ta'sirini kamaytirishga yordam beradi.

2. Dopingga qarshi kurash siyosati va xalqaro huquqiy hujjatlar.

Dopingga qarshi kurash sportning adolatli va sog'lom raqobatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Doping, sportchilar tomonidan natijalarni sun'iy oshirish maqsadida ruxsat etilmagan moddalar va usullardan foydalanishni anglatadi. Bu faollik sportdagi adolatni buzadi va sportchilarning sog'lig'iga jiddiy zarar etkazadi. Dopingga qarshi kurash siyosati va xalqaro huquqiy hujjatlar sportdagi dopingga qarshi kurashishda asosiy vositalardan biridir.

Dopingga qarshi kurash siyosati dopingni oldini olish, aniqlash va unga qarshi kurashish bo'yicha milliy va xalqaro darajadagi strategiyalarni o'z ichiga oladi.

Xalqaro huquqiy hujjatlar dopingga qarshi kurashishda asosiy rol o'ynaydi va ular xalqaro darajada dopingga qarshi kurashishni muvofiqlashtiradi. Eng muhim hujjatlar quyidagilardan iborat:

1) Xalqaro Antidoping Konvensiyasi. 1983 yilda qabul qilingan konvensiya bo'lib, dopingga qarshi kurashishda umumiy standartlarni belgilaydi va davlatlarga dopingga qarshi qoidalarini amalga oshirishni taklif qiladi.

2) WADA qoidalari va standartlari: Butunjahon Antidoping Agentligi (WADA) tomonidan ishlab chiqilgan, dopingga qarshi kurashda umumiy qoidalar va standartlarni o'z ichiga oladi. Bu qoidalar doping moddalari ro'yxatini, testlar o'tkazish metodlarini va sportchilarning huquqlarini belgilaydi.

3) Milliy antidoping qonunlari va qoidalari. Har bir davlatda WADA tomonidan belgilangan standartlarga muvofiq ravishda antidoping qonunlari va qoidalari mavjud. Bu qonunlar dopingga qarshi kurashish bo'yicha milliy strategiyalarni amalga oshiradi.

3. Dopingga Qarshi Kurashda Xalqaro Hamkorlik

Xalqaro hamkorlik dopingga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi:

- Xalqaro Tashkilotlar: WADA, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar dopingga qarshi kurashishda birgalikda ishlaydi, yangi doping moddalarini aniqlash va standartlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

- Davlatlararo Hamkorlik: Davlatlar o'rtasida tajriba almashish va dopingga qarshi kurashishda umumiy strategiyalarni ishlab chiqish uchun hamkorlik qilish.

- Ilmiy Tadqiqotlar: Xalqaro darajada ilmiy tadqiqotlar o'tkazish, yangi doping turlarini aniqlash va ularning oldini olish bo'yicha ilmiy va texnologik yutuqlarni qo'llash.

Dopingga qarshi kurash siyosati va xalqaro huquqiy hujjatlar sportdagi adolatni ta'minlash va sportchilarning sog'ligini himoya qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Siyosatning asosiy komponentlari, qoidalar, va xalqaro huquqiy hujjatlar dopingga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro hamkorlik, ilmiy tadqiqotlar va ta'lim choralari dopingning salbiy ta'sirini kamaytirishga va sportdagi adolatni ta'minlashga yordam beradi.

Dopingga qarshi kurashishda qat'iy siyosat va xalqaro huquqiy hujjatlar orqali sportdagi adolatni saqlab qolish va sportchilarning sog'ligini himoya qilish zarur.

3. Xalqaro sport tashkilotlari va Butunjahon antidoping agentligi (WADA) faoliyati

Xalqaro sport tashkilotlari sport sohasida global standartlarni belgilash va sportning adolatli va xavfsiz bo'lishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu tashkilotlar sport musobaqalarini tashkil etish, qoidalarni belgilash va sportchilarga ko'maklashish kabi faoliyatlarni amalga oshiradi. Butunjahon antidoping agentligi (WADA) sportdagi dopingga qarshi kurashishda markaziy rol o'ynaydi va xalqaro sport tashkilotlari bilan hamkorlikda dopingga qarshi kurashni muvofiqlashtiradi.

Xalqaro sport tashkilotlari sport sohasida global tartibni, adolatni va xavfsizlikni ta'minlash uchun tashkil etilgan. Ular quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

1) Butunjahon Antidoping Agentligi (WADA) - sportdagi dopingga qarshi kurashni muvofiqlashtirish, yangi doping moddalarini aniqlash va umumiy antidoping qoidalarini belgilash vazifalarini bajaradi. 1999 yilda tashkil etilgan va xalqaro sport tashkilotlari, hukumatlar va sportchilarning manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. WADA antidoping qoidalarini ishlab chiqadi, doping moddalarining ro'yxatini yangilaydi va sportchilarning huquqlarini himoya qiladi.

2) Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) - Olimpiya o'yinlarini tashkil etish, sportning global rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va sportchilarga adolatli sharoitlarni yaratish faoliyatini amalga oshiradi. 1894 yilda tashkil etilgan va XX asrning boshlaridan buyon xalqaro sportning asosiy tashkiloti bo'lib xizmat qilmoqda.

XOQ dopingga qarshi kurashda WADA bilan hamkorlik qiladi va o'zining qoidalarida dopingga qarshi chora-tadbirlarni belgilaydi.

3) Xalqaro Sportni Tashkilotchilar Assotsiatsiyasi (ASOIF) - Professional sportni tashkil etish va sport tadbirlarini global darajada boshqarish vazifasini bajaradi. 1983 yilda tashkil etilgan va sport tashkilotchilari o'rtasida hamkorlikni rivojlantiradi. ASOIF dopingga qarshi kurash va sport sohasida umumiy qoidalarini ishlab chiqishda WADA bilan hamkorlik qiladi.

WADA har yili doping moddalarining ro'yxatini yangilaydi va bu ro'yxatni sportchilar va sport tashkilotlariga taqdim etadi.

WADA doping testlarini o'tkazish uchun standartlarni belgilaydi. Testlar qonni, siydikni yoki boshqa biologik namunalardan olinadi.

WADA davlatlar bilan hamkorlikda antidoping qoidalarini amalga oshiradi va sportdagi dopingga qarshi kurashish bo'yicha global strategiyalarni ishlab chiqadi.

Xalqaro sport tashkilotlari va Butunjahon antidoping agentligi (WADA) sportdagi dopingga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro sport tashkilotlari sportning adolatli va xavfsiz bo'lishini ta'minlash uchun qoidalar va strategiyalarni ishlab chiqadi, WADA esa dopingga qarshi global kurashni muvofiqlashtiradi va antidoping qoidalarini belgilaydi. WADA ning faoliyati dopingni oldini olish, testlarni o'tkazish, ta'lim berish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bu chora-tadbirlar sportdagi adolatni saqlash va sportchilarning sog'lig'ini himoya qilishga yordam beradi.

Xalqaro sport tashkilotlarining dopingga qarshi kurashdagi vazifalari

Tashkilot nomi	Tashkil topgan yili	Asosiy vazifalari	Dopingga qarshi kurashdagi roli	Hamkor tashkilotlar
Butunjahon Antidoping Agentligi (WADA)	1999	Dopingga qarshi global strategiyalarni ishlab chiqish; Doping testlarini standartlashtirish; Doping moddalar ro'yxatini yangilash; Sportchilarni himoya qilish.	Doping moddalar ro'yxatini tuzadi; Test standartlarini belgilaydi; Davlatlar bilan hamkorlikda qoidalarini amalga oshiradi.	XOQ, ASOIF, Milliy antidoping agentliklari
Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ)	1894	Olimpiya o'yinlarini tashkil etish; Sportni global rivojlantirish; Sportchilar uchun adolatli sharoit yaratish.	WADA bilan hamkorlikda dopingga qarshi chora-tadbirlar belgilaydi	WADA, ASOIF, Milliy olimpiya qo'mitalari
Xalqaro Sportni Tashkilotchilar Assotsiatsiyasi (ASOIF)	1983	Sport tadbirlarini global boshqarish; Sport tashkilotchilari o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish.	- WADA bilan birga antidoping qoidalarini ishlab chiqishda ishtirok etadi	WADA, XOQ, sport federatsiyalari

4. Dopingga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik va milliy faoliyat

Dopingga qarshi kurash sport sohasida adolatni ta'minlash va sportchilarning sog'ligini himoya qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Doping sportchilarning natijalarini sun'iy ravishda oshirish uchun ruxsat etilmagan moddalar va usullardan foydalanishni anglatadi. Dopingga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik va milliy faoliyat o'rtasida samarali integratsiya va strategik yondashuv sportdagi adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Dopingga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik global miqyosda dopingga qarshi kurash strategiyalarini muvofiqlashtirish, bilim va tajriba almashish, va umuman sportdagi adolatni saqlashda yordam beradi. Xalqaro hamkorlik quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

1) Xalqaro tashkilotlar

WADA dopingga qarshi global kurashni muvofiqlashtiradi, antidoping qoidalarini ishlab chiqadi, va doping testlari uchun standartlarni belgilaydi. Tashkilot barcha davlatlar va sport tashkilotlari o'rtasida hamkorlikni rivojlantiradi va dopingga qarshi kurashishda umumiy standartlarni saqlaydi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ): XOQ sportdagi dopingga qarshi kurashni qo'llab-quvvatlaydi va WADA bilan birgalikda antidoping qoidalarini amalga oshiradi.

2) Milliy antidoping tashkilotlari

Har bir davlatda dopingga qarshi kurashish uchun maxsus tashkilotlar mavjud. Ular WADA tomonidan belgilangan qoidalarini milliy darajada amalga oshiradi va doping testlarini o'tkazadi.

3) Xalqaro hamkorlik va muvofiqlashtirish

Davlatlar o'rtasida dopingga qarshi kurash bo'yicha tajriba va bilim almashish. Bu hamkorlik dopingni aniqlash va oldini olish usullarini rivojlantirishda yordam beradi.

Mintaqaviy darajada antidoping strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirishda yordam beradigan tashkilotlar va platformalar mavjud.

4) Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar

Xalqaro darajada dopingni aniqlash va uning oldini olish uchun ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash. Yangi doping moddalarini va usullarini aniqlashda ilmiy yutuqlardan foydalanish.

Milliy faoliyat dopingga qarshi kurashni mamlakatlar darajasida amalga oshirish va xalqaro standartlarga muvofiq bo'lishni ta'minlash uchun zarur. Milliy faoliyat quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

1) Milliy qonunchilik va qoidalar

Milliy qonunlarni ishlab chiqish va dopingga qarshi kurash bo'yicha qoidalarini belgilash. Bu qonunlar doping moddalarining ro'yxatini, dopingga qarshi kurashdagi chora-tadbirlarni va jinoiy javobgarlikni o'z ichiga oladi.

2) Milliy antidoping agentliklari

Milliy antidoping agentliklari doping testlarini o'tkazish, sportchilarning doping holatini kuzatish va yangi doping usullarini aniqlash bilan shug'ullanadi.

3) Sport tashkilotlari va hamkorlik

Milliy sport tashkilotlari dopingga qarshi kurash bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda yordam beradi. Ular sportchilarga dopingga qarshi kurash bo'yicha ko'maklashadi.

4) Jamoatchilikni xabardor qilish

Dopingning xavflari va dopingga qarshi kurash bo'yicha chora-tadbirlarni ommaviy axborot vositalari orqali targ'ib

4. Dopingga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik va milliy faoliyat

Dopingga qarshi kurash sport sohasida adolatni ta'minlash va sportchilarning sog'ligini himoya qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Doping sportchilarning natijalarini sun'iy ravishda oshirish uchun ruxsat etilmagan moddalar va usullardan foydalanishni anglatadi. Dopingga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik va milliy faoliyat o'rtasida samarali integratsiya va strategik yondashuv sportdagi adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Dopingga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik global miqyosda dopingga qarshi kurash strategiyalarini muvofiqlashtirish, bilim va tajriba almashish, va umuman sportdagi adolatni saqlashda yordam beradi. Xalqaro hamkorlik quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

1) Xalqaro tashkilotlar

WADA dopingga qarshi global kurashni muvofiqlashtiradi, antidoping qoidalarini ishlab chiqadi, va doping testlari uchun standartlarni belgilaydi. Tashkilot barcha davlatlar va sport tashkilotlari o'rtasida hamkorlikni rivojlantiradi va dopingga qarshi kurashishda umumiy standartlarni saqlaydi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ): XOQ sportdagi dopingga qarshi kurashni qo'llab-quvvatlaydi va WADA bilan birgalikda antidoping qoidalarini amalga oshiradi.

2) Milliy antidoping tashkilotlari

Har bir davlatda dopingga qarshi kurashish uchun maxsus tashkilotlar mavjud. Ular WADA tomonidan belgilangan qoidalarini milliy darajada amalga oshiradi va doping testlarini o'tkazadi.

3) Xalqaro hamkorlik va muvofiqlashtirish

Davlatlar o'rtasida dopingga qarshi kurash bo'yicha tajriba va bilim almashish. Bu hamkorlik dopingni aniqlash va oldini olish usullarini rivojlantirishda yordam beradi.

Mintaqaviy darajada antidoping strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirishda yordam beradigan tashkilotlar va platformalar mavjud.

4) Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar

Xalqaro darajada dopingni aniqlash va uning oldini olish uchun ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash. Yangi doping moddalarini va usullarini aniqlashda ilmiy yutuqlardan foydalanish.

Milliy faoliyat dopingga qarshi kurashni mamlakatlar darajasida amalga oshirish va xalqaro standartlarga muvofiq bo'lishni ta'minlash uchun zarur. Milliy faoliyat quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

1) Milliy qonunchilik va qoidalar

Milliy qonunlarni ishlab chiqish va dopingga qarshi kurash bo'yicha qoidalarini belgilash. Bu qonunlar doping moddalarining ro'yxatini, dopingga qarshi kurashdagi chora-tadbirlarni va jinoiy javobgarlikni o'z ichiga oladi.

2) Milliy antidoping agentliklari

Milliy antidoping agentliklari doping testlarini o'tkazish, sportchilarning doping holatini kuzatish va yangi doping usullarini aniqlash bilan shug'ullanadi.

3) Sport tashkilotlari va hamkorlik

Milliy sport tashkilotlari dopingga qarshi kurash bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda yordam beradi. Ular sportchilarga dopingga qarshi kurash bo'yicha ko'maklashadi.

4) Jamoatchilikni xabardor qilish

Dopingning xavflari va dopingga qarshi kurash bo'yicha chora-tadbirlarni ommaviy axborot vositalari orqali targ'ib

qilish. Bu sportchilarga va umumiy jamoatchilikka dopingning salbiy ta'sirlari haqida xabardorlikni oshirishga yordam beradi.

Dopingga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik va milliy faoliyat o'rtasidagi integratsiya sportdagi adolatni ta'minlash va sportchilarning sog'ligini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro hamkorlik global miqyosda dopingga qarshi kurash strategiyalarini muvofiqlashtiradi, tajriba va bilim almashadi, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlaydi. Milliy faoliyat esa mamlakatlar darajasida antidoping qonunlarini ishlab chiqish, testlarni o'tkazish va jamoatchilikni xabardor qilishni ta'minlaydi. Xalqaro hamkorlik va milliy faoliyat o'rtasidagi samarali integratsiya dopingga qarshi kurashda muvaffaqiyatni ta'minlashga yordam beradi va sport sohasida adolatni saqlab qolish uchun zarurdir.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Doping tushunchasi va zamonaviy turlari haqida gapiring?
2. Dopingga qarshi kurash siyosati va xalqaro huquqiy hujjatlar haqida ma'lumot bering?
3. Xalqaro sport tashkilotlari va Butunjahon antidoping agentligi (WADA) faoliyati haqida gapiring?
4. Dopingga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik va milliy faoliyat haqida ma'lumot bering?
5. Sportchilar organizmi va sport faoliyatiga dopingning salbiy ta'siri haqida tushuntirish bering?
6. Dopingga qarshi kurashning asosiy choralari haqida gapiring?
7. Milliy antidoping tashkilotlari faoliyati haqida ma'lumot bering?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017
4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.
5. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021
6. Алексеев С.В. Международное спортивное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям 030500 «Юриспруденция» и 032101 «Физическая культура и спорт» / Под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: ЮнитиДана: Закон и право, 2008. – 895 с.
7. Алексеев С.В. Олимпийское право. Правовые основы олимпийского движения: Учебник / Под ред. П.В. Крашенинникова (Гриф УМС «Профессиональный учебник»). – М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2010. – 687 с.
8. Сударинов С. А. Право интеллектуальной собственности. М.: Проспект Публ., 2009. С. 124.

MAVZU: DOPING NAZORATINING TASHKILIY HUQUQIY ASOSLARI VA XALQARO SPORTDA DOPINGNI QO'LLAGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK

REJA:

1. Doping nazorati va tashkiliy-huquqiy asoslari
2. Doping nazoratini amalga oshiruvchi xizmatlar va probalarni tahlil qilish
3. Terapevtik istisnolar va eshituvlar jarayoni
4. Diskvalifikatsiya, yakka natijalarni bekor qilish va WADA appelyasiyasi

Kalit so'zlar: *doping nazorati, tashkiliy-huquqiy asos, probalar tahlili, terapevtik istisno, fiziologik imkoniyat, farmakologik ta'sir, fiziologik ko'rsatkich, nazorat qoidalari, preparat, stimulyator, sport jamiyatlari, konstitutsiyaviy huquq, Antidoping kodeksi, milliy antidoping agentligi, suvli xromatografiya, mass-spektrometriya, diskvalifikatsiya, natijalarni bekor qilish, appelyatsiya.*

1. Doping nazorati va tashkiliy-huquqiy asoslari

Doping nazorati sport sohasida sog'lom raqobat muhitini ta'minlash, sportchilarning sog'ligini himoya qilish va sportning halolligini saqlab qolish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu nazorat xalqaro miqyosda ishlab chiqilgan huquqiy va tashkiliy asoslar asosida amalga oshiriladi.

Doping nazoratining asosiy maqsadi sportchilarning qonuniy, halol va sog'lom yo'l bilan musobaqalarda ishtirok etishini ta'minlashdir. Bunga erishish uchun sportchilar muntazam ravishda nazoratdan o'tkaziladi, ya'ni qon, siydik yoki boshqa biologik namunalar olinib, laboratoriyalarda tahlil qilinadi.

Dopingga qarshi nazorat butun dunyo bo'ylab muvofiqlashtirilgan tizim orqali amalga oshiriladi. Bu tizimning asosiy tashkilotlari quyidagilardan iborat:

Butunjahon Antidoping Agentligi (WADA) – antidoping siyosatini ishlab chiqadi, doping moddalarining rasmiy ro'yxatini yangilab boradi va doping testlari standartlarini belgilaydi.

Milliy antidoping agentliklari – har bir davlatda WADA qoidalariga muvofiq antidoping dasturlarini amalga oshiradi.

Sport federatsiyalari va tashkilotlari – o'z sport turi doirasida antidoping nazoratini tashkil etadi va sportchilarni xabardor qiladi.

Dopingga qarshi kurash xalqaro va milliy darajadagi huquqiy me'yorlar asosida olib boriladi:

WADA kodeksi – xalqaro darajadagi asosiy hujjat bo'lib, barcha sport federatsiyalari va davlatlar uchun majburiy hisoblanadi. Unda taqiqlangan moddalar ro'yxati, test usullari, jazolar va sportchilar huquqlari ko'rsatilgan.

Milliy qonunchilik – ayrim davlatlarda dopingga oid alohida qonunlar mavjud bo'lib, ular orqali doping qo'llagan shaxslar ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Xalqaro shartnomalar – ko'plab davlatlar WADA kodeksiga qo'shilgan va xalqaro shartnomalar orqali o'z majburiyatlarini olgan.

Doping testlari musobaqa davomida (in-competition) yoki undan tashqarida (out-of-competition) kutilmaganda o'tkazilishi mumkin. Sportchi test topshirishdan bosh tortgan taqdirda, bu ham doping qoidalarini buzish deb hisoblanadi. Sinovlar akkreditatsiyalangan laboratoriyalarda tahlil qilinadi va natijalar asosida tegishli choralar ko'riladi.

Doping nazorati – sportning halolligi, adolati va sportchilarning sog'ligi uchun zarur chora-tadbirlar tizimidir. U xalqaro

tashkiliy tuzilmalar va qat'iy huquqiy asoslar orqali muvofiqlashtiriladi. Har bir sportchi va tashkilot antidoping qoidalariga rioya etishi sport sohasida sog'lom muhitni ta'minlaydi.

2003-yil 23–31 avgust kunlari Parijda bo'lib o'tadigan yengil atletika bo'yicha jahon chempionati arafasida Norvegiya yengil atletika federatsiyasi prezidenti Sveyn Arne Hansen quyidagi bayonotni berdi: «1980–1990-yillarda ko'rsatib o'tilgan recordlarni yangilab bo'lmaydi, chunki bu yutuqlarga sportchilar doping yordamida erishgan. Bu sir emas. Shu bois 2000-yilgacha o'rnatilgan jahon rekordlari bekor qilinishi kerak». Bu bayonot sport olamida e'tiborsiz qololmadi, chunki u o'sha yillardagi yutuqlarga erishgan barcha sportchilarga nisbatan haqorat sifatida qabul qilindi. 2002-yilda AQShning Solt-Leyk-Siti shahrida o'tkazilgan qishki Olimpiada doping muammosini keskinlashtirdi — Xalqaro chang'i sporti federatsiyasi (FIS) sportchilari Larisa Lazutina va Olga Danilovaning, ispaniyalik muxlislarning sevimlisi, uch karra oltin medali sohibi Yoxan Mülleganing medallarini tortib olish haqida e'lon qildi. Sportchilar Xalqaro sport arbitraj sudiga (CAS) shikoyat arizasi bilan murojaat qildi. Biroq barchasining arizalari rad etildi.

2002-yilgi Olimpiada atrofidagi mojaro sportchilarning musobaqadagi teng shart-sharoitlarini baholashda yagona mezonlarning yo'qligini ochiqlab berdi. Faqat hakamlik yordamida g'olibni aniqlab bo'lmasligi, tashkilotchilik yo'llari bilan bir xil shartlar yaratish ham sportchilar imkoniyatining tengligini kafolatlamasligi ayon bo'ldi.

Musobaqa tashkiloti va sport yutuqlarini baholashning tashqi tomoniga qarama-qarshi ichki omillar ham bor — bu sportchi organizmining fiziologiyasi. Avvallari u deyarli e'tiborga olinmagan yoki muhim hisoblanmagan bo'lsa, hozirda bu masala dolzarb muammo bo'lib qoldi. Shubhasiz, sport yutuqlari

salohiyati sportchi organizmining fiziologik imkoniyatlarida mujassam va bu tashqi ta'sirga bog'liq bo'lishi mumkin. Dastlab farmakologik ta'sirlar bir xil kuch sarfi bilan turli samarani keltirib chiqaradi. Ya'ni, bir xil fiziologik ko'rsatkichlarda tashqi ta'sir tufayli boshqacha natija yuzaga keladi. Ma'lum bir sportchi uchun maksimal samarali ta'sirni tanlash mumkin. Shu bilan birga, ayrim tashqi ta'sir turlariga maksimal ijobiy javob qaytara oladigan sportchi ham tanlanishi mumkin. Har qanday holatda ham, sport yutug'i sportchiga ko'rsatilgan tashqi ta'sirning samaradorligini ifodalaydi.

Shu sababli, zamonaviy sportdagi eng muhim masalalardan biri — sportchining fiziologik holati orqali teng shart-sharoitlarni ta'minlash masalasidir. Dopingsiz sportchi organizmining holati – shart-sharoitlar teng deb hisoblanishi mumkin bo'lgan yagona holatdir.

Sportda doping — bu sportchilarga turli farmakologik dorilar yoki dopinga oid metodlarni qo'llashni anglatadi. Sportchilar tomonidan ish faoliyatini oshirishga yordam beruvchi, ammo Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi hamda boshqa xalqaro sport tashkilotlari qarorlari bilan taqiqlangan moddalar va metodlardan foydalanish mumkin emas.

Zamonaviy sportda doping nazorati qoidalarini belgilash va ularga amal qilish — sportchilar uchun teng sharoitda halol kurash olib borishini ta'minlash uchun zarurdir.

Dopinga oid preparatlar anchadan beri ma'lum. Allaqachon XIX asrda sportchilar strixin kabi moddalarni qo'llagan, bu kichik dozada qisqa muddatli rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatgan. So'nggi o'n yilliklarda stimulyatorlarga munosabat o'zgardi. 1973-yilda, 33 yoshida mashhur Bryus Li vafot etdi. «Unga ma'naviy kuch yetishmasdi. Narkotiklar bu kuchni topish uchun

eng yaxshi yo'l emas», — deb afsuslangan edi karate bo'yicha 8-dan sohibi Idetosi Nakaxasi.

Bir necha mashhur sportchilarning fojiali o'limlaridan so'ng velosport, yengil atletika federatsiyalari jiddiy xavotir bildira boshladi. Olimpiada o'yinlarida doping nazorati joriy qilindi, 2000-yil Sidneyda sportchilarning doping ishlatmaslikka va'da berishi ilk bor olimpiya qasamyodiga kiritildi.

Xalqaro miqyosda Yevropa Kengashi a'zolari, Yevropa madaniy konvensiyasiga qo'shilgan davlatlar va boshqa bir qator davlatlar 1989-yil 16-noyabrda Strasburgda ETS №135 raqamli "Dopingga qarshi konvensiya"ni imzoladilar.

Bu konvensiyani imzolagan davlatlar quyidagilarni inobatga oldi:

- Yevropa Kengashining maqsadi – a'zolari o'rtasida yaqin hamkorlikni ta'minlash, umumiy qadriyatlar va tamoyillarni saqlab qolish hamda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni qo'llab-quvvatlash;

- Sport sog'liqni muhofaza qilishda, axloqiy va jismoniy tarbiyada, xalqaro o'zaro tushunishni mustahkamlashda muhim rol o'ynashi;

- Turli sport turlarida dopingga oid vosita va metodlar keng qo'llanayotganidan xavotir;

- Bu muammo Olimpiya Xartiyasi, YUNESKOning sport va jismoniy tarbiya bo'yicha Xalqaro xartiyasi va Yevropa Kengashi tomonidan qabul qilingan "Hamma uchun sport" Xartiyasining axloqiy prinsiplarini xavf ostiga qo'yayotgani;

- Xalqaro sport tashkilotlari tomonidan dopingga qarshi kurash bo'yicha e'lon qilingan qoidalar, choralar va deklaratsiyalarni;

- Davlat idoralari va ixtiyoriy sport jamiyatlari dopingga qarshi kurashda alohida mas'uliyatga ega ekanini;

- Ushbu organlar har doim har bir darajada hamkorlik qilishi kerakligini;

- 1989-yilda Reykyavikda o'tkazilgan 6-konferensiyada qabul qilingan dopingga oid rezolyutsiyani;

- Yevropa Kengashi Ministrlar qo'mitasi tomonidan ilgari qabul qilingan dopingga oid hujjatlarni (67(12), R(79)8, R(84)19, R(88)12);

- 1988-yilda Moskvada YUNESKO tomonidan o'tkazilgan 2-Xalqaro konferensiyada qabul qilingan dopingga oid rezolyutsiyani;

- Shular asosida, Konvensiyaga a'zo davlatlar o'z konstitutsiyaviy huquqlari doirasida dopingni kamaytirish va uni butunlay yo'q qilishga qaratilgan choralarni ko'rishga majburlar.

Doping nazorati sport sohasida adolatni ta'minlash va sportchilarning sog'ligini himoya qilish uchun muhim vazifani bajaradi. Doping, sportchilarning natijalarini sun'iy ravishda oshirish uchun ruxsat etilmagan moddalar va usullardan foydalanishni anglatadi. Ushbu ma'ruzada doping nazoratining tashkiliy va huquqiy asoslari haqida so'z yuritamiz, ularning sport sohasida qanday samarali ishlashini ko'rib chiqamiz.

Doping nazorati — bu sportchilarning biologik namunalarini olish va ularni tahlil qilish orqali ularning organizmida qo'llanishi taqiqlangan moddalar mavjudligini aniqlash yoki musobaqalarga tayyorgarlik jarayonida taqiqlangan usullardan foydalanganliklarini tekshirishdan iboratdir.

1999-yil noyabr oyida Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) rahbarligida sport va hukumat tashkilotlari tashabbusi bilan Butunjahon antidoping agentligi (WADA) tashkil etildi. Uning vazifasi — sportni dopingsiz qilishdir. Agentlik sport va hukumat tashkilotlaridan mablag' olib, sportchilarga dopingning organizmga yetkazadigan zarari haqida ma'lumot berish, halol o'yin

tamoyillarini targ'ib qilish va o'zlariga hamda sport turlariga zarar yetkazmoqchi bo'lganlarni fosh etish bo'yicha faoliyat yuritadi.

WADA tomonidan amalga oshiriladigan musobaqadan tashqari doping-nazorat dasturlari dopingsiz sportda ishtirok etayotgan sportchilarning asosiy huquqlarini himoya qilishga qaratilgan bo'lib, samarali aniqlash usullarini ishlab chiqish orqali amalga oshiriladi. Bu dasturlar halol kurashni tanlagan ko'pchilik sportchilarni himoya qiladi.

WADAning doping-nazorat dasturlari barcha mamlakat sportchilari va barcha sport turlari uchun teng imkoniyatlarni yaratgan holda mustaqil, sifatli va izchil jarayonni ta'minlaydi. WADA dunyo bo'ylab namuna olish vakolatiga ega tashkilotlarni belgilagan. Ular agentlik nomidan namunalar olish huquqiga ega bo'lib, zarur hujjatlar va tavsiyanomalarga ega bo'lgan vakillar tomonidan ifodalanadi.

Dopinga qarshi kurash quyidagi asosiy hujjatlarga tayanadi:

- Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining Tibbiy kodeksi (9.1-ilova),
- Olimpiya harakati Antidoping kodeksi (AKOD) (9.2-ilova).

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining Tibbiy kodeksining birinchi bandida shunday deyilgan: «Sportda dopingdan foydalanish taqiqlanadi».

Unda dopinga oid barcha taqiqlangan preparatlar va usullar aniq ko'rsatib o'tilgan. Shunga qaramay, Kodeksda muhim bir eslatma bor:

«Quyida keltirilgan taqiqlangan farmakologik moddalarning ro'yxati to'liq emas», ya'ni bu ro'yxatga kirmagan boshqa moddalarning ham taqiqlangan deb topilishi mumkin.

XXI asrning boshlarida Butunjahon antidoping agentligi Olimpiya harakati Antidoping kodeksini ishlab chiqdi. Unda ham sportchilar uchun taqiqlangan moddalar va usullar kategori-

yalari belgilanadi. 2006-yilgacha barcha mamlakatlar ushbu kodeksni imzolashi lozim edi. Uni imzolamagan davlatlar o'z jamoalarini Olimpiadaga yubora olmaydi.

2003-yilda WADA mutaxassislari musobaqadan tashqari test dasturi bo'yicha sportchilar uchun qo'llanma ishlab chiqdilar (mazkur qo'llanmaning mazmuni 9.3-ilovada keltirilgan).

Shuningdek, 9.4-ilovada sportchilar va murabbiylar uchun antidoping huquqlari bo'yicha eslatma berilgan bo'lib, u ham Butunjahon antidoping agentligi tomonidan ishlab chiqilgan.

1) Xalqaro antidoping agentligi (WADA).

1999 yilda tashkil etilgan WADA dopingga qarshi global kurashni muvofiqlashtirish, antidoping qoidalarini ishlab chiqish, va doping testlarini standartlashtirish bilan shug'ullana-di. WADA barcha davlatlar va sport tashkilotlari bilan hamkorlik-da dopingga qarshi strategiyalarni ishlab chiqadi. WADA tomonidan belgilangan qoidalar sportchilarning dopingga qarshi kurashda asosiy yo'nalishlarni belgilaydi. Bu qoidalar doping moddalarining ro'yxatini, testlarni o'tkazish metodlarini va sportchilarning huquqlarini o'z ichiga oladi.

2) Milliy antidoping agentligi.

Har bir davlatda dopingga qarshi kurash uchun maxsus agentliklar mavjud bo'lib, ular WADA tomonidan belgilangan qoidalarini milliy darajada amalga oshiradi. Ular doping testlarini o'tkazish, sportchilarga ta'lim berish va dopingga qarshi kurash bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Milliy antidoping agentligi sport tashkilotlari, hukumat organlari va ilmiy muassasalar bilan hamkorlikda ishlaydi, bu orqali doping nazoratini yanada samarali amalga oshiradi.

3) Sport tashkilotlari.

Milliy va xalqaro sport tashkilotlari dopingga qarshi kurash-da WADA bilan hamkorlik qiladi. Ular sportchilarga dopingning

xavflari haqida ma'lumot beradi, antidoping qoidalarini amalga oshirishda yordam beradi va doping testlarini tashkil etadi.

Xalqaro Antidoping Konvensiyasi: 1983 yilda qabul qilingan konvensiya dopingga qarshi kurashda umumiy standartlarni belgilaydi. Bu konvensiya davlatlarga antidoping strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

WADA tomonidan ishlab chiqilgan qoidalar doping moddalari ro'yxatini, test usullarini va sportchilarning huquqlarini belgilaydi. Bu qoidalar xalqaro darajada dopingga qarshi kurashning asosiy me'yorlarini ta'minlaydi.

Milliy qonunchilik doirasida dopingga qarshi maxsus qonunlar qabul qilingan bo'lib, ular doping moddalarini ro'yxatdan o'tkazish, dopingga qarshi chora-tadbirlarni belgilash va sportchilarning huquqlarini himoya qilishni nazarda tutadi. Antidoping qonunlarini amalga oshirish va nazorat qilish, dopingga qarshi kurashning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun zarur. Milliy hukumatlar dopingga qarshi kurash bo'yicha qonunlarni amalga oshiradi va bu qonunlarning samarali ishlashini ta'minlaydi.

Xalqaro va milliy antidoping strategiyalarini birlashtirish va umumiy maqsadlarni amalga oshirish orqali dopingga qarshi kurashning samaradorligini oshirish. Xalqaro va milliy darajada muvofiqlashtirilgan strategiyalar dopingga qarshi kurashda muvaffaqiyatli natijalarga erishishga yordam beradi.

Xalqaro va milliy darajadagi ma'lumotlarni almashish dopingning yangi turlarini aniqlash va uning oldini olishda samarali yondashuvlarni rivojlantirishga yordam beradi. Ma'lumotlar almashish orqali sportchilarning doping holatlari va yangi doping moddalarini aniqlashda yaxshilanishlar amalga oshiriladi. Xalqaro va milliy antidoping tashkilotlari o'rtasida samarali hamkorlikni rivojlantirish dopingga qarshi kurashda

umumiy strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda yordam beradi. Antidoping tadqiqotlari, testlari va ta'lim dasturlari uchun zaruriy resurslarni taqdim etish dopingga qarshi kurashni yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Doping nazorati sport sohasida adolatni ta'minlash va sportchilarning sog'ligini himoya qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Doping nazoratining tashkiliy asoslari xalqaro va milliy antidoping tashkilotlarini, sport tashkilotlarini o'z ichiga oladi, huquqiy asoslari esa xalqaro va milliy qonunchilikni o'z ichiga oladi. Ushbu tizimlar dopingga qarshi kurashda samarali integratsiya va strategik yondashuvni ta'minlash orqali sportdagi adolatni saqlashda yordam beradi.

2. Doping nazoratini amalga oshiruvchi xizmatlar va probalarni tahlil qilish.

Doping nazorati sportchilarning adolatli raqobatini ta'minlash va sog'ligini himoya qilish uchun zarur bo'lgan asosiy jarayonlardan biridir. Doping nazorati doirasida sportchilardan olingan probalar tahlil qilinadi, bu orqali doping moddalarining mavjudligi aniqlanadi. Ushbu ma'ruzada doping nazoratini amalga oshiruvchi xizmatlar va probalarni tahlil qilish jarayonlari haqida to'liq ma'lumot beriladi.

WADA tomonidan tasdiqlangan laboratoriyalar doping testlarini amalga oshiradi va probalarni tahlil qiladi. Ushbu laboratoriyalar xalqaro standartlarga muvofiq ishlaydi va doping moddalarini aniqlash uchun ilg'or texnologiyalarni qo'llaydi. Har bir davlatda milliy darajada akkreditatsiya qilingan laboratoriyalar mavjud bo'lib, ular milliy antidoping agentliklari tomonidan olib borilgan testlarni amalga oshiradi.

Doping nazorati jarayonida odatda ikkita asosiy proba turi olinadi:

1. Siydik probalari: Eng keng tarqalgan proba turi bo'lib, doping moddalarini aniqlashda qo'llaniladi.

2. Qon probalari: Qon probalari doping moddalari va ularning metabolitlarini aniqlash uchun ishlatiladi. Qon probalari, shuningdek, sportchilarning gormon darajalarini tahlil qilishda qo'llaniladi.

Proba to'plash jarayoni qat'iy sanitariya va xavfsizlik qoidalariga muvofiq amalga oshiriladi. Sportchilardan proba olish jarayoni maxfiylikni saqlash va natijalarning to'g'riligini ta'minlash uchun professional xodimlar tomonidan amalga oshiriladi. Probalarni tahlil qilishda turli xil laboratoriya metodlari qo'llaniladi, jumladan:

- Yuqori samarali suvli xromatografiya (HPLC): Bu usul doping moddalarining aniqlanishi va o'lchanishi uchun ishlatiladi;

- Mass-spektrometriya doping moddalarining kimyoviy tarkibini aniqlash va tasdiqlash uchun ishlatiladi;

- Immunoassay doping moddalarining mavjudligini aniqlash uchun ishlatiladigan tezkor va sezgir usul.

Laboratoriyalar tomonidan olib borilgan tahlil natijalari doping moddalarining mavjudligini yoki yo'qligini ko'rsatadi. Agar proba ijobiy bo'lsa, bu dopingning mavjudligini bildiradi, va natijalar yanada batafsil tekshirilishi mumkin.

Birinchi tahlil natijalari ijobiy bo'lgan taqdirda, ikkinchi tahlil (B test) o'tkaziladi. Bu qo'shimcha tahlil natijalarining ishonchiligini tekshirish uchun zarurdir.

Ijobiy natijalar mavjud bo'lganda, sportchi uchun jarayonda adolatni ta'minlash va huquqlarini himoya qilish uchun qoidalar

va protseduralar mavjud. Natijalar va qo'shimcha dalillar asosida sportchiga nisbatan qaror qabul qilinadi.

Doping nazoratini amalga oshiruvchi xizmatlar va probalarni tahlil qilish jarayonlari sportdagi adolatni ta'minlash va sportchilarning sog'ligini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Antidoping tashkilotlari, laboratoriyalar, va proba tahlil qilish jarayonlari dopingga qarshi kurashda samarali tizimni ta'minlaydi.

Probalarni to'plash va tahlil qilishda qo'llaniladigan usullar doping moddalarining mavjudligini aniqlashda yuqori aniqlikni va ishonchlilikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, natijalarni adolatli baholash va sportchilarning huquqlarini himoya qilish ham muhim ahamiyatga ega.

3. Terapevtik istisnolar va eshituvlar jarayoni.

Terapevtik istisnolar (terapevtik istisnolar) va eshituvlar jarayoni tibbiyot va psixologiya sohalarida muhim ahamiyatga ega. Terapevtik istisnolar, asosan, bemorlarning ma'lum bir davolash tartibiga rioya qilmasliklari mumkin bo'lgan holatlarni ko'rib chiqadi. Eshituvlar jarayoni esa odamning eshitish qobiliyati va bu qobiliyatning terapevtik yondashuvlar orqali yaxshilanishi bilan bog'liq.

Terapevtik istisnolar – bemorlar yoki shifokorlar tomonidan davolashning o'ziga xos holatlarni nazarda tutish. Masalan, ba'zi holatlarda, bemorlarning ma'lum tavsiyalarni bajarish imkoniyati cheklangan bo'lishi mumkin.

Yoshga bog'liq o'zgarishlar davolash jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Masalan, keksa yoshdagi bemorlar uchun muayyan dorilarni qo'llash cheklanishi mumkin. Bemorning yashash sharoitlari yoki ijtimoiy holati terapevtik istisnolarni yaratishi mumkin. Masalan, qiyin iqtisodiy sharoitlarda yashov-

chi bemorlar uchun ba'zi dori-darmonlar qimmat bo'lishi mumkin. Bunday istisnolarni hisobga olib, shifokorlar bemorning individual holatiga mos ravishda davolash rejasini ishlab chiqishlari zarur.

Eshituv jarayoni quloq, eshitish nervlari va miya orqali amalga oshadi. U uch bosqichdan iborat: tashqi quloq orqali tovushning yig'ilishi, ichki quloq orqali tovushning kodlanishi, va miya orqali tovushning tushunilishi. Eshituv qobiliyatining pasayishi, masalan, qariya yoshdagi odamlar yoki shovqinli muhitda ishlovchi insonlarda keng tarqalgan. Terapevtik yondashuvlar orqali eshituv qobiliyatini yaxshilash mumkin. Eshitish apparatlari yoki implantlar eshitish qobiliyatini yaxshilashda yordam berishi mumkin.

Terapevtik istisnolar va eshituvlar jarayoni tibbiyot amaliyotida juda muhim ahamiyatga ega. Bemorlarning individual holatlarini hisobga olish va terapevtik yondashuvlarni moslashtirish orqali davolash jarayonini samarali qilish mumkin. Eshituv qobiliyatini yaxshilash va terapevtik istisnolarni boshqarish, bemorlarning umumiy sog'lig'ini yaxshilashda katta rol o'ynaydi.

4. Diskvalifikatsiya, yakka natijalarni bekor qilish va WADA appelyasiyasi

Diskvalifikatsiya, yakka natijalarni bekor qilish va WADA appelyasiyasi sport dunyosida adolatni ta'minlash va sportchilarning huquqlarini himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. Bu tushunchalar antidoping kurashining muhim qismlarini tashkil etadi va sport musobaqalarida to'g'ri natijalarni ta'minlashda yordam beradi.

Diskvalifikatsiya – sportchi yoki jamoani sport musobaqalaridan vaqtincha yoki doimiy ravishda chetlatish. Bu, odatda,

doping qoidalarini buzish yoki sportning etika normalarini buzish holatida amalga oshiriladi.

Doping qoidalarini buzish: Sportchining doping sinovida noqonuniy moddalarni aniqlash.

Sport etikasi sport musobaqalarida o'zgarish yoki sportning umumiy qoidalarini buzish hisoblanadi.

Diskvalifikatsiya davomiyligi turli xil bo'lishi mumkin: bular vaqtincha diskvalifikatsiya (bir necha oydan bir necha yilgacha) yoki doimiy diskvalifikatsiya (butun hayot davomida) ko'rinishlari hisoblanadi.

Yakka natijalarni bekor qilish – sportchining individual natijalarini yoki musobaqadagi o'rnini bekor qilish. Bu, asosan, doping sinovlari yoki boshqa qoidabuzarliklar natijasida amalga oshiriladi.

Agar sportchi doping sinovida salbiy natija ko'rsatsa, uning natijalari bekor qilinadi. Bekor qilingan natijalar, odatda, boshqa sportchilarga yangi o'rin va mukofotlarni taqdim etishni anglatadi.

Definitsiya WADA (World Anti-Doping Agency) appelyasiyasi – sportchilar, jamoalar yoki milliy federatsiyalar tomonidan diskvalifikatsiya yoki yakka natijalarni bekor qilish qarorlari bo'yicha ko'rib chiqish va apellyatsiya qilish uchun murojaat qilish jarayoni hisoblanadi.

Sportchi yoki jamoa WADA yoki milliy antidoping agentligi tomonidan chiqarilgan qarorlarga nisbatan apellyasiya qilish huquqiga ega. Apellyasiya arizasi tegishli antidoping qurumlar tomonidan ko'rib chiqiladi. Bunga, shuningdek, sportchining himoyachilari yoki qonuniy vakillari ham kirishi mumkin.

Appelyasiya jarayonida qaror qabul qilinadi. Agar sportchi yoki jamoa g'alaba qozonsa, diskvalifikatsiya yoki natijalarni bekor qilish to'xtatilishi mumkin.

WADA dunyodagi antidoping qonunlarini birlashtiruvchi tashkilotdir va sportchilarga adolatli baholashni ta'minlash uchun qoidalar va normativlarni belgilaydi.

Diskvalifikatsiya, yakka natijalarni bekor qilish va WADA appelyasiyasi sport musobaqalarining adolatli o'tishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu tizimlar orqali doping va boshqa qoidabuzarliklarning oldini olish, sportchilar huquqlarini himoya qilish va musobaqalar natijalarining to'g'riligini ta'minlash mumkin.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Doping nazorati va uning tashkiliy-huquqiy asoslarini ayting?
2. Doping nazoratini amalga oshiruvchi xizmatlar haqida ma'lumot bering?
3. Doping nazoratini amalga oshirishda terapevtik istisnalar va eshituvlar jarayoni haqida ma'lumot bering?
4. Diskvalifikatsiya, yakka natijalarni bekor qilish va WADA appelyasiyasi haqida ma'lumot bering?
5. Xalqaro va milliy antidoping strategiyalari haqida ma'lumot bering?
6. Olimpiya harakati Antidoping kodeksi haqida ma'lumot bering?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017

4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.

5. Алексеев С.В. Международное спортивное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям 030500 «Юриспруденция» И 032101 «Физическая культура и спорт» / Под ред. П.В. Крашенинникова. – М.:Юнити-Дана: Закон и право, 2008. – 895 с.

MAVZU: XALQARO SPORTDA JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASH VA XALQARO SPORT TADBIRLARIDA HAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING TARTIBGA SOLINISHI

REJA:

1. Sport sohasida inson huquq va erkinliklarining tengligi
2. Sportda jinoyatlarga qarshi kurash va xalqaro hamkorlik
3. Sport musobaqalarida xavfsizlik va zo'ravonlikka qarshi kurash
4. Xalqaro sport tadbirlarida tartib va huquqiy javobgarlik

Kalit so'zlar: *inson huquqlari, erkinlik, jinoyat, xavfsizlik, zo'ravonlik, sport tadbirlari, huquqiy javobgarlik, diskriminatsiya, gender tengligi, infratuzilma, ijtimoiy tenglik, natijalarni soxtalashtirish, korruptsiya, moliyaviy jinoyat, huquqbuzarlik, match-fixing, xavfsizlik tizimlari.*

1. Sport sohasida inson huquq va erkinliklarining tengligi

Sport – insonning jismoniy, ruhiy va intellektual imkoniyatlarini rivojlantiruvchi faoliyat turidir. Shu sababli sport har bir inson uchun ochiq bo'lishi, har kim sport bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Sport nafaqat jismoniy sog'likni, balki insonning huquq va erkinliklarini ta'minlashga xizmat qilishi lozim. Bu esa sport sohasida inson huquqlari va erkinliklarining tengligi masalasini dolzarb qiladi.

Sport sohasida inson huquqlari – har bir shaxsning jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish, xalqaro va milliy musobaqalarda qatnashish, teng imkoniyatlarga ega bo'lish huquqlarini nazarda tutadi. Bu huquqlarni ta'minlash nafaqat sportchilar, balki butun jamiyatning sportga bo'lgan qiziqishini oshiradi va barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Inson huquqlari sport sohasida keng qamrovli masalalarni o'z ichiga oladi. Har bir inson jismoniy tarbiya va sportga teng imkoniyatlarda kirish huquqiga ega bo'lishi, sport faoliyatidan diskriminatsiya va kamsitishlarsiz foydalanishi kerak. Asosiy inson huquqlari quyidagi qoidalar orqali ta'minlanadi:

1) Sportda diskriminatsiyasiz ishtirok etish huquqi. Inson huquqlarining asosiy tamoyillaridan biri sport sohasida diskriminatsiyasiz ishtirok etishdir. Bu tamoyil barcha sportchilar va sport faoliyatiga jalb qilingan shaxslarning irq, millat, jins, diniy e'tiqod, ijtimoiy kelib chiqish, moliyaviy holat va boshqa shaxsi holatlari bo'yicha kamsitilmasligini ta'minlaydi. Xalqaro miqyosda bu tamoyil Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi tomonidan ham qo'llab-quvvatlanadi.

Sport sohasida diskriminatsiyaga qarshi quyidagi choralar amalga oshirilishi lozim:

- Barcha sportchilar uchun musobaqalarda teng ishtirok etish imkoniyatlarini yaratish.

- Gender tengligini ta'minlash va ayollarni sportga kengroq jalb qilish.

- Nogironlar uchun maxsus sport tadbirlarini tashkil qilish va ularga zarur infratuzilmani yaratish.

2) Jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish huquqi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va boshqa xalqaro tashkilotlar sport va jismoniy tarbiyani inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida e'tirof etadi. BMTning Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha xalqaro xartiyasida har bir inson sport va jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish huquqiga ega ekanligi belgilangan. Bu huquqni ta'minlash uchun davlatlar quyidagi choralarni ko'rishi kerak:

- Har bir yosh va kattalar uchun jismoniy tarbiya dasturlarini rivojlantirish.

- Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiyani majburiy fan sifatida joriy qilish.

- Sport majmualari va infratuzilmani rivojlantirish orqali barcha fuqarolar uchun sport bilan shug'ullanish imkoniyatlarini kengaytirish.

3) Teng imkoniyatlar huquqi. Sportdagi teng imkoniyatlar huquqi – har bir shaxs o'z qobiliyati va qiziqishiga ko'ra sport sohasida muvaffaqiyatga erishishi, musobaqalarda qatnashishi, yuqori darajadagi sportga chiqishi uchun teng sharoitlarga ega bo'lishini anglatadi. Bu huquq sportdagi ijtimoiy tenglikni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Quyidagilar teng imkoniyatlar huquqining asosiy tamoyillari hisoblanadi:

- Sportchilar orasida moddiy yoki ijtimoiy tafovutlar asosida farq qilinmasligi.

- Nogiron sportchilar uchun paralimpiya o'yinlari kabi maxsus tadbirlar o'tkazilishi.

- Ayol sportchilar va murabbiylar uchun teng ishtirok va rahbarlik imkoniyatlarining ta'minlanishi.

Sport sohasida gender tengligi masalasi haligacha dolzarb bo'lib kelmoqda. Ko'plab mamlakatlarda ayol sportchilar erkak sportchilarga nisbatan teng imkoniyatlardan foydalana olmaydilar. Bu esa ayollarning sportdagi ishtirokini kamaytiradi va ularni diskriminatsiyaga uchratadi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi va boshqa xalqaro tashkilotlar gender tengligini sportda ta'minlash uchun quyidagi choralarni amalga oshirmoqda:

- Ayol sportchilar uchun alohida sport turlari va musobaqalar tashkil etish.

- Ayollarning sport rahbarligida ishtirokini oshirish va ularni sport menejmentida qo'llab-quvvatlash.

- Gender asosida diskriminatsiyani taqiqlash va sport tashkilotlari tomonidan bu qoidalarni nazorat qilish.

Nogiron sportchilar ham sport sohasida inson huquqlariga ega. Ular uchun maxsus musobaqalar – Paralimpiya o'yinlari va boshqa sport tadbirlari o'tkaziladi. Nogiron sportchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish nafaqat ularning jismoniy faoliyatini ta'minlaydi, balki ularning jamiyatda integratsiyasini ham qo'llab-quvvatlaydi. Nogiron sportchilarning huquqlari quyidagi tamoyillar asosida himoya qilinadi:

- Infratuzilma va sport majmualarini nogironlar uchun moslashtirish.

- Nogiron sportchilar uchun moliyaviy va texnik yordam ko'rsatish.

- Paralimpiya o'yinlari va maxsus sport tadbirlarini tashkil qilish.

Xalqaro sport tashkilotlari inson huquqlari va erkinliklarining himoyasida muhim rol o'ynaydi. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ), Xalqaro Futbol Federatsiyasi (FIFA), Xalqaro sport federatsiyalari va boshqa tashkilotlar sportchilar va sportning boshqa ishtirokchilari uchun tenglik va huquqlarni himoya qilish choralarini ko'radi. Ushbu tashkilotlar quyidagi masalalar bo'yicha huquqiy nazoratni amalga oshiradi:

- Dopingga qarshi kurash.

- Sportchilarning mehnat huquqlarini himoya qilish.

- Sportdagi kamsitish va zo'ravonlikka qarshi choralar ko'rish.

Sportda inson huquqlari va erkinliklarining tengligi nafaqat sportchilarning huquqlarini himoya qilish, balki butun jamiyat uchun sportning ochiqqligini ta'minlash uchun zarurdir. Har bir inson sport bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'lishi, diskriminatsiyaga uchramasligi, teng imkoniyatlardan foydalana

olishi kerak. Davlat va xalqaro tashkilotlar sportda inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash bo'yicha doimiy chora-tadbirlarni ko'rishi lozim, chunki sport faqat yutuqlar bilan emas, balki insonning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qilishi kerak.

2. Sportda jinoyatlarga qarshi kurash va xalqaro hamkorlik

Sport – insonning jismoniy va ruhiy sog'lig'ini mustahkamllovchi, xalqaro do'stlik va birdamlikni rivojlantiruvchi muhim soha hisoblanadi. Biroq, sportning yuksak maqsadlariga qaramay, u ham turli jinoyatlar va noqonuniy faoliyatlar ta'siriga uchrashi mumkin. Sportda uchraydigan jinoyatlar va huquqbuzarliklar jamiyatning bu sohaga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, sportchilarning kelajagi va sportning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun sportda jinoyatlarga qarshi kurashish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish juda muhimdir.

Sport sohasida bir qator jinoyatlar mavjud bo'lib, ular sportning adolatliligiga, halolligiga putur yetkazishi va sportchilarni xavf ostida qoldirishi mumkin. Sportdagi asosiy jinoyatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Doping – sportchilarning jismoniy ko'rsatkichlarini sun'iy ravishda yaxshilash uchun taqiqlangan moddalar yoki usullardan foydalanishdir. Bu jinoyat sportda halollikka jiddiy zarar yetkazadi. Dopingni qo'llash faqat sportchining sog'lig'iga xavf tug'diribgina qolmay, balki uning yutuqlarini adolatsiz holatga keltiradi.

Dopingga qarshi kurashish uchun xalqaro va milliy sport tashkilotlari tomonidan qat'iy qoidalar va qonunlar ishlab chiqilgan. Butunjahon Antidoping Agentligi (WADA) dopingga qarshi kurashda yetakchi tashkilot bo'lib, sportda dopingning

oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha qat'iy qoidalarini amalga oshiradi. WADAning asosiy vazifalari:

- Sportchilardan muntazam ravishda doping testlarini olish.

- Doping moddalarini aniqlash va yangi texnologiyalarni qo'llash.

- Sport tashkilotlari bilan hamkorlik qilib, taqiqlangan moddalar ro'yxatini yangilab borish.

Match-fixing (musobaqa natijalarini soxtalashtirish). Musobaqa natijalarini soxtalashtirish, yoki match-fixing, sportning eng katta jinoyatlaridan biridir. Bu jinoyat, odatda, musobaqalar natijalarini oldindan kelishib olish, o'yinlarni sun'iy ravishda manipulyatsiya qilish orqali amalga oshiriladi. Match-fixing sportdagi adolat tamoyillarini buzadi va sportga bo'lgan ishonchni kamaytiradi.

Musobaqa natijalarini soxtalashtirishga qarshi xalqaro sport tashkilotlari va huquqni muhofaza qilish organlari o'zaro hamkorlik qilishadi. Xalqaro Futbol Federatsiyalari (FIFA) va boshqa xalqaro tashkilotlar match-fixingga qarshi qattiq choralar ko'radi va bunday jinoyat sodir etgan shaxslar uchun og'ir jazo belgilaydi.

Sportda korrupsiya – sport tashkilotlarida mansabdor shaxslarning o'z vakolatlaridan suiiste'mol qilib, noqonuniy moliyaviy manfaat ko'rishi yoki sportchilar va murabbiylarga adolatsiz sharoit yaratishi bilan bog'liq jinoyatlardir. Sport tashkilotlaridagi moliyaviy jinoyatlar sportning halolligiga va butun tizimning ishonchli ishlashiga putur yetkazishi mumkin.

Korrupsiyaga qarshi kurashish uchun davlat va xalqaro tashkilotlar birgalikda ishlaydilar. Sportdagi moliyaviy jinoyatlar xalqaro sport tashkilotlari, milliy hukumatlar va nodavlat tashkilotlar tomonidan nazorat qilinadi.

Sportda zo'ravonlik va huquqbuzarliklar. Sport musobaqalari davomida zo'ravonlik va boshqa huquqbuzarliklar ham keng tarqalgan. Masalan, futbol o'yinlari vaqtida muxlislar o'rtasida sodir bo'ladigan to'qnashuvlar, musobaqalarda sportchilar yoki murabbiylar o'rtasidagi janjallar va sport maydonlarida huquqbuzarliklar sportning tinchlik va do'stlik tamoyillariga ziddir.

Sportda jinoyatlarga qarshi samarali kurashish uchun xalqaro hamkorlik juda muhimdir. Jinoyatlarning transmilliy tabiati (ayniqsa doping, match-fixing va korrupsiya) sport tashkilotlari, hukumatlar va huquqni muhofaza qilish organlari o'rtasida yaqin hamkorlikni talab qiladi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ), FIFA, Xalqaro Antidoping Agentligi (WADA) va boshqa xalqaro sport tashkilotlari sportdagi jinoyatlarga qarshi kurashda yetakchi tashkilotlar hisoblanadi. Ular jinoyatlarga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro standartlar va qoidalarni ishlab chiqishadi, jinoyatlarga qarshi samarali nazorat mexanizmlarini joriy etishadi.

XOQ va FIFA kabi tashkilotlar doping, match-fixing va korrupsiyaga qarshi jiddiy choralar ko'rishadi. Ular xalqaro miqyosda sportni halol va adolatli saqlashga qaratilgan ko'plab dasturlarni amalga oshiradi. Shu bilan birga, bu tashkilotlar sportchilar va sport tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Sportdagi jinoyatlarga qarshi kurashda milliy hukumatlarning roli ham katta. Hukumatlar o'z mamlakatlarida sport sohasida qonunlarni kuchaytirish, sportchilarning huquqlarini himoya qilish va jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqadilar.

Huquqni muhofaza qilish organlari xalqaro sport tashkilotlari bilan hamkorlik qilib, doping va match-fixing kabi jinoyat-

larning oldini olishda va ularni fosh qilishda faol ishtirok etadilar. Shu bilan birga, korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha alohida bo'limlar tashkil qilinadi va sport tashkilotlarining moliyaviy faoliyati ustidan nazorat o'rnatiladi.

Sport sohasida jinoyatlarga qarshi kurashish bo'yicha ko'plab xalqaro kelishuvlar va shartnomalar tuzilgan. Masalan, Butunjahon Antidoping Kodeksi va BMTning sportdagi zo'ravonlik va diskriminatsiyaga qarshi konvensiyalari xalqaro miqyosda qabul qilingan huquqiy asoslar hisoblanadi. Ushbu kelishuvlar sport sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashish va sportni xavfsiz, adolatli va tenglik tamoyillariga asoslangan faoliyat turiga aylantirishga qaratilgan.

Sportda jinoyatlarga qarshi kurashish va xalqaro hamkorlik sportning halolligini saqlash va sportchilar huquqlarini himoya qilish uchun muhimdir. Doping, match-fixing (o'yinni sotish), korrupsiya va sportda zo'ravonlik kabi jinoyatlar sportning jozibasini buzishi va unga bo'lgan ishonchni pasaytirishi mumkin. Shu sababli xalqaro sport tashkilotlari, milliy hukumatlar va huquqni muhofaza qilish organlari o'rtasida yaqin hamkorlik va birgalikdagi chora-tadbirlar sportda jinoyatchilikka qarshi kurashda asosiy vosita hisoblanadi.

3. Sport musobaqalarida xavfsizlik va zo'ravonlikka qarshi kurash

Sport musobaqalari – jamiyat hayotida muhim madaniy va ijtimoiy voqealar bo'lib, ular jismoniy va ruhiy sog'likni mustahkamlash, do'stlikni rivojlantirish hamda xalqlar o'rtasida birdamlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sport tadbirlari davomida xavfsizlikni ta'minlash va zo'ravonlikka qarshi kurash muhim masalalardan biridir. Musobaqalar paytida sodir bo'ladigan zo'ravonliklar nafaqat tadbirga zarar keltiradi,

balki jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni buzadi. Shu sababli, sport tadbirlarida xavfsizlik choralari va zo'ravonlikka qarshi kurash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Sport tadbirlarida xavfsizlikni ta'minlash – bu sportchilar, murabbiylar, tomoshabinlar va barcha ishtirokchilarning sog'lig'i va hayotini himoya qilishga qaratilgan choralar majmuasidir. Xavfsizlikni ta'minlash bir qator sohalarni qamrab oladi.

Sport maydonlari, stadionlar va boshqa inshootlar xavfsiz bo'lishi kerak. Bu joylarning infratuzilmasi qat'iy talablarga javob berishi, favqulodda holatlarda evakuatsiya yo'llari, yong'inga qarshi tizimlar va tibbiy xizmat ko'rsatish punktlari mavjud bo'lishi kerak. Har bir tadbir oldidan inshootlar va ularning xavfsizlik tizimlari tekshirilishi lozim.

Musobaqalar davomida xavfsizlikni ta'minlash uchun tadbir tashkilotchilari va huquqni muhofaza qilish organlari yaqin hamkorlikda ishlashlari kerak. Tashkiliy xavfsizlik quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Sport tadbirlarini xavfsizlik rejasini ishlab chiqish.
- Sportchilarning xavfsizligini ta'minlash uchun alohida himoya choralari.
- Muxlislar oqimini boshqarish va favqulodda holatlar uchun evakuatsiya rejasini ishlab chiqish.

Sport musobaqalari davomida jarohat olgan sportchilar va tomoshabinlarga tezkor yordam ko'rsatish juda muhimdir. Har bir musobaqa paytida tibbiy brigadalar, maxsus xizmatlar va tez tibbiy yordam mashinalari joylashuvi kerak. Shuningdek, sportchilar uchun maxsus tibbiy punktlar va rehabilitatsiya xizmatlari mavjud bo'lishi zarur.

Sport musobaqalari davomida zo'ravonlik muammosi ko'plab mamlakatlarda keng tarqalgan muammolardan biridir. Bu zo'ravonliklar tomoshabinlar o'rtasida janjallar, musobaqa

davomida sportchilarga nisbatan agressiya yoki muxlislar va politsiya o'rtasidagi to'qnashuvlar ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Sportdagi zo'ravonlikning asosiy turlari quyidagilar:

1) Muxlislar o'rtasidagi to'qnashuvlar. Stadionlarda muxlislar orasida agressiv harakatlar, janjallar va mushtlashuvlar ko'pincha musobaqa davomida yoki undan so'ng sodir bo'ladi. Bu to'qnashuvlar, odatda, raqib jamoa muxlislari o'rtasidagi nizolar yoki alkogol iste'moli natijasida yuzaga keladi. Muxlislar o'rtasidagi zo'ravonlik sport tadbirlariga bo'lgan ishonchni pasaytiradi va musobaqalarning xavfsizligini buzadi.

2) Sportchilar va murabbiylarga nisbatan agressiya. Musobaqa paytida sportchilar yoki murabbiylarga nisbatan muxlislar tomonidan agressiv harakatlar ko'rsatilishi mumkin. Bunday holatlar sportning adolatli va sog'lom raqobat tamoyillariga zarar yetkazadi va sportchilarning xavfsizligini xavf ostiga qo'yadi.

3) Sportchilarning o'zaro zo'ravonligi. Ba'zida sportchilarning o'zlari ham musobaqalar davomida zo'ravonlikka yo'l qo'yishadi. Bu, asosan, jismoniy tajovuz, qoidalarni buzish yoki hakamlarga nisbatan tajovuz ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bunday harakatlar sportning tinchlik va do'stlik tamoyillariga ziddir.

Sportdagi zo'ravonlikka qarshi kurashish uchun bir qator chora-tadbirlar qo'llaniladi. Bu choralar zo'ravonlikning oldini olish, uni kamaytirish va butunlay yo'q qilishga qaratilgan.

Zo'ravonlikka qarshi samarali kurashish uchun davlatlar sport tadbirlarida xavfsizlik va tartibni ta'minlash bo'yicha maxsus qonunlarni qabul qilishadi. Bu qonunlar, asosan:

- Zo'ravonlik sodir etgan muxlislarni jazolash.
- Muxlislarning stadionlarga kirish huquqini vaqtincha cheklash yoki taqiqlash.

- Muxlislar tomonidan sodir etilgan noqonuniy harakatlar uchun jarimalar belgilashga qaratilgan.

Sport tadbirlarini xavfsizlik xizmatlari va politsiya kuchlari bilan yaqindan hamkorlikda tashkil etish zo'ravonlikning oldini olishda samarali hisoblanadi. Politsiya va xavfsizlik xodimlari muxlislar oqimini boshqarish, stadionlarda xavfsizlikni ta'minlash va favqulodda holatlarga tezkor javob berish uchun joylarda bo'lishlari kerak. Shu bilan birga, sport maydonlarida videokuzatuv tizimlarini o'rnatish ham muhim rol o'ynaydi.

Zo'ravonlikka qarshi kurashning muhim omillaridan biri bu muxlislar madaniyatini oshirishdir. Muxlislarga sport tadbirlarida qanday qilib tinch va madaniyatli bo'lish kerakligi haqida axborot berish, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali ta'limiy dasturlarni amalga oshirish zo'ravonlikning kamayishiga hissa qo'shadi. Sport tashkilotlari va klublar tomonidan ushbu chora-tadbirlar keng qo'llanilishi kerak.

Zo'ravonlikning oldini olishda xalqaro hamkorlik ham muhimdir. Xalqaro sport tashkilotlari va davlatlar o'rtasida xavfsizlik va zo'ravonlikka qarshi kurash bo'yicha tajriba almashish va qo'shma dasturlar ishlab chiqish orqali bu muammoni hal qilish mumkin. Xalqaro sport tashkilotlari, masalan, Xalqaro Futbol Federatsiyalari (FIFA) va Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ), sport tadbirlarida xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha maxsus qoidalar ishlab chiqadi va mamlakatlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantiradi.

Sport musobaqalarida xavfsizlikni ta'minlash va zo'ravonlikka qarshi kurashish zamonaviy sportning ajralmas qismidir. Sport tadbirlarining tinch va xavfsiz o'tishi nafaqat sportchilarning, balki tomoshabinlarning ham xotirjamligini ta'minlaydi. Xavfsizlik choralari va zo'ravonlikka qarshi kurash bo'yicha samarali strategiyalarni qo'llash orqali sport tadbirlarini tinchlik

va do'stlik ruhida o'tkazish mumkin. Shu bilan birga, xalqaro hamkorlik va milliy xavfsizlik choralarini kuchaytirish sportda zo'ravonlikni kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

4. Xalqaro sport tadbirlarida tartib va huquqiy javobgarlik

Xalqaro sport tadbirlari dunyo miqyosida muhim voqealar hisoblanadi. Bunday tadbirlar nafaqat sport musobaqalari, balki mamlakatlar o'rtasidagi madaniy va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro sport tadbirlarida tartib va huquqiy javobgarlik masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Sport tadbirlari davomida xavfsizlikni ta'minlash, tartibni saqlash va huquqiy normalarni buzgan shaxslar uchun javobgarlik belgilash tadbirning muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlaydi.

Xalqaro sport tadbirlarini tashkil etishda tartibni saqlash va xavfsizlikni ta'minlash asosiy vazifalardan biridir. Tadbirlar davomida sportchilar, murabbiylar va tomoshabinlarning xavfsizligini ta'minlash, musobaqalarning adolatli va tinch o'tishi uchun zarur choralar ko'rilishi lozim.

Sport tadbirlarida muvaffaqiyatli tashkilotchilik muhim ahamiyatga ega. Bunda tadbirning har bir bosqichi - sportchilarning ishtirok etishi, muxlislarning joylashishi, texnik infratuzilmaning ishlashi va xavfsizlik choralarining amalga oshirilishi qat'iy nazoratda bo'lishi kerak. Sport tadbirlarini tashkil etish bo'yicha xalqaro tashkilotlar tomonidan maxsus qoidalar va standartlar ishlab chiqilgan. Masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) va FIFA kabi tashkilotlar sport tadbirlarini o'tkazish tartibi va xavfsizlik talablarini belgilaydi.

Xalqaro sport tadbirlarida xavfsizlikni ta'minlash tartibni saqlashning muhim qismi hisoblanadi. Xavfsizlik tadbirga tashrif buyuradigan tomoshabinlar, sportchilar va jamoatchilikning

umumiy xotirjamligini ta'minlaydi. Xalqaro sport tadbirlarida xavfsizlik choralari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Stadionlar va sport inshootlarida xavfsizlik texnikasi va infratuzilmasi.

- Tomoshabinlar oqimini boshqarish va nazorat qilish tizimi.

- Politsiya va xavfsizlik xizmatlari bilan hamkorlikda xavfsizlik rejalari ishlab chiqish.

Sport tadbirlarida tartibni saqlashda muxlislarning madaniyati va ularning xulq-atvori muhim ahamiyatga ega. Xalqaro sport tadbirlarida muxlislar o'rtasidagi tartib va odob-axloq normalariga rioya qilish muhimdir. Shu bilan birga, alkogol iste'moli va boshqa salbiy holatlar muxlislar orasida zo'ravonlikni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun xalqaro tadbirlar davomida muxlislar uchun qat'iy tartib-qoidalar ishlab chiqiladi va ularning amalga oshirilishi nazorat qilinadi.

Xalqaro sport tadbirlarida ishtirok etuvchi barcha tomonlar – sportchilar, murabbiylar, tashkilotchilar, tomoshabinlar va xavfsizlik xodimlari huquqiy javobgarlikka ega. Xalqaro tadbirlar davomida qoidabuzarliklar sodir etgan shaxslar xalqaro va milliy qonunchilikka muvofiq javobgarlikka tortiladi.

Sportchilarning huquqiy javobgarligi. Sportchilar xalqaro musobaqalar qoidalariga rioya qilishlari shart. Qoidalariga xilof harakatlar, doping moddalarini qo'llash, sport etikasini buzish yoki agressiv harakatlar sportchilarga nisbatan huquqiy javobgarlik choralari ko'rilishiga sabab bo'ladi. Muxlislarning ham sport musobaqalarida tomoshabin sifatida ishtirok etib huquqbuzarliklar sodir etishiga huquqiy javobgarliklar belgilangan. Sport musobaqalari davomida tomoshabinlar tomonidan tartibni buzish, zo'ravonlik ko'rsatish yoki jamoat xavfsizligiga tahdid soluvchi harakatlar uchun huquqiy javobgarlik tegishli xalqaro

hujjatlar va milliy qonunlarga muvofiq tartibga solinadi va jarimalar yoki boshqa jazo choralari qo'llaniladi.

1985-yil 19-avgust kuni Strasburg shahrida Yevropa Kengashiga a'zo davlatlar hamda Yevropa madaniy konvensiyasi (ETS № 018, Parij, 1954-yil 19-dekabr) ishtirokchisi bo'lgan qator boshqa davlatlar Sport tadbirlari, xususan, futbol uchrashuvlari vaqtida tomoshabinlar tomonidan sodir etiladigan zo'ravonlik va buzg'unchilik harakatlarining oldini olish bo'yicha Yevropa konvensiyasini (ETS № 120) (keyingi o'rinlarda — Konvensiya) qabul qildilar. U quyidagilarga asoslanadi:

Yevropa Kengashining maqsadi — a'zolari o'rtasida yanada yaqinroq ittifoqni ta'minlash ekanligini e'tiborga olgan holda;

Sport tadbirlari, ayniqsa, futbol o'yinlari vaqtida tomoshabinlar tomonidan sodir etilayotgan zo'ravonlik va buzg'unchilik harakatlaridan va ularning oqibatlaridan xavotirda bo'lgan holda;

Bu muammo Yevropa Kengashi Vazirlar qo'mitasining (76) 41-sonli qarorida mustahkamlangan «Barchaga sport» Yevropa xartiyasida bayon etilgan prinsiplarga tahdid solayotganini anglagan holda;

Sportning, ayniqsa, milliy terma jamoalar va Yevropa davlatlarining mahalliy jamoalari o'rtasida tez-tez o'tkaziladigan futbol uchrashuvlari orqali xalqaro o'zaro tushunishni mustahkamlashga qo'shayotgan muhim hissasini ta'kidlagan holda;

Davlat hokimiyat organlari hamda mustaqil sport tashkilotlari zo'ravonlik va buzg'unchilik harakatlariga qarshi kurashda o'zaro to'ldiruvchi mas'uliyatga ega ekanliklarini e'tiborga olgan holda, chunki sport tashkilotlari ham xavfsizlikni ta'minlash va keng ma'noda o'zlari tashkil etayotgan tadbirlarni tartibli o'tkazish bo'yicha majburiyatlarga egadirlar;

Bu borada, barcha zarur darajalarda birgalikdagi harakatlar zarurligini ham tan olgan holda;

Zo'ravonlik hozirgi davrning keng tarqalgan ijtimoiy hodisasi bo'lib, uning sabablari asosan sport sohasidan tashqarida joylashganini, biroq sport ko'pincha zo'ravonlik portlashlariga sahna bo'lib qolayotganini inobatga olgan holda;

Sport tadbirlari vaqtida tomoshabinlar tomonidan sodir etiladigan zo'ravonlik va buzg'unchilik harakatlarining oldini olish va ularni bartaraf etish bo'yicha hamkorlik qilish va qo'shma chora-tadbirlarni amalga oshirishga qat'iy bel bog'lagan holda.

Konvensiyaning qoidalari boshqa sport turlari va sport tadbirlariga ham tatbiq etiladi — agar ular bo'yicha zo'ravonlik yoki buzg'unchilik xavfi mavjud bo'lsa, ushbu sport turlarining o'ziga xos talablari hisobga olinadi.

Xalqaro sport tadbirlarida tashkilotchilar xavfsizlik va tartibni ta'minlash uchun javobgar hisoblanadi. Agar tashkilotchilar tomonidan xavfsizlik choralariga rioya qilinmasa yoki musobaqalarda tartibsizliklar yuzaga kelsa, ular huquqiy javobgarlikka tortilishi mumkin. Masalan, stadionlarda texnik xavfsizlik talablariga rioya qilinmagan holatda hodisalar yuz bersa, tashkilotchilar mas'ul hisoblanadi.

Xalqaro sport tadbirlarida huquqiy javobgarlikni tartibga solish uchun bir qator xalqaro qonunlar va shartnomalar qabul qilingan. Masalan, Xalqaro Olimpiya Kodeksi va FIFA nizomlari xalqaro musobaqalar davomida tartib va qoidalarga rioya qilinishini talab qiladi. Shuningdek, har bir mamlakat o'zining milliy qonunlari orqali sport tadbirlarini tartibga soladi va xalqaro shartnomalar bilan uyg'unlashtirilgan qonunchilik asosida javobgarlikni belgilaydi.

Xalqaro sport tadbirlarida tartib va huquqiy javobgarlikni ta'minlashda xalqaro hamkorlik muhim rol o'ynaydi.

Mamlakatlar o'rtasida xavfsizlik va tartibni saqlash bo'yicha tajriba almashish, birgalikda ishlash orqali xalqaro tadbirlar davomida tartib-qoidalarini buzish xavfini kamaytirish mumkin.

1) Xalqaro sport tashkilotlari hamkorligi. XOQ, FIFA, WADA va boshqa xalqaro tashkilotlar mamlakatlar o'rtasida xalqaro sport tadbirlarida xavfsizlik va tartibni ta'minlash uchun ko'plab qo'shma dasturlarni amalga oshiradi. Ular milliy sport federatsiyalari bilan hamkorlik qilib, xalqaro tadbirlarning qoidalariga rioya qilinishini ta'minlaydi.

2) Huquqni muhofaza qilish organlari hamkorligi. Xalqaro sport tadbirlarida huquqni muhofaza qilish organlari hamkorligi ham juda muhimdir. Mamlakatlar politsiya va xavfsizlik xizmati xalqaro musobaqalar davomida tartibni ta'minlash va zo'ravonlikka qarshi kurashish bo'yicha birgalikda ishlaydi. Xalqaro sport tadbirlarida xavfsizlikni ta'minlash uchun davlatlar o'zaro maxsus kelishuvlar tuzadi va huquqiy yordam ko'rsatadi.

Xalqaro sport tadbirlarida tartib va huquqiy javobgarlik sportning adolatli va tinch o'tishini ta'minlash uchun zaruriy shartdir. Musobaqalar davomida xavfsizlik choralari va huquqiy qoidalar qattiq nazoratda bo'lishi lozim. Shuningdek, xalqaro hamkorlik orqali xavfsizlikni ta'minlash va tartibni saqlash yanada samarali bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, huquqbuzarlik sodir etgan sportchilar, tomoshabinlar yoki tashkilotchilar uchun huquqiy javobgarlik tizimi sportning xalqaro me'yorlariga mos ravishda ishlab chiqilgan.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Sport sohasida inson huquq va erkinliklarining tengligi deganda nimani tushunasiz?

2. Sportda jinoyatlarga qarshi kurash va xalqaro hamkorlik haqida ma'lumot bering?

3. Sport musobaqalarida xavfsizlik va zo'ravonlikka qarshi kurash haqida gapiring?

4. Xalqaro sport tadbirlarida tartib va huquqiy javobgarlik haqida ma'lumot bering?

5. Sportda diskriminatsiyasiz ishtirok etish huquqi haqida gapiring?

6. Sport sohasida gender tengligi haqida gapiring?

7. Sport tadbirlarida xavfsizlikni ta'minlash haqida tushuntirish bering?

8. Xalqaro sport tadbirlarida xavfsizlik choralari haqida ma'lumot bering?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.

2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017

4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.

5. Алексеев С.В. Международное спортивное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям 030500 «Юриспруденция» И 032101 «Физическая культура и спорт» / Под ред. П.В. Крашенинникова. - М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2008. - 895 с.

MAVZU: XALQARO SPORTDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH

REJA:

1. Korruptsiya tushunchasi va turlari
2. Sportda korruptsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurash
3. Korruptsiyaga qarshi jinoiy javobgarlik va kelishuv

Kalit so'zlar: *iqtisodiy jinoyat, jinoiy javobgarlik, kelishuv, parlament, lobbizm, monopoliya, mansabdor shaxs, ta'magirlik, boshqaruv apparati, ichki nazorat, tashqi nazorat, pora olish, pora berish, vakolatini suiiste'mol qilish, firibgarlik, nepotizm, favoritizm, korporativ firibgarlik.*

1. Korruptsiya tushunchasi va turlari.

Korruptsiya – jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, davlat va ijtimoiy institutlarning samaradorligini pasaytiradigan keng tarqalgan muammo hisoblanadi. Korruptsiya fuqarolarning davlat tizimiga bo'lgan ishonchini yo'qotadi va iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qiladi. U davlat boshqaruvi, iqtisodiy faoliyat, ijtimoiy munosabatlar kabi turli sohalarda namoyon bo'lib, jamiyatning har bir qatlamiga zarar yetkazishi mumkin. Korruptsiya bilan kurashish butun dunyo miqyosida muhim vazifa sifatida belgilanib, unga qarshi chora-tadbirlar ishlab chiqish zarurati mavjud.

Korruptsiya umumiy ravishda davlat manfaatlariga ziddir va huquqbuzarlik sifatida qaraladi. U odatda, pora olish yoki berish, ta'sir o'tkazish, mansab vakolatlarini suiiste'mol qilish, firibgarlik kabi harakatlar orqali sodir etiladi. Korruptsiya jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qiladi, chunki u inson huquqlarining buzilishiga, adolatsizlikka va iqtisodiy notenglikka olib keladi.

Korrupsiya lotincha "corruptio" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu "buzilish", "parchalanish" degan ma'noni anglatadi. Huquqiy nuqtai nazardan, korrupsiya bu mansabdor shaxsning o'z vakolat va huquqlarini noqonuniy boylik orttirish yoki shaxsiy manfaatlar uchun suiiste'mol qilishi hisoblanadi. Korrupsiya davlat boshqaruvi tizimidagi mansabdorlar, xususiyl sektorladi ishlaydigan shaxslar yoki tashkilotlar tomonidan sodir etilishi mumkin.

Mansabdor shaxslarni sotib olish, ularning poraga sotilishi ham Korrupsiya deyiladi. Korrupsiya davlat apparati va parlament faoliyatida ayniqsa, avj oladi. Saylanadigan lavozimlarga nomzodlar saylov kompaniyasini o'tkazish harajatlarini ko'tarish Korrupsiya ko'rinishlaridan biridir (saylangan kishi turli imtiyozlar, yordam, xizmatlar ko'rsatib "o'z qarzini" qaytaradi). Aksariyat Korrupsiya lobbizm (monopoliyalarning qonunchilik organlari va amaldorlarga tazyiq o'tkazish bilan shug'ullanadigan muassasa va agentlari tizimi) bilan bog'langan. Xalqaro darajada 1970-yillarda Yaponiyaga samolyotlar sotishda kompaniya tomonidan oliy davlat amaldorlarini sotib olish bo'yicha "Loksid ishi" eng yirik Korrupsiya ko'rinishlariga misol bo'ladi. Porani xaspo'shlash uchun yirik bitishuvlarda ko'proq "xizmat haqi" to'lash amaliyotidan foydalaniladi. Makroiqtisodiy tadqiqotlarga binoan, korrupsiya iqtisodiy o'sish va taraqqiyotga xalal beruvchi eng katta omildir.¹

Korrupsiya termini odatda mansabdor shaxslar tomonidan unga berilgan mansab vakolatlari va huquqlardan o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ko'zlab qonunchilik va axloq qoidalariga zid ravishda foydalanishini anglatadi.

Ko'p hollarda bu atama siyosiy elitadagi byurokratik apparatga qarata ishlatiladi. Korrupsiya ko'plab davlatlarning jinoyat va ma'muriy qonunchiligi bilan huquqqa qarshi harakat sifatida ta'qib qilinadi.

Korrupsiyaning tarixiy o'zaklari juda qadimga borib taqalib, bu hol qabilada ma'lum mavqega ega bo'lish uchun qabila sardorlariga sovg'alar berish odatidan kelib chiqqan deb taxmin qilinadi. O'sha davrlarda bu normal holat sifatida qabul qilingan. Biroq davlat apparatining murakkablashuvi va markaziylashuvi korrupsiyaning davlat rivojlanishiga katta to'siq ekanligini ko'rsatdi. Korrupsiyaga qarshi kurashgan birinchi davlat sifatida qadimgi Shumer davlati tan olinadi. Qadimgi davlatlarni ayniqsa, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo'rliqi qattiq tashvishga solganligi bizgacha saqlanib qolgan manbalardan ma'lum. Chunki bu holat davlatning obro'siga juda qattiq putur yetkazardi. Dunyoning yetakchi dinlarida ham birinchi navbatda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo'rliqi qattiq qoralanadi. Jumaladan, Injilda "Sovg'alarni qabul qilma, chunki sovg'a ko'rni ko'radigan qiladi va haqiqatni o'zgartiradi" deyilgan bo'lsa, Qu'roni Karimda "Boshqalarning mulkini nohaq yo'l bilan olmangiz va boshqalarga tegishli bo'lgan narsalarni olish uchun o'z mulkingizdan hokimlaringizga pora qilib uzatmangizlar" deyilgan.

XVIII asrning ikkinchi yarmiga kelib jamiyat davlat boshqaruv apparatining ish sifatiga tobora ko'proq ta'sir ko'rsata boshladi. Bu o'sha davrda qabul qilingan bir qator qonun hujjatlarida o'z aksini topgan. Jumladan, 1787-yilda qabul qilingan AQSh Konstitutsiyasida pora olish AQSh prezidentini impechmentga tortish mumkin bo'lgan ikki jinoyatning biri sifatida ko'rsatib o'tilgan. Siyosiy partiyalarning vujudga kelishi va ularning mamlakat hayotidagi o'rnining oshib borishi XIX-XX

¹ Bardhan P. Corruption and development // Journal of Economic Literature. - 1997. - Vol. 25. - P. 1320.

asrlarda rivojlangan davlatlarda korrupsiyaning dunyoning boshqa mamlakatlariga nisbatan ancha kamayishiga olib keldi.

Ushbu illatni tadqiq qilgan bir qator yirik mutaxassislar quyidagi faktorlarni korrupsiyani yuzaga keltiruvchi omillar sifatida ko'rsatadi. Ikki xil ma'noni anglatuvchi qonunlar – ushbu vaziyat huquqni qo'llovchi mansabdor shaxs tomonidan qonunlarni turlicha qo'llash imkonini yaratadi. Shuningdek, ayrim mutaxassislar jinoyat, ma'muriy qonunchilikdagi "vilka" sanksiyalarni ham korrupsiyaga qulay sharoit yaratishi mumkinligi haqida fikr yuritishgan. Ya'ni, sanksiyaning aniq miqdori yo'qligi sudyada uni o'z xohishiga qarab qo'llashga sharoit yaratib beradi. Aholi huquqiy savodxonligining pastligi – aholi tomonidan qonunlarni bilmaslik yoki tushunmaslik mansabdor shaxsga o'zining shaxsiy manfaati yo'lida qonunlardan foydanishga qulay sharoit yaratadi.

Mamlakatdagi siyosiy vaziyatning notinchligi – mamlakatdagi notinchlik birinchi navbatda aholi ongida hayotda yuksak turmush darajasiga erishishning asosiy usuli qonunga xilof faoliyat bilan bog'liq, degan mutlaqo axloqqa zid nuqtai nazar shakllanishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida korrupsiyaga qulay sharoit yaratadi.

Ijro hokimiyatining birligi tamoyilining buzilishi – aynan bitta faoliyatning turli instansiyalar tomonidan tartibga solinishi:

- aholining davlatni nazorat qilishdagi sust ishtiroki;
- davlat sektoridagi xizmat qilayotgan xizmatchilar daromadlarining xususiy sektorda topish mumkin bo'lgan daromadlardan kamligi;
- iqtisodiyotning davlat tomonidan tartibga solinishi;
- inflyasiyaning yuqori darajasi;
- mamlakat yuqori boshqaruv organlarining aholidan uzilib qolganligi;

- mamlakatdagi diniy va axloq qoidalari.

Jahon mamlakatlarida korrupsiyaga qarshi kurashning quyidagi usullari mavjud.

Ichki nazorat — bu usul boshqaruv apparatining o'zida nazoratni kuchaytiruvchi tuzilmalar (har xil ichki inspeksiyalar va boshqa nazorat organlari tuzish orqali) yaratishni taqazo etadi. Bu tuzilmaning asosiy vazifasi xodimlarning ichki etiket qoidalariga rioya qilishini nazorat qilishdir. Hozirgi kunda bizning yurtimizda ham bir qator huquqni muhofaza qilish organlarida aynan shu vazifani bajaruvchi ichki tuzilmalar yaratilgan.

Tashqi nazorat – bu usulda ijro apparatidan mustaqil tuzilmalarning mustaqilligini oshirish nazarda tutilib, aynan ushbu tuzilmalar orqali korrupsiyaga qarshi samarali kurash olib boriladi. Ya'ni, sud hokimiyatining maksimal darajada mustaqilligiga erishish ommaviy axborot vositalariga ko'proq erkinlik berish va hokazo.

Saylov tizimi orqali kurashish – demokratik davlatlarda saylangan vakillarni korrupsiya uchun jazolashning asosiy usullaridan biri keyingi saylovlarda unga ovoz bermaslik hisoblanadi. Korrupsiyaga saylovlar orqali ta'sir o'tkazish eng samarali usul hisoblanadi.

Korrupsiyaga qarshi kurashda yuqori natijalarga erishgan Shvetsiya, Singapur, Gonkong, Portugaliya kabi davlatlarning tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, korrupsiyani yuzaga keltiruvchi omillarni bartaraf etish korrupsiyaga qarshi kurashda muhim o'rin egallaydi.

Bunda Konstitutsiyaviy nazorat organlari, huquq-tartibot organlarining ahamiyati ortadi. Ya'ni, korrupsiyaga olib kelishi mumkin bo'lgan normalarni konstitutsiyaviy nazorat organi tomonidan konstitutsiyaga zid deb topish, aholining huquqiy

savodxonligini oshirish kabi metodlardan unumli foydalanish ushbu davlatlarni korrupsiya darajasi juda past bo'lgan davlatlar qatoriga olib chiqqan.

2. Korrupsiyaning turlari.

Korrupsiya bir necha xil shaklda namoyon bo'lib, har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning har biri davlat va xususiy sektor faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi bilan ahamiyatlidir.

1) Pora olish va pora berish. Pora olish va pora berish korrupsiyaning eng keng tarqalgan shakllaridan biri hisoblanadi. Pora bu mansabdor shaxsga noqonuniy ravishda moliyaviy yoki moddiy manfaat yetkazish orqali o'z manfaati yo'lida qarorlar qabul qilishga undashdir. Mansabdor shaxs o'z vakolatlaridan foydalanib, biror qonuniy jarayonni sun'iy ravishda tezlashtiradi yoki to'xtatadi. Masalan, davlat xizmatlarida yoki tenderlarda pora olish orqali noqonuniy imtiyozlar berilishi kuzatiladi.

2) Mansab vakolatini suiiste'mol qilish. Mansab vakolatlarini suiiste'mol qilish bu davlat xizmatchisining o'z lavozimi yoki vakolatlaridan shaxsiy manfaatlar uchun foydalanishidir. Bu turdagi korrupsiya davlat rahbarlari yoki yuqori lavozimdagi amaldorlar tomonidan ko'p uchraydi. Masalan, davlat mulkini shaxsiy manfaat yo'lida foydalanish yoki xizmat vakolatlarini noqonuniy tarzda qo'llash bunga misol bo'la oladi.

3) Davlat moliyalarini talon-toraj qilish. Davlat moliyalari va resurslarini noqonuniy o'zlashtirish korrupsiyaning jiddiy shakllaridan biridir. Bu turdagi korrupsiya davlat amaldorlarining budjet mablag'larini noqonuniy maqsadlarda ishlatishlari, davlat loyihalari uchun ajratilgan mablag'larni shaxsiy maqsadlar uchun talon-toraj qilish ko'rinishida sodir etiladi. Bu jarayon davlat iqtisodiyotiga katta zarar keltirib, iqtisodiy barqarorlikni xavf ostiga qo'yadi.

4) Ta'sir o'tkazish (lobbizm). Korrupsiyaning yana bir shakli bu ta'sir o'tkazish yoki lobbizm bo'lib, bu biror guruh yoki shaxsning davlat amaldorlariga noqonuniy tarzda ta'sir ko'rsatib, o'z manfaatlarini himoya qilish maqsadida qarorlar qabul qildirishi hisoblanadi. Bunday holatlar qonunchilik jarayonlariga ta'sir o'tkazish orqali qonuniy imtiyozlar olishga yo'naltirilgan bo'lishi mumkin. Lobbizm korrupsiyaning yashirin shakllaridan biri bo'lib, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga jiddiy zarar yetkazadi.

5) Firibgarlik. Firibgarlik bu aldov yo'li bilan iqtisodiy foyda ko'rishga qaratilgan huquqbuzarlikdir. Korrupsiya firibgarlik orqali turli sohalarda – davlat xaridlari, soliqlarni to'lash, kredit olish va boshqa iqtisodiy operatsiyalarda amalga oshirilishi mumkin. Firibgarlik korrupsiyaning eng zararli shakllaridan biri bo'lib, u ko'pincha iqtisodiy tanazzullarga olib keladi.

6) Nepotizm va favoritizm. Nepotizm va favoritizm – korrupsiyaning yana bir shakli bo'lib, bu mansabdor shaxslarning qarindoshlari yoki do'stlarini qonuniy asoslar bo'lmagan holda yuqori lavozimlarga tayinlash, ularga imtiyozlar yaratib berishdir. Bu korrupsiyaning ko'rinishlari odatda davlat boshqaruvi va xususiy sektorda uchraydi. Bu jarayon jamiyatda adolatsizlik va tengsizlikni kuchaytiradi.

3. Korrupsiyaning salbiy oqibatlari.

Korrupsiya davlat va jamiyat taraqqiyotiga bir qator salbiy ta'sirlar ko'rsatadi:

Iqtisodiy zarar: Korrupsiya iqtisodiy rivojlanishni sekinlashtiradi va davlat resurslarini noto'g'ri yo'naltirishga olib keladi. Bu davlat budjetining isrof qilinishiga va samaradorlikning pasayishiga sabab bo'ladi.

Adolatsizlik: Korrupsiya jamiyatda adolatsizlikni kuchaytiradi, chunki qonunlar bir xil qo'llanilmaydi. Oqibatda ijtimoiy tengsizlik va notenglik paydo bo'ladi.

Fuqarolarning davlat tizimiga ishonchi yo'qolishi: Korrupsiya keng tarqalgan joylarda fuqarolar davlat institutlariga bo'lgan ishonchini yo'qotadi, bu esa ijtimoiy beqarorlikka olib keladi.

Xalqaro obro'ning pasayishi: Korrupsiyaga botgan davlatlar xalqaro maydonda o'z obro'sini yo'qotadi, bu esa xorijiy investitsiyalarning kamayishiga sabab bo'lishi mumkin.

Korrupsiya dunyo bo'ylab ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishning asosiy to'siqlaridan biri bo'lib qolmoqda. U davlat institutlarining samaradorligini pasaytiradi, adolatsizlikni kuchaytiradi va fuqarolar huquqlarini buzadi. Korrupsiyaga qarshi kurashish uchun davlatlar bir qator choralar ko'rmoqda: qonunchilikni kuchaytirish, korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlarni qat'iy jazolash, davlat boshqaruvi tizimida shaffoflikni ta'minlash va fuqarolik jamiyati ishtirokini kengaytirish. Korrupsiyaga qarshi samarali kurashish har bir davlatning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va fuqarolarning davlat tizimiga bo'lgan ishonchini qayta tiklashga yordam beradi. Shu bois korrupsiyaga qarshi chora-tadbirlar nafaqat huquqiy, balki madaniy va ijtimoiy sohalarda ham kompleks ravishda olib borilishi kerak.

2. Sportda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurash.

Sport sohasida korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlar jiddiy muammolar bo'lib, sportning adolatli va shaffof o'tishini to'sqinlik qiladi. Korrupsiya sportdagi natijalar va rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatib, tomoshabinlar, sportchilar, va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi ishonchni kamaytiradi. Shu

sababli, sport sohasida korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish zaruriy vazifa hisoblanadi.

Sportda korrupsiya sport jarayonlari, musobaqalar va boshqaruv tizimlarida noto'g'ri yoki noqonuniy harakatlarni o'z ichiga oladi. Bu korrupsiya turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

1) Pora olish va pora berish: Musobaqalar natijalarini oldindan belgilash yoki sportchilarga foyda keltiruvchi qarorlar qabul qilish uchun pora berish yoki olish.

2) O'yin natijalarini manipulyatsiya qilish: Ma'lum natijalarni oldindan belgilash, ya'ni sport musobaqalarida natijalarni manipulyatsiya qilish orqali pul yoki boshqa imtiyozlar olish.

3) Korrupsiya va favoritizm: Sport tashkilotlarida yoki amaldorlar tomonidan qarindosh yoki tanishlarga imtiyozlar yaratish, ularni lavozimlarga tayinlash yoki yaxshi sharoitlar taqdim etish.

4) Doping va boshqa noqonuniy vositalar: Sportchilarga musobaqalarda g'alaba qozonish maqsadida doping moddalarini qo'llash, bu esa sportning adolatini buzadi.

Sportda iqtisodiy jinoyatlar, asosan, moliyaviy resurslar va iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq bo'lib, ularning ba'zi turlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) Davlat va xususiy sektor investitsiyalarini o'zlashtirish: Sport infratuzilmasiga qaratilgan davlat yoki xususiy investitsiyalarni talon-toraj qilish, bu orqali davlat yoki jamoat resurslarini suiiste'mol qilish.

2) Korporativ firibgarlik: Sport tashkilotlari va sportchilarga nisbatan amalga oshirilgan firibgarlik, masalan, sponsorlardan olingan mablag'larni noto'g'ri ishlatish yoki noto'g'ri hisob-kitoblar.

3) Qo'shimcha to'lovlar va komissiyalar: Sport musobaqalari va transferlar bilan bog'liq qo'shimcha to'lovlar yoki komissiyalar orqali noqonuniy foyda olish.

4) Yashirin iqtisodiy faoliyat: Sport tadbirlarida noqonuniy iqtisodiy faoliyatlar, masalan, o'yin natijalarini oldindan sotish yoki noqonuniy tikishlar orqali pul ishlash.

Sportda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish uchun quyidagi choralar amalga oshirilishi lozim:

1) Shaffoflik va hisobot berish. Sport tashkilotlari va tashkilotchilar uchun shaffoflikni ta'minlash zarur. Bunga quyidagilar kiradi:

- Moliya hisobotlari: Tashkilotlarning moliyaviy holati va investitsiyalar haqida aniq va ochiq hisobotlar taqdim etilishi kerak.

- Ochiq tenderlar: Sport tadbirlarida va infrastruktura loyihalarida ochiq va shaffof tender jarayonlarini amalga oshirish.

2) Qonunlarni kuchaytirish. Korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi qonunlarni kuchaytirish zarur:

Jinoyat qonunlari: Sportda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi qonunlarni ishlab chiqish va ularning qat'iy ijrosini ta'minlash.

Jazo choralari: Korrupsiyaga yo'l qo'ygan shaxslar uchun jazo choralari kuchaytirish, shu jumladan, moliyaviy jazolar va qamoq jazolari.

3) Monitoring va nazorat. Sport sohasida monitoring va nazorat tizimlarini kuchaytirish zarur:

Mustaqil tekshiruvlar: Sport tashkilotlari va musobaqalarni mustaqil ravishda tekshirish uchun auditorlar va nazorat organlarini jalb qilish.

Antikorrupsiya idoralar: Sport tashkilotlarida antikorrupsiya bo'limlari tashkil etish va ularning faoliyatini kuchaytirish.

4) Ta'lim va tarbiya. Korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi ta'lim va tarbiya tizimini kuchaytirish:

Tadbirlar va seminarlar: Sportchilar, murabbiylar va tashkilotchilar uchun korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi seminarlar va ta'lim dasturlarini o'tkazish.

Etika kodekslari: Sport tashkilotlarida etik va odob kodekslarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish.

5) Xalqaro hamkorlik. Sportda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik muhimdir:

Xalqaro tashkilotlar: Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ), FIFA, va boshqa xalqaro sport tashkilotlari bilan hamkorlik qilib, global darajada korrupsiya va jinoyatlarga qarshi kurashish.

Hukumatlararo kelishuvlar: Mamlakatlar o'rtasida korrupsiya va jinoyatlarga qarshi kurashishda hamkorlik qilish va tajriba almashish.

Sportda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlar sportning adolatli va shaffof o'tishini to'siqlashda katta rol o'ynaydi. Korrupsiya sport tashkilotlarining obro'sini pasaytiradi, tomoshabinlar ishonchini yo'qotadi va iqtisodiy samaradorlikni kamaytiradi. Shu sababli, korrupsiyaga qarshi kurashish va iqtisodiy jinoyatlarni oldini olish uchun shaffoflik, qonunlarni kuchaytirish, monitoring, ta'lim va xalqaro hamkorlik kabi choralar muhim ahamiyatga ega. Bu chora-tadbirlar sport sohasida adolat va shaffoflikni ta'minlashga yordam beradi, natijada sportning haqiqiy ruhini saqlash mumkin bo'ladi.

3. Korrupsiyaga qarshi jinoiy javobgarlik va kelishuv.

Korrupsiya – jamiyatdagi muammolarni yanada kuchaytiradigan, iqtisodiy rivojlanishni sekinlashtiradigan va adolatni buzadigan global miqyosdagi muammo hisoblanadi.

3) Qo'shimcha to'lovlar va komissiyalar: Sport musobaqalari va transferlar bilan bog'liq qo'shimcha to'lovlar yoki komissiyalar orqali noqonuniy foyda olish.

4) Yashirin iqtisodiy faoliyat: Sport tadbirlarida noqonuniy iqtisodiy faoliyatlar, masalan, o'yin natijalarini oldindan sotish yoki noqonuniy tikishlar orqali pul ishlash.

Sportda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish uchun quyidagi choralar amalga oshirilishi lozim:

1) Shaffoflik va hisobot berish. Sport tashkilotlari va tashkilotchilar uchun shaffoflikni ta'minlash zarur. Bunga quyidagilar kiradi:

- Moliya hisobotlari: Tashkilotlarning moliyaviy holati va investitsiyalar haqida aniq va ochiq hisobotlar taqdim etilishi kerak.

- Ochiq tenderlar: Sport tadbirlarida va infrastruktura loyiha-larida ochiq va shaffof tender jarayonlarini amalga oshirish.

2) Qonunlarni kuchaytirish. Korrupsiya va iqtisodiy jinoyat-larga qarshi qonunlarni kuchaytirish zarur:

Jinoyat qonunlari: Sportda korrupsiya va iqtisodiy jinoyat-larga qarshi qonunlarni ishlab chiqish va ularning qat'iy ijrosini ta'minlash.

Jazo choralari: Korrupsiyaga yo'l qo'ygan shaxslar uchun jazo choralari kuchaytirish, shu jumladan, moliyaviy jazolar va qamoq jazolari.

3) Monitoring va nazorat. Sport sohasida monitoring va nazorat tizimlarini kuchaytirish zarur:

Mustaqil tekshiruvlar: Sport tashkilotlari va musobaqalarni mustaqil ravishda tekshirish uchun auditorlar va nazorat organ-larini jalb qilish.

Antikorrupsiya idoralar: Sport tashkilotlarida antikorrupsiya bo'limlari tashkil etish va ularning faoliyatini kuchaytirish.

4) Ta'lim va tarbiya. Korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi ta'lim va tarbiya tizimini kuchaytirish:

Tadbirlar va seminarlar: Sportchilar, murabbiylar va tashki-lotchilar uchun korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi semi-narlar va ta'lim dasturlarini o'tkazish.

Etika kodekslari: Sport tashkilotlarida etik va odob kodeks-larini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish.

5) Xalqaro hamkorlik. Sportda korrupsiya va iqtisodiy jino-yatlarga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik muhimdir:

Xalqaro tashkilotlar: Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ), FIFA, va boshqa xalqaro sport tashkilotlari bilan hamkorlik qilib, global darajada korrupsiya va jinoyatlarga qarshi kurashish.

Hukumatlararo kelishuvlar: Mamlakatlar o'rtasida korrup-siya va jinoyatlarga qarshi kurashishda hamkorlik qilish va tajriba almashish.

Sportda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlar sportning adolatli va shaffof o'tishini to'siqlashda katta rol o'ynaydi. Korrupsiya sport tashkilotlarining obro'sini pasaytiradi, tomoshabinlar ishonchini yo'qotadi va iqtisodiy samaradorlikni kamaytiradi. Shu sababli, korrupsiyaga qarshi kurashish va iqtisodiy jinoyat-larni oldini olish uchun shaffoflik, qonunlarni kuchaytirish, monitoring, ta'lim va xalqaro hamkorlik kabi choralar muhim ahamiyatga ega. Bu chora-tadbirlar sport sohasida adolat va shaffoflikni ta'minlashga yordam beradi, natijada sportning haqiqiy ruhini saqlash mumkin bo'ladi.

3. Korrupsiyaga qarshi jinoiy javobgarlik va kelishuv.

Korrupsiya – jamiyatdagi muammolarni yanada kuchaytira-digan, iqtisodiy rivojlanishni sekinlashtiradigan va adolatni buzadigan global miqyosdagi muammo hisoblanadi.

Korrupsiyaga qarshi kurashish uchun jinoiy javobgarlikni belgilash va xalqaro kelishuvlar ishlab chiqish juda muhimdir. Bu ma'ruzada korrupsiyaga qarshi jinoiy javobgarlik, shuningdek, xalqaro kelishuvlar va hamkorlikning ahamiyati haqida so'z yuritamiz.

Korrupsiyaga qarshi jinoiy javobgarlik korrupsiya bilan bog'liq huquqbuzarliklar uchun jazolash tizimidir. Jinoiy javobgarlik quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

1) Qonunchilik. Korrupsiyaga qarshi qonunchilikni kuchaytirish jinoiy javobgarlikning asosi hisoblanadi. Har bir davlat korrupsiyaga qarshi aniq va qat'iy qonunlar ishlab chiqishi kerak:

Korrupsiyaga qarshi qonunlar: Korrupsiyaga oid maxsus qonunlar va me'yorlarni ishlab chiqish va ularning ijrosini ta'minlash. Bu qonunlar korrupsiyaga oid barcha turdagi huquqbuzarliklarni, masalan, pora olish, mansab vakolatlarini suv iste'mol qilish, va boshqa noqonuniy faoliyatlarni qamrab oladi.

Jinoiy kodekslar: Milliy jinoiy kodekslarga korrupsiyaga qarshi qoidalar qo'shish va bu qonunlarning amaldagi holatini yaxshilash.

2) Jazo choralari. Korrupsiyaga qarshi kurashishda jazo choralari muhim ahamiyatga ega:

Jinoyat ishlari: Korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlar uchun jazolarni belgilash. Bu jazolar qamoq jazosi, moliyaviy jarimalar, va mansabdan ozod qilishni o'z ichiga olishi mumkin.

Moliyaviy javobgarlik: Korrupsiya orqali o'zlashtirilgan mablag'larni qaytarish va tegishli moliyaviy jarimalarni belgilash.

3) Sud tizimi. Korrupsiyaga qarshi kurashishda sud tizimi-ning roli ham juda muhim:

Mustaqil sudlar: Korrupsiyaga oid ishlarni ko'rib chiqadigan mustaqil va adolatli sud tizimini yaratish. Sudlar mustaqil bo'lishi

va korrupsiyaga qarshi huquqiy protseduralarni aniq bajara olishi kerak.

Sud protsesslari: Korrupsiyaga oid sud ishlarini ochiq va shaffof o'tkazish, sud jarayonlarini ommaviylashtirish orqali adolatni ta'minlash.

Korrupsiyaga qarshi xalqaro hamkorlik va kelishuvlar global miqyosda korrupsiyaga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro kelishuvlar quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1) Xalqaro shartnomalar. Korrupsiyaga qarshi xalqaro shartnomalar va konvensiyalar davlatlar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlaydi:

BMT Antikorrupsiya Konvensiyasi: Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan, davlatlarga korrupsiyaga qarshi kurashishda qo'l keladigan qonuniy va institutsional chora-tadbirlarni ko'rsatadi.

Yevropa Korrupsiyaga Qarshi Konvensiya: Yevropa mamlakatlari tomonidan qabul qilingan bo'lib, korrupsiyaga qarshi kurashish va huquqiy hamkorlikni rivojlantirishni maqsad qilgan.

2) Xalqaro tashkilotlar. Xalqaro tashkilotlar korrupsiyaga qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi:

Xalqaro Korrupsiyaga Qarshi Kurashish Tashkiloti (Transparency International): Xalqaro darajada korrupsiyaga qarshi kurashishga yo'naltirilgan tashkilot bo'lib, davlatlarga shaffoflikni oshirish va korrupsiyaga qarshi chora-tadbirlar ishlab chiqishda yordam beradi.

Xalqaro Kriminal Politsiya Tashkiloti (Interpol): Korrupsiyaga qarshi xalqaro jinoyatlarni aniqlash va ularga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlikni ta'minlaydi.

3) Davlatlararo hamkorlik. Korrupsiyaga qarshi kurashishda davlatlar o'rtasidagi hamkorlik:

Ekspertiza va tajriba almashish: Davlatlar o'rtasida korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha tajriba va bilim almashish, tajriba o'rganish.

Qo'shma tadbirlar: Xalqaro hamkorlik orqali korrupsiyaga qarshi qo'shma tadbirlarni amalga oshirish, shu jumladan, jinoyatchilik va moliyaviy jinoyatlarni tergov qilishda hamkorlik qilish.

Korrupsiyaga qarshi xalqaro kelishuvlarni amalga oshirish va ularning samaradorligini oshirish uchun quyidagi choralarni ko'rish mumkin:

1) Korrupsiyaga qarshi global standartlarni ishlab chiqish: Xalqaro darajada korrupsiyaga qarshi bir qator umumiy standartlar va me'yorlarni belgilash, davlatlar bu standartlarga muvofiq ravishda o'z qonunchiligini moslashtirishlari lozim.

2) Xalqaro kelishuvlarning ijrosini nazorat qilish: Xalqaro shartnomalarning ijrosini nazorat qilish va davlatlarning kelishuvlarga rioya qilinishini tekshirish uchun mustaqil nazorat organlarini yaratish.

3) Davlatlararo tajriba almashish va qo'llab-quvvatlash: Davlatlarga korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha tajriba almashish va qo'llab-quvvatlash dasturlarini amalga oshirish.

Korrupsiyaga qarshi jinoiy javobgarlik va xalqaro kelishuvlar korrupsiya bilan kurashishda muhim rol o'ynaydi. Jinoiy javobgarlikning samaradorligini oshirish uchun qat'iy qonunchilik, jazo choralari va adolatli sud tizimi zarur. Shu bilan birga, xalqaro kelishuvlar va tashkilotlar korrupsiyaga qarshi global hamkorlikni ta'minlashga yordam beradi. Korrupsiyaga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik va tajriba almashish muhim ahamiyatga ega bo'lib, korrupsiyaning global miqyosda oldini olish va unga qarshi samarali kurashish uchun zaruriy shartlarni yaratadi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Korrupsiya tushunchasi va turlari haqida ma'lumot bering?
2. Sportda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurash deganda nimani tushunasiz?
3. Korrupsiyaga qarshi jinoiy javobgarlik haqida gapiring?
4. Xalqaro sportda korrupsiyaning salbiy oqibatlari haqida gapiring?
5. Xalqaro korrupsiyaga qarshi kurashish tashkiloti faoliyati haqida ma'lumot bering?
6. Korrupsiyaga qarshi kurashda kelishuvlarning rolini kuchaytirishning ahamiyatini ayting?
7. Korrupsiyaga qarshi xalqaro kelishuvlarning sportdagi rolini tushuntiring?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017
4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma. - T.: 2018.
5. Алексеев С.В. Международное спортивное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям 030500 «Юриспруденция» И 032101 «Физическая культура и спорт» / Под ред. П.В. Крашенинникова. - М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2008. - 895 с.

6. Bardhan P. Corruption and development // Journal of Economic Literature. – 1997. – Vol. 25. – P. 1320.

7. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021

8. Mamanov J.A. Yoshlar ma'naviy madaniyatini shakllantirishda milliy mentalitetning o'rni // falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent. 2023.

9. Yakubov F.M. Bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining tafakkur tarzini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. p.f.b.f.d(PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati-Chirchiq: 2021.

10. Sayidov R. Normativ-huquqiy hujjatlar ijrosining huquqiy monitoringini o'tkazishning tashkiliy-huquqiy asoslari // doktorlik dissertatsiya. Toshkent. 2023.

MAVZU: SPORT ARENALARIDA XALQARO TERRORIZM MUAMMOSI

REJA:

1. Xalqaro terrorizm tushunchasi, xususiyatlari va tarixi
2. Sportdagi terrorizm ko'rinishlari
3. Sport musobaqalarida terrorizmning namoyon bo'lishi

Kalit so'zlar: *terrorizm, xalqaro terrorizm, ommaviy tadbirlar, ekstremistik mafkura, konflikt, terroristik tashkilotlar, terakt, davlatlararo nizo, tahdid, xalqaro hamkorlik, kiberxavfsizlik.*

1. Xalqaro terrorizm va sportdagi ko'rinishlari.

Xalqaro terrorizm – global xavfsizlikka tahdida bo'lib, sport sohasida ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sport, o'zining ko'plab xalqaro musobaqalari va ommaviy tadbirlari orqali jahon miqyosida katta e'tiborni jalb etadi. Shu sababli, sport tadbirlarini maqsad qilib qo'yish yoki terrorizm bilan bog'liq boshqa faoliyatlar sportni xavf ostiga qo'yishi mumkin.

Xalqaro terrorizm 1960-yillarning oxirlarida vujudga kelgan¹ va XX asr oxiri va XXI asr boshlarida sezilarli darajada rivojlangan terrorizmning o'ziga xos shakli hisoblanadi. Xalqaro terrorizmining asosiy maqsadlari – davlat boshqaruvini tartibsizlantirish, iqtisodiy va siyosiy zarar yetkazish, ijtimoiy tuzum asoslarini buzish hisoblanadi. Terrorizmning bu shakliga zamonaviy islom terrorizmini misol qilib keltirish mumkin.

Xalqaro terrorizmning umumiy qabul qilingan ta'rifi hali ishlab chiqilmagan. Ko'pincha bu atama siyosiy kurashda vosita sifatida ishlatiladi, har bir mamlakat u yoki bu guruhning

¹ Возжеников А. В. Международный терроризм: борьба за геополитическое господство. М.: Российская академия государственной службы при Президенте РФ, 2005. С.504

“terrorchilar” yoki “ozodlik kurashchilari” ga tegishli ekanligini aniqlaydi va terror aktlarining o’zi mahalliy darajada amalga oshiriladi.

1. Xalqaro terrorizm tushunchasi va uning mohiyati.

Xalqaro terrorizm - turli davlatlar yoki xalqaro jamoatchilikka qarshi amalga oshiriladigan, qo’rqitish va zarar etkazish maqsadida sodir etiladigan terrorchilik faoliyatidir. Terrorizmning asosiy maqsadi – terror, qo’rquv va panikani tarqatish orqali siyosiy, ijtimoiy yoki iqtisodiy maqsadlarga erishishdir. Xalqaro terrorizm global miqyosda xavfsizlik va barqarorlikka tahdida bo’lib, uning sportdagi ko’rinishlari jiddiy xavflarni yaratadi.

Xalqaro terrorizmning asosiy belgilari globallashuv, professionalashuv va ekstremistik mafkuraga tayanish sanaladi. Xudkush-terrorchilardan foydalanish, noan’anaviy (yadro, kimyoviy yoki bakteriologik) qurollardan foydalanish tahdidi va oqilona yondashuv ham qayd etilgan. Terrorizmning eng yirik zamonaviy tadqiqotchilaridan biri Дженкинс, Брайан Майкл [Брайан Дженкинс; Brian Michael Jenkins] xalqaro terrorizmni konfliktning yangi turi deb hisoblaydi¹.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Xavfsizlik Kengashining 2001-yil 28-sentyabrdagi 1373-sonli rezolyutsiyasida “xalqaro terrorizm va transmilliy uyushgan jinoyatchilik, giyohvand moddalar savdosi, pul yuvish, noqonuniy qurol savdosi va yadroviy, kimyoviy, biologik va boshqa potentsial halokatli materiallarni noqonuniy tashish o’rtasidagi yaqin aloqalar” qayd etilgan. Mutaxassislar terrorchilarning texnik jihozlari o’sib borayotganini va ularni ayrim davlatlar tomonidan qo’llab-quvvatlayotganini qayd etishadi.

¹ Курт Бартол. Психология криминального поведения, 7, Психологическая энциклопедия, Olma Media, 2004. С. 24.

Terrorchi tashkilotlar o’z maqsadlariga erishish uchun internet, radio va televideniya keng foydalanib kelmoqda.

Xalqaro terrorizm xalqaro huquqiy tartib va davlatlararo munosabatlarga tahdid solishi bilan xavf tug’diradi. Xalqaro terrorizmning har qanday harakati bir necha davlat manfaatlariga daxl qiladi. Shuningdek harakatlarni bostirish yoki oldini olish uchun keng davlatlararo hamkorlik zarur hsioblanadi.

Terrorizmga qarshi kurash masalasi birinchi marta xalqaro miqyosda 1934-yilda Millatlar Ligasida muhokama qilina boshlandi. Bu 1934-yil 9-oktabrda Marselda Yugoslaviya qiroli Aleksandr I va Fransiya Bosh vaziri Lui Bartuning o’ldirilishi bilan bog’liq bo’lganligi uchun, ko’rib chiqila boshlangan.

1937- yilda Millatlar Ligasi tomonidan qabul qilingan “Terrorizmning oldini olish va jazolash to’g’risidagi konvensiya” va “Xalqaro jinoiy sudni tashkil etish to’g’risidagi konvensiya” kuchga kirmagan. Ular ushbu sohadagi zamonaviy xalqaro shartnomalar uchun prototip bo’lib xizmat qildi.

Bu davrning asosiy hujumlari garovga olish, fuqarolik samolyotlarini olib qo’yish va siyosiy qotilliklar terrozrimning asosiy ko’rinishlari hisoblangan. Eng kuchli xalqaro terrorchilik tashkiloti 1969-yilda Yasir Arafat boshchiligidagi Falastin Ozodlik Tashkiloti (FLO) bo’lgan. 1960-yillarning oxirida SSSR terrorchilik usullarini qo’llagan butun dunyo bo’ylab milliy harakatlar a’zolarini o’z safiga oldi, keyin ular Odessa, Boku, Toshken va Perevalniyda joylashgan maxsus lagerlarda o’qitildi.

1970- yillarda Livan hududida haqiqatda „davlat ichidagi davlat“ni yaratgan FLO terrorchilar uchun tayanch va boshpana bo’ldi. 1981-yil 29-yanvarda AQSh Davlat kotibi Aleksandr Xeyg SSSRni xalqaro terrorizmga aloqadorlikda ochiq aybladi.

KGB generali Filipp Bobkovning yozishicha, 1976-yildan 1996-yilgacha bo’lgan davrda yiliga 320 dan 660 tagacha

teraktlar qayd etilgan bo'lib, ularni xalqaro terrorizm deb tasniflash mumkin.

Bobkov G'arb davlatlari terrorizmni o'zlari uchun foydali bo'lgan hollarda qo'llab-quvvatlashdan tortinishmaganini ta'kidladi.

1990-yillar boshiga kelib dunyoda 500 ga yaqin terroristik tashkilotlar faoliyat yuritgan. 10 ichida ular 6500 ta xalqaro terrorchilik aktini amalga oshirdi, ulardan 5000 kishi halok bo'ldi yana 11000 dan ortiq kishi jabrlandi.

2001-yil 11-sentabrda "Al-Qoida" terrorchilari Amerika Qo'shma Shtatlardagi bir qator ob'ektlarga hujum qilganidan beri xalqaro terrorizm yanada kuchaydi.

Mutaxassislarining hisob-kitoblariga ko'ra, 2008-yilda dunyoda 12 mingga yaqin terrorchilik harakati sodir bo'lgan, buning natijasida 56 ming kishi jabrlangan, shu jumladan 15 ming kishi halok bo'lgan, qurbonlarning aksariyati tinch aholi vakillari hisoblangan.

Xalqaro terrorizmning turli ko'rinishlarining noqonuniyligi to'g'risidagi qator konvensiyalar qabul qilindi. Ushbu huquqiy hujjatlarga misollar quyidagilar sanaladi:

- Samolyotlarni noqonuniy olib qo'yishga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya (Gaaga, 1970);

- Fuqaro aviatsiyasi xavfsizligiga qarshi noqonuniy xatti-harakatlarga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya (Monreal, 1971);

- Xalqaro himoyadagi shaxslarga, shu jumladan diplomatik agentlarga qarshi jinoyatlarning oldini olish va jazolash to'g'risidagi konvensiya (BMTning 1973-yilgi Konvensiyasi);

- Fuqaro aviatsiyasiga qarshi noqonuniy xatti-harakatlarga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya (1977)

- Asirlarni garovga olishga qarshi konvensiya (Nyu-York, 1979);

- Yadroviy materialni jismoniy himoya qilish to'g'risidagi konvensiya (1980);

- Dengizda navigatsiya xavfsizligiga qarshi noqonuniy xatti-harakatlarga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya (1988);

- Plastmassa portlovchi moddalarni markalash to'g'risidagi konvensiya (1991);

- Terroristik portlashlarga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya (1997);

- Terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya (1999).

1994-yilda BMT Bosh Assambleyasi "Xalqaro terrorizmga barham berish chora-tadbirlari to'g'risidagi deklaratsiya"ni qabul qildi. Ikki tomonlama, ko'p tomonlama davlatlararo asosda va milliy darajada bir qator chora-tadbirlar ham amalga oshirildi.

2001-yil 11-sentabr voqealaridan keyin BMT Xavfsizlik Kengashi BMT Xavfsizlik Kengashining 1371-sonli rezolyutsiyasi (2001) asosida "Terrorizmga qarshi kurash qo'mitasi"ni tuzdi. Keyinchalik qo'mitaning vakolatlari 1624 (2005) qarori bilan tasdiqlangan. Qo'mita a'zo mamlakatlarga terrorizmga qarshi kurashda eng samarali tizimlarni yaratishda davlatlararo muvofiqlashtirish va texnik yordam ko'rsatadi. Xavfsizlik Kengashida "Terrorizmga qarshi qo'mita"dan tashqari "Al-Qoida bo'yicha qo'mita" va "1540-yil qo'mitasi" ham tuzildi.

2004-yil 1-dekabrda BMT Bosh kotibiga yo'llagan ma'ruzasida „Tahdidlar, chaqiriqlar va o'zgarishlar bo'yicha yuqori darajadagi panel“ katta miqyosdagi terrorchilik xurujlarini sodir etgan shaxslarga urush jinoyatlari yoki insoniyatga qarshi jinoyatlar sifatida qarashni talab qildi. Guruh barcha davlatlardan terrorizmga qarshi kurash bo'yicha xalqaro konvensiyalarni

ratifikatsiya qilishni talab qildi. Shuningdek, terrorizmga qarshi kurashning global strategiyasini, terrorizmga qarshi umumiy konvensiyani, terrorizm ta'rifini kiritgan holda ishlab chiqish zarurligini ta'kidladi. Ammo ushbu takliflar BMT Xavfsizlik Kengashining 2005-yil 14-sentyabrda qabul qilingan 1642-sonli rezolyutsiyasida o'z aksini topmagan.

1963-yildan beri Birlashgan Millatlar Tashkiloti doirasida 16 ta xalqaro shartnomalar (13 ta terrorizmga qarshi kurash konvensiyasi va uchta protokol) ishlab chiqilgan bo'lib, ularda barcha a'zo davlatlar ishtirok etishi mumkin. 2005-yilda ushbu hujjatlardan uchtasi terrorchilik tahdidini to'g'ridan-to'g'ri bartaraf etish maqsadida o'zgartirildi.

2006-yil 8-sentabrda BMT Bosh Assambleyasi rezolyutsiya „Global terrorizmga qarshi strategiya“ni qabul qildi.

2. Sportdagi terrorizm ko'rinishlari

Sport tadbirlari xalqaro miqyosda katta e'tibor va ishtirokni jalb qiladi, bu esa ularni terrorchilar uchun maqsadli ob'ektlarga aylantiradi. Sportdagi terrorizmning asosiy ko'rinishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) Teraktlar va huquqbuzarliklar. Sport tadbirlarida teraktlar tashkil qilish:

Musobaqa joylarida teraktlar: Stadionlar, sport komplekslari va boshqa tadbir joylarida portlatish qurilmalari yoki boshqa kuchli vositalar yordamida teraktlar o'tkazish. Bu terrorchilik faoliyatlari ko'pincha ko'plab odamlarning hayotini xavf ostiga qo'yadi va katta miqdorda moliyaviy zarar yetkazadi.

Kuchli xavf tug'diradigan huquqbuzarliklar: Sportchilar yoki tomoshabinlarga qarshi qilingan jiddiy huquqbuzarliklar, masalan, qurolli hujumlar.

2) Terrorchilar tomonidan sport tadbirlaridan foydalanish. Sport tadbirlarini terror maqsadlarida ishlatish:

Tadbirlarni huquqbuzarliklar uchun foydalanish: Sport tadbirlarini terror xabarlarini tarqatish yoki propaganda maqsadida ishlatish. Misol uchun, terrorchilar xalqaro sport tadbirlarida o'z g'oyalarini targ'ib qilish uchun videomateriallar yoki axborotlarni tarqatishi mumkin.

Siyosiy maqsadlar: Sport tadbirlarini siyosiy maqsadlar, bosim o'tkazish yoki davlatlararo nizolarni kuchaytirish uchun vosita sifatida ishlatish.

3) Sportchilarga tahdidlar. Sportchilarga qarshi tahdidlar va hujumlar:

Terrorchilar tomonidan sportchilarga hujum qilish: Sportchilar yoki sport jamoalariga qarshi hujumlar, qasddan zarar yetkazish, yoki ularni qo'rqitish. Bu, sportchilarning xavfsizligini ta'minlashga katta e'tibor qaratishni talab qiladi.

O'yin natijalarini manipulyatsiya qilish: Sport musobaqalarida o'yin natijalarini oldindan belgilash uchun terror tashkilotlarining tahdidlarini ishlatish.

2. Sportdagi terrorizmga qarshi kurash.

Sportdagi terrorizmga qarshi kurashish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish muhimdir:

1) Xavfsizlikni kuchaytirish. Sport tadbirlarida xavfsizlikni kuchaytirish:

Tadbir joylarida xavfsizlik choralari: Stadionlar, sport zallari va boshqa tadbir joylarida xavfsizlik choralari, shu jumladan, xavfsizlik xodimlari, detektorlar va qidiruv tizimlarini kuchaytirish.

Qo'riqlash va kuzatuv: Sport tadbirlarini amalga oshiradigan hududlarda qo'riqlash va monitoring tizimlarini o'rnatish, xavfli vaziyatlarni oldini olish uchun tezkor javob berish.

2) Terrorizmga qarshi xalqaro hamkorlik. Xalqaro darajada terrorizmga qarshi hamkorlikni kuchaytirish:

Xalqaro tashkilotlar: Xalqaro tashkilotlar, masalan, Interpol va Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi kabi tashkilotlar bilan hamkorlik qilish, global xavfsizlikni ta'minlash uchun birgalikda chora-tadbirlar ishlab chiqish.

Davlatlararo kelishuvlar: Terrorizmga qarshi kurashish bo'yicha davlatlar o'rtasida kelishuvlar tuzish va tajriba almashish.

3) Sportchilarning xavfsizligini ta'minlash. Sportchilar xavfsizligini ta'minlash:

Terrorizmga qarshi ta'lim: Sportchilarga, murabbiylarga va sport tashkilotchilariga terrorizm xavfi va xavfsizlik choralari bo'yicha ta'lim berish.

Tahlil va prognoz: Potensial tahdidlarni aniqlash va oldini olish uchun xavfsizlik tahlillari va prognozlarni amalga oshirish.

4) Axborot va kommunikasiyalar. Terrorizm va sport bo'yicha axborot almashish:

Ommaviy axborot vositalari: Terrorizm va sport xavfsizligi bo'yicha jamoatchilikni xabardor qilish va ongini oshirish uchun ommaviy axborot vositalaridan foydalanish.

Tezkor aloqa tizimlari: Xavfsizlik organlari va sport tashkilotlari o'rtasida tezkor aloqa va axborot almashishni ta'minlash.

Xalqaro terrorizm sport sohasida jiddiy xavflarni yaratishi mumkin, chunki sport tadbirlarining katta miqdorda odamlarni jalb qilishi va xalqaro e'tibor qozonishi terrorchilar uchun maqsadli ob'ektlar yaratadi. Sportdagi terrorizmning oldini olish va unga qarshi kurashishda xavfsizlikni kuchaytirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, sportchilarning xavfsizligini ta'minlash va axborot almashish kabi choralarni amalga oshirish

muhim ahamiyatga ega. Bu chora-tadbirlar sport sohasida xavfsizlikni ta'minlash va terrorizmning salbiy ta'sirini kamaytirishga yordam beradi.

Olimpiya o'yinlaridagi terroristik harakatlar: tahlil va huquqiy xavfsizlik choralari

Olimpiya o'yinlari tinchlik, do'stlik va insoniyat birligini targ'ib qiluvchi eng nufuzli xalqaro sport tadbiri hisoblanadi. Ammo, afsuski, tarixda ushbu musobaqalar terroristik harakatlar nishoniga aylangan holatlar ham mavjud. Bu hodisalar sportning siyosiy vosita sifatida suiiste'mol qilinishi, xavfsizlik tizimlaridagi kamchiliklar va xalqaro siyosiy ziddiyatlarning sport maydoniga ta'siri sifatida talqin qilinadi.

3. Sport musobaqalarida terrorizmning namoyon bo'lishi.

Myunxen fojeasi. 1972-yil, Germaniyaning Myunxen shahrida bo'lib o'tgan Yozgi Olimpiya o'yinlarida ro'y bergan. Falastinlik radikal guruh "Qora sentabr" (Black September) tomonidan sodir etilgan. Isroil delegatsiyasidan 11 nafar sportchi va murabbiyni garovga olib, Isroilda qamoqda saqlanayotgan falastinlik mahbuslarni ozod qilishni talab qilgan.

Natijada, Germaniya maxsus kuchlari tomonidan uyushtirilgan muvaffaqiyatsiz qutqaruv amaliyoti natijasida barcha 11 isroillik sportchi va 5 terrorchi halok bo'ldi. Shuningdek, bir nafar Germaniya polisiysi ham o'ldirildi.

Myunxen fojiasi Olimpiya tarixidagi eng og'ir terroristik hujum sifatida e'tirof etilgan. Shundan so'ng, Olimpiya o'yinlarida xavfsizlik choralarini kuchaytirish xalqaro darajada dolzarb masalaga aylangan. Isroil tomonidan keyinchalik "Qasos operatsiyalari" (Operation Wrath of God) boshlangan bo'lib, bu guruh a'zolarini yo'q qilishga qaratilgan edi.

Atlanta (1996) – Amerika Qo'shma Shtatlari. 1996-yil Yozgi Olimpiya o'yinlari vaqtida, Atlanta shahridagi "Centennial Olympic Park"da bomba portlashi sodir bo'ldi. Amerikadagi mahalliy ekstremist Eric Robert Rudolph tomonidan sodir etilgan. Natijada 2 kishi halok bo'ldi, 100 dan ortiq odam jarohat oldi.

Bu voqea Olimpiyadan tashqari hududda sodir bo'lgan bo'lsa-da, o'yinlar xavfsizligi yana bir bor muhokama markaziga aylantirildi.

London-2012, Rio-2016 va Tokio-2020 kabi keyingi o'yinlar vaqtida real terroristik harakatlar bo'lmagan bo'lsa-da, xavf-xatarning oldini olish bo'yicha kuchli xavfsizlik choralari ko'rilgan. Bunda:

- Harbiy kuchlar ishtiroki;
- Dron kuzatuvlari;
- Yadro-biologik ximoya vositalari;
- Kiberxavfsizlik bo'yicha maxsus guruhlar tashkil etilgan.
- Terrorizmga qarshi kurashda Olimpiya o'yinlarining mezbon davlatlari quyidagi bir qator xalqaro va milliy huquqiy mexanizmlarni ishga soladi:
- BMTning terrorizmga qarshi konvensiyalari;
- Interpol va Europol bilan hamkorlik;
- Mezbon davlatning ichki xavfsizlik qonunlari;
- XOQ (Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi) tomonidan belgilangan xavfsizlik standartlari.
- Xalqaro sport harakatida terrorizmni oldini olishning amaliy choralari:
- Chegara va vizaviy nazoratni kuchaytirish;
- Yirik shaharlar va sport obyektlarida videokuzatuv tizimlari;
- Bagaj va transport vositalarini skanerlash;
- Kibersohadagi tahdidlarni aniqlash va oldini olish.

Terrorizm — bu faqat siyosiy yoki harbiy muammo emas, balki sport va madaniyat sohalariga ham jiddiy xavf tug'diradigan tahdidli omildir. Olimpiya o'yinlari kabi global tadbirlar yuqori darajadagi xavfsizlikni talab qiladi. Myunxen fojiasi butun dunyo sport jamoatchiligi uchun ogohlantirish bo'ldi va o'shandan buyon har bir o'yin oldidan keng qamrovli xavfsizlik rejalari ishlab chiqilmoqda.

Shunday qilib, zamonaviy Olimpiya o'yinlari nafaqat sportchilar mahoratining sinovi, balki xavfsizlik tizimlari, xalqaro hamkorlik va inson huquqlarini himoya qilishda sinov maydoniga aylangan. Xavfsizlikning ta'minlanishi — o'yinlar muvaffaqiyatining ajralmas qismidir.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Xalqaro terrorizm tushunchasiga ta'rif bering?
2. Xalqaro sportda terroristik harakatlar va ularning salbiy oqibatlarini misollar yordamida tushuntiring?
3. Sportdagi terrorizm ko'rinishlarini tavsiflang?
4. Xalqaro terrorizm ko'rinishlarining noqonuniyligi to'g'risidagi konvensiyalar haqida ma'lumot bering?
5. Sportda terrorizmga qarshi kurashishning amaliy choralari haqida gapiring?
6. Myunxen fojiasi va oqibatlari haqida gapiring?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017

4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.

5. Алексеев С.В. Международное спортивное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям 030500 «Юриспруденция» И 032101 «Физическая культура и спорт» / Под ред. П.В. Крашенинникова. - М.:Юнити-Дана: Закон и право, 2008. - 895 с.

6. Возжеников А. В.. Международный терроризм: борьба за геополитическое господство. М.: Российская академия государственной службы при Президенте РФ, 2005. С-504.

7. Курт Бартол. Психология криминального поведения, 7, Психологическая энциклопедия, Olma Media Group, 2004. С-24.

8. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021.

9. Mamanov J.A. Yoshlar ma'naviy madaniyatini shakllantirishda milliy mentalitetning o'rni // falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent. 2023.

10. Yakubov F.M. Bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarning tafakkur tarzini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. p.f.b.f.d(PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati-Chirchiq: 2021.

MAVZU: XALQARO SPORT NIZOLARI TUSHUNCHASI, TURLARI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. XALQARO SPORTDA NIZOLARNI KO'RIB CHIQISH VA HAL QILISH SHAKLLARI

REJA:

1. Xalqaro sport nizolarining ko'rib chiqish shakllari va tartibi
2. Xalqaro sport hakamlik sudi va protseduralar
3. Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudi va sport nizolari
4. Mediatsiya jarayoni va sport nizolarini hal qilish

Kalit so'zlar: *sport nizolari, hakamlik sudi, protsedura, mediatsiya, nizolarni hal qilish, intizomiy komissiyalar, hal qiluv qarori, texnik nizo, intizomiy nizo, muassasalararo nizo, yurisdiksiya, noxolis hakamlik, Olimpiya xartiyasi, institusional hakamlik, ad hoc (vaqtinchalik) hakamlik, huquqni qo'llash, prosessual qoidalar, sudi qarori, imperativlik.*

1. Sport nizolari tushunchasi.

Hech kimga sir emaski zamonaviy sportga tadbirkorlik munosabatlari ham tobora ko'proq kirib bormoqda. Shuning uchun ham sport sohasiga yildan yilga yanada ko'proq moddiy mablag' yo'naltirilmoqda va sarflanmoqda. U yoki bu sport turlari doirasida ma'lum tijorat manfaatlariga ega turli xil tashkilotlar ko'payib bormoqda. Ko'p davlatlar sportning mamlakat uchun qanchalik manfaatli ekanligini to'la tushungan holda uning rivojlanishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratmoqdalar, olimpiada va turli xalqaro turnirlarni o'zida o'tkazish uchun kurashmoqdalar. Bularning barchasi va ko'plab boshqa sabablar tabiiyki har xil sport nizolariga olib keladi.

Sportda yorqinroq namoyon bo'layotgan globalizasiya jarayonlari esa sport nizolarining bir davlat chegarasidan chiqib ketishiga zamin yaratmoqda. Ammo, shunga qaramasdan O'zbekiston yuridik fanida sport nizolarini hal qilishning prosessual masalalariga juda kam e'tibor qaratilgan. Bu sohadagi ilmiy tadqiqotlar deyarli mavjud emas. Bu muammo hozirgi kunda juda dolzarb hisoblanadi. Shuni aytish joizki, sport nizolari bugungi kunda paydo bo'lib qolgan yangilik emas. Uning ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi.

Ma'lumki, antik davrlardayoq Olimpiya o'yinlarida xavfsizlikni ta'minlash bilan bog'liq muammolar yuzaga kelgan. Yunon shahar-davlatlari doimiy ravishda sport musobaqalarida ishtirok etish xavfsizligini ta'minlash sohasida bir-biri bilan kurashib va raqobatlashib kelishgan. Olimpiyada o'yinlar davomida olimpiya tinchligi e'lon qilingan. Olimpiya jamoatchiligiga kiruvchi shahar-davlatlar kamida uch oy muddatga madaniy va sport inshootlarining, shuningdek, barcha ishtirokchi va tomoshabinlar hamda yuqori martabali shaxslarga daxlsizligini ta'minlashga va'da berishgan va mamlakatga to'sqinliksiz kirish va chiqishni kafolatlashgan. xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha ba'zi kamchiliklar yuzaga kelganda esa nizolar kelib chiqqan.

Qadimgi Rimda esa sport tadbirlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash va sportni rivojlantirish masalalariga katta e'tibor berilgan. Masalan, atletlarga musobaqalarga tayyorlanish davridagi moliyaviy qiyinchiliklarni engib o'tish uchun "qarz" berilgan. Bu qarzni atletlar musobaqalar yakunlangach qo'lga kiritilgan pul mukofotlaridan qaytarishlari zarur bo'lgan va bu jarayonda albatta nizolar kelib chiqqan. Bizning davrimizning o'ziga xos fenomeni sifatida shubhasiz-sportning biznes industriyaga aylanganligini ko'rsatish mumkin. 80-yillarda sportning kuchli tijoratlashuvi natijasida doimiy ravishda yuzaga kelib turgan

sport nizolari ularni hal qilishning yangi usullarini izlab topish ehtiyojini keltirib chiqardi. Ma'muriy buyruqbozlik tizimi sportda ham qo'llanilganligi sababli sobiq Ittifoq davlatlarida bunday davr bir muddat keyinroq, ya'ni 90-yillarda boshlandi. Sport nizolarini, jumladan xalqaro sport nizolarini hal qilish usullarini ko'rib chiqishdan oldin, sport nizosi tushunchasini aniqlashtirib olish zarur.

Xalqaro sport nizolarini hal qilishda bir qator usullar mavjud bo'lib, ulardan 3 ta asosiy usulni ajratib ko'rsatish mumkin: Birinchidan, sport nizolarini sport tashkilotlarining ichida tuzilgan maxsus organlar, intizomiy komissiyalar va boshqalar tomonidan ko'rib chiqilishi. Bunday organlarga deyarli barcha u yoki bu darajadagi yirik sport tashkilotlari ega (FIFA, klublar ligalari, Olimpiya qo'mitalari va b.). Nizolarni bunday ko'rib chiqish usuli bir qator ustunliklarga ega. Eng avvalo, bu nizoni ko'rib chiqish tezligi, shuningdek, nizolarni ko'rib chiquvchilarning professionalizmidir. Qolaversa bu usul sport nizolarini ko'rib chiqishning eng ko'p qo'llaniladigan usulidir. Buning sababi sifatida, ko'pchilik sport tashkilotlarida nizolarni shunday organlarda hal qilish sharti o'rnatilganligini ko'rsatish mumkin. Bundan tashqari, ko'pchilik xalqaro hakamlik sudlari nizo dastlab tashkilot ichida ko'rib chiqilgan bo'lsagina nizoni hal qilish to'g'risidagi murojaatni qabul qiladilar. Ammo, bunday usul har doim ham nizoni adolatli hal qilishni ta'minlamaydi, chunki istalgan komissiya nizoni o'z tashkiloti foydasiga hal qilishga moyilroq bo'ladi.

Sport nizolarini ko'rib chiqishning ikkinchi usuli - bu, nizolarni davlat sudlarida ko'rib chiqishdir. Bu usul ikkita asosiy kamchilikka ega bo'lib, bular sudyada maxsus bilimlarning mavjud emasligi va ishni ko'rib chiqish muddatining uzoqligidir. Sportchi uchun o'z ishi bo'yicha hal qiluv qarorini tezroq olish

Sportda yorqinroq namoyon bo'layotgan globalizasiya jarayonlari esa sport nizolarining bir davlat chegarasidan chiqib ketishiga zamin yaratmoqda. Ammo, shunga qaramasdan O'zbekiston yuridik fanida sport nizolarini hal qilishning prosessual masalalariga juda kam e'tibor qaratilgan. Bu sohadagi ilmiy tadqiqotlar deyarli mavjud emas. Bu muammo hozirgi kunda juda dolzarb hisoblanadi. Shuni aytish joizki, sport nizolari bugungi kunda paydo bo'lib qolgan yangilik emas. Uning ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi.

Ma'lumki, antik davrlardayoq Olimpiya o'yinlarida xavfsizlikni ta'minlash bilan bog'liq muammolar yuzaga kelgan. Yunon shahar-davlatlari doimiy ravishda sport musobaqalarida ishtirok etish xavfsizligini ta'minlash sohasida bir-biri bilan kurashib va raqobatlashib kelishgan. Olimpiyada o'yinlar davomida olimpiya tinchligi e'lon qilingan. Olimpiya jamoatchiligiga kiruvchi shahar-davlatlar kamida uch oy muddatga madaniy va sport inshootlarining, shuningdek, barcha ishtirokchi va tomoshabinlar hamda yuqori martabali shaxslarga daxlsizligini ta'minlashga va'da berishgan va mamlakatga to'sqinliksiz kirish va chiqishni kafolatlashgan. xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha ba'zi kamchiliklar yuzaga kelganda esa nizolar kelib chiqqan.

Qadimgi Rimda esa sport tadbirlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash va sportni rivojlantirish masalalariga katta e'tibor berilgan. Masalan, atletlarga musobaqalarga tayyorlanish davridagi moliyaviy qiyinchiliklarni engib o'tish uchun "qarz" berilgan. Bu qarzni atletlar musobaqalar yakunlangach qo'lga kiritilgan pul mukofotlaridan qaytarishlari zarur bo'lgan va bu jarayonda albatta nizolar kelib chiqqan. Bizning davrimizning o'ziga xos fenomeni sifatida shubhasiz-sportning biznes industriyaga aylanganligini ko'rsatish mumkin. 80-yillarda sportning kuchli tijoratlashuvi natijasida doimiy ravishda yuzaga kelib turgan

sport nizolari ularni hal qilishning yangi usullarini izlab topish ehtiyojini keltirib chiqardi. Ma'muriy buyruqbozlik tizimi sportda ham qo'llanilganligi sababli sobiq Ittifoq davlatlarida bunday davr bir muddat keyinroq, ya'ni 90-yillarda boshlandi. Sport nizolarini, jumladan xalqaro sport nizolarini hal qilish usullarini ko'rib chiqishdan oldin, sport nizosi tushunchasini aniqlashtirib olish zarur.

Xalqaro sport nizolarini hal qilishda bir qator usullar mavjud bo'lib, ulardan 3 ta asosiy usulni ajratib ko'rsatish mumkin: Birinchidan, sport nizolarini sport tashkilotlarining ichida tuzilgan maxsus organlar, intizomiy komissiyalar va boshqalar tomonidan ko'rib chiqilishi. Bunday organlarga deyarli barcha u yoki bu darajadagi yirik sport tashkilotlari ega (FIFA, klublar ligalari, Olimpiya qo'mitalari va b.). Nizolarni bunday ko'rib chiqish usuli bir qator ustunliklarga ega. Eng avvalo, bu nizoni ko'rib chiqish tezligi, shuningdek, nizolarni ko'rib chiquvchilarning professionalizmidir. Qolaversa bu usul sport nizolarini ko'rib chiqishning eng ko'p qo'llaniladigan usulidir. Buning sababi sifatida, ko'pchilik sport tashkilotlarida nizolarni shunday organlarda hal qilish sharti o'rnatilganligini ko'rsatish mumkin. Bundan tashqari, ko'pchilik xalqaro hakamlik sudlari nizo dastlab tashkilot ichida ko'rib chiqilgan bo'lsagina nizoni hal qilish to'g'risidagi murojaatni qabul qiladilar. Ammo, bunday usul har doim ham nizoni adolatli hal qilishni ta'minlamaydi, chunki istalgan komissiya nizoni o'z tashkiloti foydasiga hal qilishga moyilroq bo'ladi.

Sport nizolarini ko'rib chiqishning ikkinchi usuli - bu, nizolarni davlat sudlarida ko'rib chiqishdir. Bu usul ikkita asosiy kamchilikka ega bo'lib, bular sudyada maxsus bilimlarning mavjud emasligi va ishni ko'rib chiqish muddatining uzoqligidir. Sportchi uchun o'z ishi bo'yicha hal qiluv qarorini tezroq olish

juda muhim bo'lgan holatlarda bu usul yaxshi natija bermaydi (masalan, musobaqalardan diskvalifikasiya qilinsh holati bo'yicha). Ishning cho'zilishi shunga olib kelishi mumkinki, hal qiluv qarori sportchi uchun o'z ahamiyatini to'la yo'qotadi. Davlat sud organlari boshqa kamchiliklarga ham ega. Masalan, xalqaro musobaqa, turnir, ligalar va b. doirasida sud tizimi juda noqulay bo'lib qoladi. Har bir davlat sud organlari o'z kompetensiyasi chegarasiga ega. Natijada, har xil sportchilar yoki jamoalar o'rtasidagi nizolar turli davlatlar sudlariga taalluqli bo'lish holatlari yuzaga kelishi mumkin. Bu esa bir musobaqa doirasidagi o'xshash nizolar turli xil tarzda ko'rib chiqilishiga olib kelishi mumkin.

Sport nizolarini ko'rib chiqishning uchinchi va eng samarali usuli – bu, sport nizolarini hakamlik sudlarida ko'rib chiqishdir. Ularning ichidan eng mashhuri bu, Lozannadagi Sport hakamlik sudidir. Shuningdek, boshqa hakamlik sudlari ham mavjud: sport bo'yicha Belgiya komissiyasi, Avstraliyadagi nizolarni hal qilish bo'yicha milliy sport markazi, Italiyadagi sport sohasidagi nizolarni hal qilish bo'yicha palata va b. Shuni aytib o'tish kerakki, sobiq ittifoq hududida ham sport hakamlik sudlari tashkil etilmoqda. Masalan, Rossiya Federasiyasi savdo-sanoat palatasi huzurida sport hakamlik sudi, Belorusiyadagi sport hakamlik sudi va b. Bunday sudlarning asosiy ustunligi – sport nizolarini ko'rib chiqishning tezligi, sudyalarning professionalizmi, nisbiy arzonlik, sudning mustaqilligi. Masalan, FIFA tomonidan chiqarilgan "Chelsi" FK ga yangi o'yinchilarni sotib olishni taqiqlash haqidagi qarori yuzasidan kelib chiqqan nizo Lozannada bir necha oyda hal qilingan.

Sport hakamlik sudida odatda 2 asosiy kategoriyadagi ishlar ko'rib chiqiladi:

Birinchidan, bu turli iqtisodiy masalalar bilan bog'liq ishlar (mehnat va homiylik shartnomalari, teletranslyasiyalar uchun huquqlarni sotish, sportchilar transfori va b.)

Ikkinchidan, bu intizomiy ishlar (sport musobqalari qoidalarini buzish, dopingni qo'llash va b.) Sport hakamlik sudi ish faoliyati bilan bog'liq bir qator masalalarga e'tibor qaratish muhim deb hisoblayman. Birinchi masala bu, sport nizolari qanday normalar bilan hal qilinishidir.

Ko'pincha sport hakamlik sudi qarorlari ular ko'p hollarda davlat huquqiy normalariga murojaat etmagan holda, faqatgina xalqaro sport federasiyalarining nizom, reglament va boshqa qoidalariga asoslanib chiqarilishi tanqid ostiga olinadi. Bu yumshoq huquq normalari sifatida e'tirof etiladigan korporativ normalardir. Shuni aytib o'tish joizki, sport hakamlik sudining bunday yondashuviga bo'lgan tanqidlar asosga ega emas, chunki, ijtimoiy munosabatlarning o'ziga xosligini inobatga olsak, ko'p hollarda Xalqaro federasiyalari nizom, reglament va b. qoidalaridagi normalar ta'siri samarasi davlat tomonidan qonun va qonunosti hujjatlari ko'rinishida qabul qilingan normalardan ko'ra samaraliroq ta'sir etadi. Bundan tashqari yumshoq huquq normalari, qonunchilik jihatdan mustahkamlangan imperativ normalar, masalan, sportchi yoki klubning huquqiy maqomiga, davlat va sport tashkilotlarining o'zaro munosabatlariga oid normalar, sport sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy va jinoiy javobgarlikni belgilovchi normalar, soliq huquq normalari mavjud bo'lgan taqdirda qo'llanilmaydi.

Xalqaro sport nizolarini hal qilishda yana bir muhim masalalardan biri bu, hakamlik sudlari sudyalari o'yin qoidalariga aralashib, sport hakamlarining o'rnini bosishga va sport o'yinlarida g'olibni aniqlashga haqli yoki haqli emasliklaridadir. Xalqaro havaskor bokschilar assosiasiyasiga

nisbatan M. tomonidan berilgan da'vo arizasi bo'yicha № 19961006 raqamli ishda Adhoc Palatasi da'vogarning tegishli sport turiga oid texnik qoidalarga baho berishda maxsus sport organlari unga nisbatan qonun buzilishi, ya'ni suiste'mol yoki hayrihoxlik aktini sodir etganliklari haqidagi da'vosini rad etdi. Da'vogar boks jangi paytida "beldan patsga berilgan zarba" uchun nohaq diskvalifikasiya qilinganligini bildiradi, vaholanki, "jang yozuvlari"ga ko'ra zarba qoidaga ko'ra berilganligi qayd etilgan. Qarorning asoslovchi qismida hakamlik sudi tarkibi quyidagilarni ma'lum qildi: "An'anaga ko'ra (sportdagi yurisprudensiya doktrinasi bo'yicha) hisoblanadiki, "O'yinda hakamning aralashuvi natijasida uzilish bo'lmasligi kerak", degan g'oyaga asosan "O'yin qoidalari" hakam nazorati ta'siriga berilmasligi lozim".

Hozirgi kunda bunday masalalarni yechishga yangicha yondashuv mavjud. Uning mazmuni shundan iboratki, sportda "o'yin qoidalari"ni qo'llash ko'pincha mulkiy yoki iqtisodiy oqibatlarga olib kelganligi, yohud shaxs huquqlariga ta'sir ko'rsatganligi uchun bunday qoidalarining qo'llanilishi sudlar tomonidan, shu jumladan hakamlik sudlari tomonidan ko'rib chiqilishi mumkin. Yuqoridagi muhokamadan shuni xulosa qilish mumkinki, sport nizolarini hal qilishning eng samarali usuli – bu, ushbu nizoning hakamlik sudida ko'rib chiqilishidir. Bir hakamlik sudi ma'lum bir kamchiliklarga ega bo'lgan taqdirda, har doim boshqa hakamlik sudiga murojaat etish imkoniyati ta'minlanishi kerak. Sud qarorlarining ijrosi bilan bog'liq bo'lgan bir qator muammolar mavjud, ammo, umuman olganda, yirik sport tashkilotlarining nufuzi bunday qarorlarning ijrosini ta'minlash uchun etarli bo'lmoqda.

2. Sport nizolarining tasniflanishi.

Sport nizolarining tasniflanishi bo'yicha fanda yagona yondashuv mavjud emas. Masalan, A.M. Brilliantova sport nizolarini to'rt guruhga ajratib ko'rsatadi:

- Sport sohasidagi huquqiy munosabatlarning faqat tijoriy jihatlariga yuzasidan nizolar;
- Sportchi va sport tashkilotlari orasida yuzaga keladigan, yollash va va ish bilan ta'minlash masalalri bilan bog'liq nizolar;
- Sport tashkilotlari orasida yuzaga keluvchi, o'zaro vazifa va vakolatlarini taqsimlash borasidagi nizolar;
- Sport tashkilotlari tomonidan o'z ishtirokchilariga (individual va jamoaviy) nisbatan intizomiy sanksiyalarni qo'llash bilan bog'liq nizolar;.

S.A. Ishenko esa sport nizolarining quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadi:

texnik nizolar - bunday nizolar sportda texnik qoidalarining qo'llanilishi bilan bog'liq nizolardir; ma'miriy nizolar – sportchilar va klublar, federasiyalar o'rtasida yuzaga keluvchi musobaqalarga qo'yilish, o'yinchining klubdan klubga o'tishi haqidagi nizolar;

intizomiy nizolar – klub, federasiya yoki musobaqa tashkilotchilarining sportchiga nisbatan qo'llagan intizomiy jazo chorasi yuzasida paydo bo'luvchi nizolar; iqtisodiy nizolar – sport klublari, federasiyalari, tashkilotlari yoki alohida shaxslar o'rtasida yuzaga kelib, asosan o'yinchi tomonidan jarohat olinishi, shartnoma shartlari yoki homiylik majburiyatlarining oqibatida etkazilgan zararni qoplash kabi masalalrini qamrab oladi;

muassasalararo nizolar - sport tashkilotlari, federasiyalar, klublar va boshqa sport muassasalari o'rtasida yuzaga keluvchi nizolar¹.

Tilga olingan tasniflar maxsus harakterga ega bo'lib, sportchining har bir aniq huquqiy munosabatda egallagan huquqiy holatiga qarab bo'linishni nazarda tutmaydi. Shuning uchun, huquqiy holati, sportchining aniq huquqiy munosabatlar doirasidagi sifatiga ko'ra sport nizolarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- Umumiy: Sportchilar oilaviy, yer, iste'molchilik va boshqa huquqiy munosabatlar sub'ektlari sifatida ishtirok etishadi, ular ishtirokidagi nizolar esa taalluqligi bo'yicha umumiy asoslarda tegishli muassasalarda ko'rib chiqiladi (masalan, umumiy yurisdiksiya sudlarida);

- Maxsus: sportchilarning musobaqalarga tayyorgarlik ko'rish va ularda qatnashish, shuningdek yuridik shaxslarning milliy va xalqaro darajadagi musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish bilan bog'liq faoliyati jarayonida yuzaga keluvchi sport huquqiy munosabatlari sub'ektlari sifatida ishtiroki oqibatidagi nizolar.

Maxsus xarakterdagi nizolar doirasida nizolarni quyidagicha ajratish mumkin:

1) sport faoliyati sub'ektlarining mulkiy huquq va manfaatlariga tegishli, shu jumladan, sportchilarning maqomi va transferi tartibini belgilash, jarohat natijasida etkazilgan zararni qoplash bilan bog'liq nizolar;

2) turli tashkiliy-huquqiy va mulkiy shakllarga ega jismoniy-tarbiya va sport tashkilotlarining qarorlari ustidan shikoyat bildirish bilan bog'liq nizolar;

3) mehnat munosabatlaridan kelib chiquvchi sportchi va sport tashkilotlari o'rtasidagi nizolar;

4) sportchilar tomonidan taqiqlangan vositalar (dopinga) ni qo'llaganlik bilan bog'liq nizolar;

5) fuqarolik bilan bog'liq nizolar – bunday nizolar odatda, sportchining u yoki bu davlat terma jamoasi uchun musobaqalarda ishtirok etishi mumkinligi bilan bog'liq bo'ladi;

6) noxolis hakamlik bilan bog'liq nizolar;

7) sport sohasidagi kamsitish va ajratish bilan bog'liq nizolar. Masalan, jins bilan bog'liq diskriminasiya;

8) sport muhitidagi buzilgan yoki da'vo qilingan intellektual huquqlar bilan bog'liq nizolar.

Sportchining egallab turgan maqomiga qarab, sport nizolarini professional sportchilar ishtirokidagi va havaskor sportchilar ishtirokidagi nizolarga bo'lish mumkin.

Bunday tasnif juda muhim ahamitga ega. Chunki professional sportchilar ishtirokidagi nizolar odatda, katta miqdordagi pul mablag'lariga aloqador bo'lib, homiylik, teletranslyasiya huquqlarini sotish, sport musobaqalarini tashkil etish, o'yinchilarning transferi bilan bog'liq shartnomalar, shuningdek professional sportchilarning mehnat va agentlik shartnomalaridan kelib chiqadi. Shuning uchun bunday nizolarni hal qilishning eng maqbul yo'li bu, ularni hakamlik sudlarida ko'rib chiqishdir. Havaskor sportchilar ishtirokidagi ko'pchilik nizolarni esa sud organlariga murojaat etmagan holda ham hal qilish mumkin. Masalan, sport tashkilotining o'z tomonidan. Ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan nizoning qanday darajada yuzaga kelganligiga ko'ra sport nizolarini milliy va xalqaro sport nizolariga ajratish mumkin. Sport nizolarini milliy va xalqaro nizolarga ajratish uchun xalqaro sport va uni boshqaruvchi xalqaro sport

¹ Ищенко С.А. Правовая характеристика и система спортивных арбитражных судов (САС) в международном спортивном движении // Государство и право. 2002. N 12. С.78-80.

tashkilotlarining o'ziga xos jihatlari haqida so'z yuritish o'rinli deb hisoblaymiz.

Olimpiya xartiyasining 1-qoidasiga ko'ra Xalqaro olimpiya qo'mitasi olimpiya harakatining oliy organi hisoblanadi. Xartiya-ning 3-qoidasi esa Xalqaro olimpiya harakatini Xalqaro olimpiya qo'mitasidan tashqari Xalqaro sport federasiyalari, Milliy olimpiya qo'mitalari, Olimpiya o'yinlarining tashkiliy qo'mitalari, Milliy assosiasiyalar, klublar, ularga tegishli shaxslar (atletlar, hakamlar, referilar, murabbiylar va boshqa sport mutaxassislari), shuningdek, Xalqaro olimpiya qo'mitasi tomonidan tan olingan boshqa tashkilot va muassasalar ham tashkil etishi belgilangan. Xalqaro sport munosabatlari asosan milliy sport tashkilotlarining ikki tomonlama aloqalarida ifodalanadi.

Davlatlararo sport aloqalari esa hukumatlar tomonidan imzolanadigan madaniy va ilmiy hamkorlik kelishuvlari doirasidagi shartnomaviy munosabatlar vositasida amalga oshiriladi. Bunday hukumatlar darajasidagi kelishuvlarda sport almashinuvarlarga oid protokollar ularning tarkibiy qismi hisoblanadi¹.

Dastlabki xalqaro sport tashkilotlari XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuzaga kela boshlagan. Butun dunyoda jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi, ularning insonlar ijtimoiy hayotidagi ahamiyatining oshishi, bu sohadagi faoliyatni tartibga solish va boshqarish zarurati ko'p sonli va hilma hil xalqaro sport tashkilotlarining tuzilishiga turtki bo'ldi. XX asrning birinchi yarmida xalqaro sport tashkilotlarining soni 100 ga yaqin bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda ular 200 dan ortiqni tashkil etmoqda.

Shunday qilib, dunyodagi sport harakatining rivojlanishi ikki yo'nalishda davom etdi: xalqaro sport tashkilotlari hamda milliy sport tashkilotlarini tuzish yo'nalishlari. Bu ikki yo'nalish o'zaro uyg'unlikda, bir-birini taqozo etgan holda rivojlana bordi. Bir

tomondan, xalqaro sport tashkilotlarining mavjudligi milliy sport tashkilotlarisiz mazmunsiz bo'lsa, ikkichi tomondan – milliy sport tashkilotlari lokal xarakterga ega bo'lganligi uchun, ularning faoliyatida sportning davlatlar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish vositasi sifatidagi funksiyasidan to'liq foydalanish imkoni yo'q.

Xalqaro sport tashkilotlari vazifalariga: mamlakatlarga milliy sport tashkilotlarini tuzishda ko'maklashish, ular bilan aloqalarni o'rnatish va mustahkamlash, faoliyatida amaliy yordam ko'rsatish, o'rnatilgan xalqaro qoidalar, normalarning bunday tashkilotlar tomonidan bajarilishini nazorat qilish; o'z faoliyati sohasidagi xalqaro tajribani o'rganish va keng yoyish; jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi uchun moddiy va moliyaviy shart-sharoitlar yaratish; rasmiy xalqaro qoidalarni, xususan, alohida sport turlariga tegishli huquqiy qoidalarni takomillash-tirish va ularning yagona talqinini berish; xalqaro musobaqa, kongress va simpoziumlarni rejalashtirish va tashkil qilish; dunyo, qit'a rekordlarini qayd etish va tasdiqlash.

Umuman olganda, xalqaro sport tashkilotlari ham, milliy sport tashkilotlari ham xalqaro huquqning eng muhim institutlari hisoblanib, o'z faoliyatini xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalariga asoslanib yuritadi hamda tinchlikni saqlash va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish yo'lida hizmat qiladilar. Xalqaro sport harakati ko'p sonli xalqaro sport tashkilotlari tomonidan tashkil etiladi va faoliyati amalga oshiriladi. Bunday tashkilotlarni quyidagi asosiy guruhlariga ajratish mumkin:

1. Umumiy xarakterdagi xalqaro sport tashkilotlari.
2. Alohida sport turlari bo'yicha xalqaro sport tashkilotlari.
3. Mashg'ulot va faoliyat sohalari bo'yicha xalqaro sport tashkilotlari.
4. Ma'lum bir taalluqlilik bo'yicha xalqaro sport tashkilotlari.

Xalqaro sport tashkilotlarining roli quyidagilarda ifodalangani:

1. Tegishli sport turlari bilan shug'ullanish qoidalarini olimpizmning asl mazmuniga muvofiq ishlab chiqish va ularning bajarilishini ta'minlash.

2. O'z sport turlarini (mazkur sport turi kam rivojlangan yoki umuman mavjud bo'lmagan mamlakatlarda, ayniqsa) targ'ib qilinishini va keng rivojlanishini ta'minlash.

3. Olimpizm g'oyalari va ta'limini keng yoyish yo'li bilan Olimpiya xartiyasida bayon etilgan maqsadlarni amalga oshirishga ko'maklashish.

4. Olimpiya xartiyasiga muvofiq o'z sport turi bo'yicha o'tkaziladigan musobaqalarga qo'yilish talablarini o'rnatadi va ularni Xalqaro Olimpiya qo'mitasi tasdig'iga kiritadi.

5. Olimpiya o'yinlarida va boshqa Xalqaro Olimpiya qo'mitasi shafeligida o'tkaziladigan o'yinlarda o'z sport turlari bo'yicha texnik nazorat hamda rahbarlik bo'yicha javogarlilikni zimmasiga olish.

6. "Olimpiya hayrihohligi" dasturini amalga oshirishda texnik yordam ko'rsatish.

Bundan tashqari, Xalqaro sport federasiyalari quyidagilarni bajarishi mumkin:

1. Olimpiya xartiyasi va umuman olimpiya harakatiga (olimpiya o'yinlarini tashkil qilish va o'tkazish masalalarini ham qo'shgan holda) oid takliflarni Xalqaro Olimpiya qo'mitasiga kiritish.

2. Olimpiya o'yinlarini o'tkazishga nomzod shaharlar masalasida va ayniqsa ularning texnik imkoniyatlari yuzasidan o'z fikrlarini bayon etish.

3. Olimpiya kongresslarini tashkil etishda ishtirok etish.

4. Xalqaro Olimpiya qo'mitasi iltimosiga binoan Qo'mita komissiyalari faoliyatida ishtirok etish.

Xalqaro sport federasiyalari o'z sport turlari bo'yicha umumiy boshqaruvni amalga oshirish jarayonida o'z mustaqilligi hamda muxtorligini saqlab qoladi. Ular mustaqil tashkilotlar bo'lib, o'z faoliyatida Olimpiya o'yinlarini o'tkazish dasturi va qoidalarini belgilovchi Xalqaro Olimpiya qo'mitasidan boshqa hech qaysi xalqaro birlashmaga bo'ysunmaydi. Shu bilan birgalikda Xalqaro sport federasiyalarining me'yoriy hujjatlari, o'rnatilgan tartiblari va olimpiya harakatidagi faoliyati Olimpiya xartiyasiga muvofiq bo'lishi kerak. Xalqaro sport federasiyalari o'z faoliyatini nizom asosida tashkil etadi.

Xalqaro sport federasiyalari nizomida federasiya faoliyatini tartibga soluvchi qoidalar, ya'ni tashkilot faoliyatining maqsad va vazifalari; rahbar organlarning struktura va kompetensiyasi; yig'ilish va kongresslarni o'tkazish reglamenti; qaror qabul qilish tartibi; federasiyaga qabul qilish va undan chiqarish tartibi; moliyaviy masalalar; noshirlik faoliyati kabilar belgilab qo'yiladi.

Yuqorida bayon etilgan ma'lumotlar xalqaro sport nizolarini ko'rib chiqishda hakamlik sudlariga bo'lgan zaruratni yana bir bor ko'rsatadi. Chunki hakamlik sudi qarori butun dunyoda tan olinadi va "Chet davlatlar hakamlik sudlarining qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risidagi Nyu-York Konvensiyasi" qoidalariga asosan majburiy tartibda ijro etilishi mumkin. Ingliz tadqiqodchisi Kristofer Nyumarkning adolatli e'tirof etishicha, sport nizolari sport muhitida yuzaga keladigan turli hil ziddiyatli vaziyatlarning aralashmasidan iborat. Masalan, ba'zi nizolar faqat tijorat xarakteriga ega bo'lsa (sportchi va homiy o'rtasida), boshqalari tartibga soluvchi xarakterga ega bo'ladi (jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarining qonuniy hatti harakatlari bo'yicha), uchinchi xil nizolar esa huquqbuzarlik xarakterini namoyon etadi (dopingni qo'llash yoki intizomiy nizolar).

3. Sport nizolarini ko'rib chiqish shakllari.

Sport nizosi uni ko'rib chiqish uchun tegishli organga topshirilgan vaqtdan boshlab nizo maqomiga ega bo'ladi. Bu paytgacha sportga oid kelishmovchilik (ziddiyat) haqida gapirish o'rinliroq.

Sport nizolarini hal qiluvchi organlarini turli asoslar bo'yicha tasniflash mumkin:

1) Ushbu himoyani taqdim qilayotgan organing maqomiga ko'ra: Sud himoyasi organlari va sud bo'lmagan organlar (masalan, nizolarni hal qilish bo'yicha palatalar);

2) Nizoni ko'rib chiquvchi organing faoliyat doirasiga ko'ra: Sportchilarning huquqlarini himoya qiluvchi davlatning ichki organlari va xalqaro organlar.

Sport nizolarini ko'rib chiquvchi organlarning eng ko'p tarqalgan tasniflanishi bu, ularni umumiy kompetensiya va maxsus kompetensiya organlariga ajratilishidir. Birinchi guruhga kiruvchi organlar barcha turdagi, shu jumladan sport nizolarini ham ko'radi. Bunday organlarga asosan milliy sudlar kiradi. Bir tomondan, ular turli huquq tarmoqlarida yuz beruvchi nizolarni hal qilish uchun kerakli bilimlarga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan, sport nizolariga oid o'ziga xos xususiyatlar istalgan organi, agar u maxsus bilimlarga ega bo'lmasa qiyin vaziyatga solib qo'yishi mumkin. Bundan tashqari, bunday organlar butun sport sohasining amaliyotini to'liqligicha baholay olmaydi. Buning ustiga sportning davlat tomonidan tartibga solinishi tarixi u qadar uzoq muddatni tashkil etmaydi va doimiy ravishda o'zgarib, rivojlanib bormoqda. So'ngi aytilgan omilni hisobga olganda, sport nizosining umumiy kompetensiya sudida ko'rilishi uzoq muddatga cho'zilishi mumkin.

Muddat masalasi esa sport nizolarini hal qilishda eng muhim ahamiyatga ega jihatlaridan biridir. Muddat muammosi sportchi uchun sportchi sifatidagi karerasining qisqaligi bilan muhimlik

kasb etsa, teletranslyasiyalarni amalga oshirayotgan kompaniyalar uchun uning muhimligi musobaqalarning qisqa muddatlarda o'tkazilishi bilan izohlanadi. Ya'ni, nizo taraflar uchun uning dolzarbligi yo'qolganida hal qilinishi mumkin. Sport nizolarini ko'rish holatini optimallashtirish maqsadida maxsus sport organlari mavjud bo'lib, ular bir qator afzalliklarga ega: tor yo'naltirilgan ixtisoslik, ko'rib chiqish prosedurasining nisbatan qisqa muddatlilik va h.k.

Ko'pincha nizing bunday organlarda ko'rilishi umumiy kompetensiya organlarida ko'rilishidan osonkoq kechadi. Shu bilan birgalikda, ixtisoslashtirilgan organlar ommaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan har qanday nizoni ko'ra olmasligini ham tushunish zarur. Jinoyat qonunchiligi normalarini buzish bilan bog'liq nizolar shunday holatlar jumlasiga kiradi. Davlatlararo jismoniy tarbiya va sportga oid munosabatlar ko'lami yil sayin kengayib bormoqda. Bunday sharoitda turli davlatlarning jismoniy tarbiya va sport munosabatlari sub'ektlari o'rtasida sport nizolari yuzaga kelishi tabiiy hol. Bu esa xalqaro sport hakamlik sudlariga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda.

Xalqaro hakamlik xorijiy element mavjud bo'lgan shartnomalardan kelib chiqadigan nizolarni tomonlarning erki va ixtiyori asosida tanlangan arbitrlar tomonidan shartnomada belgilangan tartibda ko'rib chiquvchi nodavlat institut bo'lib, uning fundamental belgilari quyidagilardir:

- nizo hakamlik sudiga faqat tomonlarning erki, xohishi va irodasi bilan ular o'rtasida tuzilgan bitimga asosan topshiriladi;
- hakamlik sudi tarkibi to'liq yoki qisman tomonlarning irodasi asosida shakllantiriladi;
- tomonlar nizoni ko'rib chiqish tartibi va reglamentini belgilaydilar.

Fikrimizcha, hakamlik nizolarni hal qilishda ko'pgina ustunliklarga ega. Birinchidan, tomonlar ishni ko'rib chiqish

uchun o'zlari ishonadigan sudyalarni tanlaydilar; ular turli davlatlardan bo'lganliklari sababli aksariyat hollarda birbirlariga tushunarsiz turli huquqiy tizimga tegishli bo'lgan milliy qonunchilik asosida ishlarni ko'ruvchi milliy sudlarga murojaat etishni istamaydilar. Ikkinchidan, tadbirkorlar, shu jumladan sport sohasida faoliyat yuritayotganlari ham natijaga ko'proq qiziqadilar; ko'p hollarda hakamlik uchun faqat bir marta xarajat qilinadi, sud qarorlari esa uzoq vaqt davomida, ikkinchi tomonning ko'plab shikoyatlari natijasida qayta ko'rilishi mumkin. Uchinchidan, hakamlik aksariyat hollarda ishni yopiq tarzda ko'rib mazmunan hal qiladi, bu esa, ayrim tomonlar uchun ish ochiq ko'rilishi lozim bo'lmagan hollarda muhim ahamiyatga egadir.

Nihoyat, xalqaro konvensiyalar hakamlik qarorlarini deyarli barcha davlatlarda ijro etish imkonini beradi. Uning afzalligi shundaki, ijroga qaratish nisbatan engil va ko'p vaqt talab qilmaydi. Ta'kidlash lozimki, tomonlar o'rtasida nizoni hakamlikda ko'rish to'g'risida bitim bo'lmasa, u hakamlikda ko'rilmaydi. Bu asosiy fundamental tushunchadir. Bu bitim asosiy shartnomada, alohida badda hakamlik haqidagi shartlar shaklida yoki asosiy shartnomaga qo'shimcha tarzda tuzilgan hakamlik haqidagi shartnoma shaklida tuzilgan bo'lishi mumkin. Hakamlik haqidagi alohida shartnoma aksariyat hollarda nizo vujudga kelgandan so'ng tuziladi. Tomonlarning bitimi arbitrlarning huquqiy vakolatlarini belgilaydi hamda arbitrning ushbu vakolatlardan chetga chiqishiga yo'l qo'yilmaydi.

Hozirgi zamon yurisprudensiyasi hakamlik sudlarini xususiyatiga ko'ra ikki turga bo'lish to'g'risidagi nazariyani qabul qilgan – institusional hakamlik va ad hoc (vaqtinchalik) hakamlik. Institusional hakamliklar mulkchilik shaklidan qat'i nazar, jismoniy tarbiya va sport sohasidagi sub'ektlar o'rtasidagi

nizolarni ko'ruvchi, doimiy faoliyat ko'rsatuvchi muassasa tarzida tashkil qilinadi. Ular asosan milliy sport tashkilotlari, savdo-sanoat palatalari va xalqaro tashkilotlar qoshida, o'zlarining lokal xarakterdagi hujjatlari, ya'ni reglamenti asosida faoliyat ko'rsatadilar. Hozirgi kunda bu turdagi reglamentlar BMTning Xalqaro savdo huquqi bo'yicha qo'mitasi tomonidan foydalanish uchun tavsiya etilgan namunaviy reglamentlar asosida qabul qilingan.

Bugungi kundagi eng e'tiborli xalqaro hakamlik sudlari quyidagilardir:

- Xalqaro sport hakamlik sudi (Lozanna);
- Xalqaro savdo-sanoat palatasining Xalqaro hakamlik sudi (Parij);
- Jahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) qoshidagi Hakamlik va vositachilik markazi;
- London xalqaro tijorat hakamlik sudi;
- Stokgolmdagi savdo palatasining hakamlik instituti;
- Amerika hakamlik assosiyasi;
- Finlyandiya markaziy savdo palatasining hakamlik komissiyasi;
- Avstriya federal iqtisodiy palatasining xalqaro hakamlik sudi;
- Rossiya savdo-sanoat palatasi qoshidagi xalqaro tijorat hakamlik sudi va ushbu muassasa qoshidagi hakamlik komissiyasi.

Hozirgi zamon hakamligining huquqiy tartibga solish tendensiyasi shuni ko'rsatmoqdaki, bu turdagi nizolarni hal qilishning huquqiy mexanizmlarini yaratish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu jarayon uch bosqichli tizimdan:

- 1) xalqaro normalarning qo'llanishi;
- 2) milliy qonunchilik normalarining qo'llanishi;

3) tomonlar tuzgan shartnomadan kelib chiquvchi huquqiy normalarning qo'llanishidan iborat.

Lekin bu normalar bir-biridan alohida qo'llanmaydi.

Natijada xalqaro tijorat hakamligining unifikasiya qilingan normalari vujudga keladi. Bugungi kunda xalqaro hakamlikni huquqiy tartibga solishda xalqaro huquqiy hujjatlar va xalqaro ish muomalasi odatlarining ulushi oshib bormoqda. Xalqaro huquqiy hujjatlar normalari milliy qonunlarga tobora ko'proq implementasiya qilinmoqda.

Fikrimizcha, tomonlar o'rtasida tuziladigan bitimlarda nazarda tutiladigan huquqiy normalar boshqa barcha normalardan ko'ra muhimroqdir. Chunki xalqaro tijorat hakamligi xalqaro xususiy huquq instituti sifatida e'tirof etilib, hakamlikni o'tkazish tartibi ko'proq tomonlarning erki va irodasiga bog'liq bo'ladi. Lekin bunday bitimlar xalqaro va milliy normativ hujjatlarning imperativ normalariga zid bo'lishi mumkin emas.

Xalqaro tijorat hakamliklari faoliyatini tartibga soluvchi xalqaro aktlar uch turga bo'linadi:

- 1) xalqaro konvensiyalar;
- 2) davlatlararo ikki taraflama shartnomalar;
- 3) normativ xarakterga ega bo'lmagan xalqaro huquqiy hujjatlar.

Ikki davlatning sport munosabatlari sub'ekti o'rtasida vujudga keladigan nizolarni hal qilish haqidagi davlatlararo shartnomalar hakamlik vakolatlarini, uni o'tkazish tartibining asosiy prinsiplarini, hakamlik qarorlarini tan olish va ijroga qaratish masalalarini o'z ichiga oladi. Hakamlik qarorlarini ijro etishda davlatlar o'rtasida tuzilgan ikkiyoqlama bitimlarning o'rni beqiyosdir. Bu turdagi shartnomalarda 1958 yilda tuzilgan Xorij hakamliklari qarorlarini tan olish va ijroga qaratish haqidagi Nyu-York konvensiyasida belgilangan tartibdan o'zga

tan olish va ijro etish tartibi ham o'rnatilishi mumkin. Xalqaro sport munosabatlari tobora faol qatnashayotgan yurtimizda xalqaro sport hakamliklarini tashkil etish zarurati vujudga kelgan va shu maqsadda "Xalqaro sport hakamligi to'g'risida"gi qonun loyihasi ishlab chiqilishi zarur deb hisoblaymiz. Unda umumiy qoidalar, hakamlik kelishuvi, hakamlik sudining tarkibi, hakamlik sudining vakolatlari, ishning hakamlik tomonidan ko'rib chiqilishi, hakamlik qarorlari ustidan shikoyat qilish, hakamlik qarorlarini tan olish va ijro etish masalalari o'rin olgan.

Hozirgi kunda sport, ayniqsa professional sport tadbirkorlik faoliyatiga aylangani va ko'proq tijoriy maqsadlarni ko'zlaganini hisobga olsak, tijorat hakamliklari sport nizolarini hal qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi deb hisoblaymiz. "Xalqaro tijorat hakamligi to'g'risida"gi qonun tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasida yuzaga keladigan nizolarni oddiy, samarali va tez hal etishga ko'maklashishi kerak. Mazkur qonunning qabul qilinishi jahon andozalariga mos hakamlik sudlari tarmog'ini yaratish va rivojlantirish imkonini beradi. Bundan tashqari sport nizolari sport ittifoqlari, assosiasiyalari doirasida ham tuzilishi mumkin. Masalan, Rossiya futbol ittifoqi doirasida nizolarni hal qilish bo'yicha palata mavjud.

4. Xalqaro sport nizolarini xalqaro sport hakamlik sudida hal qilish.

Yuridik adabiyotlarda hakamlik sudlariga turli xil ta'riflar keltirilgan. Jumladan, tadqiqotchi G.Grigorovning fikricha, xalqaro hakamlik sudi taraflarning faqat ixtiyoriy irodasi asosida faoliyat yurituvchi jamoat tashkiloti bo'lib, nizo unga hal etish uchun o'tkazilishi munosabati bilan vujudga keladi. Professor E. Vinogradovning ko'rsatishicha, xalqaro hakamlik - bu taraflar belgilagan tartibda tayinlanadigan yoki tanlangan shaxslar bo'lib,

ular hal etish uchun o'tkazilgan nizoni taraflar belgilagan shaklda ko'rib chiqib, taraflar uchun majburiy qaror chiqaradi.

T.Neshatayeva "hakamlik (hakamlik) sudi - taraflar orasidagi nizolarni hal etish maqsadida ular tomonidan tanlangan va shakllantirilgan maxsus organdir", deb ko'rsatadi. Professor Sh.Shoraxmetov "fuqarolar bilan fuqarolar va tashkilotlar bilan tashkilotlar o'rtasida kelib chiqqan ba'zi fuqarolik huquqiy nizolarning uchinchi shaxs yoki shaxslar (xolislari) tomonidan ko'rilishi tijorat hakamlikidir" degan fikrni bildirgan. Ko'rinib turibdiki, ushbu institutga ta'rif berishda olimlar orasida yakdillik mavjud emas. Xalqaro sport hakamligining davlatlararo sportni va xalqaro fuqarolik huquqiy munosabatlarni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyatini tahlil etarkanmiz, ushbu institutning asosiy xususiyatlari haqida so'z yuritish o'rinlidir. Chunki xalqaro hakamlikning asosiy afzalliklari va xalqaro sportda nizolarni ob'ektiv hal etishning vositasi sifatidagi mazmun-mohiyati uning quyidagi xususiyatlarida namoyon bo'ladi:

Birinchidan, xalqaro hakamlik sudlari nodavlat yurisdiksiya organi bo'lib, ular davlat sud tizimiga kirmaydi. Hakamlik sudlarining huquqni qo'llash faoliyati bilan shug'ullanishi va huquq yuzasidan vujudga keladigan nizolarni hal etishi uning yurisdision organligidan dalolat beradi. Shuni ta'kidlash joizki, nizosiz yurisdiksiya sohasida faoliyat yuritadigan organlardan (masalan, notariat) farqli o'laroq, xalqaro hakamlik sudlari faqat nizoli yurisdiksiya sohasida faoliyat ko'rsatadi. Ya'ni, taraflar orasida nizo bo'lgan munosabatlarnigina ko'rib chiqishi mumkin.

Hakamlik sudlarining huquqni qo'llash faoliyati bilan shug'ullanishi borasida ham olimlar orasida yagona fikr mavjud emas. Masalan, V.Leushin "faqat davlat hokimiyati funksiyalarini bajarish vakolati berilgan organlarga huquqni qo'llash faoliyatini amalga oshiradi" desa, professor Z.Islomov "huquqni

qo'llash faoliyati bilan qoida tariqasida vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar shug'ullanadi. Istisno tariqasida davlat irodasi asosidagina ba'zi jamoat tashkilotlari huquqni qo'llash bilan shug'ullanishi mumkin", deb ko'rsatadi. Bizningcha, xalqaro hakamlik sudlari ham huquqni qo'llash bilan shug'ullanadi. Chunki ularning faoliyatida huquqni qo'llash faoliyatining barcha bosqichlari namoyon bo'ladi. Xususan, ushbu sudlar nizolashayotgan tomonlar o'rtasidagi munosabat va u bilan bog'liq faktlarni aniqlaydi, ularni yuridik jihatdan tasniflaydi va ushbu nizoga nisbatan tegishli huquq normasini qo'llaydi. Natijada yuridik ish bo'yicha o'zining qarorini chiqaradi. Ushbu qarorda huquqni qo'llash aktiga xos bo'lgan barcha xususiyat va belgilar o'z ifodasini topadi. Demak, bundan hakamlik sudlari huquqni qo'llash faoliyatini amalga oshiradi, degan fikrni bildirish mumkin.

Ikkinchidan, xalqaro hakamlikning tashkil etilishi va faoliyati kompleks tarzda huquqiy tartibga solinadi. Hakamlikning fuqarolik huquqiy ishlarni ko'rib chiqish va hal etish bo'yicha faoliyati prosessual xarakterdagi maxsus normalar bilan, taraflarning xalqaro hakamlik sudini tashkil etishi va uning tarkibini shakllantirish bilan bog'liq harakatlari esa moddiy-huquqiy xarakterdagi (tashkiliy huquqiy) normalar bilan tartibga solinadi. Ayni paytda hakamlik sudining faoliyati ma'lum darajada hakamlik bitimi ta'siri ostida bo'ladi. Chunki hakamlik bitimida taraflar hakamlik muhokamasiga taalluqli masalalarni belgilab qo'yishlari mumkin.

Uchinchidan, xalqaro hakamlik o'z faoliyatini prosessual shaklda amalga oshiradi. Davlat sudlaridan farqli o'laroq, hakamlik sudlarida muhokama qonun bilan belgilab qo'yilgan qat'iy prosessual qoidalar asosida emas, balki taraflar xohishi asosida aniqlanadi. Xususan, hakamlik muhokamasini olib

borish, dalillarga baho berish va qaror chiqarish qoidalari taraflar tomonidan belgilanishi mumkin. Shu bilan birga hakamlik muhokamasi bo'lib o'tayotgan davlatning muhokamaga tegishli bo'lgan imperativ normalari hisobga olinishi va qo'llanishi lozim. Aks holda ushbu qoidaga rioya qilmaslik keyinchalik hakamlik sudi qarorining bekor qilinishi uchun asos bo'lishi mumkin.

To'rtinchidan, hakamlik sudlarining qarorlari majburiy xarakterga ega. Taraflar hakamlik bitimiga kirishar ekan, vujudga kelishi mumkin bo'lgan yoki vujudga kelgan nizoni ko'rib chiqish asosida chiqarilgan qarorga bo'ysunish majburiyatini oladilar. Ya'ni, taraflar hakamlik qarorini ixtiyoriy bajarishga majburlar. Qaror ixtiyoriy bajarilmagan taqdirda qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan qarorni majburiy ijro qilish mexanizmi orqali uning ijrosi ta'minlanadi. Shu o'rinda hakamlik qarorlarining majburiyligi bilan sud qarorlarining majburiyligi orasidagi qanday farq bor degan savol tug'iladi. Davlat sudlari qarorlarining majburiyligi davlat suverenitetidan kelib chiqadi. Hakamlik sudlari qarori ham huquq normalariga asosan majburiylik xususiyatiga ega. Faqat bunda huquq normalari to'g'ridan-to'g'ri emas, balki bilvosita amal qiladi. Ayni paytda qarorning imperativligi uning maqsadlari bilan uyg'unlashadi.

Fikrimizcha, hakamlik sudi qarorining imperativligini faqat tomonlar irodasiga bog'lash to'g'ri bo'lmaydi. Chunki hakamlik sudi qarorining tomonlar uchun majburiyligi va majburiy ijro etish mexanizmi qonun bilan belgilab qo'yiladi. Shu sabab qaror majburiy ijro etilganda, uning imperativligi hakamlik sudi sudyasiga taraflar bergan vakolat bilan emas, balki davlat aralashuvi, ya'ni uning majburlash kuchi bilan ta'minlanadi. Shu bilan birga qarorning imperativligi arbitrlar tomonidan nizoli

munosabatga nisbatan qo'llangan huquq normalarning amal qilishi bilan ham belgilanadi.

Ta'kidlash joizki, xalqaro hakamlik qarorlarining ijro etilishini ta'minlash maqsadida xalqaro miqyosda universal tizim shakllantirilgan. Ushbu tizimning huquqiy asosini 1958 yilda qabul qilingan Xorijiy hakamlik sudlarining qarorlarini tan olish va ijroga keltirish to'g'risidagi Nyu-York Konvensiyasi tashkil etadi. Ushbu konvensiya unga a'zo davlatlarda qabul qilingan hakamlik qarorlarining tan olinishi va ijro etilishini ta'minlaydi. Hozirgi paytda konvensiyaga 110 dan ortiq davlat qo'shilganligi hamda hakamlik qarorlarining ijro etishni rad qilish asoslarining cheklangan ro'yxati mavjudligi hakamlik qarorlarini davlat sudlari qarorlaridan farqli o'laroq deyarli butun dunyoda ijro etish mumkinligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda xalqaro sportni tez-tez yuzaga kelib turuvchi sport nizolarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bunday nizolarni ko'rib chiqish esa, bir qator o'ziga xosliklarga ega bo'lib, alohida yondashuvni, tartibni hamda bilim va malakani talab etadi. Shu sababli, sport nizolarini umumiy yurisdiksiya davlat sudlarida ko'rib chiqish kerakli natijani bermasdan, aksincha, bir qator qiynchilik hamda noqulayliklarni yuzaga keltirishi mumkin. 1984 yilning noyabrida Lozannada (Shveysariya) Xalqaro olimpiya qo'mitasi tomonidan Xalqaro sport hakamlik sudining ((SAS); ingl.- Court of Arbitration for Sport (CAS); frans. Tribunal Arbitral du Sport - (TAS)) tashkil qilinishi Olimpiya harakati sub'ektlarining davlat sudlariga murojaat qilishini oldini olish hamda sport nizolarini Olimpiya tizimi doirasidagi ixtisoslashgan sudda, egiluvchan, tezkor va arzon prosedura orqali avtonom holda hal qilish kabi maqsadlarni ko'zlagan edi.

Xalqaro sport hakamlik sudining tashkil qilinishiga Tayvan-ning 1979 yilda Lozannada Xalqaro olimpiya qo'mitasining

qarori yuzasidan sudga bergan shikoyati turtki bo'ldi. Bu qarorga ko'ra Xitoy Xalq Respublikasi sportchilariga Xitoy Milliy olimpiya qo'mitasi bayrog'i ostida Olimpiya o'yinlarida ishtirok etishlariga ruhsat beriladi. Tayvan sportchilari esa Xitoy Taypeyi Milliy olimpiya qo'mitasi nomi ostida o'yinlarda ishtirok etishi belgilanadi. Nizo oxir oqibat do'stona kelishuv bilan yakun topgan bo'lsada, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi a'zolaridan biri unga qarshi sudda ish qo'zg'atilishi tashabbuskori bo'lgani, Xalqaro olimpiya harakatining rahbarlari tomonida bu masalaga jiddiyoq e'tibor qaratilishiga sabab bo'ldi. 1982 yilda Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining Rimda bo'lib o'tgan 85- sessiyasida Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi prezidenti X.A.Samaranch maxsus organ - Xalqaro Sport hakamlik sudini tuzish taklifi bilan chiqdi. 1983 yilda Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi Xalqaro sport hakamlik sudining Nizomi va Reglamentini rasman tasdiqladi va ular 1984 yilning 30 iyunidan kuchga kirdi. Hozirda Xalqaro sport hakamlik sudining huquqiy maqomi 1994 yil 22 noyabrda kuchga kirgan Sport hakamlik sudi Kodeksi bilan belgilanadi. Bugungi kunga kelib, Xalqaro sport hakamlik sudi xalqaro darajada yuzaga keladigan sport sohasidagi nizolarini ko'rib chiquvchi ixtisoslashgan organga aylandi. Hakamlik prosedurasi Xalqaro sport hakamlik sudi tarkibidagi ikkita palatalarning birida - Oddiy hakamlik palatasi yoki Apellyasion hakamlik palatasida amalga oshirilishi mumkin. Bundan tashqari, Xalqaro sport hakamlik sudining Sidney (Avstraliya) va Nyu-Yorkda (AQSH) doimiy faoliyat ko'rsatuvchi bo'limlari mavjud. Alohida olingan aniq holatlarni tezkor ko'rib chiqish zarurati bo'lgan vaziyatlarda esa ad hoc palatalari ham tuzilishi mumkin. Xalqaro sport hakamlik sudining rasmiy ishchi tili sifatida ingliz va fransuz tillari belgilangan. 1994 yildagi Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi doirasidagi islohotlar natijasida Parijda Sport sohasidagi xalqaro

hakamlik kengashi ((SXHK); ingl.- International Council of Arbitration for Sport (ICAS) tashkil qilinib, uning huquqiy maqomi ham Sport hakamlik sudi Kodeksi bilan belgilanadi. Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi ham Xalqaro sport hakamlik sudi kabi Lozannada joylashgan. Uning asosiy vazifasi Xalqaro sport hakamlik sudi faoliyati va moliyalashtirilishi ustidan nazorat qilishdir. Ushbu kengash Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi Yozgi olimpiya sport turlari xalqaro federasiyalari Assosiasiyasi, Qishgi olimpiya sport turlari xalqaro federasiyalari Assosiasiyasi hamda Milliy olimpiya qo'mitalari Assosiasisi o'rtasida imzolangan "Sport sohasidagi xalqaro 200 hakamlik kengashini tuzish to'g'risida"gi Kelishuvi natijasida tashkil qilingan (Parij kelishuvi).

Sport hakamlik sudi Kodeksida belgilanishicha, Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi vazifalari sirasiga sport sohasida yuzaga keluvchi nizolarni hakamlik yoki vositachilik yo'li bilan hal qilish hamda Xalqaro sport hakamlik sudi mustaqilligini va tomonlarning huquqlarini ta'minlash kiradi. Sport hakamlik sudi Kodeksining S4-moddasiga ko'ra, Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi tarkibi 4 yil muddatga tayinlanadigan, yuqori malakali yuristlardan bo'lgan 20ta a'zodan iborat. A'zolari tayinlash tartibi ko'p pog'onali bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi: Xalqaro federasiyalar Assosiasiyasi, Milliy olimpiya qo'mitalari Assosiasiyasi hamda Xalqaro Olimpiya Qo'mitasitomonidan 4 tadan, ya'ni 12 a'zo tayinlanadi. Shundan so'ng, yuqorida qayd etilgan 12 a'zo tomonidan, sportchilarning manfaatlarini hisobga olish maqsadidagi zaruriy maslahatlardan keyin yana 4 a'zo tayinlanadi. Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashining qolgan 4 a'zosi, boshqa a'zolarini tayinlovchi organlardan mustaqil bo'lgan shaxslar orasidan yuqoridagi 16 a'zo tomonidan

tayinlanadi. S5-moddada belgilanishicha, Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi a'zolari Sport hakamlik sudi hakamlari ro'yxatida bo'lishlari yoki Sport hakamlik sudida ish ko'rilishi jarayonida tomonlarning maslahatchilari bo'lishlari mumkin emas. Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi vakolatlari Kodeksning S6- moddasida belgilangan bo'lib, unga ko'ra: Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi Sport hakamlik sudi Kodeksini qabul qiladi va unga o'zgartirish kiritadi; o'z tarkibidan 4 yil muddatga, qayta saylanish imkoniyati bilan Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi Prezidentini va ikki nafar vise-prezidentini, Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi Byurosini tashkil qiluvchi Xalqaro sport hakamlik sudining Oddiy hakamlik palatasi Prezidentini hamda Apellyasion hakamlik palatasi Prezidentini, shuningdek ularning o'rinbosarlarini saylaydi. Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi Prezidenti bir vaqtning o'zida Xalqaro sport hakamlik sudining Prezidenti bo'lib hisoblanadi. Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi Byurosi Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi Prezidenti tashabbusi bilan chaqiriladi va qarorlar a'zolarining kamida 3 nafarida iborat 201 kворum yig'ilgandagina qabul qilinadi. Qarorlar majlislarda yoki sirtdan oddiy ko'pchilik ovoz berilishi bilan qabul qilinadi; "yoqlab" va "qarshi" berilgan ovozlar sonining tengligi yuzaga kelgan holatlarda, Prezidentning ovozi hal qiluvchi bo'lib hisoblanadi. (S10-modda).

Bundan tashqari, Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi Xalqaro sport hakamlik sudi hakamlari va vositachilari ro'yxatiga kiritiluvchi shaxslarni tayinlash hamda ro'yxatdan olib tashlash, hakamlarni chaqirib olish, kabi funksiyalarni amalga oshiradi. Shu bilan birgalikda, Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi Xalqaro sport hakamlik sudining bosh kotibini tayinlaydi va Prezident taklifiga ko'ra vakolatlarini tugatadi; zarur hollarda mintaqaviy yoki mahalliy, doimiy yoki vaqtin-

chalik (ad hoc) hakamlik strukturalarini tashkil qiladi; S8-moddaga ko'ra, Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi Xalqaro sport hakamlik sudi faoliyati uchun zarur hollarda, lekin bir yilda bir martadan kam bo'lmagan miqdorda chaqiriladi. Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi qarorlari a'zolarining kamida yarmidan iborat kворum ta'minlanganda qabul qilinadi. Qarorlar majlislarda yoki sirtdan oddiy ko'pchilik ovoz berilishi bilan qabul qilinadi; "yoqlab" va "qarshi" berilgan ovozlar sonining tengligi yuzaga kelgan holatlarda, Prezidentning ovozi hal qiluvchi bo'lib hisoblanadi. Olimpiya xartiyasining 2007 yil 7 iyulda qabul qilingan tahriridagi 59- qoidaga muvofiq "Olimpiya o'yinlari munosabati bilan va ularga bog'liq ravishda yuzaga keluvchi barcha nizolar, faqat va faqat Xalqaro sport hakamlik sudida Sport hakamlik sudi Kodeksiga muvofiq hal qilinishi lozim". Ushbu qoida, Xalqaro sport hakamlik sudi xalqaro olimpiya sporti sohasida yuzaga keluvchi nizolarni hal qilishda majburiy yurisdiksiyaga ega ekanligini anglatadi. Olimpiya sport turlari bo'yicha xalqaro federasiyalarining deyarli barchasi va bir qator noolimpiya sport turlari bo'yicha xalqaro federasiyalar Xalqaro sport hakamlik sudi yurisdiksiyasini tan olgan.

Kodeksning S12-moddasiga muvofiq Xalqaro sport hakamlik sudi kompetensiyasiga birinchidan, nizolarni oddiy hakamlik asosida hal qilish; ikkinchidan, federasiyalar, assosiasiyalar yoki boshqa sport tashkilotlarining qarorlariga tegishli nizolarni, ularning statutlari yoki reglamentlari yohud maxsus kelishuvlarida nazarda tutilgan darajada, apellyasion hakamlik tartibida hal qilish; uchinchidan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi, xalqaro federasiyalar, milliy olimpiya qo'mitalari, Butundunyo dopingga qarshi kurash agentligi, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi tomonidan tan olingan assosiasiyalar, Olimpiya o'yinlarining tashkiliy qo'mitalaridan berilgan so'rovlar bo'yicha majburiy kuchga ega bo'lmagan xulosalar berish kabilar kiradi.

Dastlabki bosqichlarda Xalqaro sport hakamlik sudining faoliyati sport nizolariga nisbatan oddiy hakamlik prosedurasini amalga oshirish va sport sohasidagi yuridik masalalar yuzasidan hulosalar berish bilan cheklanardi. 1991 yildan boshlab Xalqaro sport hakamlik sudi xalqaro sport tashkilotlarining intizomiy organlari qarorlari ustidan shikoyatlarni ham ko'rib chiqa boshladi. S13-moddada keltirilishicha, Xalqaro sport hakamlik sudi hakamlari Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi tomonidan, Xalqaro sport hakamlik sudi ro'yxatiga kiritilgan shaxslar orasidan 4 yil muddatga qayta saylanish huquqini saqlab qolgan holda tayinlanadi.

Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi to'liq ro'yxatni har 4 yilda bir marta qayta ko'rib chiqadi; yangi ro'yxat keyingi yilning 1 yanvaridan kuchga kiradi. Xalqaro sport hakamlik sudi hakamlariga qo'yiladigan talablar S14-moddada aks ettirilgan: Yuridik ma'lumot, sport sohasida va xalqaro hakamlikda umumetirof etilgan chuqur bilimga ega bo'lish, sport sohasidan yaxshi darajadagi habardorlik va Xalqaro sport hakamlik sudining ishchi tillaridan kamida bittasi yaxshi bilish.

Bundan tashqari, Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi quyidagi taqsimotga qat'iy rioya qilishi kerak: 1/5 hakam - Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan shaxslardan, 1/5 hakam - Xalqaro federasiyalar tomonidan tavsiya etilgan shaxslardan, 1/5 hakam - Milliy olimpiya qo'mitalari tomonidan tavsiya etilgan shaxslardan, 1/5 hakam, sportchilarning manfaatlarini hisobga olish maqsadida zarur maslahatlardan keyin saylangan shaxslardan va 1/5 hakam, yuqorida qayd etilgan tashkilotlardan mustaqil bo'lgan shaxslarda bo'lishi kerak.

Da'vo arizasiga qo'yiladigan talablar K38-moddada bayon etilgan: unda javobgarning ismi va manzili, faktlar va yuridik

argumentlarning qisqacha mazmuni, da'vogarning shikoyatlari, hakamlikni amalga oshirishni nazarda tutuvchi shartnoma yoki boshqa hujjatdan nusxa, hakamlarning soniga va nomzodlariga tegishli bo'lgan, ishga taalluqli istalgan ma'lumot, shuningdek, da'vogar tomonidan Xalqaro sport hakamlik sudi hakamlari ro'yxatidan tanlangan hakamning ismi va manzili bo'lishi lozim. Xalqaro sport hakamlik sudi devonxonasi da'vogarga da'vo arizasi qabul qilinganligi haqida habar beradi, tomonlarni nizoni hal qilish uchun qo'llaniladigan huquqiy normalar haqida o'z fikrlarini bildirishlariga chaqiradi, javobgar uchun hakamlarning soni va nomzodlariga tegishli bo'lgan, ishga taalluqli istalgan ma'lumotni taqdim etish, shuningdek, da'vo arizasiga javobgar munosabatini bildirish uchun muddat belgilaydi, javobgar munosabatida, arizada keltirilgan talablarga bo'lgan e'tirozlarning qisqacha bayoni, ishni ko'rib chiqishga etarli bilimga ega emaslik bo'yicha e'tirozlar, istalgan qarshi da'vo arizasi bo'lishi mumkin (K39-moddada).

K40.1-moddaga ko'ra, ish 1 yoki 3 kishidan iborat hakamlik guruhi tomonidan iko'riladi. K45-moddada bayon qilinishicha, hakamlik guruhi nizoni tomonlar tanlagan huquq normalariga muvofiq, bunday tanlov bo'lmagan hollarda esa, Shveysariya qonunchiligiga muvofiq hal qilinadi. Tomonlar hakamlik guruhiga ishni adolatlilik qoidalari bo'yicha hal qilish vakolatini ham berishlari mumkin.

K46-moddaga muvofiq, qaror ko'pchilik ovoz bilan, bunday ko'pchilik bo'lmagan taqdirda esa, hakamlik guruhi raisi tomonidan yakka tartibda qabul qilinadi. Bu qaror qat'iy bo'lib, tomonlarning bajarishi uchun majburiy.

K42-moddaga ko'ra, ishni hakamlik guruhiga taqdim etishdan oldin palata Prezidenti, undan keyin esa, hakamlik

guruhining o'zi istalgan vaqtda tomonlarga nizoni yarashish bilan hal qilish taklifin berishi mumkin.

Xalqaro sport huquqi sohasida ko'zga ko'ringan tadqiqotchilardan biri prof. S.V. Alekseyev Xalqaro sport hakamlik sudi tomonidan ko'rib chiqiladigan ishlarning quyidagi asosiy kategoriyalarini ajratib ko'rsatadi.

1. Turli iqtisodiy masalalar bilan bog'liq ishlar (mehnat va homiylik shartnomalari, televizion namoyishlar huquqini sotish, sportchi va murabbiylar transferi va b). Bunday ishlarni ko'rish davomida Xalqaro sport hakamlik sudi murabbiylar bilan mehnat shartnomalarini, sport musobaqalarining eksklyuziv radiotranslyasiyasi bo'yicha shartnomalarni bekor qilish to'g'risidagi qarorlar chiqrgan, sportchining qo'shimcha sport turi bilan shug'ullanish huquqini mustahkamlab bergan homiylik shartnomasi tushunchasini belgilab bergan.

2. Intizomiy ishlar (sport musobaqalari qoidalarini buzish, sportchilarning ahloqsiz hulqi, dopingni qo'llash va b).

3. Sportning tashkiliy masalalari bilan bog'liq ishlar (sport musobaqalaridagi hakamlik, musobaqalarda qatnashish uchun sportchilarni saralash va b)¹.

Sport hakamlik sudi Kodeksining S2 va S6-moddalariga muvofiq Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi tomonidan Xalqaro sport hakamlik sudining vositachiligi to'g'risidagi Reglament qabul qilingan bo'lib, uning 1-moddasi vositachilikni, sport sohasidagi nizoni hal qilish uchun har bir tomonning ikkinchisi bilan Xalqaro sport hakamlik sudi vositachisi yordamida kelishishga vijdonan urinish majburiyatini zimmasiga olishini nazarda tutuvchi vositachilik to'g'risidagi kelishuviga asoslangan, yuridik jihatdan majburiy bo'lmagan norasmiy prosedura sifatida belgilaydi. Vositachilik to'g'risidagi kelishuv

shartnomaga kiritilgan vositachilik to'g'risidagi alohida band yoki alohida kelishuv ko'rinishida rasmiylashtirilishi mumkin. Xalqaro sport hakamlik sudi vositachiligi faqat hal qilishda oddiy hakamlik prosedurasi qo'llanilgan nizolarda nazarda tutilgan. Intizomiy ishlarga oid barcha nizolar, shuningdek, dopingni qo'llashga oid ishlar Xalqaro sport hakamlik sudi vositachiligida hal qilinishi mumkin emas.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Xalqaro sport nizolarining ko'rib chiqish shakllari va tartibi haqida ma'lumot bering?
2. Xalqaro sport hakamlik sudi va protseduralar haqida gapiring?
3. Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudining sport nizolarini hal qilishdagi roli haqida gapiring?
4. Mediatsiya jarayonining sport nizolarini hal qilishdagi o'rnini yoritng?
5. Xalqaro sport nizolarini hal qilishning samarali usullarini ayting?
6. Sport nizolarining tasniflanishi haqida ma'lumot bering?
7. Maxsus xarakterdagi nizolar deganda nimani tushunasiz?
8. Xalqaro sport federasiyalarining sport nizolarini hal qilishdagi rolini ayting?
9. Sport nizolarini ko'rib chiqish shakllarini ayting?
10. Xalqaro tijorat hakamliklari faoliyatini tartibga soluvchi xalqaro aktlar haqida ma'lumot bering?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.

¹ Алексеев С.В. Международное спортивное право / Под ред. П.В.Крашенинникова. М., 2008. С.778

2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017

4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.

5. Алексеев С.В. Международное спортивное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям 030500 «Юриспруденция» И 032101 «Физическая культура и спорт» / Под ред. П.В. Крашенинникова. – М.:Юнити-Дана: Закон и право, 2008. – 895 с.

6. Ищенко С.А. Правовая характеристика и система спортивных арбитражных судов (САС) в международном спортивном движении // Государство и право. 2002. N 12. С. 78 - 80.

7. Международные спортивные объединения и туристские организации, справочник. М. 1973. С.9.

8. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021

9. Mamanov J.A. Yoshlar ma'naviy madaniyatini shakllantirishda milliy mentalitetning o'rni // falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent. 2023.

MAVZU: SPORTDA AGENTLIK FAOLIYATI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

REJA:

1. Sport agentlari tushunchasi va ularning tarixan shakllanishi

2. Sport agentligining faoliyat yo'nalishlari

3. Sport agentlari faoliyatining belgilari

4. Sport agentlari faoliyatining tartibga solinishi

Kalit so'zlar: *sport agenti, professionalism, sport menejeri, sport kar'yerasi, shartnoma shartlari, xizmatlar ro'yxati, agentlik shartnomasi, huquqiy munosabat, marketing, brend yaratish, tibbiy-biologik ta'minot, tibbiy sug'urta, yuridik himoya, institutsional nazorat, maxfiylik, kompetentlik.*

1. Sport agentlari tushunchasi va ularning tarixan shakllanishi

Sport boshqa faoliyat turlari kabi professional mutaxassislar mehnati bilan chambarchas bog'liqdir. Chunki, professionalism – bu tegishli faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish va yuksak natijalarga erishishni ta'minlaydigan muhim omillardan biridir. Sport sohasida esa bevosita sportchilar faoliyat yuritadi, biroq ularning muvaffaqiyatli natijalarga erishishida boshqa subyektlarning ham hissasi katta bo'ladi.

Bugungi kunda sportchilarni tayyorlashda murabbiylar, shifokorlar, psixologlar, diyetologlar bilan bir qatorda sport menejerlari, sport agentlarining samarali mehnati yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Bu mutaxassislarning faoliyati orqali zamonaviy sportda ko'plab muhim masalalar hal qilinmoqda.

musobaqalarda sportchilarning yuqori natijalarga erishishida ularning xizmati katta ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro sport huquqi va sport agentligi faoliyati sport sohasida muhim o'rin tutadi. Xalqaro sport huquqi sportning xalqaro maydondagi huquqiy asoslarini, standartlarini va qoidalarini belgilaydi, agentlik faoliyati esa sportchilarning huquqlarini himoya qilish va sport sohasidagi iqtisodiy munosabatlarni boshqarish bilan shug'ullanadi.

Sport agentlari faoliyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularning vazifalari juda keng ko'lamli ekanini ko'ramiz. Ular reklama va homiylik topishdan tortib, sportchilar bilan sport, xo'jalik, turmush va boshqa sohalarga oid shartnomalarni tuzishgacha bo'lgan jarayonlarda faol ishtirok etadilar. Sport agentlari professional sportning rivojlanishi va tashkil etilishida muhim rol o'ynaydi. Ularning faoliyati sportchilarni turli sport musobaqalarida ishtirok etish, shartnomalar tuzish, va sport sohasidagi boshqa muhim masalalarni boshqarishda yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunining. "Asosiy tushunchalar" deb nomlangan 3-moddasida "sport bo'yicha agent — sportchi nomidan va uning manfaatlarini uchun shartnoma asosida faoliyat ko'rsatadigan, tuzilgan shartnomalar shartlariga va sportchining huquqlariga rioya etilishini kuzatib boradigan shaxs", deb ta'rif berilgan.

Bundan ko'rinadiki, Sport bo'yicha agent sportchining vakili sifatida uning ruxsati va ishonchi asosida sportchi nomidan shartnomalar tuzadi, muzokaralar olib boradi va boshqa huquqiy-amaliy ishlarni bajaradi. Bunda agent va sportchi o'rtasida maxsus shartnoma tuziladi. Bu shartnoma agentga

vakolat beradi, uning vazifalari va javobgarliklari aniq belgilanadi. Agent professional tarzda faoliyat yuritadi, bu esa uni shunchaki do'st yoki maslahat beruvchi emas, balki qonuniy asosda ishlovchi shaxsga aylantiradi. Agent faqat shartnoma tuzish bilan kifoyalanmaydi — u tuzilgan shartnomalarning amalda bajarilishini, ayniqsa sportchining huquq va manfaatlarini buzilmasligini doimiy ravishda kuzatadi. Masalan, to'lovlar o'z vaqtida amalga oshirilishi, mashg'ulot sharoitlari va boshqa majburiyatlar bajarilishini ta'minlashda ishtirok etadi.

Agentning asosiy vazifasi — sportchining manfaatlarini ilgari surish va himoya qilish. U sportchi uchun eng qulay va foydali shartlarni yaratishga harakat qiladi, jumladan, yaxshi shartnomalar tuzish, reklama, homiylik, transferlar va boshqa masalalarda yordam beradi.

Agar sport agentligining tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ilk sport menejerlari Rim davrida paydo bo'lgan, ular asosan gladiatorlarga egalik qilganlar. Keyinchalik Xitoyning kuchli jangchilari bilan ishlovchi yakudza agentlari yuzaga kelgan bo'lib, ular eng yaxshi kurashchilarning bellashuvlarini tashkil etgan, zarur bo'lsa, ularni tayyorlagan ham. Biroq, zamonaviy ma'nodagi haqiqiy sport boshqaruvchilari XIX asr oxirida shakllangan, aynan shu davrda butun dunyoda sport va sport musobaqalariga bo'lgan qiziqish keng tarqaldi. Aynan shu davrda sport sohasida ma'murlar yoki agentlar — ya'ni vositachilar paydo bo'la boshladi.

Sport agentlari faoliyatining tarixiy shakllanishiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning faoliyati qadimgi davrlarda ham mavjud bo'lganini ko'rish mumkin. Biroq, bu davrlarda agentlik faoliyati rasmiy maqomga ega bo'lmagani sababli, u ancha cheklangan edi. Masalan, Qadimgi Yunoniston va Rim davrida sportchilar uchun muxlislar hamda homiylik bo'lgan bo'lsa-da,

agentlik xizmatlari hali rivojlanmagan, sportchilarning manfaatlarini himoya qilish va ularga shartnoma, moliyaviy hamda tashkiliy masalalarda yordam beruvchi mutaxassislar deyarli mavjud emas edi. O'rta asrlar: O'rta asrlarda sport va jismoniy mashqlar juda cheklangan bo'lsa-da, ushbu davrda sportchilar uchun maxsus agentlar mavjud bo'lmagan.

XIX asrda professional sportning rivojlanishi bilan birga, sport agentligi faoliyati ham shakllana boshladi. Birinchi sport agentliklar odatda sportchilarni yirik musobaqalarga tayyorlash va shartnomalar tuzishda yordam beruvchi shaxslar sifatida faoliyat yuritdi.

XX asr boshlariga kelib, sport agentlari faoliyati yanada rivojlandi. Sportchilarning professional darajada o'sishi va xalqaro miqyosda tanila boshlashi agentlik xizmatlariga bo'lgan ehtiyojni sezilarli darajada oshirdi. Aynan shu davrda sport agentliklari tizimi shakllanib, turli agentlik tashkilotlari paydo bo'ldi. Ularning faoliyati esa asta-sekin xalqaro sport tashkilotlari tomonidan tartibga solina boshladi.

Bugungi kunda sport agentlari faoliyati professional sportning ajralmas qismiga aylangan. Ular nafaqat shartnomalar tuzish va marketing sohasida, balki sportchilarga huquqiy va moliyaviy maslahatlar berishda ham muhim rol o'ynaydi. Sport agentlari global miqyosda professional sportchilar va sport tashkilotlari o'rtasida mustahkam aloqalarni yo'lga qo'yishga xizmat qilmoqda.

Professional sportdagi agentlik faoliyati sportchilarning sport kar'erasini boshqarish, ularning huquqlarini himoya qilish va iqtisodiy manfaatlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Sportda agentlik shartnomalari sportchilarning professional faoliyatini tartibga soluvchi asosiy hujjat bo'lib, ular agentlar va sportchilar o'rtasidagi munosabatlarni belgilaydi.

Sportda agentlik shartnomasi — sportchi va agent o'rtasida tuzilgan huquqiy kelishuv bo'lib, sportchi agent orqali sport sohasidagi faoliyatini boshqarish va qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Ushbu shartnoma agentning sportchi uchun qanday xizmatlar ko'rsatishini, shartnoma muddati, to'lovlar va boshqa muhim shartlarni belgilaydi.

Sportda agentlik shartnomalarining asosiy turlari:

Eksklyuziv agentlik shartnomasi: bu shartnoma asosida agent faqatgina sportchi bilan ishlaydi va sportchining barcha sport faoliyatini boshqarish huquqiga ega bo'ladi. Eksklyuziv agentlar sportchilarning barcha shartnoma tuzish, marketing va boshqa masalalarini nazorat qiladi.

Noekslyuziv agentlik shartnomasi: bu shartnomada sportchi bir nechta agentlar bilan ishlash huquqiga ega bo'ladi. Har bir agent sportchiga ma'lum bir faoliyat yoki sohada yordam beradi, masalan, marketing yoki shartnoma tuzishda.

Sportda agentlik shartnomalarining asosiy shartlari:

shartnoma muddati: shartnoma qancha vaqtga amal qilishi va uning tugash shartlari belgilanishi kerak. Ko'pincha shartnoma ma'lum bir muddatga yoki sportchi faoliyatining muayyan bosqichiga mo'ljallangan bo'ladi.

to'lov shartlari: agentlik shartnomasida agentning xizmatlari uchun to'lovlar belgilanishi kerak. Bu to'lovlar sportchining daromadidan foiz sifatida yoki ma'lum bir miqdorda bo'lishi mumkin.

xizmatlar ro'yxati: agentning sportchiga qanday xizmatlar ko'rsatishi, masalan, shartnoma tuzish, marketing, brending, huquqiy yordam kabi xizmatlar aniqlanadi.

hujjatlar va hisobotlar: agentlik shartnomasi doirasida agentning sportchi bilan barcha muhim hujjatlarni, hisobotlarni va ma'lumotlarni almashishi kerakligi ko'rsatiladi.

Professional sportda sport agentlari bilan vujudga keladigan huquqiy munosabatlar quyidagilar:

sportchi va agent o'rtasidagi huquqiy munosabatlar;
sport tashkilotlari va agentlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar;

nizolarni hal qilish bilan bog'liq munosabatlar.

Sportda agentlik shartnomalari va professional sportdagi huquqiy munosabatlar sportchilarning professional faoliyatini boshqarish va qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Agentlik shartnomalari sportchilar va agentlar o'rtasidagi huquqiy aloqalarni tartibga soluvchi asosiy hujjatlardir. Professional sportda agentlik faoliyatining tartibga solinishi va huquqiy munosabatlarning aniqligi sportchilarning manfaatlarini himoya qilish va sport sohasida adolatni ta'minlash uchun zarurdir.

Xulosa qiladigan bo'lsak, sport agentlari professional sportning rivojlanishida va sportchilarning muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ularning tarixan shakllanishi sportning evolyutsiyasi bilan parallel ravishda rivojlangan. Zamonaviy sport agentlari faoliyati sportchilarning professional o'sishi, shartnomalar tuzish va marketing sohasida muhim ahamiyatga ega. Xalqaro va milliy qonunchilik sport agentligining huquqiy asoslarini belgilaydi va sportchilarning huquqlarini himoya qiladi.

2. Sport agentlarining faoliyat yo'nalishlari

Sportda agentlik faoliyati sportchilarning professional faoliyatini boshqarish, ularning shartnomalarini tuzish va umumiy sport kar'yeralarini rivojlantirishda yordam beruvchi muhim soha bo'lib, ularning faoliyati sportchilarni faoliyatga muvaffaqiyatli tarzda yondashish, shartnomalar tuzish va marketing strategiyalarini amalga oshirish orqali qo'llab-

quvvatlashga qaratilgan. Ular sportchilarning faqat sportdagi muvaffaqiyatiga emas, balki ular uchun iqtisodiy, moliyaviy va huquqiy jihatdan ham barqaror kelajakni ta'minlashga harakat qilishadi.

Shu nuqtai nazardan, sport agentlari faoliyatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Shartnomalarni muzokara qilish va tuzish: Agent sportchilarning nomidan sport klublari, homiylar, va boshqa tomonlar bilan shartnomalar tuzadi. Bu jarayon sportchining daromadi va kelajakdagi imkoniyatlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Shartnomalar sportchilarning turli huquqlarini himoya qilish, shuningdek, shartnoma shartlarini adolatli va shaffof qilish uchun muhimdir.

2. Kar'yerani rejalashtirish va rivojlantirish: Sport agentlari sportchining kelajagi uchun strategik reja tuzadi. Bu nafaqat sportdagi muvaffaqiyatni o'z ichiga oladi, balki sportchining shaxsiy brendini rivojlantirish, bozorning o'zgaruvchan sharoitiga moslashish, yangi imkoniyatlarni yaratish kabi masalalarni ham o'z ichiga oladi.

3. Marketing va brendni yaratish: Sportchi nafaqat o'z sport faoliyatini, balki shaxsiy imijini ham yaratishi kerak. Agent bu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki u sportchining brendini rivojlantirish va uni reklama qilish strategiyalarini ishlab chiqadi. Bu ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va homiylar bilan aloqalarni o'z ichiga oladi.

4. Moliyaviy va huquqiy maslahatlar: Sport agentlari sportchilarga shartnomalar, soliqlar, investitsiyalar va boshqa moliyaviy masalalarda yordam beradi. Shuningdek, ularning huquqlarini himoya qilish, shartnoma shartlarini tahlil qilish va nizolarni hal qilishda ham muhim rol o'ynaydi. Agentlar

sportchilarga barcha huquqiy va moliyaviy masalalar bo'yicha tavsiyalar berishadi.

5. Transfer va ko'chish jarayonlarini tashkil qilish: Sport agentlari sportchilarning transferlarini amalga oshiradi, yangi jamoaga o'tish jarayonlarini muvofiqlashtiradi va ularni yangi sharoitga tayyorlaydi. Bu jarayonda agent yangi jamoa bilan muzokaralar olib borib, sportchining ehtiyojlari va manfaatlarini hisobga olib, eng yaxshi shartlarni ta'minlashga harakat qiladi.

6. Sog'liqni saqlash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash: Ba'zi agentlar sportchilarni tibbiy, psixologik va umumiy ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bilan ta'minlaydilar. Ular sportchining sog'lig'ini nazorat qilish, zarur bo'lganda jismoniy va ruhiy qo'llab-quvvatlashni taqdim etadilar, shu bilan birga, ular sportchining kundalik hayotini osonlashtiradigan masalalarda ham yordam berishadi.

Sport agentlari faoliyatining asosiy yo'nalishlari

Yo'nalish	Tavsifi
1. Shartnomalarni muzokara qilish va tuzish	Agent sportchi nomidan klub, homiy va boshqa tashkilotlar bilan shartnoma tuzadi, sportchi huquqlarini himoya qiladi.
2. Karerani rejalashtirish va rivojlantirish	Sportchining professional yo'lini strategik rejalashtiradi va uni bozordagi o'zgaruvchan vaziyatlarga moslashtiradi.
3. Marketing va brend yaratish	Sportchining shaxsiy brendini yaratadi, reklama va PR strategiyalarini ishlab chiqadi.
4. Moliyaviy va huquqiy maslahatlar	Sportchilarga investitsiya, soliqlar, shartnomalar va boshqa moliyaviy-huquqiy masalalarda maslahat beradi.
5. Transfer va ko'chish jarayonlari	Yangi klubga o'tish, transfer muzokaralari, moslashuv jarayonlarini tashkil qiladi.
6. Sog'liqni saqlash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash	Sportchining kundalik hayoti, sog'lig'i va psixologik holatiga e'tibor qaratadi.

Sport agentlari faoliyati, shu bilan birga, sportchilarning faqat professional sohada emas, balki ularning shaxsiy hayotida ham muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlashga qaratilgan. Shunday qilib, sport agentlarining roli nafaqat shartnomalar bilan cheklanadi, balki sportchilarni yanada yuqori darajaga ko'tarish va ularning ijtimoiy mavqeini oshirishga qaratilgan keng qamrovli strategiyani ishlab chiqadi.

Sport agentlarining faoliyat yo'nalishlari sportchilarning professional faoliyatini boshqarish va rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Shartnoma tuzish va muzokaralar, marketing va brendni rivojlantirish, kar'yerani boshqarish va rivojlantirish, va huquqiy masalalar sport agentlarining asosiy faoliyat yo'nalishlarini tashkil etadi. Agentlar sportchilarning muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlash va ularning huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

Sport agentlari faoliyati sportchilarning nafaqat huquqiy balki, tibbiy-biologik ta'minotini amalga oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Agentlar sportchilarning tibbiy-biologik ta'minotini ta'minlashda ko'plab vazifalarni bajaradilar va ular bu jarayonda sportchining manfaatlarini himoya qilish uchun muhim xizmatlarni ko'rsatadilar.

Sport agentlarining tibbiy-biologik ta'minotidagi asosiy vazifalari:

Yo'nalish	Vazifa tavsifi
1. Tibbiy xizmatlarni muvofiqlashtirish	Shifokorlar, fizioterapevtlar bilan aloqalarni yo'lga qo'yadi, sog'liqni monitoring qiladi.
2. Jarohatlarning oldini olish va tiklanish	Reabilitatsiya jarayonini tashkil qiladi, sportchini tez tiklanishiga yordam beradi.
3. Tibbiy sug'urta va xavfsizlik	Eng maqbul sug'urta variantini tanlaydi, favqulodda holatlarda moliyaviy va huquqiy himoyani ta'minlaydi.

4. Antidoping nazorati va tayyorgarlik	WADA qoidalariga rioya qilinishini nazorat qiladi, sportchini testlarga tayyorlaydi.
5. Nutrisional yordam va dietetik maslahatlar	Sportchi uchun individual ovqatlanish rejasini tuzishda mutaxassislar bilan hamkorlik qiladi.
6. Tayyorlik va jismoniy faoliyat nazorati	Mashg'ulotlar rejimiga rioya qilinishini nazorat qiladi, sportchi holatini optimallashtiradi.
7. Xavf va sog'liqni saqlashni nazorat qilish	Faoliyat xavfsizligini ta'minlash, xavf-xatarlarni kamaytirish choralari ko'radi.

1. Tibbiy xizmatlar bilan muvofiqlashtirish: Sport agentlari sportchiga kerakli tibbiy yordamni ta'minlash uchun tibbiy markazlar, shifokorlar, fizioterapevtlar va boshqa mutaxassislar bilan aloqada bo'lishadi. Ular sportchining jismoniy holatini doimiy ravishda nazorat qilishadi, tibbiy ko'riklar va tekshiruvlar o'tkazilishini tashkil etadilar. Shuningdek, agentlar sportchilarga jismoniy tayyorgarlik va rehabilitatsiya uchun zarur bo'lgan tibbiy xizmatlarni taqdim etadigan muassasalar bilan hamkorlik qilishadi.

2. Jarohatlarning oldini olish va tiklanishni tashkil etish: Sport agentlari sportchilarning jismoniy holatini yaxshilash va jarohatlarni oldini olish bo'yicha rehabilitatsiya va fizioterapiya mutaxassislaridan maslahat olishni tashkil etishadi. Sportchining jarohat olish holatida, agent uning tez tiklanishiga yordam berish uchun mutaxassislar va klinikalar bilan bog'lanadi. Ular jarohatlarni davolash va tiklanish jarayonini nazorat qiladilar.

3. Tibbiy sug'urta va xavfsizlik: Sport agentlari sportchining tibbiy sug'urtasini tashkil etadilar. Bu sug'urta sportchining jarohat olgan yoki kasallikka chalingan holatida davolanish xarajatlarini qoplashga yordam beradi. Agentlar sportchining sug'urtasi shartlarini ko'rib chiqadilar va eng maqbul variantni tanlashda yordam berishadi. Shu bilan birga, agentlar

sportchilarni jarohatlar va noxush holatlarda yuridik va moliyaviy himoya bilan ta'minlashadi.

4. Antidoping nazorati va tayyorgarlik: Agentlar sportchilarni antidoping testlariga tayyorlashadi. Doping qoidalariga bo'yicha WADA (Dunyo antidoping agentligi) tomonidan belgilangan qoidalarga rioya qilishni ta'minlashda agentlar mas'uliyatlidir. Agentlar sportchini dopingga qarshi testlar o'tkazilishidan oldin tayyorlashadi, doping vositalaridan foydalanmaslikka undaydilar va sportchining doping qoidalariga muvofiqligini nazorat qiladilar.

5. Sportchini nutrisional qo'llab-quvvatlash va dietetik yordam: Sportchilarning funksional holatini optimallashtirish va sport natijalarini oshirishda individual ovqatlanish rejimi va nutrisional yondashuvga alohida e'tibor berish kerak. Sport agentlari sportchilarni dietologlar va nutritsiologlar bilan bog'lashadi, ularning energiya sarfini to'g'ri ta'minlash uchun maxsus rejalar tuzishadi. Nutrisional ta'minot sportchining funksional holati, jismoniy ishlash qobiliyati va tiklanish jarayonlarini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu bois sport agentlari sportchining individual oziqlanish ehtiyojlarini aniqlash va ularni optimal darajada qondirishda mutaxassislar bilan hamkorlikda faoliyat yuritadilar.

6. Sportchining tayyorgarligi va jismoniy faoliyatini nazorat qilish: Agentlar sportchining tayyorgarligini doimiy ravishda kuzatib boradilar. Ular sportchining mashg'ulot rejimlarini optimallashtirishga, ularni eng yaxshi jismoniy holatga keltirishga yordam berishadi. Bu jarayonda agentlar sportchilarni jismoniy tayyorgarlik mutaxassislari va murabbiylar bilan aloqada bo'lishga undashadi.

7. Xavf va sog'liqni saqlashni nazorat qilish: Sport agentlari sportchilarning sog'lig'ini va xavf-xatarlarni boshqarishda

faol qatnashadilar. Masalan, agentlar sportchining o'z faoliyatini olib borishdan oldin barcha xavflarni aniqlashlari va ularni kamaytirish uchun zarur choralar ko'rishlari kerak. Bu jarayon sportchining salomatligini saqlash uchun juda muhimdir.

Sport agentlarining sportchilarning tibbiy-biologik ta'minotidagi rolini quyidagicha tasniflash mumkin:

Roli turi	Tavsifi
Muvofiqlashtiruvchi rol	Tibbiy xizmatlarni tashkil qilish, sportchi va mutaxassislar o'rtasida vositachilik qiladi.
Strategik rol	Sportchining sog'lig'i, tayyorgarligi va dietasiga doir strategiyalar ishlab chiqadi.
Xavfsizlikni ta'minlash	Jarohatlar va sog'liq muammolari xavfini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar ko'radi.
Yuridik himoya	Sug'urta, tibbiy shartnomalar va reabilitatsiya davridagi huquqiy hujjatlarni himoya qiladi.

- **Muvofiqlashtiruvchi roli:** Agentlar sportchining tibbiy-biologik ta'minotini muvofiqlashtiruvchi rolini bajaradi. Ular sportchilarga kerakli tibbiy mutaxassislar va xizmatlar bilan bog'lanish, shuningdek, jarohatlarning oldini olish va reabilitatsiya jarayonini boshqarishda yordam berishadi.

- **Strategik roli:** Agentlar sportchilarning tibbiy holatini doimiy ravishda monitoring qiladilar va ularga jismoniy tayyorgarlik, to'g'ri ozuqa rejimi, jarohatlarning oldini olish va tiklanish bo'yicha strategik yordam ko'rsatadilar.

- **Xavfsizlikni ta'minlash:** Agentlar sportchining sog'ligi va xavfsizligini ta'minlash uchun barcha kerakli choralarni ko'radilar. Ular sportchining jarohat olish xavfini kamaytirish, uning sog'lig'ini himoya qilish va xavfsiz sharoitlarda faoliyat ko'rsatishini ta'minlashda mas'uliyatli bo'ladilar.

- **Yuridik himoya va maslahat:** Agentlar sportchilarning tibbiy-biologik ta'minoti bilan bog'liq barcha yuridik masalalarda yordam berishadi. Ular sportchining tibbiy sug'urtasi, tibbiy shartnomalari, reabilitatsiya jarayonidagi yuridik huquqlarini himoya qilishda faol ishtirok etadilar.

Sport agentlari sportchilarning tibbiy-biologik ta'minoti jarayonida muhim rol o'ynaydilar. Ular sportchilarning sog'lig'ini nazorat qilish, zarur tibbiy yordamni ta'minlash, jarohatlarni oldini olish va tiklanish jarayonini boshqarishda ko'maklashadilar. Shuningdek, agentlar sportchining tibbiy sug'urtasi, antidoping nazorati, nutrisional ta'minoti va sog'liqni saqlash masalalarida ham muhim xizmatlarni ko'rsatishadi. Sport agentining roli, shuningdek, sportchining muvaffaqiyatli faoliyatini xavfsiz tarzda davom ettirishini ta'minlashga qaratilgan.

3. Sport agentlari faoliyatining belgilari.

Sport agentlari faoliyatining belgilari quyidagi asosiy xususiyatlar orqali ifodalanadi. Ular sport agentining huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarini, shuningdek, sport tizimidagi rolini aniqlashga yordam beradi:

1. Vositachilik (vakillik) xususiyati:

Sport agenti sportchi, klub yoki boshqa sport subyektlari nomidan muzokara olib boradi, shartnomalar tuzadi, ularning manfaatlarini ifoda etadi. Bu vakillik, odatda, yuridik kuchga ega vakolatnoma yoki shartnoma asosida amalga oshiriladi.

2. Shartnomaviy asosda faoliyat yuritish:

Agentlar faoliyati qat'iy ravishda shartnoma asosida amalga oshiriladi. Ushbu shartnomalar agent va sportchi (yoki sport tashkiloti) o'rtasida huquq va majburiyatlarni aniqlashtiradi. Shartnoma muddati, xizmat ko'rsatish sohasi, to'lov shakli va boshqa muhim bandlar belgilab qo'yiladi.

3. Tijorat va iqtisodiy manfaatdorlik:

Sport agentlari o'z xizmatlarini ko'rsatishda, odatda, sportchi bilan erishilgan moliyaviy bitimlar asosida foizli komissiya yoki boshqa shakllarda haq oladi. Bu faoliyat – tijorat faoliyati bo'lib, daromad olishga yo'naltirilgan.

4. Ko'p funksiyalilik (ko'p yo'nalishlilik):

Zamonaviy sport agentlari nafaqat shartnoma muzokaralarini olib boradi, balki quyidagi sohalarda ham faoliyat yuritadi:

- marketing va brending;
- tibbiy, moliyaviy va yuridik maslahatlar;
- PR va ommaviy axborot bilan ishlash;
- sportchining karerasini strategik boshqarish.

5. Professional etikaga asoslangan faoliyat:

Sport agentlarining faoliyati xalqaro va milliy sport tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan etika kodekslari asosida olib boriladi. Halollik, manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslik, sportchining huquqlarini ustuvor qo'yish – bu faoliyatning asosiy tamoyillaridandir.

6. Huquqiy va institutsional nazorat ostida bo'lish:

- Sport agentlari faoliyati;
- FIFA, FIBA, ATP kabi xalqaro sport tashkilotlari,
- Milliy sport federatsiyalari,
- Davlat organlari tomonidan litsenziyalash, akkreditatsiyalash yoki monitoring qilish asosida nazorat qilinadi.

7. Xalqaro miqyosdagi faoliyat:

Sport agentlarining faoliyat doirasi ko'pincha milliy chegaralardan tashqariga chiqadi. Ular xalqaro transferlar, chet el klublari bilan muzokaralar, xalqaro musobaqalarda qatnashish bo'yicha xizmat ko'rsatadilar.

Sport agentlari faoliyatiga qo'yiladigan asosiy talabalar quyidagilar:

1) Professionalizm va maxfiylik:

- Professionalizm: sport agentlari sportchilar uchun professional xizmatlarni taqdim etadi. Ularning xizmatlari sportchilarning muvaffaqiyatini ta'minlash va professional darajada qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi.

- Maxfiylik: agentlar sportchilarning shaxsiy va professional ma'lumotlarini maxfiy saqlashga majburdir. Bu maxfiylik sportchilarning ishonchini saqlash va ularning shaxsiy hayotiga aralashmaslik uchun zarurdir.

2) Kompetentlik va tajriba:

- Kompetentlik: sport agentlari sport sohasidagi chuqur bilim va tajribaga ega bo'lishi kerak. Bu, sportchilarga sifatli xizmat ko'rsatish va ularning ehtiyojlariga mos keladigan strategiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

- Tajriba: agentlarning tajribasi sportchilarning kar'yerlarini muvaffaqiyatli boshqarish va rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tajribali agentlar sportchilarga zarur maslahatlar va yordamni taqdim etadi.

3) Muvaffaqiyatga yo'naltirilganlik:

- Maqsadga yo'naltirilganlik: sport agentlari sportchilarning professional muvaffaqiyatini ta'minlash maqsadida harakat qiladi. Ular sportchilarning maqsadlarini amalga oshirish va ularga kerakli resurslar bilan ta'minlash uchun yo'naltirilgan strategiyalar ishlab chiqadi.

- Natijalarga erishish: agentlar sportchilarning muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlash uchun natijaga yo'naltirilgan ishlashadi. Ular sportchilarning sportdagi muvaffaqiyatlarini oshirish va ularga eng yaxshi imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan strategiyalarni amalga oshiradi.

4) Tarmoq va aloqalar

- Tarmoq: sport agentlari sport sohasida keng tarmoq va aloqalarga ega bo'lishi kerak. Bu tarmoq sportchilarga yangi imkoniyatlar yaratishda yordam beradi va ularning kar'yerasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

- Aloqalar: agentlar sportchilarning klublar, federatsiyalar, homiylar va boshqa muhim tashkilotlar bilan samarali aloqalarni o'rnatadi va saqlaydi. Bu aloqalar sportchilarning professional faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun zarurdir.

Sport agentlarining faoliyatining belgilari, jumladan shartnoma tuzish va muzokaralar, marketing va brendni rivojlantirish, kariyerani boshqarish va rivojlantirish, huquqiy masalalar va qonuniy yordam sportchilarning muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Agentlar sportchilarning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ularning huquqlarini himoya qilishda katta ahamiyatga ega.

4. Sport agentlari faoliyatining tartibga solinishi.

Sport agentlari professional sportchilarning faoliyatini boshqarishda, ularning shartnomalarini tuzishda va marketing faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Sport agentlari faoliyatini tartibga solinishi sportchilarning huquqlarini himoya qilish, agentlar o'rtasidagi raqobatni adolatli bo'lishini ta'minlash va sport sohasida professional standartlarni saqlash uchun zarurdir.

1. Sport agentlari faoliyatining tartibga solinishi:

1) Sport agentligining huquqiy asoslari:

Qonuniy tartibga solish: ko'pgina davlatlarda sport agentlari faoliyati maxsus qonunlar yoki tartibga soluvchi hujjatlar bilan tartibga solinadi. Bu qonunlar sport agentlarining faoliyatini

belgilangan qoidalar asosida amalga oshirishni, shuningdek, agentlik faoliyatining shaffofligini ta'minlashni maqsad qiladi.

Sport tashkilotlari qoidalar: xalqaro sport tashkilotlari, masalan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (IOC) va Butunjahon Sport Tashkiloti (WADA), sport agentlariga oid maxsus qoidalarni ishlab chiqadi. Bu qoidalar agentlarning faoliyatini tartibga solish, sportchilarning huquqlarini himoya qilish va sport sohasida professional standartlarni saqlashga qaratilgan.

2) Sport agentlarini sertifikatlash:

Sertifikatlash jarayoni: Sport agentlarini sertifikatlash jarayoni agentlarning malaka va tajribasini baholashni o'z ichiga oladi. Sertifikatlar, odatda, sport agentligiga oid professional tashkilotlar yoki federatsiyalar tomonidan beriladi va agentlarning professionalligi va etika me'yorlariga rioya qilishini ta'minlaydi.

O'quv kurslari va imtihonlar: Agentlarni sertifikatlash uchun maxsus o'quv kurslari va imtihonlar talab qilinishi mumkin. Bu kurslar sport agentligining qonuniy va etik jihatlarini, shuningdek, shartnoma tuzish, marketing va huquqiy yordam ko'rsatish kabi amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

3) Etika qoidalar va professional Standartlar

Etika qoidalar: Sport agentlari professional etikani saqlashlari kerak. Bu qoidalar sportchilarga nisbatan adolatli va shaffof bo'lish, shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va professional munosabatlarni saqlashni o'z ichiga oladi. Etika qoidalar sport agentlik faoliyatini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi.

Professional standartlar: Sport agentlari faoliyatining professional standartlari, jumladan, shartnoma shartlarini aniqlash, marketing strategiyalarini ishlab chiqish va huquqiy masalalarda yordam ko'rsatish bo'yicha standartlar, agentlarning sifatli

xizmat ko'rsatishini ta'minlaydi. Bu standartlar sportchilarning manfaatlarini himoya qilish va agentlar o'rtasidagi raqobatni adolatli bo'lishini ta'minlaydi.

4) Nazorat va jazolar:

Nazorat organi: Sport agentlarining faoliyatini nazorat qilish uchun maxsus nazorat organlari yoki komissiyalar tashkil etiladi. Bu organlar agentlarning faoliyatini monitoring qiladi, qoidabuzarliklarni aniqlaydi va tegishli choralarni ko'radi.

Jazo choralari: Sport agentlarining qoidabuzarliklari uchun jazolar belgilanishi mumkin. Bu jazolar, odatda, ogohlantirish, sertifikatni bekor qilish, moliyaviy jarimalar yoki boshqa intizomiy choralarni o'z ichiga oladi. Jazo choralari agentlarning qoidalarini rioya qilishini ta'minlash uchun muhimdir.

2. *Xalqaro sport agentlari faoliyatini tartibga solinishi:*

1) Xalqaro tashkilotlar va qoidalar:

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (IOC): IOC sport agentligining xalqaro darajada tartibga solinishini ta'minlaydi. IOC tomonidan belgilangan qoidalar sport agentlarining xalqaro sport muhiti-dagi faoliyatini tartibga soladi va sportchilarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan.

Butunjahon Antidoping Agentligi (WADA): WADA sport agentligining antidoping qoidalari va standartlarini ishlab chiqadi. WADA sportchilarning dopingdan himoya qilish va sport agentlik faoliyatining antidoping standartlariga rioya qilishni ta'minlash uchun mas'uldir.

2) Xalqaro sport tashkilotlari va ularning roli:

Xalqaro sport federatsiyalari: Xalqaro sport federatsiyalari sport agentligining xalqaro darajada tartibga solinishida muhim rol o'ynaydi. Ular sportchilarning shartnomalarini va agentlar-ni faoliyatini nazorat qiladi.

Sport agentlari tashkilotlari: Xalqaro sport agentlari tashki-lotlari sport agentlarining professional faoliyatini tartibga solish-da yordam beradi. Bu tashkilotlar agentlarning malakasini oshirish va professional standartlarni saqlash bo'yicha ko'rsat-malar beradi.

Hozirgi kunda xalqaro sport maydonida agentlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi ko'plab tashkilotlar mavjud bo'lib, ular sportchilarning professional faoliyatini boshqarish hamda ularning huquqlarini himoya qilish bilan shug'ullanadi. Xalqaro sport tashkilotlari va federatsiyalar esa ushbu agentliklarning faoliyatini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi.

Xalqaro sport tashkilotlari va federatsiyalar agentlik faoliyatini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Masalan: FIFA 2023-yil 1-oktabrdan boshlab yangi futbol agentlari reglamentini (FFAR) to'liq kuchga kiritdi. Ushbu reglamentlar quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Majburiy litsenziya tizimi: Agentlar FIFA tomonidan o'tkaziladigan imtihonlarni topshirib, litsenziya olishlari kerak. 2023-yilning oktyabriga qadar 4,500 dan ortiq litsenziya berilgan.

To'lovlar bo'yicha cheklovlar: Agentlarning xizmat haqi o'yinchining yillik maoshiga qarab 3% dan 10% gacha bo'lishi mumkin.

Ko'p tomonlama vakillikni cheklash: Agentlar bir vaqtning o'zida bir nechta tomonlarni (masalan, o'yinchi va klub) vakillik qilishlari mumkin emas.

Kichik yoshdagi o'yinchilarni himoya qilish: Agentlar 18 yoshgacha bo'lgan o'yinchilar bilan ishlashdan oldin ularning qonuniy vakillari bilan yozma rozilik olishlari zarur.

To'lovlarning yangi tartibi: O'yinchilar o'z agentlariga to'lovlarni amalga oshiradilar, bu esa klublarning agentlarga to'lovlarini kamaytirishga olib keladi.

UEFA Yevropa futbolida agentlik faoliyatini nazorat qiladi va FIFA bilan hamkorlikda ishlaydi.

Har bir mamlakatning futbol federatsiyasi o'z hududida agentlik faoliyatini tartibga soladi va FIFA reglamentlariga muvofiq ish olib boradi.

Agentlarga to'lanadigan haqlarning oshishi va ularning transfer jarayonlaridagi ta'siri ko'plab muammolarni keltirib chiqardi. Shu sababli, FIFA va boshqa xalqaro tashkilotlar agentlik faoliyatini tartibga solish orqali shaffoflikni ta'minlash, konfliktlarni kamaytirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash ishlarini amalga oshirmoqda.

OC (Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi)

To'g'ridan-to'g'ri agentlik faoliyatini tartibga solmasa ham, IOC sportda halollik, adolat va dopingga qarshi kurash bo'yicha umumiy qoidalarni belgilaydi. Sport agentlari olimpiya sportchilari bilan ishlaganda IOC belgilagan etik me'yorlarga rioya qilishi talab etiladi. IOC shuningdek, Milliy Olimpiya Qo'mitalariga va sport federatsiyalariga o'z agentlik tizimlarini nazorat qilishda ko'rsatma beradi.

FIBA (Xalqaro Basketbol Federatsiyasi) o'z agentlik tizimini yuritadi va "FIBA Certified Agent" dasturi orqali agentlarga ruxsatnoma beradi. Agentlar maxsus imtihondan o'tib, FIBA tomonidan tasdiqlanishi shart. FIBA agentlari faqat FIBAg'a a'zo bo'lgan klublar va o'yinchilar bilan ishlash huquqiga ega bo'ladi. Barcha transferlar va muzokaralar FIBA reglamenti asosida hujjatlashtiriladi.

ATP / WTA (Tennis Assotsiatsiyalari)da agentlar bilan ishlash jarayonlari ATP va WTA reglamentlari asosida amalga

oshiriladi. O'yinchilar agentlar bilan shartnoma tuzishdan avval maxsus ruxsat (ko'pincha yuristlar bilan) olib, WTA/ATPg'a xabar berishlari shart. Agentlar o'z mijozlari nomidan marketing, reklama va turnir ishtiroklarini boshqaradi.

WBC, WBA, IBF, UFC (Jang sportlari va boks tashkilotlari)da agentlik faoliyati keng tarqalgan, lekin ko'p hollarda kamroq tartibga solingan. UFC — o'ziga xos yopiq tizimga ega bo'lib, ko'plab jangchilar bilan bevosita shartnoma tuzadi va agentlar faqat ma'lum doirada ishtirok eta oladi.

WBC va WBA agentlarning jangchilar bilan ishlashida etika me'yorlariga qat'iy rioya etishni talab qiladi, ammo rasmiy litsenziyalash ko'plab hollarda yo'q.

IIHF (Xalqaro Xokkey Federatsiyasi) professional xokkey agentlari uchun alohida ro'yxat yuritmaydi, biroq har bir milliy federatsiya o'z agentlik tizimini nazorat qiladi. Masalan, NHL (Shimoliy Amerika) agentlari NHLPA (Players' Association) orqali ro'yxatdan o'tgan bo'lishi shart. IIHF esa milliy federatsiyalar orqali xalqaro transferlar va huquqiy nizolarni tartibga soladi.

Sport agentlari faoliyatini tartibga solishning huquqiy asoslari:

1. Xalqaro va milliy huquqiy me'yorlar;

Sport agentlari faoliyati xalqaro sport tashkilotlari, milliy sport federatsiyalari hamda davlat qonunchiligi tomonidan belgilangan qoidalar asosida tartibga solinadi. Ushbu me'yorlar agentlarning vakolatlari, javobgarligi va sportchilar huquqlarining himoyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Jumladan, FIFA, FIBA, ATP kabi tashkilotlar o'z reglamentlari orqali agentlarning faoliyatini nazorat qiladi, milliy qonunchilik esa bu jarayonni hududiy darajada qo'llab-quvvatlaydi.

2. Agentlik shartnomalari;

Sport agentlari bilan sportchilar o'rtasida tuziladigan shartnomalar agentlik faoliyatining huquqiy asosini tashkil etadi. Ushbu shartnomalarda agentning huquq va majburiyatlari, xizmat ko'rsatish muddati, to'lov tartibi hamda manfaatlar to'qnashuviga oid bandlar aniq belgilanadi. Bu shartnomalar sportchini himoya qilish bilan birga, agentning faoliyatini qonuniy va shaffof tarzda olib borishiga imkon yaratadi.

3. Professional etika va me'yorlar;

Sport agentlari professional etika tamoyillariga amal qilishi zarur. Bunga sportchilarning huquq va manfaatlarini ustuvor qo'yish, halollik, shaffoflik, manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslik, axloqiy me'yorlarga rioya qilish kiradi. Etik qoidalar agentlarning ishonchliligi va sport sohasidagi umumiy integritetni saqlashga xizmat qiladi.

4. Nizolarni hal qilish mexanizmlari;

Sport agentlari va sportchilar o'rtasida yuzaga keladigan nizolar, ayniqsa shartnoma buzilishi, moliyaviy kelishmovchiliklar yoki vakolatdan chetga chiqish holatlari xalqaro yoki milliy sport arbitraj organlari orqali hal etiladi. Xususan, Lausannadagi Sport arbitraji sudi (CAS) agentlik faoliyati bilan bog'liq xalqaro nizolarni ko'rib chiqadigan eng yirik vakolatli organ hisoblanadi. Shuningdek, milliy sport federatsiyalarining arbitraj qo'mitalari ham bu borada muhim rol o'ynaydi.

Sport agentlari faoliyatining xalqaro huquqiy asoslari:

1. Mehnat va fuqarolik huquqlari doirasida:

Sport agentlari va sportchilar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar quyidagi xalqaro hujjatlar asosida tartibga solinadi:

BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948):

Har bir inson erkin kasb tanlash huquqiga ega, bu esa sportchilarga agent tanlash erkinligini kafolatlaydi.

Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) konvensiyalari: Mehnat munosabatlarida erkin muzokara olib borish va ekspluatatsiyaga qarshi kurash tamoyillarini belgilaydi.

Yevropa Kengashining sportda korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (2014): Sportda firibgarlik, noqonuniy vositachilik va manfaatlar to'qnashuvining oldini olishni nazarda tutadi.

2. Sport tashkilotlari reglamentlari:

FIFA Football Agent Regulations (FFAR): 2023-yildan kuchga kirgan ushbu reglament agentlar litsenziyasini olish, faoliyat yuritish qoidalari, shartnoma tuzish tartibi va etika kodeksini belgilaydi. FIFA Agentlar Palatasi nizolarni hal qilish uchun maxsus mexanizm sifatida ishlaydi.

CAS – Sport arbitraji sudi: Sportchilarning xalqaro nizolari, jumladan agentlik masalalari bo'yicha eng yuqori instansiya hisoblanadi. CAS qarorlari huquqiy kuchga ega.

FIBA, ATP, ITF, IIHF va boshqa federatsiyalar: Har bir sport federatsiyasi agentlik faoliyatini yuritish, monitoring qilish va qoidabuzarliklarga qarshi choralarni belgilovchi o'z reglamentiga ega.

Sport agentlari faoliyatining tartibga solinishi sportchilarning huquqlarini himoya qilish, agentlar o'rtasidagi raqobatni adolatli bo'lishini ta'minlash va sport sohasida professional standartlarni saqlash uchun zarurdir. Sport agentlari faoliyatini tartibga solish huquqiy, etika, va professional standartlarga asoslanadi, shuningdek, xalqaro sport tashkilotlari tomonidan belgilangan qoidalar va standartlarga rioya qilishni ta'minlaydi. Agentlarning faoliyatini nazorat qilish va jazolar belgilash orqali, sport sohasidagi adolatli va shaffof faoliyatni ta'minlash mumkin.

UNESCO tomonidan 1978-yilda qabul qilingan va 2015-yilda yangilangan Xalqaro jismoniy tarbiya va sport xartiyasi jismoniy tarbiya va sportni har bir insonning ajralmas huquqi sifatida tan oladi. Mazkur hujjat sport sohasida faoliyat yuritayotgan barcha subyektlar, shu jumladan sport agentlari uchun ham muhim me'yoriy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu xartiya sport agentlari faoliyatini tartibga soluvchi prinsiplar, etik me'yorlar va xalqaro hamkorlik tamoyillarini belgilaydi.

Xartiyaning asosiy tamoyillaridan biri sportga erkin kirish va undan foydalanish huquqidir. Bu, o'z navbatida, sport agentlari-ning o'z vakillariga teng imkoniyat yaratish, diskriminatsiyadan holi muhitda faoliyat yuritish va har bir sportchining huquqlarini hurmat qilish majburiyatini anglatadi. Sport agentlari sportchining vakili sifatida uning manfaatlarini himoya qilishda adolat, halollik va shaffoflik prinsiplariga amal qilishi lozim.

XJTS sportchilarning huquq va manfaatlarini muhofaza qilishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Shunga muvofiq, sport agentlari sportchilarning huquqiy, moliyaviy va ijtimoiy manfaatlarini himoya qilishi, mehnat shartnomalari va tijorat kelishuvlarida sportchilar manfaatlarini ustuvor qo'yishi, ularning professional faoliyatini adolatli va qonuniy asosda boshqarishga mas'ul bo'lishi kerak.

Xartiya sport orqali xalqaro hamkorlik va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi. Shu asosda sport agentlari xalqaro sport federatsiyalari, klublar va tashkilotlar bilan hamkorlikda faoliyat yuritishi, sportchilar transferi, xalqaro musobaqalarda ishtirok etish va shartnomalar tuzishda xalqaro huquqiy tamoyillarga amal qilishi talab etiladi.

XJTS sport agentlari va sportchilar o'rtasidagi nizolarni hal etishda asosiy huquqiy tamoyillarni belgilaydi. Nizolar, jumladan,

shartnoma buzilishi, vakolat doirasidan chetga chiqish yoki moliyaviy kelishmovchiliklar:

- xalqaro sport arbitraj sudi (CAS);
- milliy sport arbitraj organlari orqali ko'rib chiqiladi.

Shuningdek, xartiyada sportdagi etika va professional mas'uliyat masalalariga katta e'tibor qaratilgan. Bu sport agentlari tomonidan manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslik, noqonuniy vositachilik faoliyatidan tiyilish va ruxsat etilgan reglamentlarga amal qilish zarurligini bildiradi. Sport agentlari shartnomaviy munosabatlarda sportchining sog'lig'i, moliyaviy xavfsizligi, ijtimoiy himoyasi va sport karerasining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilishi kerak.

Xartiyada ilgari surilgan yondashuvlardan biri — sport orqali ijtimoiy integratsiya va inson taraqqiyotiga hissa qo'shishdir. Shu nuqtayi nazardan, sport agentlari o'z vakillarini nafaqat iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, balki ularni ijtimoiy jihatdan ongli va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishda ham faol ishtirok etishi lozim.

Xartiyaning sport agentlari faoliyatidagi amaliy roli shundaki:

- Normativ asoslar: XJTS sport agentlari faoliyatini tartibga soluvchi universal huquqiy asos sifatida xizmat qiladi. U agent-sportchi o'rtasidagi munosabatlarni me'yorlashtiradi.

- Etik standartlar: Xartiya doirasida sport agentlarining axlo-qiy kodeksga amal qilishi — halollik, manfaatlar to'qnashuvining oldini olish, sportchiga sadoqat tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

- Xalqaro ko'mak: Xartiya agentlarning xalqaro darajada faoliyat yuritishlari uchun huquqiy va tashkiliy asosni taqdim etadi. Bu sport agentlariga transmilliy shartnomalar tuzishda,

xalqaro transferlar va homiylik bitimlarida muvofiqlikni ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, Xalqaro jismoniy tarbiya va sport xartiyasi sport agentlari faoliyatini inson huquqlari, adolat, etik me'yorlar, professional mas'uliyat va sport orqali barqaror rivojlanish tamoyillari asosida olib borishni talab qiladi. Bu sport agentlarining faqat tijorat vositachisi emas, balki sportchilarning ijtimoiy va kasbiy manfaatlarini kompleks tarzda himoya qiluvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritishini taqozo etadi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Sport agentlari tushunchasi va ularning tarixan shakllanishi haqida ma'lumot bering?
2. Sport agentligining faoliyat yo'nalishlarini ayting?
3. Sport agentlari faoliyatining asosiy belgilarini ayting?
4. Sport agentlari faoliyatining tartibga solinishi haqida ma'lumot bering?
5. Sportda agentlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini ayting?
6. Sportda agentlik shartnomalarining asosiy turlarini ayting?
7. Noekslyuziv agentlik shartnomasi haqida ma'lumot bering?
8. Sport agentlarining tibbiy-biologik ta'minotidagi asosiy vazifalarini ayting?
9. Xalqaro sport tashkilotlari va federatsiyalarning sport agentlari faoliyatini tartibga solishdagi roli haqida gapiring?
10. Sport agentlari faoliyatini tartibga solishning huquqiy asoslarini ayting?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017
4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.
5. Алексеев С.В. Международное спортивное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям 030500 «Юриспруденция» И 032101 «Физическая культура и спорт» / Под ред. П.В. Крашенинникова. – М.:Юнити-Дана: Закон и право, 2008. – 895 с.

MAVZU: XALQARO SPORT NIZOLARINI HAL QILISHDA MEDIATSIYA

REJA:

1. Mediatsiya tushunchasi, asosiy prinsiplari va huquqiy tabiati
2. Mediatsiyaning tarixi, kelib chiqishi va xalqaro miqyosda rivojlanishi
3. Xalqaro sport nizolarida mediatsiyaning qo'llanilishi va xalqaro sport tashkilotlarida (IOC, FIFA, CAS va b.) mediatsiya mexanizmlari

Kalit so'zlar: *mediatsiya amaliyoti, effektivlik, qarorga erishish, teng huquqlilik, arbitraj qarorlari, mediator, nizoli vaziyat, muzokara, mediativ texnologiyalar, konsensus.*

1. Mediatsiya tushunchasi, asosiy prinsiplari va huquqiy tabiati

So'nggi o'n yilliklarda nizolarni hal qilish sohasida mavjud bo'lgan muhim tendensiyalardan biri, asosan, mediatsiya, ya'ni suddan tashqari usullarning rivojlanishidir. Bu holat nafaqat davlatning sud tizimini yengillatish, balki fuqarolarning katta sud tizimidan qochish istagi bilan izohlanadi, shuningdek, nizoni tinch yo'l bilan hal qilishning ahamiyati va tomonlar o'rtasida do'stona munosabatlarni saqlab qolish zarurati tushuniladi.

Zamonaviy dunyoda sport nafaqat dam olish turi, balki jiddiy kasbiy soha hisoblanadi, bu yerda ajralib turadigan sportchilar sport tashkilotlari bilan ham, turli kompaniyalar bilan ham ko'p millionli shartnomalar tuzish imkoniyatiga ega, ular mashhur shaxslar orqali reklama qilishga qiziqish bildiradi. Sport faoliyatida (bu yerda professional sport haqida so'z borayot-

ganini aytmoqdamiz) shartnomalar tuzilishi, sportchilar va sport tashkilotlari rahbariyati o'rtasida intensiv axborot almashinuvi amalga oshirilishi, shuningdek, sport musobaqalaridan tashqari turli xil faoliyat shakllari amalga oshirilishi nazarda tutiladi. Sportchining majburiyatlari, shuningdek, unga tegishli tashkilotning majburiyatlari shartnomalar asosida rasmiylashtiriladi, bu shartnomalar sportchining ayrim imkoniyatlarini cheklaydi (masalan, sportchi sport tashkilotida ishtirok etish jarayonida olingan ma'lumotlarni oshkor qilish vaqtida). Bularning barchasi sport munosabatlarining yuridik jihatini belgilaydi.

Yuridik nizolarni hal qilish sohasida jamiyatda rivojlangan mexanizmlardan biri sud tizimi bo'lib, u yerda vaziyatni amaldagi huquqiy me'yorlar nuqtai nazaridan baholash va tomonlardan birining foydasiga qaror chiqarish amalga oshiriladi. Sport nizolari, odatda, Sport arbitraj sudida (NCSA) yoki sport federatsiyalari va ligalarining organlari (masalan, FIFAning nizolarni hal qilish palatasi) tomonidan hal qilinadi. Sport nizolarini maxsus tartibda ko'rib chiqish, ayniqsa sportda juda muhimdir, chunki tomonlar tez va minimal xarajatlar bilan nizolarni hal qilishga muhtoj.

Sud (arbitraj) modelidan tashqari, nizolarni hal qilishda mediatsiya amaliyoti ham mavjud bo'lib, bu amaliyotda nizolashayotgan tomonlarning manfaatlari aniqlanadi va har bir tomon uchun qoniqarli yechim ishlab chiqiladi.

Bugungi kunda mediatsiya sport nizolarini hal qilishda nisbatan tez, maxfiy va arzon usul sifatida tobora ko'proq ommalashmoqda.

Mediatsiya – bu maxfiy va ixtiyoriy alternativ nizolarni hal qilish turi bo'lib, unda mustaqil uchinchi shaxs, ya'ni mediatsiya qiluvchi tomonlarga nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish maqsadida muzokaralar o'tkazishda yordam beradi.

Mediatsiyaning maqsadi – tomonlarning uchinchi shaxs (mediator) ishtirokida muzokaralar orqali nizoni (mo'jaroni) hal qilishda ixtiyoriy, maxfiy va konstruktiv yordam ko'rsatishdir. Mediator – yordamchi-konsultant, lekin sudya-administrator yoki mo'jaro holatini boshqaruvchi emas. U nizoni (mo'jaroni) tomonlar uchun qabul qilinadigan ravishda hal qilish uchun sharoit yaratadi, lekin mo'jaro yoki nizoni, ayniqsa, bir tomonning foydasiga hal qilmaydi. Mediator kelajakda mo'jaroning adolatli tarzda hal qilinishi uchun normalarni topishga yordam beradi. Mediatsiya – uzil-kesil kelishuvga erishish yoki kamida ishbilarmonlik va hamkorlik munosabatlarini saqlashni maqsad qilgan uzlashtirish jarayonidir. Eslatib o'tamiz, karate ning asosiy shiori («Karate salomlashishdan va o'zingizni anglashdan boshlanadi») aynan mediatsiyaning birinchi qoidasi bilan mos keladi.

Umumiy qoida bo'yicha mediatsiya jarayoni odatda hamkorlikda o'tgan yig'ilishdan boshlanadi, bunda har bir tomon o'z pozitsiyasini qayta bayon qilib, hal qilinmagan masalalar bo'yicha chiqish qiladi. Shundan so'ng, mediatsiya qiluvchi har bir tomon bilan maxfiy suhbatlar o'tkazib, muammolarni muho-kama qiladi va mumkin bo'lgan yechim variantlarini o'rganadi. Agar nizoni hal qilishga erishilgan bo'lsa, bu kelishuv bilan tasdiqlanadi, odatda mediatsiya jarayonidan keyin yoki ertasi kuni imzolanadi.

2. Mediatsiya tarixi va rivojlanishi

Mediatsiya tarixi va rivojlanishi haqida gapirganda, avvalambor, Lozannadagi Sport Arbitraj Sudi (CAS – Court of Arbitration for Sport) doirasida ADR (Alternativ nizolarni hal qilish usullari) amaliyotiga murojaat qilish lozim. CAS sport nizolarini hal qilish sohasida tendensiyalarni yaratishning tashabbuskori bo'lib

xizmat qiladi. Shunday qilib, CAS 1999 yilda mediatorlik jarayonlarini amalga oshirishni boshlagan va bu holat xalqaro sport arbitraj kodeksining S2 moddasining 4 va S6 moddasining 10 bandlarida normativ jihatdan tasdiqlangan [5], bu esa CASning tomonlarning huquqlarini himoya qilish uchun zarur bo'lgan alternativ choralarga murojaat qilish imkoniyatini kengaytirgan. Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish maqsadida CASning mediatorlik qoidalari tasdiqlangan bo'lib, ular CASning kompetensiyasiga kiruvchi mediatsiya jarayonlarining tartibi va xususiyatlarini belgilaydi.¹

XXI asrning boshida mediatatsiya xalqaro huquq va xalqaro aloqalar sohasida muhim bir faktga aylanishni boshladi. Misol sifatida xalqaro huquqda mediatatsiyaning qonuniy asoslanishini keltirish mumkin, bu Model qonuni bo'yicha xalqaro tijorat murosaga keltirish protseduralari (Model Law on International Commercial Conciliation, yoki UNICITRAL) va 2004 yil 2 iyunda Bryusselda (Belgiya) Evropa Kodeksi bo'yicha mediatorlar uchun tavsiyalarni o'z ichiga olgan Etika qoidalari (European Code of Conduct for Mediators)ni qabul qilishni misol keltirish mumkin. Hozirgi kunda mediatatsiya evropa mamlakatlarida davlat va fuqarolik huquqiy munosabatlarida, shu jumladan xalqaro sport huquqi standartlari doirasida haqiqatan ham ishlaydi. Bunga Sport Arbitraj Sudi (Court of Arbitration for Sport, CAS) misol bo'la oladi, u 1983 yilda Xuan Antonio Samaranchning tashabbusi bilan, dastlab Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining (XOK) homiyligida, Shveytsariyaning Lozanna shahrida tashkil etilgan.

Tashkilotchilar sifatida yozgi va qishki sport turlari assotsiatsiyalari qatnashgan. Ushbu mantiqiy yondashuv XOKga kirmagan boshqa assotsiatsiyalar, xususan, Sharq jang san'ati federatsi-

¹ Правила посредничества CAS (утверждены Спортивным арбитражным судом (CAS) 01.09.2013, ред. от 01.01.2016)

yalariga muvaffaqiyatsiz bo'lib chiqdi. Natijada, 1994 yilda CAS XOKdan ajralib chiqdi (germaniyalik ot sportchisi Elmar Gundelning mashhur ishi bilan). Bugungi kunda CAS tarkibida 87 mamlakatdan 300 dan ortiq arbitrlar ishlamoqda. Ammo bu shuni anglatmaydi-ki, ular barchasi bir vaqtning o'zida faoliyat yuritmoqda. Bu juda muhim omil.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ADR sport nizolarini hal qilishda mamlakat miqyosida ham qo'llaniladi. Masalan, Buyuk Britaniyada sport nizolarini hal qilish uchun maxsus Palata faoliyat yuritib, sport sohasida yuzaga kelgan nizolarni hal qilish maqsadida mediatorlik xizmatlarini ko'rsatadi. Shunga o'xshash tashkilot uch o'n yildan ortiq vaqt davomida boshqa kontinente faoliyat ko'rsatib keladi – bu Avstraliyaning Sport Nizolarini Hal qilish Milliy Markazi bo'lib, "Janubiy Avstraliyada sport hamjamiyati uchun maxfiy va tarafsiz mediatorlikni ta'minlaydi"¹.

Fransiyada sport nizolarini hal qilishda mediatorlik usullarini qo'llash tartibi huquqiy jihatdan tasdiqlangan bo'lib, bu sohada tegishli qonun-qoidalar Fransiya Milliy Olimpiya va Sport Komitetining kompetensiyasiga kiradi².

Sport sohasida mediatsiya jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolar:

Tomonlarning ishonchsizligi yoki hamkorlikka tayyor emasligi;

Mediatorning sport sohasini yetarli bilmasligi;

Tomonlar o'rtasida kuch muvozanatining yo'qligi (masalan, yirik klub va yollangan sportchi o'rtasida);

Doping yoki intizom masalalari bo'yicha kelishuvga erisha olmaslik;

Kelishuvni majburiy bajartirish mexanizmining yo'qligi.

Sport sohasida mediatsiya orqali hal qilinadigan odatiy nizolar:

Sportchi va klub o'rtasidagi mehnat yoki shartnoma nizolari

Transferlar bo'yicha kelishmovchiliklar

Homiylik, reklama va marketing shartnomalari bo'yicha tortishuvlar

Moliyaviy nizolar (ish haqi, bonuslar)

Musobaqa tashkilotchilari va ishtirokchilar o'rtasidagi nizolar

Biroq, doping, sport etikasi yoki intizomiy tartib-qoidalarni buzish holatlari ko'pincha mediatsiya orqali emas, balki maxsus intizomiy organlar yoki arbitraj orqali hal qilinadi.

Mediatsiya sifatli bo'lishi uchun mediator quyidagi talablarga javob berishi lozim:

Betaraflik va xolislik;

Sport huquqi va xalqaro sport me'yorlarini bilish;

Muloqot ko'nikmalariga ega bo'lish;

Tajribali vositachi sifatida huquqiy, madaniy va shaxsiy tafovutlarni anglay olish;

Tashkiliy va analitik fikrlash ko'nikmasiga ega bo'lish.

Ayrim tashkilotlar maxsus litsenziyalangan yoki sertifikatlangan mediatorlardan foydalanishni talab qiladi.

Sport sohasida mediatsiyani amalga oshirish huquqiga ega bo'lgan asosiy tashkilotlar:

CAS – Sport arbitraj sudi (Lozanna, Shveysariya): sport mediatsiyasi bo'yicha maxsus bo'linga ega.

FIFA Dispute Resolution Chamber (DRC): ayrim nizolar bo'yicha muqobil hal etish yo'llarini taklif etadi.

Xalqaro va milliy sport federatsiyalari: o'z reglamentlariga asosan mediatsiya xizmatlarini yo'lga qo'yishi mumkin.

¹ Иглин А.В. Разрешение спортивных споров в национальных арбитражных органах // Российская юстиция. 2012. № 5. С. 32.
² Соловьев А.А. Институт медиации в России и процедуры урегулирования споров с участием арбитра по Спортивному кодексу Франции // Спорт: экономика, право, управление. 2011. № 2. С. 2.

Milliy arbitraj va mediatsiya markazlari: masalan, Rossiya, AQSh, Germaniya va boshqa davlatlarda sportga ixtisoslashgan mediatsiya markazlari mavjud.

O'zbekiston Respublikasi Milliy Olimpiya qo'mitasi va sport federatsiyalari – shuningdek, milliy nizolarni hal etishda vositachilik mexanizmlarini joriy etishi mumkin.

Mediatsiya sport sohasidagi nizolarni tez, ishonchli va tinch yo'l bilan hal qilishda muhim vosita hisoblanadi. U sportchilarning, klublarning va tashkilotlarning huquqiy xavfsizligini ta'minlab, sport muhitida ishonch va barqarorlikni mustahkamlaydi. Ayniqsa, xalqaro darajadagi murakkab nizolarni sudlarsiz hal etish imkoniyati uni sport huquqining zamonaviy yondashuvlaridan biriga aylantirgan.

3. Xalqaro sport nizolarida mediatsiyaning qo'llanilishi va xalqaro sport tashkilotlarida (IOC, FIFA, CAS va b.) mediatsiya mexanizmlari

Sportda nizo – bu sport huquqiy munosabatlardagi sub'ektlar o'rtasidagi o'zaro huquq va majburiyatlar yuzasidan yuzaga kelgan kelishmovchiliklar bo'lib, shu sababli asosiy sub'ekt sportchi hisoblanadi. Sportchi bilan birga, bu mojaro daqiqalarida boshqa sub'yektlar ham qatnashishi mumkin, hatto tomoshabinlar va ommaviy axborot vositalari ham. Shu bilan birga, sport nizolari ko'p tomonlama va birlashgan bo'ladi. Bundan tashqari, bunday nizolar o'z mohiyatiga ko'ra, emosional-psixologik xususiyatga ega.

Shu bilan birga, sportchi va sport tashkiloti o'rtasidagi munosabatlardan tashqari, sportchining yuridik jihatdan aniqlik kiritish lozim bo'lgan bir qator boshqa masalalari mavjud – mulkiy munosabatlar, biznes loyihalarida ishtirok, oilaviy masalalar va h.k. Va barcha sohalarda nizolar yuzaga kelishi

mumkin, ularning ishtiroki sportchining kasbiy rivojlanishiga va, demak, uning karerasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shuningdek, sport munosabatlarida (agar bu jamoaviy o'zaro aloqalar haqida gapirayotgan bo'lsak) sportchilar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarning ahamiyati katta, shuning uchun sport muhitida nizolarni bartaraf etish sport jamoalarining samaradorligini oshirish uchun muhim shartlardan biri hisoblanadi. Bularning barchasi, birgalikda, sport va unga tegishli sohalarda nizolarni hal qilishga qaratilgan ijtimoiy mexanizmlarning ahamiyatini belgilaydi.

Hamkorlik munosabatlarini saqlab qolish, nizolarni hal qilishning bunday usullaridan foydalanish orqali amalga oshirilishi mumkin, bunda bir tomonning huquq va manfaatlari boshqasining huquqlari va manfaatlarini cheklamasdan, uning huquqlarini tan olish va rag'batlantirish orqali amalga oshiriladi.

Hatto emosional jihatdan notinch muzokaralar bo'lsa ham, mediatsiya qiluvchi jarayonni shunday muvofiqlashtiradiki, tomonlarni konstruktiv muloqotga qaytarish va psixologik jihatdan qulay muhitni tiklash mumkin. Sport muhitida bu shartlarni ta'minlash ayniqsa muhim ahamiyatga ega.

Sport munosabatlarining sub'ektlari bir-biridan izolyatsiyalashgan holda yashay olmaydi. Sportning rivojlanishi sport munosabatlari ishtirokchilarining hamkorligiga bog'liq.

Professional sport bilan shug'ullanish sport klubida ishtirok etishni nazarda tutadi, va sport yutuqlari va muvaffaqiyatlari ko'pincha murabbiylik ishiga va sport klubining ichki qoidalariga bog'liq.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, mediatsiya sport nizolarini tez va maxfiy ravishda hal qilishning eng yaxshi alternativ usuli bo'lishi mumkin. Mediatsiya nizoni minimal yo'qotishlar bilan hal

qilish imkonini beradi, shuningdek, ishbilarmon hamkorlikni saqlab qoladi va hamkorlik munosabatlarini rivojlantiradi.

Birinchi o'rinda sud (shu jumladan, arbitraj) ko'rib chiqishi bilan solishtirganda mediatsiyaning quyidagi afzalliklari ko'rsatiladi.

1. Effektivlik (ixtiyoriy ravishda erishilgan kelishuvlar odatda axloq va vijdon qonunlariga asoslanib bajariladi), maxfiylik, teng huquqlilik (mediatsiyada teng huquqlilikni ta'minlash, shuningdek, "sportchi – federatsiya" qarama-qarshiligida "zaif tomonning" manfaatlarini himoya qilish, nizoda tomonlarning pozitsiyasi emas, balki manfaatlariga e'tibor qaratish, tezlik (mediatsiya protsedurasini o'tkazishning qonun bilan cheklangan vaqt doirasi), protsedura narxi (so'zma-so'z va majoziy ma'noda), mediatorning va mediatsiya o'tkazish joyining mustaqil tanlovi.

2. Gumanitar tamoyillar – sodiqlik, odob-axloq, jasorat, rostgo'ylik, soddalik (ular sharq jang san'ati sportchilarining dunyoqarashi bilan to'liq mos keladi).

3. O'zaro manfaatli qarorga erishish va nizoga kirishgan tomonlar o'rtasida do'stona munosabatlarni saqlash ehtimoli yuqori. Bundan tashqari, ko'plab tadqiqotchilar shuni ta'kidlashadiki, dunyoqarash va mediatsiya kelishuvlari, odatda, arbitraj qarorlariga qaraganda, ko'proq ixtiyoriy ravishda bajariladi va ishonchli hisoblanadi, shuning uchun ularning majburiy bajarilishiga kamroq ehtiyoj bor.

4. Mediatsiya turli xil tabiatdan bo'lgan nizolarni, shu jumladan, to'g'ridan-to'g'ri huquqiy tartibga solinmaganlarni hal qilishga yordam beradi. Shunday qilib, mediatsiya instituti nazariy va amaliy jihatdan yaxshi o'rganilgan, ayniqsa, mediatsiya institutsiyalangan davlatlarda. Mediator sifatida sport sohasida maxsus bilimlarga ega bo'lgan shaxsni jalb qilish

imkoniyati nizoni adolatli va puxta hal qilishga yordam beradi, chunki faqat bunday shartlar bajarilganida mediatsiya kelishuvi ijro etilishi mumkin, chunki bu ko'pchilik yurisdiksiyalarda huquqiy kuchga ega emas.

Sportda mediatsiya yangi hodisa bo'lsa-da, ba'zi evropa davlatlari va xalqaro sport tashkilotlarida sport nizolarini hal qilish uchun mediatsiya texnologiyalari allaqachon qo'llanilmoqda. Bu yerda mediator sifatida sport tashkilotlari tomonidan professional mediator sifatida tasdiqlangan vakillar emas, balki sport sohasida maxsus bilimlarga ega bo'lgan va tomonlar tomonidan mediator sifatida tasdiqlangan boshqa shaxslar ham ishtirok etishi mumkin.

Bunda asosiy talablar quyidagilar:

- Birinchi navbatda tomonlar o'rtasida kelishuv bo'lishi kerak (odatda, agar nizolar bir sport klubidan tashqarida yuzaga kelgan bo'lsa, sport klublari o'rtasida) yoki sport klubining ichki tartibi (reglament) bo'lishi kerak, bu esa ichki nizolarni hal qilish uchun mediatsiya o'tkazishni nazarda tutadi.

- Tomonlarning mediatsiya jarayonida qatnashishga va o'zaro qoniqarli yechim topishga faol ravishda intilishlari.

O'zbekistonda sport mediatsiyasining kam tarqalishi shundaki, mediatsiya jarayonida tomonlarni taqdim etish va mediator (o'rtachilik) funksiyasini bajarish uchun yetarli tayyorgarlikka ega mutaxassislar yetishmayapti. Shuni ham hisobga olish kerakki, sport mediator, mediatsiya sohasidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi bilan birga, sport (sport turi, sport disiplinalari) sohasida ham bilimlarga ega bo'lishi kerak.

Bizning fikrimizcha, mediatsiya nizoli vaziyatlarni hal qilishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi, chunki u tomonlarning manfaatlariga maksimal darajada mos keladigan qarorlarni topishga imkon beradi. Bundan tashqari, sportchilar

uchun mediatsiyaning talabgorligi muhim omil, chunki bu butun jarayonni nazorat qilish imkonini beradi, bunda sportchi kelishuvni shakllanishining barcha bosqichlarida baholash imkoniyatiga ega.

Mediatsiya, shuningdek, professional sportchi ishlayotgan sport tashkilotlari uchun ham talab qilinishi mumkin, chunki ular uchun sportchilarni motivatsiya qilish juda muhim bo'lib, bu esa nizolarni hal qilishni har bir tomonni qoniqtiradigan tarzda amalga oshirishni talab qiladi.

Alohida ta'kidlash lozimki, mediatsiyaning sport jamoalari bilan ishlovchi murabbiylar uchun nizolarni hal qilish vositasi sifatida ahamiyati juda katta, chunki bu holatda sportchilar o'rtasida raqobat va ularning o'rtasidagi kelishmovchiliklar tez-tez yuzaga keladi, bu esa jamoadagi psixologik muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin va, natijada, sport natijalariga ta'sir qilishi ehtimol. Ko'pincha murabbiylarning "ma'muriy resursi" nizoni bartaraf etishda yordam berishi mumkin, ammo uni hal qilishga emas, balki uzoq muddatda muammoning chuqurlashishiga olib keladi. Bu holatda eng talabgir bo'lgan narsa huquqiy emas, balki psixologik (tiklovchi) mediatsiya bo'lib, u shaxslararo nizolarni bartaraf etishga va nizoga kirishgan tomonlar o'rtasida hamkorlikka asos yaratishga qaratilgan.

Sport sohasida sportchilarning rivojlanish samaradorligini va ular o'tkazadigan musobaqalardagi natijalarni belgilaydigan ko'plab omillar mavjud. Sportchi karerasini samarali qurishning eng muhim omillaridan biri vaqtida diqqatni chalg'ituvchi omillarni bartaraf etish, shuningdek, sportchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni buzish tendensiyalarini oldini olish, ayniqsa jamoaviy sport turlarida. Shuningdek, murabbiy va sportchi o'rtasidagi konstruktiv munosabatlar, shuningdek, sportchi o'z karerasini

shakllantiradigan tashkilot bilan munosabatlar ham juda muhimdir.

Biroq, sportchilarni jalb qilgan turli xil turdagi nizolar va qarama-qarshiliklar ko'pincha yuzaga keladi. Bunday hodisalarga qarshi samarali choralar ko'rish uchun nizolarni hal qilishning samarali usullarini qo'llash zarur, buning biri sport sohasida mediatsiya bo'ladi.

Shunday qilib, mediatsiya sport nizolarini hal qilishda sud qarorlaridan hamda sport agentlari va murabbiylar tomonidan mustaqil ravishda hal qilish urinishlaridan farqli o'laroq afzalliklarga ega, chunki professional, tajribali mediator, neytral tomon sifatida muzokara olib borish va turli tomonlarning manfaatlarini kelishish ko'nikmalariga ega bo'lgan holda, muvaffaqiyatli natijaga erishish uchun katta imkoniyatlarga ega.

Ko'plab mutaxassislar hozirda sportchilarning mehnat huquqlarini himoya qilish tizimini isloh qilish bo'yicha katta ishlar olib borilganini ta'kidlamoqda, xususan, mediatsiya protsedurasi ko'plab o'zgarishlarga uchragan.

Mediatsiya jarayoni nizoga kirishgan tomonlar o'rtasida mediativ kelishuvni tuzishga qaratilgan. Mediatorning vazifasi nizoni hal qilish yo'llari va usullarini izlashdir, bu esa kelishuvni tuzish uchun olib boriladi. A. V. Luchnikovning ta'kidlashicha, garchi mediativ kelishuv ixtiyoriy asosda amalga oshirilsa-da, amaldagi qonunchilikka binoan kelishuvdagi talablar sport jazolari qo'llanilishi tahdidi ostida bajarilishi kerak.

Shunday qilib, sport nizolarini hal qilishda mediatsiyaning qo'llanilishi bo'yicha olib borgan tahlilimiz, uni sport muhitida talab qilinadigan va istiqbolli nizolarni hal qilish usuli sifatida tavsiflash imkonini berdi. Mediativ texnologiyalar, jamiyatda konsensus, hamkorlik va tomonlarning o'zaro qabul qilinishiga asoslangan o'zaro aloqalarni namoyish etuvchi usuldir, bu esa

uchun mediatsiyaning talabgorligi muhim omil, chunki bu butun jarayonni nazorat qilish imkonini beradi, bunda sportchi kelishuvni shakllanishining barcha bosqichlarida baholash imkoniyatiga ega.

Mediatsiya, shuningdek, professional sportchi ishlayotgan sport tashkilotlari uchun ham talab qilinishi mumkin, chunki ular uchun sportchilarni motivatsiya qilish juda muhim bo'lib, bu esa nizolarni hal qilishni har bir tomonni qoniqtiradigan tarzda amalga oshirishni talab qiladi.

Alohida ta'kidlash lozimki, mediatsiyaning sport jamoalari bilan ishlovchi murabbiylar uchun nizolarni hal qilish vositasi sifatida ahamiyati juda katta, chunki bu holatda sportchilar o'rtasida raqobat va ularning o'rtasidagi kelishmovchiliklar tez-tez yuzaga keladi, bu esa jamoadagi psixologik muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin va, natijada, sport natijalariga ta'sir qilishi ehtimol. Ko'pincha murabbiylarning "ma'muriy resursi" nizoni bartaraf etishda yordam berishi mumkin, ammo uni hal qilishga emas, balki uzoq muddatda muammoning chuqurlashishiga olib keladi. Bu holatda eng talabgir bo'lgan narsa huquqiy emas, balki psixologik (tiklovchi) mediatsiya bo'lib, u shaxslararo nizolarni bartaraf etishga va nizoga kirishgan tomonlar o'rtasida hamkorlikka asos yaratishga qaratilgan.

Sport sohasida sportchilarning rivojlanish samaradorligini va ular o'tkazadigan musobaqalardagi natijalarni belgilaydigan ko'plab omillar mavjud. Sportchi karerasini samarali qurishning eng muhim omillaridan biri vaqtida diqqatni chalg'ituvchi omillarni bartaraf etish, shuningdek, sportchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni buzish tendensiyalarini oldini olish, ayniqsa jamoaviy sport turlarida. Shuningdek, murabbiy va sportchi o'rtasidagi konstruktiv munosabatlar, shuningdek, sportchi o'z karerasini

shakllantiradigan tashkilot bilan munosabatlar ham juda muhimdir.

Biroq, sportchilarni jalb qilgan turli xil turdagi nizolar va qarama-qarshiliklar ko'pincha yuzaga keladi. Bunday hodisalar-ga qarshi samarali choralar ko'rish uchun nizolarni hal qilishning samarali usullarini qo'llash zarur, buning biri sport sohasida mediatsiya bo'ladi.

Shunday qilib, mediatsiya sport nizolarini hal qilishda sud qarorlaridan hamda sport agentlari va murabbiylar tomonidan mustaqil ravishda hal qilish urinishlaridan farqli o'laroq afzal-liklarga ega, chunki professional, tajribali mediator, neytral to-mon sifatida muzokara olib borish va turli tomonlarning manfa-atlarini kelishish ko'nikmalariga ega bo'lgan holda, muvaffaqi-yatli natijaga erishish uchun katta imkoniyatlarga ega.

Ko'plab mutaxassislar hozirda sportchilarning mehnat huquqlarini himoya qilish tizimini isloh qilish bo'yicha katta ishlar olib borilganini ta'kidlamoqda, xususan, mediatsiya prot-sedurasi ko'plab o'zgarishlarga uchragan.

Mediatsiya jarayoni nizoga kirishgan tomonlar o'rtasida mediativ kelishuvni tuzishga qaratilgan. Mediatorning vazifasi nizoni hal qilish yo'llari va usullarini izlashdir, bu esa kelishuvni tuzish uchun olib boriladi. A. V. Luchnikovning ta'kidlashicha, garchi mediativ kelishuv ixtiyoriy asosda amalga oshirilsa-da, amaldagi qonunchilikka binoan kelishuvdagi talablar sport jazolari qo'llanilishi tahdidi ostida bajarilishi kerak.

Shunday qilib, sport nizolarini hal qilishda mediatsiyaning qo'llanilishi bo'yicha olib borgan tahlilimiz, uni sport muhitida talab qilinadigan va istiqbolli nizolarni hal qilish usuli sifatida tavsiflash imkonini berdi. Mediativ texnologiyalar, jamiyatda konsensus, hamkorlik va tomonlarning o'zaro qabul qilinishiga asoslangan o'zaro aloqalarni namoyish etuvchi usuldir, bu esa

jamiyatdagi sportni rivojlantirish haqidagi zamonaviy tushunchalar bilan mos keladi.

Mediatsiya yaqinda mamlakatimizda sport nizolarini hal qilishning eng samarali usullaridan biriga aylanishi mumkin deb o'ylaymiz. Sport munosabatlarida subyektlarning bir-biriga bo'lgan bog'liqligi juda yuqori: klub bo'lmasa, sportchiga o'ynash joyi yo'q, sportchisi bo'lmasa, klubning o'zi yo'q. Shu bilan birga, ikkala tomon ham tezda hal etilgan yechimni topish va normal munosabatlarni saqlab qolishga qiziqadi, bu esa kelajakda birgalikda ishlashni va muvaffaqiyatli natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Bizning fikrimizcha, hozirgi kunda sport federatsiyasi yoki liga uchun mediativ organ to'g'risidagi namunaviy nizomni qabul qilish zarurati yuzaga kelgan.

Bunday nizom, nafaqat mediativ organning holatini belgilash, balki ishtirokchilarga sport nizolarini ko'rib chiqish tartibi va qoidalari haqida tushuncha berishni ta'minlaydi.

Nizom mediatsiya faoliyatini tartibga solishga qaratilgan bo'lishi kerak, bu esa Rossiyaning umumiy sport federatsiyalarining (Mediativ organ) darajasida tashkil etilgan maxsus organlar tomonidan amalga oshiriladi.

Nizom, Mediativ organ faoliyatini tartibga soluvchi umumiy normalar va yo'nalishlarni o'z ichiga olishi lozim. O'z bazasida Mediativ organni tasdiqlamoqchi bo'lgan tashkilot, belgilangan nizomning ba'zi normalarini sport turi va faoliyatining xususiyatlariga qarab o'zgartirish huquqiga ega.

Namunaviy mediativ kelishuvni qabul qilish, har bir tomonning mediatsiya jarayonida huquqiy vakillikka ega bo'lishini ta'minlaydi. Ammo mediatori, odatda, jarayon davomida biron-bir tomonni huquqiy maslahatlar yoki huquqiy

vakillik bilan ta'minlashga yo'l qo'yilmaydi. Mediativ kelishuvda mediatora belgilangan haq (to'lov) ham kiritilishi mumkin.

Tomonlarga halol va ochiq ishlashda yordam berish (shu bilan jarayonni to'siqsiz amalga oshirishni ta'minlash) maqsadida, shuningdek, O'rtachilik uchun Xulq-atvor kodeksini ishlab chiqish zarur. Mediatsiya kelishuviga odatda nizoning asosiy va tegishli jihatlarini bayon etuvchi tuzilma kiritiladi, tomonlarning yechimga erishishga bo'lgan o'zaro qiziqishini ta'kidlaydi va yechimga erishilganligini umumiy bayon etadi.

Oldindan kelishilgan yechimga erishilganidan so'ng, bu mediatsiya kelishuviga yozib qo'yilishi kerak, barcha kerakli o'zgartirishlar bilan birga.

Bunday mediativ organ haqidagi nizomni kiritishning asosiy prinsipi tomonlar tomonidan belgilangan maqsadga erishish uchun barcha mumkin bo'lgan kuchlarni sarflash zarurligi bo'lishi kerak – sport nizolarini dahlil qilishdan oldin hal qilish.

Namunaviy nizomda mediatori huquqlari va majburiyatlari ham bayon etilishi kerak. Shunday qilib, mediatorning huquqlariga quyidagilar kiradi:

- Nizoga kirishgan tomonlardan ish bo'yicha guvohnomalar olish zarurati;

- Agar tomonlar umumiy qarorga kelib, kelishuvga erishishsa, mediativ kelishuvni tuzish;

- Mediator tomonlar o'rtasida yuzaga kelgan nizoni oldini olish yoki hal qilish uchun turli qonuniy choralarni ko'rishi kerak.

Mediatorning majburiyatlariga quyidagilar kiradi:
Nizo tomonlari murojaat qilgan taqdirda ularga malakali yordam ko'rsatish;

Nizo vaziyatlarini oldini olish yoki hal etish bo'yicha maslahat yordamini ko'rsatish;

Agar mediatorning faoliyati davomida bir tomonning ma'muriy huquqbuzarlik yoki jinoyatni sodir etishga tayyorligi yoki sodir etganligi, shuningdek, boshqa harakatlar jamiyat manfaatlari va tartibiga tahdid solishi aniqlansa, huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat qilish.

Bizning fikrimizcha, Nizomga shuningdek, potentsial mediator tayinlanishidan yoki tasdiqlanishidan oldin, u o'zining qabul qilish, mavjud bo'lish, tarafsizlik va mustaqillik haqida ariza imzolashini talab qilish kerak.

Potentsial mediator federatsiyaga (liga) yozma ravishda o'zining mustaqilligini nizo tomonlarining nazarida so'roq ostiga qo'yishi mumkin bo'lgan har qanday holatlar yoki shubhalar mavjudligi haqida, shuningdek uning tarafsizlikka shubha tug'diradigan har qanday holatlar haqida xabar berishi lozim. Federatsiya (liga) bunday ma'lumotni tomonlarga yozma shaklda taqdim etadi va ularning fikr-mulohazalarini bildirishi uchun ma'lum muddat belgilaydi.

Mediatorning roli nizo tomonlarini o'zaro murosaga keltirish yo'llarini izlashda iboratdir.

Mediativ organ o'z yurisdiksiyasiga oid qarorlar chiqarish huquqiga ega, shu jumladan, arbitraj kelishuvi mavjudligi, hajmi yoki amal qilishiga oid qarorlar va arbitrajda taqdim etilgan barcha talablar hamda qarshi talablarni belgilash haqida qarorlar qabul qilish huquqiga ega.

Shu bilan birga, sudya yoki arbitrdan farqli o'laroq, mediator qaror qabul qiluvchi shaxs emas. Mediator asosan, tomonlarga nizoni hal etish bo'yicha o'z qarorlarini qabul qilishlariga yordam beruvchi vositachi sifatida harakat qiladi.

Mediator bir vaqtning o'zida psixolog, pedagog, menejer, yurist, diplomat rolini o'ynaydi, ammo muzokarachilar uchun neytral, adolatli va shu bilan birga, autoritetli shaxs sifatida. U

muzokarachilar o'rtasida ratsional va irratsional kommunikatsiyalarni tashkil etadi, muzokaralar uchun psixologik jihatdan qulay muhit yaratadi. Mediator yakuniy qarorni va obyektiv (adolatli) mezonlarni ishlab chiqishda maslahat beruvchi sifatida ishtirok etadi, lekin sudya emas. Yana bir bor eslatib o'tamiz, mediator – vositachi bo'lib, uning roli barcha muzokarachilarga nisbatan neytral pozitsiya bilan belgilangan. Mediator sifatida jismoniy va yuridik shaxslar ishti-rok etishi mumkin. Mediator sifatida professional (konfliktolog) yoki shunchaki obro'li shaxs (siyosatchi, diplomat, san'atkor, nafaqadagi sudya va boshqalar) ishlashi mumkin. Mediator sifatida faoliyat yuritish huquqiga ega bo'lgan har qanday fuqaro, 18 yoshga to'lgan va sudlanmagan bo'lishi kerak. Professional asosda faoliyat yuritish uchun 25 yoshga to'lgan, oliy ma'lumotga ega va mediatorlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'lgan tegishli sertifikati bo'lishi lozim.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Mediatsiya tushunchasi, asosiy prinsiplari va huquqiy tabiati haqida gapiring?
2. Mediatsiyaning tarixi, kelib chiqishi va xalqaro miqyosda rivojlanishi haqida ma'lumot bering?
3. Sport huquqi tizimida nizolar: sabablari va turlari haqida gapiring?
4. Xalqaro sport nizolarida mediatsiyaning qo'llanilishi haqida gapiring?
5. Xalqaro sport tashkilotlarida (IOC, FIFA, CAS va b.) mediatsiya mexanizmlarini ayting?
6. Xalqaro sport arbitraji va mediatsiya jarayonidagi o'xshashliklar va farqlarni ayting?

7. Sport arbitraj sudi (CAS) doirasida mediatsiya jarayoni va amaliyoti haqida ma'lumot bering?

8. Sport mediatsiyasida vositachining roli va malaka talablari haqida gapiring?

9. Sportchilar va sport tashkilotlari o'rtasidagi nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishdagi yutuq va muammolar haqida mulohazalaringizni ayting?

10. Sportda mediatsiya kelajagi: raqamli texnologiyalar, virtual vositachilik va huquqiy islohotlar haqida mulohaza yuriting?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.

2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017

4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma.- T.: 2018.

5. Правила посредничества CAS (утверждены Спортивным арбитражным судом (CAS) 01.09.2013, ред. от 01.01.2016)

6. Иглин А.В. Разрешение спортивных споров в национальных арбитражных органах // Российская юстиция. 2012. № 5. С.32.

7. Соловьев А.А. Институт медиации в России и процедуры урегулирования споров с участием посредника по Спортивному кодексу Франции // Спорт: экономика, право, управление. 2011. № 2. С.2.

8. Международные спортивные объединения и туристские организации, справочник. М. 1973. С.9.

9. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021

10. Mamanov J.A. Yoshlar ma'naviy madaniyatini shakllantirishda milliy mentalitetning o'rni // falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent. 2023.

XULOSA

Sport zamonaviy global jamiyatda nafaqat sog'lom turmush tarzining asosiy omillaridan biri, balki xalqaro darajada madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy integratsiyaning samarali vositasi sifatida ham xizmat qilmoqda. U jismoniy salomatlikni mustahkamlash, yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash, halol raqobat tamoyillarini rivojlantirish, shuningdek, davlatlar o'rtasida do'stlik va o'zaro tushunishni mustahkamlashga katta hissa qo'shadi. Sport faoliyatining xalqaro miqyosda kengayishi ushbu sohaga oid huquqiy munosabatlarni aniq va izchil tartibga soluvchi xalqaro sport huquqining rivojlanishini taqozo etmoqda.

Mazkur darslikda xalqaro sport huquqi fanining nazariy va amaliy asoslari, huquqiy manbalari, asosiy prinsiplari, hamda xalqaro sport tashkilotlarining – xususan, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ), FIFA, WADA kabi institutlarning huquqiy maqomi, vakolatlari va faoliyati chuqur yoritildi. Shuningdek, xalqaro sport shartnomalari, sportchilarning transchegaraviy harakati, dopingga qarshi kurashning xalqaro standartlari, xalqaro sport nizolarini hal etish tartib-taomillari – jumladan, Sport arbitraj sudi (CAS) faoliyati – huquqiy nuqtai nazardan tahlil qilindi.

Xalqaro sport huquqi tushunchasi, prinsiplari, manbalari va tizimi, xalqaro sport huquqi subyektlari, xalqaro sportda sportni boshqarish modellari, xalqaro sport musobaqalarini tashkil qilish va o'tkazishning huquqiy jihatlari, xalqaro sportda mehnat va ijtimoiy himoyaga oid munosabatlarni tartibga solinishi, xalqaro sport munosabatlari sohasida intellektual mulk huquqi, xalqaro sport musobaqalarini radio va teletranslyatsiya qilish huquqini himoya qilish va sotish, zamonaviy sportda dopingga qarshi kurash siyosatining umumiy qoidalari, doping nazoratining tashkiliy huquqiy asoslari va xalqaro sportda dopingni qo'llaganlik uchun javobgarlik, xalqaro sportda jinoya-

tchilikka qarshi kurash va xalqaro sport tadbirlarida havfsizlikni ta'minlashning tartibga solinishi, xalqaro sportda korrupsiyaga qarshi kurash, sport arenalarida xalqaro terrorizm muammosi, xalqaro sport nizolari tushunchasi, turlari va o'ziga xos xususiyatlari, sportda agentlik faoliyati va uning o'ziga xos xususiyatlari, xalqaro sport nizolarini hal qilishda mediatsiya kabi kabi dolzarb mavzular tizimli va tahliliy yondashuv asosida yoritildi.

Xalqaro sport huquqi boshqa xalqaro huquq tarmoqlari – xalqaro xususiy huquq, xalqaro jinoiy huquq, inson huquqlari huquqi, va xalqaro ma'muriy huquq bilan uzviy bog'liq bo'lib, kompleks va ko'p tarmoqli yondashuvni talab qiladi. Bu fan orqali talabalar xalqaro huquqiy hujjatlarni o'qish, tahlil qilish, sport bilan bog'liq transmilliy huquqiy nizolarni baholash hamda global sport tizimida qonuniylik va adolatni ta'minlash bo'yicha zarur bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Darslik xalqaro sport huquqi sohasida professional yondashuvni shakllantirish, talabalarni xalqaro miqyosda faoliyat yurituvchi sport huquqi mutaxassisi sifatida tayyorlashga xizmat qiladi. Ular sport tashkilotlari, xalqaro federatsiyalar, sportchilar va agentlar o'rtasidagi munosabatlarni huquqiy jihatdan mustaqil tahlil qilish, xalqaro sport huquqidagi asosiy prinsiplar – xolislik, halollik, raqobatbardoshlik va qonun ustuvorligini chuqur anglab yetish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro sport huquqi – bu global sport tizimining adolatli, qonuniy va barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim huquqiy sohaga aylangan. Ushbu fan xalqaro miqyosda sport faoliyatini yuritishda qatnashuvchi barcha subyektlarni halollik, mas'uliyat va xalqaro huquq normalariga rioya qilishga undaydi. Shu sababli, xalqaro sport huquqining chuqur o'rganilishi nafaqat yuridik soha vakillari, balki sport menejerlari, tashkilotchilar, mutaxassislar va sport siyosatiga mas'ul shaxslar uchun ham beqiyos ahamiyatga ega.

GLOSSARIY

Adolat (Fairness) – Sportchilar va jamoalar teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lishi lozimligi. Masalan, barcha sportchilar bir xil sharoitda ishtirok etishlari kerak, jamoalarga nisbatan diskriminatsiya (kamsitish) taqiqlanadi, sport anjomlari, texnik vositalar va o'yin maydonlari yagona, xalqaro tasdiqlangan standartlarga mos bo'lishi zarur.

Adolat va tenglik prinsipi (Fairness and Equality). Xalqaro sportda barcha ishtirokchilar (sportchilar, tashkilotlar) teng huquqlarga ega bo'lishi va ularga nisbatan bir xil yondashuv qo'llanilishi kerak.

Agentlar – Sportchilar va klublar o'rtasidagi shartnomalarni tuzishda vositachilik qiluvchi shaxslar. Transferlar, homiylik shartnomalari bo'yicha mas'ul.

Antidoping — dopingdan himoya qilish va doping moddalarining sportda foydalanilishini oldini olish uchun qoidalar majmui.

Antidoping qoidalari – Sportchilarning sog'lig'ini saqlash va raqobatning halolligini ta'minlash uchun qo'llaniladigan qonuniy normalar.

Arbitraj — nizolarni hal qilish jarayoni, unda mustaqil arbitrlar nizoni hal qilish uchun tanlanadi.

Avtonomiya va mustaqillik prinsipi (Autonomy of Sport). Xalqaro sport tashkilotlari siyosiy yoki boshqa tashqi aralashuvlardan xoli holda mustaqil faoliyat yuritishi lozim.

Boshqaruv funksiya – Xalqaro sport tashkilotlari (XOQ, FIFA) orqali sportni tartibga solish.

Budjet va moliyaviy hisobotlar e'lon qilinadi. Korrupsiyaga qarshi qat'iy choralar qo'llaniladi. Rahbariyat va qaror qabul qiluvchi organlarning faoliyati ommaviy nazorat ostida bo'ladi.

CAS (Court of Arbitration for Sport) – Xalqaro sport nizolarini hal etuvchi sport arbitraj sudi.

Diskvalifikatsiya – bu sportchining yoki jamoaning qoidabuzarlik tufayli musobaqada qatnashish huquqidan mahrum qilinishi.

Displinariya jarayonlar — qoidabuzarliklar uchun qo'llaniladigan jarayon va choralar.

Doping – Sportchilarning musobaqadagi natijasini sun'iy oshirish uchun qonuniy bo'lmagan moddalar ishlatishi. Sportchilarning sport musobaqalarida qonuniy bo'lmagan moddalar yoki metodlardan foydalanishi.

Etika kodekslari – Sportda adolatli, halol va axloqiy xulq-atvorni ta'minlovchi qoidalar.

Fair play (halol o'yin) – Sportda halollik, adolat va hurmatga asoslangan tamoyillar majmuasi.

FIBA (Fédération Internationale de Basketball) – Xalqaro basketbol federatsiyasi. Basketbol qoidalarini ishlab chiqadi, jahon chempionatlarini o'tkazadi.

FIFA (Fédération Internationale de Football Association) – Futbol bo'yicha eng yuqori xalqaro tashkilot. Jahon chempionatini o'tkazish, futbol qoidalarini nazorat qilish, klublar va milliy terma jamoalar o'rtasidagi nizolarni hal qilish.

Global hamkorlik – Davlatlararo sport aloqalarini rivojlantirish.

Hal qiluvchi (arbitraj) funksiya – Sport nizolarini CAS kabi organlar orqali hal qilish.

Halollik (Integrity) – Sport o'yinlarida qasddan aldash, qoidabuzarlik va simulyatsiyaga yo'l qo'yilmasligi. Masalsn, doping vositalaridan foydalanish sportdagi feyr-pleyga (halol o'yin qoidasiga) jiddiy tahdid sanaladi, dopingga qarshi kurash xalqaro miqyosda olib.

Hisobdorlik va javobgarlik prinsipi (*Accountability and Responsibility*). Har bir sport tashkiloti o'z faoliyati, qaror va harakatlari uchun javobgar bo'lishi kerak.

Homiylik – Sport tadbirlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash.

Huquqiy me'yorlar — sport faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy me'yorlar.

Hurmat (Respect) – Sportda ishtirok etayotgan barcha tomonlarga nisbatan etik va odobli munosabat. Masalsn, raqib sportchilar, hakamlar, murabbiylar va tomoshabinlarga hurmat ko'rsatish, irq, din, jins kabi asoslarda kamsitish mutlaqo man etiladi, har bir sportchi o'z milliy bayrog'i, urf-odatlarini va an'analariga sadoqat bilan yondashishi kerak.

Ijtimoiy-himoya funksiya – Sportchilarning huquqlari, sog'lig'i va xavfsizligini himoya qilish.

Inson huquqlari – Sportchilarning huquq va erkinliklarini himoya qilish.

Inson huquqlarini hurmat qilish prinsipi (*Respect for Human Rights*). Sport har qanday sharoitda inson huquqlari va erkinliklarini hurmat qilgan holda amalga oshirilishi kerak.

Intelktual mulk – bu inson aqliy mehnati mahsuli bo'lib, unga ixtirolar, ilmiy ishlar, badiiy va adabiy asarlar, brendlar, logotiplar, texnologiyalar va boshqa noan'anaviy mulklar kiradi.

Intelktual mulk huquqi – bu aqliy mehnat mahsullaridan foydalanish, ularni egalik qilish, himoya qilish va undan daromad olish imkonini beruvchi huquqiy normalar majmuasidir. Sport sohasida bu, ayniqsa, logotiplar, brend nomlari, musobaqa nomlari va ularning tasviriy belgilariga nisbatan qo'llaniladi.

Intelktual mulk huquqi — sport tadbirlari va brendlariga tegishli bo'lgan intellektual mulkni himoya qilish.

Irqi, jinsi, dini, millati, siyosiy qarashidan qat'i nazar, har kim sportda ishtirok etishga haqli. Sportda kamsitish holatlariga

qarshi qat'iy choralar ko'riladi. Musobaqalar va hakamlik jarayonlari mutlaqo adolatli bo'lishi lozim.

Jamoa shartnomalari — sport jamoalarining ichki shartnomalari va ularning huquqiy aspektlari.

Jismoniy jazo — sportchilarning qonunbuzarliklar uchun jismoniy jazo choralari.

Korrupsiya – bu mansab yoki vakolatdan shaxsiy manfaat uchun noqonuniy foydalanish, pora olish yoki berish, tamagirlik, suiste'mol holatlari.

Litsenziya — sportchilar yoki tashkilotlarning qonuniy faoliyatini rasmiylashtirish huquqi.

Litsenziyalash (sportda) – bu muayyan sport belgilari, ramzlari yoki mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish huquqini uchinchi shaxslarga (kompaniyalarga) berish jarayonidir. Litsenziya beruvchi (masalan, Olimpiya qo'mitasi) va litsenziat (ishlab chiqaruvchi) o'rtasida shartnoma tuziladi.

Mediatsiya — nizolarni hal qilish usuli bo'lib, taraflar o'rtasida kelishuvga erishish uchun o'rtachi yordamida amalga oshiriladi.

Merchendayzing (sportda) – bu sportga oid mahsulotlarni – futbolkalar, sharflar, suvenirler, o'yinchilarning atributlari va boshqalarni ishlab chiqarish va sotish faoliyatidir. U ko'pincha litsenziyalash orqali amalga oshiriladi va sport tashkilotlari uchun katta tijorat foydasi keltiradi.

Milliy sport federatsiyasi – Muayyan sport turini mamlakat ichida tartibga soluvchi va rivojlantiruvchi tashkilot.

Murabbiylar – Sportchilarni tayyorlovchi, strategiya ishlab chiqadigan mutaxassislar. Murabbiylar sportchilar bilan rasmiy shartnoma tuzishlari shart.

Nazorat funksiya – Doping, korrupsiya va noxolis raqobatni bartaraf etish uchun monitoring.

Nizolarni hal qilish — sportchilarning va tashkilotlarning o'rtasidagi nizolarni hal qilish jarayoni.

Nizolarni hal qilishda vositachilik — taraflar o'rtasida kelishuvga erishish usuli.

Nizolarni hal qilishning arbitraj usullari — arbitraj jarayonida qo'llaniladigan usullar va metodlar.

Normativ funktsiya – Sport sohasida qonunlar, qoidalar va standartlarni ishlab chiqish (masalan, FIFA reglamentlari).

Olimpiya kodeksi – XOQ tomonidan qabul qilingan, Olimpiya o'yinlari ishtirokchilari uchun majburiy qoidalar to'plami.

Olimpiya ramzlari – bu xalqaro Olimpiya harakatiga oid belgi va atamalar bo'lib, ularga besh halqadan iborat Olimpiya belgisi, "Citius, Altius, Fortius" shiori, Olimpiya madhiyasi, bayrog'i va Olimpiya o'yinlari nomlari kiradi.

Olimpiya ramzlarining huquqiy himoyasi – bu Olimpiya ramzlari va atributlaridan noqonuniy foydalanishga qarshi yo'naltirilgan xalqaro va milliy qonunlar tizimidir. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) ushbu ramzlarning yagona egasi hisoblanadi va ularni tijorat maqsadida ishlatish faqat ruxsat bilan mumkin.

Olimpiya xartiyasi – Xalqaro Olimpiya harakati faoliyatini tartibga soluvchi asosiy hujjat.

Professional sport – bu sport faoliyatining shunday shaklikidirki, unda sportchi sport bilan doimiy shug'ullanadi, musobaqalarda ishtirok etadi va buning uchun daromad oladi. Professional sportchilar odatda klub yoki federatsiya bilan shartnoma asosida ishlaydi.

Qo'shimcha huquqlar — sportchilar va tashkilotlar uchun qo'shimcha huquqlar va imtiyozlar.

Qonun ustuvorligi prinsipi (Rule of Law). Bu prinsip xalqaro sportdagi barcha harakat va qarorlar amaldagi xalqaro va milliy qonunchilik doirasida amalga oshirilishini talab qiladi.

Rahbarlar va tashkilotlar noto'g'ri qarorlari uchun javob beradi. Sport federatsiyalari yuqori tashkilotlar oldida hisobot beradi. Sportda yuzaga kelgan nizolar mustaqil arbitraj yoki sud organlari orqali ko'rib chiqiladi.

Shaffoflik prinsipi (Transparency). Sport tashkilotlarining faoliyati ochiq va tushunarli bo'lishi, moliyaviy va tashkiliy qarorlar ommaga ochiq e'lon qilinishi zarur.

Sport agentlari – sportchilar va boshqa sport sohasidagi shaxslar nomidan ularning shartnomalarini tuzish, huquq va manfaatlarini himoya qilish bilan shug'ullanuvchi vakillar.

Sport arbitraji – Sport sohasida yuzaga kelgan nizolarni hal qiluvchi maxsus sud organlari (masalan, CAS – Sport arbitraj sudi).

Sport avtonomiyasi – Tashkilotlarning siyosiy aralashuvsiz boshqaruvi.

Sport bitimlari — sportchilar va jamoalar o'rtasidagi shartnomalar.

Sport diplomatiyasi – Sport orqali davlatlar o'rtasidagi hamkorlik, tinchlik va madaniy almashinuvni rivojlantirish.

Sport etika — sport faoliyatida amal qilinishi kerak bo'lgan etik prinsiplar.

Sport federatsiyalari – ma'lum bir sport turi bo'yicha milliy va xalqaro darajada faoliyat olib boruvchi tashkilotlar.

Sport haqidagi qonun hujjatlari — milliy va xalqaro sport qonun hujjatlari.

Sport huquqi — sport bilan bog'liq huquqiy me'yorlar, qoidalar va qonunlar majmui.

Sport huquqi – Sport faoliyati bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy me'yorlar yig'indisi.

Sport huquqi bo'yicha sudyalari — sport huquqi bilan bog'liq sudyalari va ularning roli.

Sport huquqiy kelishuvlar — sport sohasidagi huquqiy kelishuvlar va shartnomalar.

Sport huquqiy nizosi — sport bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun huquqiy yo'l bilan hal qilinishi kerak bo'lgan nizolar.

Sport infratuzilmasi – Stadionlar, sport majmualari, trenerlik markazlari.

Sport intizomiy jazolar — sportdagi qoidabuzarliklar uchun belgilangan jazolar.

Sport intizomiy qoidalari — sport musobaqalarida tartib-intizomni saqlash uchun belgilangan qoidalar va tartiblar.

Sport iqtisodiyoti – Musobaqalarning tijorat jihatlari (media huquqlari, reklama).

Sport jamoat shartnomalari – bu sportchilarning kasaba uyushmalari yoki boshqa sport jamoat tashkilotlari orqali ish beruvchilar bilan tuzadigan, mehnat sharoitlari, ijtimoiy kafolatlar va boshqa umumiy masalalarni tartibga soluvchi hujjatlardir. Ular ko'p hollarda kollektiv shartnomalar shaklida bo'ladi.

Sport kodekslari – Xalqaro sport tashkilotlari tomonidan qabul qilingan, sport faoliyatining huquqiy va axloqiy normalarini belgilovchi hujjatlar.

Sport konventsiya — sport sohasidagi xalqaro bitimlar va shartnomalar.

Sport ma'lumotlarining himoyasi — sport bilan bog'liq shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qonunlari.

Sport murabbiyining mehnat shartnomasi – bu murabbiy bilan sport tashkiloti o'rtasida tuziladigan, ularning huquq va majburiyatlarini belgilovchi rasmiy hujjatdir. Unda ish vaqti, ish haqi, majburiyatlar, malaka talablari va boshqa shartlar ko'rsatiladi.

Sport musobaqalarida tartib-intizom — musobaqalardagi tartib va intizomni ta'minlash qoidalari.

Sport musobaqalarida translyatsiya huquqlari – bu musobaqani tashkil etuvchi organ yoki federatsiyaga tegishli bo'lib, ular kimga, qanday shartlarda va qancha muddatga musobaqalarni ko'rsatish huquqini berishini belgilaydi. Bu huquqlar sport tashkilotlari uchun muhim daromad manbai hisoblanadi.

Sport musobaqalarida xavfsizlik – bu sportchilar, tomoshabinlar va boshqa ishtirokchilarning sog'lig'i va hayotini himoya qilishga qaratilgan tashkiliy va texnik choralar majmuasi.

Sport musobaqalarida zo'ravonlikka – bu sport tadbirlari vaqtida yuzaga keladigan tajovuzkorlik, janjal yoki hujum holatlariga nisbatan qat'iy choralar ko'rish va ularni oldini olishga qaratilgan yondashuv.

Sport muvofiqlik qoidalari — sport musobaqalarida sportchilar va jamoalarning muvofiqlik qoidalari.

Sport nizomi – Sport tashkilotlari faoliyatini tartibga soluvchi ichki hujjat.

Sport organlari — sportdagi huquqiy organlar va ularning funksiyalari.

Sport qonuniy imtiyozlari — sport faoliyatidagi qonuniy imtiyozlar va afzalliklar.

Sport qonuniy talablari — sport faoliyatida amal qilinishi kerak bo'lgan qonuniy me'yorlar.

Sport qonunlari — sport faoliyatini tartibga soluvchi milliy va xalqaro qonunlar.

Sport sohasida amaliyot — sport huquqi sohasida amaliy ishlash va tajribalar.

Sport sohasida shikoyatlar — sportchilarning yoki tashkilotlarning shikoyat qilish huquqi va jarayoni.

Sport sohasidagi mutaxassislarning huquqiy maqomi — bu sport tashkilotlarida faoliyat yurituvchi murabbiylar, hakamlar, sport menejerlari, shifokorlar va boshqa mutaxassislarning huquq va majburiyatlarini tartibga soluvchi me'yoriy maqomdir. Ular mehnat shartnomasi asosida ishlaydi va qonunchilikka muvofiq himoyalanaadi.

Sport tashkilotlari — sport musobaqalarini tashkil etadigan va sportchilar bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar.

Sport tashkilotlari o'z nizom va reglamentlariga qat'iy amal qilishi kerak. Sportchilar va federatsiyalar qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqiga ega. Barcha faoliyatlar qonuniy asosga ega bo'lishi lozim.

Sport tashkilotlari o'z nizomi, reglament va ichki qoidalariga ko'ra ishlaydi. Davlat organlari sportga faqat qonuniy va maqbul doirada ta'sir ko'rsata oladi. Sportning mustaqilligi — Olimpiya harakatining asosiy tamoyillaridan biridir.

Sport tashkilotlari va davlat siyosati — davlat siyosati sport tashkilotlariga ta'siri.

Sport tashkilotlarining malakali rahbariyati — sport tashkilotlarining boshqaruv malakasi.

Sport tashkilotlarining yuridik mas'uliyati — sport tashkilotlarining qonuniy javobgarligi.

Sport uchun xalqaro standartlar — xalqaro sport standartlari va qoidalar.

Sport xodimlarining huquqlari — sport xodimlari va ularning huquqlari.

Sportchi va tashkilotchilar o'rtasidagi nizolar — sportchilar va tashkilotchilar o'rtasidagi huquqiy nizolar.

Sportchilar — professional yoki havaskor tarzda sport musobaqalarida qatnashuvchi shaxslar. Ularning huquqlari (shartnoma, mukofot, sog'liqni sug'urta) va majburiyatlari (qoidalarga rioya qilish, dopingdan saqlanish) xalqaro sport huquqi bilan tartibga solinadi.

Sportchilar va murabbiylar manfaatlarini himoya qiluvchi organlar — bu sportchilar va murabbiylarning mehnat, ijtimoiy va huquqiy manfaatlarini himoya qiluvchi tashkilotlar bo'lib, ular orasida kasaba uyushmalari, sport federatsiyalari, arbitraj sudlari va xalqaro sport tashkilotlari (masalan, CAS — Sport arbitraj sudi) mavjud.

Sportchilarning huquqlari — Sport bilan shug'ullanuvchi shaxslarning qonuniy huquqlari, jumladan, teng imkoniyat, sog'liqni saqlash, himoya va erkinlik huquqlari.

Sportchilarning tibbiy huquqlari — sportchilarning tibbiy xizmatlar va huquqlari.

Sportchining huquqiy maqomi — bu sportchining qonuniy huquq va majburiyatlarini belgilovchi maqomdir. Unga sportchi maqomida ishlash, musobaqalarda ishtirok etish, shartnoma tuzish, tibbiy xizmatlardan foydalanish, sug'urtalanish va nizolar bo'yicha murojaat qilish huquqlari kiradi.

Sportda huquqiy ko'mak — sportchilar va tashkilotlar uchun huquqiy yordam va maslahat.

Sportda korrupsiya — bu sport tashkilotlari yoki shaxslarning musobaqa natijalariga noqonuniy ta'sir ko'rsatishi, hakamlikda adolatsizlik, poraxo'rlik yoki moliyaviy

suiste'molliklar orqali sportning halolligiga putur yetkazish holatlaridir.

Sportda mehnat munosabatlari – bu sportchilarning, murabbiylar va boshqa sport sohasidagi xodimlarning sport tashkilotlari bilan mehnat shartnomasi asosida ishlashi bilan bog'liq huquqiy munosabatlar tizimidir. Ular o'z vazifalarini belgilangan shartlar asosida bajaradilar va tegishli haqi to'lanadi.

Sportda moliyaviy huquqlar — sportchilar va tashkilotlarning moliyaviy huquqlari va mas'uliyatlari.

Sportda muomala qoidalari — sportchilar, murabbiylar va tashkilotchilar o'rtasidagi muomala qoidalari.

Sportda qo'llaniladigan jazo choralari — qoidabuzarliklar uchun qo'llaniladigan turli jazo va choralarning to'plami.

Sportda qo'llaniladigan qoidalar — sport musobaqalarida qo'llaniladigan qoidalar va me'yorlar.

Sportda tibbiy huquqlar — sportchilar uchun tibbiy xizmatlar va ularning huquqlari.

Sportda xalqaro nizolarni hal qilish — xalqaro sport nizolarini hal qilish usullari.

Sportdagi qonunbuzarliklar — sportdagi qonunbuzarliklar va ularga qarshi chora-tadbirlar.

Sportdagi terrorizm – bu sport tadbirlarida xavfsizlikni buzish, ishtirokchilar va tomoshabinlarga tahdid solish yoki zo'rvonlik qo'llash orqali sportni siyosiy yoki boshqa maqsadlar uchun foydalanish.

Sportning ma'muriy huquqi — sport faoliyatini boshqarish va tartibga solish.

Tartibga solish — sport faoliyatini me'yoriy-huquqiy asosda boshqarish va nazorat qilish.

Tashkilot qonunlari — sport tashkilotlari tomonidan belgilangan qoidalar va tartiblar.

Terrorizm – bu siyosiy, diniy yoki boshqa maqsadlarda dahshatli va zo'rvonlikli harakatlar qilish orqali jamiyatni qo'rqitish va bosim o'tkazish.

Transfer – Sportchining bir klubdan ikkinchisiga o'tishi.

Translyatsiya huquqlari – bu sport musobaqalarini televideniye, radio, internet va boshqa axborot vositalari orqali uzatish huquqidir. Ushbu huquqlar ko'pincha pul evaziga telekanallar yoki platformalarga sotiladi.

Umumiy huquqiy prinsiplar – Adolat, tenglik, shaffoflik kabi tamoyillar.

Vositachilik — nizolarni hal qilishda taraflar o'rtasida muvofiqlikni ta'minlash uchun vositachining yordamidan foydalanish usuli.

WADA (Butunjahon antidoping agentligi) – Sportda dopingga qarshi kurashni tashkil etuvchi xalqaro tashkilot.

WADA (World Anti-Doping Agency – Butunjahon antidoping agentligi) – Dopingga qarshi global kurashni muvofiqlashtiradigan tashkilot. Vazifasi: Doping moddalari ro'yxatini tuzish, doping-testlarini standartlashtirish, qoidabuzarlarga jazolar belgilash.

WADA kodeksi – Dopingga qarshi kurashning global standarti.

Xalqaro hamkorlik va hamjihatlik prinsipi (International Cooperation and Solidarity). Xalqaro sport tashkilotlari o'zaro hamkorlikda harakat qilib, sport orqali global do'stlik va tinchlikni rivojlantirishga hissa qo'shadi. Ushbu prinsiplarning to'g'ri tatbiqi sport sohasidagi nizolarni samarali hal qilish, tashkilotlarning faoliyatini shaffoflashtirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish uchun zarurdir. Huquqiy prinsiplar sportning global miqyosda muvaffaqiyatli boshqarilishi uchun asosiy tayanch hisoblanadi.

Xalqaro konvensiyalar (masalan, UNESCO Sportdagi dopingga qarshi konvensiyasi).

Xalqaro musobaqalar – Turli davlatlar sportchilari oʻrtasida oʻtkaziladigan rasmiy sport bellashuvlari (masalan, Olimpiada, Jahon chempionati va boshqalar).

Xalqaro odat huquqi – Sportda uzoq vaqt davomida qabul qilingan qonunsiz normlar (masalan, Fair Play tamoyillari).

Xalqaro sport bitimlari — xalqaro sport bitimlari va shartnomalar.

Xalqaro sport federatsiyalari — xalqaro sport tashkilotlari, masalan, FIFA, IOC.

Xalqaro sport harakati – Butun dunyo boʻylab sport faoliyatini muvofiqlashtiruvchi, rivojlantiruvchi va tartibga soluvchi tizim.

Xalqaro sport huquqi – Davlatlar, xalqaro sport tashkilotlari, sportchilar va boshqa subʼyektlar oʻrtasida sport faoliyati doirasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi xalqaro huquq tarmogʻi.

Xalqaro sport kodekslari — xalqaro sport tashkilotlari tomonidan belgilangan qoidalar va standartlar.

Xalqaro sport konventsiya — sport sohasidagi xalqaro bitimlar va konventsiya.

Xalqaro sport nizolari — xalqaro darajada sport nizolarini hal qilish.

Xalqaro sport tashkilotlari – Sportni rivojlantirish va tartibga solish maqsadida xalqaro miqyosda tuzilgan tashkilotlar (masalan, Xalqaro Olimpiya Qoʻmitasi, FIFA va boshqalar).

Xalqaro sport tashkilotlari – sportning turli sohalarini boshqarish, qoidalarini ishlab chiqish va xalqaro musobaqalarni tashkil etish uchun tuzilgan nodavlat yoki xalqaro tashkilotlar.

XOQ (Xalqaro Olimpiya Qoʻmitasi) – Olimpiya oʻyinlarini tashkil etuvchi, Olimpiya harakatini boshqaruvchi asosiy tashkilot. Vazifasi: Olimpiya qoidalarini belgilash, mezbon davlatlarni tanlash, sportchilarning qatnashini tartibga solish.

Yuridik masʼuliyat — sportchilarning va sport tashkilotlarining qonunbuzarliklar uchun javobgarligi.

Yuridik muhofaza — sportchilar va tashkilotlarni yuridik muhofaza qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

I. Normativ-huquqiy hujjatlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi (yangi tahriri) O'RQ-637-sonli Qonuni. Lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ""O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida" 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son Farmoni. Lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 iyun-dagi PQ-3031-sonli "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish to'g'risida"gi Qarori. Lex.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 mart-dagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5368-sonli Farmoni. Lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3 noya-brdagi PQ-4877-sonli "Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. Lex.uz
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 fevraldagi 118-son "2019-2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlan-tirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori. Lex.uz
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 14 avgustdagi 658-son "O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi huzurida jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni ilmiy-metodik ta'minlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazi faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori. Lex.uz

8. Mirziyoyev Sh. 2021 yildagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni. 2019-yil 8-oktabr, PF-5847-son.

10. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. — Toshkent: O'zbekiston, 2017. — 504-505-bet.

11. Mirziyoyev Sh.M. "O'zbekistonga jadal islohotlar sur'atiga mos ilg'or kadrlar kerak" nomli ma'ruza. Xalq so'z gazetasi 19.12.2018. B.3-4.

II. Asosiy adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. T.: 2015
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.: 2017
4. Asatova G.R., Xayotov A.X., Narimanov B.A. Xalqaro sport huquqi asoslari. O'quv qo'llanma. - T.: 2018.
5. Правила посредничества CAS (утверждены Спортивным арбитражным судом (CAS) 01.09.2013, ред. от 01.01.2016)
6. Иглин А.В. Разрешение спортивных споров в национальных арбитражных органах // Российская юстиция. 2012. № 5. С.32.
7. Соловьев А.А. Институт медиации в России и процедуры урегулирования споров с участием посредника

по Спортивному кодексу Франции // Спорт: экономика, право, управление. 2011. № 2. С.2.

8. Международные спортивные объединения и туристские организации, справочник. М. 1973. С.9.

9. Djumaqulov Sh.B. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari. O'quv qo'llanma.- T.2021

10. Mamanov J.A. Yoshlar ma'naviy madaniyatini shakllantirishda milliy mentalitetning o'rni // falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent. 2023.

11. Yakubov F.M. Bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining tafakkur tarzini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. p.f.b.f.d(PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati-Chirchiq: 2021.

12. Shopulatov A.N. Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarida ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish: Pedagogika. fan. (PhD)...diss.avto-ref.-Chirchiq:O'zDJTSU, 2019.

13. Sayidov R. Normativ-huquqiy hujjatlar ijrosining huquqiy monitoringini o'tkazishning tashkiliy-huquqiy asoslari // doktorlik dissertatsiya. Toshkent. 2023.

14. Mahmudov Firuz Baxtiyor o'g'li. Davlat fuqarolik xizmatida manfaatlar to'qnashuvini oldini olishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari // doktorlik dissertatsiya. Toshkent. 2021.

15. Kayumov Baxtiyor Erkinjonovich. Davlat-xususiy sheriklikning huquqiy asoslarini takomillashtirish // doktorlik dissertatsiya. Toshkent. 2023.

16. G'afurova Nozimaxon Eldarovna. O'zbekiston Respublikasida sog'liqqa bo'lgan huquqni ta'minlashning xalqaro-huquqiy asoslari // doktorlik dissertatsiya. Toshkent. 2024.

17. Yesemuratov Alisher Izbasarovich. Migrantlar huquqlarini himoya qilishning xalqaro va milliy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari // doktorlik dissertatsiya. Toshkent. 2024.

18. Bozarov Sardor Soxibjonovich. Sun'iy intellekt doirasida huquqiy javobgarlik // doktorlik dissertatsiya. Toshkent. 2023.

19. Yakubov Ahtam Nusratilloevich. Kiber makonda raqamli mulk huquqi va uni huquqiy tartibga solish; Fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtuallashtirish // doktorlik dissertatsiya. Toshkent. 2023.

20. Safarov Xurshid Urinqulovich. Davlat xaridlari sohasidagi jinoyatlarni tergov qilishni takomillashtirish // doktorlik dissertatsiya. Toshkent. 2023.

21. Sayidov, Akmalxon Hamidovich. Konstitutsiyaviy huquq asoslari. O'zbekiston, Toshkent. "Adolat" nashriyoti. 2018.

22. Tashpulatov, Mirzabek. Fuqarolik huquqi: Umumiy qism. O'zbekiston, Toshkent. "Yuridik adabiyotlar" nashriyoti. 2019.

23. Karimov, Ulug'bek. Jinoyat huquqi: Umumiy qism. O'zbekiston, Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 2020.

24. Mahmudov, Firuz Baxtiyor o'g'li. Davlat fuqarolik xizmatida manfaatlar to'qnashuvini oldini olishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari. O'zbekiston, Toshkent. Toshkent davlat yuridik universiteti. 2021.

25. G'afurova, Nozimaxon Eldarovna. O'zbekiston Respublikasida sog'liqqa bo'lgan huquqni ta'minlashning xalqaro-huquqiy asoslari. O'zbekiston, Toshkent. Toshkent davlat yuridik universiteti. 2024.

26. Wheaton, Henry. Elements of International Law. AQSh, Filadelfiya. Carey, Lea and Blanchard. 1836.

27. Neff, Stephen C. Justice Among Nations: A History of International Law. AQSh, Kembrij. Harvard University Press. 2014.

28. Powell, Emilia Justyna. Islamic Law and International Law: Peaceful Settlement of Disputes. Buyuk Britaniya, Oksford. Oxford University Press. 2020.

29. Posner, Eric A. The Limits of International Law. AQSh, Nyu-York. Oxford University Press. 2005.

30. Alter, Karen J. The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights. AQSh, Princeton. Princeton University Press. 2014.

31. Subedi, Surya P. International Investment Law: Reconciling Policy and Principle. Buyuk Britaniya, Oksford. Hart Publishing. 2024 (5-nashr)

32. "Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati". G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. T.: 2010.-B561-563.

33. Манжелей И.В. Инновации в физическом воспитании: Учебное пособие. М: Директ-Медиа, 2015. – 144 с.

34. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 2000. – 331 с.

35. Masharipov Y. Sport psixologiyasi. O'quv qo'llanma. T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jami'ati, 2010. – 144 b.

36. Nasriddinov F.N., Shaternikov E.K. Inson omilini shakllantirishda jismoniy tarbiya va sport. T. «O'qituvchi» 1993 y. 9-10 betlar

37. Nosiruddin Burhonuddin Rabg'uziy. Qissasi Rabg'uziy, Toshkent. 1991 y. 2-kitob. 31-b.

38. Платонов В.Н. Адаптация в спорте. Киев, 2013. – 216 с.

39. Проников В. Японцы М. Наука. 1985. ст. 293-302.

40. Salomov R.S. Sport mashg'ulotining nazariy asoslari. O'quv qo'llanma. T.: O'zDJTI nashri'eti, 2005. – 261 b.

41. Salomov R. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. Toshkent. 2015. 16-b.

42. Фискалов В.Д. Спорт и система подготовки спортсменов. Учебник. М.: Советский спорт, 2010. – 392 с.

43. Фромм Э. Искусство любить. В книге «Душа человека». М.- 1990. Стр-114.

44. Холодов Ж.К., Кузнецов Б.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 480 с.

45. Sharifxo'jayev M., Davronov Z. Ma'naviyat asoslari. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2005. – 27 bet.

46. Shopulatov A.N. Sport sotsiologiyasi. O'quv qo'llanma. T.: O'zDJTI nashriyoti, 2017. – 174 b.

47. Шпенглер О. Закат Европы. М- 1992. стр. 31.

48. Эркаев А. Духовность — энергия независимости. Ташкент – 1998. стр. 19-20.

49. Erkeyev A. Ma'naviyat-millat nishoni. – T.: Ma'naviyat, 1997. – 46 bet.

50. Яхеев Ш. Социология физической культуры и спорта Т. УзГИФК, 1996. ст. 51.

III. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar:

51. Abdiyev A.N. Yakkakurash sport turlarida ixtisoslashuvchi talabalarda murabbiyning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari. Ped. fan. dok. ... dis. – T.: O'zDJTI nashriyoti, 2004. – 210 b.

52. Абрамова В.В. Формирование профессиональной компетентности будущих учителей физической культуры. Автореф. дис. канд. пед. наук. - Ростов-на-Дону: 2006. - 28 с.

53. Альхауалда А. Педагогические условия формирования готовности специалиста в сфере физической культуры и спорта к профессиональному самосовершенствованию. Автореф. дис. канд. пед. наук. - М: 2000. - 26 с.

54. Александрович Ш.В. Активные методы обучения в вузе // СТЭЖ. 2011. №14. - С. 136-136.

55. Андреев В.В. Индивидуальные особенности психологической защиты личности в спортивной деятельности. Автореф. дис. канд. псих. наук. - Санкт-Петербург: 2006. - 24 с.

56. Бабушкина Г.Д. Психология соревновательной деятельности спортсмена. Монография. Омск: 2010. - 263 с.

57. Бавтрюков И.А. Формирование психолого-педагогической компетентности у будущих специалистов по физической культуре и спорту. Автореф. дис. канд. пед. наук. - Ульяновск: 2009. - 25 с.

58. Булкова Т.М. Инновационный подход к индивидуально ориентированному профессиональному образованию студентов вузов физической культуры. Автореф. дис. канд. пед. наук. - Смоленск-2007. - 22 с.

59. Веракса А.Н., Горюва А.Е., Грушко А.И. Мысленная тренировка в психологической подготовке спортсмена. Монография. М: Спорт. 2016. - 209 с.

60. Воробьева Е.В. Проектирование модели творческой деятельности в процессе подготовки специалистов высших учебных заведений физической культуры и спорта. Автореф. дис. док. пед. наук. - М-2009. - 51 с.

61. Губа В.П. Теория и методика современных спортивных исследований. Монография. М.: Спорт, 2016. - 232 с.

62. Донцов Д.А., Веракса А.Н. Неклассическая социометрическая и другая психосоциальная диагностика в спорте. // Школьные технологии, №1, 2018. - 120 с.

63. Донцов Д.А., Леонов С.В. Социально-психологические параметры деятельности спортивного психолога. Част 1 // Человеческий капитал, №6 (102) 2017. - С. 39-43.

64. Донцов Д.А., Сагова З.А. Социально-психологическая диагностика спортивных групп и коллектив // Педагогика №8, 2018. - С. 38-43.

65. Железняк Ю.Д. Теория и методика обучения предмету «Физическая культура»: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Ю.Д. Железняк, В.М. Минбулатов. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 272 с.

66. Железняк, Ю.Д. Подготовка специалистов по физической культуре и спорту в системе педагогического образования / Ю. Д. Железняк // Теория и практика физической культуры. - 2002. - №5 - С. 47-53.

67. Иссурин В.Б., Лях В.И. Научные и методические основы подготовки квалифицированных спортсменов. М: Спорт, 2020. - 174 с.

68. Иссурин В.Б., Подготовка спортсменов XXI века: научные основы и построение тренировки. М: Спорт, 2016. - 464 с.

IV. Internet manbalari

69. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/02/01/marriage-stats>

70. <https://kun.uz/news/2021/06/04/oilaviy-ajrashishlar-soni-keskin-oshdi-ajrashishga-eng-kop-sabab-bolayotgan-omillar-malum-qilindi>

71. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Shaxs>

MUNDARIJA

KIRISH	5
1-mavzu: Xalqaro sport huquqi tushunchasi, prinsiplari, manbalari va tizimi	7
2-mavzu: Xalqaro sport huquqi subyektlari	26
3-mavzu: Xalqaro sport harakatida sportni boshqarish modellari	57
4-mavzu: Xalqaro sport musobaqalarini tashkil qilish va o'tkazishning huquqiy jihatlari	80
5-mavzu: Xalqaro sport harakatida mehnat va ijtimoiy himoyaga oid munosabatlarni tartibga solinishi	95
6-mavzu: Xalqaro sport munosabatlari sohasida intellektual mulk huquqi	117
7-mavzu: Xalqaro sport musobaqalarini radio va teletranslyasiya qilish huquqini himoya qilish va sotish	132
8-mavzu: Zamonaviy sportda dopingga qarshi kurash siyosatining umumiy qoidalari	160
9-mavzu: Doping nazoratining tashkiliy huquqiy asoslari va xalqaro sportda dopingni qo'llaganlik uchun javobgarlik	174
10-mavzu: Xalqaro sportda jinoyatchilikka qarshi kurash va xalqaro sport tadbirlarida havfsizlikni ta'minlashning tartibga solinishi	190
11-mavzu: Xalqaro sportda korruptsiyaga qarshi kurash	207
12-mavzu: Sport arenalarida xalqaro terrorizm muammosi	223
13-mavzu: Xalqaro sport nizolari tushunchasi, turlari va o'ziga xos xususiyatlari. Xalqaro sportda nizolarni ko'rib chiqish va hal qilish shakllari	235
14-mavzu: Sportda agentlik faoliyati va uning o'ziga xos xususiyatlari	267
15-mavzu: Xalqaro sport nizolarini hal qilishda mediatsiya	294
XULOSA	314
GLOSSARIY	328
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:	328
MUNDARIJA	Ошибка! Закладка не определена.

ОГЛАВЛЕНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	5
Тема – 1. Понятие, принципы, источники и система международного спортивного права	7
Тема – 2. Субъекты международного спортивного права	26
Тема – 3. Модели управления спортом в международном спортивном движении	57
Тема – 4. Правовые аспекты организации и проведения международных спортивных соревнований	80
Тема – 5. Регулирование трудовых и социальных отношений в международном спортивном движении	95
Тема – 6. Право интеллектуальной собственности в сфере международных спортивных отношений	117
Тема – 7. Защита и продажа прав на радиовещание и телетрансляцию международных спортивных соревнований	132
Тема – 8. Общие правила политики борьбы с допингом в современном спорте	160
Тема – 9. Организационно-правовые основы допинг-контроля и ответственность за применение допинга в международном спорте	174
Тема – 10. Борьба с преступностью в международном спорте и регулирование обеспечения безопасности на международных спортивных мероприятиях	190
Тема – 11. Борьба с коррупцией в международном спорте	207
Тема – 12. Проблема международного терроризма на спортивных аренах	223
Тема – 13. Понятие, виды и особенности международных спортивных споров. Формы рассмотрения и разрешения споров в международном спорте	235
Тема – 14. Агентская деятельность в спорте и её особенности	267
Тема – 15. Медиация при разрешении международных спортивных споров	294
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	312
ГЛОССАРИЙ	314
ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА	328
СОДЕРЖАНИЕ	336

CONTENTS

INTRODUCTION	5
Topic – 1. Concept, Principles, Sources, and System of International Sports Law	7
Topic – 2. Subjects of International Sports Law	26
Topic – 3. Models of Sports Governance in the International Sports Movement	57
Topic – 4. Legal Aspects of Organizing and Conducting International Sports Competitions	80
Topic – 5. Regulation of Labor and Social Relations in the International Sports Movement	95
Topic – 6. Intellectual Property Rights in the Field of International Sports Relations	117
Topic – 7. Protection and Sale of Rights for Broadcasting and Telecasting International Sports Competitions	132
Topic – 8. General Rules of Anti-Doping Policy in Modern Sports	160
Topic – 9. Organizational and Legal Foundations of Doping Control and Liability for Using Doping in International Sports	174
Topic – 10. Combating Crime in International Sports and Regulation of Security at International Sports Events	190
Topic – 11. Combating Corruption in International Sports	207
Topic – 12. The Problem of International Terrorism in Sports Arenas	223
Topic – 13. Concept, Types, and Specific Features of International Sports Disputes. Forms of Reviewing and Resolving Disputes in International Sports	235
Topic – 14. Agency Activity in Sports and Its Specific Features	267
Topic – 15. Mediation in the Resolution of International Sports Disputes	294
CONCLUSION	312
GLOSSARY	314
REFERENCES	328
CONTENTS	336

Ochilov Oybek Abdirasulovich

XALQARO SPORT HUQUQI

Darslik

Muharrir: Erhanova N.A

Musaxxix: Ro'ziyeva Z

Kompyuterda sahifalovchi: B. Muxtorov

shr. List. AA № 1006-9260-a51a-410a-4237-1355-6372

Bosishga ruxsat etildi: 19.08.2025-yil.

Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi.

"Cambria" garniturası.

Shartli b/t 19,6. Nashr hisob t 20,3

Adadi 50 dona. 35-buyurtma

«EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI» MChJ.

nashriyotida tayyorlandi.

Toshkent shahri, Mirobod tumani, Qo'yliq-4, 3-uy,

«DAVR MATBUOT SAVDO» bosmaxonasida chop etildi.

100198, Toshkent, Qoyliq 4 mavze, 46

168000

ISBN 978-9910-8286-0-7



9 789910 828607